

ISSN 1829-0531

ԽԱՉԱՏՈՒՐ ԱԲՈՎՅԱՆԻ ԱՆՎԱՆ
ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՊԵՏԱԿԱՆ ՄԱՆԿԱՎԱՐԺԱԿԱՆ ՀԱՄԱԼՍԱՐԱՆ

ՀԱՅԱԳԻՏԱԿԱՆ ՀԱՆԴԵՍ
№ 2 (69)

ԵՐԵՎԱՆ 2025

ԽԱՉԱՏՈՒՐ ԱԲՈՎՅԱՆԻ ԱՆՎԱՆ
ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՊԵՏԱԿԱՆ ՄԱՆԿԱԳԱՐԺԱԿԱՆ ՀԱՄԱԼՍԱՐԱՆ

ՀԱՅԱԳԻՏԱԿԱՆ ՀԱՆԴԵՍ

№ 2 (69)

ՀԱՅԱԳԻՏԱԿԱՆ ՀԱՆԴԵՍ
АРМЕНОВЕДЧЕСКИЙ ЖУРНАЛ
JOURNAL FOR ARMENIAN STUDIES

Հիմնադիր՝ «Խաչատուր Աբովյանի անվան հայկական պետական մանկավարժական համալսարան» հիմնադրամ

Խմբագրական խորհուրդ՝

Ս. Ռ. Գևորգյան (**նախագահ**),

Ա. Վ. Գալստյան (**գլխավոր խմբագիր**),

Ա. Հ. Հարությունյան (**գլխավոր խմբագրի տեղակալ**),

Մ. Մ. Իսախրյան, Է. Գ. Հովհաննիսյան, Ս. Դ. Դանիելյան,

Ա. Գ. Դոլուխանյան, Վ. Գ. Համբարձումյան,

Ա. Հ. Հակոբյան, Է. Ս. Մկրտչյան, Ս. Պ. Մուրադյան,

Ա. Տազեայան (Բեյրութ), Զ. Պողոսյան (Իտալիա),

Հ. Մարտիրոսյան (Նիդերլանդներ), Ա. Հ. Մանուկեան (Շվեյցարիա)

Գրանցման վկայական՝ 211.200.00182

Գրանցման տարեթիվը՝ 26.03.2003թ.

Պարբերականությունը՝ եռամսյա

Բոլոր նյութերն ուղարկվում են գրախոսության:

Արտատպության դեպքում հղումը «Հայագիտական հանդես»-ին պարտադիր է:

Մեր հասցեն՝ Երևան, Ալեք Մանուկյան փ. 13, հեռախոս՝ 55-60-30 (1-18)

Կայքէջ՝ <https://armenianstudies.aspu.am/>

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹՅՈՒՆԳՐԱԿԱՆԱԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆ**ԱՆԵԼԻՏԱ ԴՈԼՈՒԽԱՆՅԱՆ, ԼԻԼԻԹ ՊՈՂՈՍՅԱՆ**

Հայ մատենագրության ու մշակույթի միջազգայնացումը Արշակ Չոպանյանի ջանքերով----- 12

ԱՐՄԵՆՈՒՀԻ ՄՈՒՐԱԴՅԱՆ

Ֆելիքս Բախչինյան. դիմանկարի փորձ-----36

ՀՐԱՋՅԱ ՍԱՐԻԲԵԿՅԱՆ

Թոքախտը իբրև պատերազմի փոխաբերություն Լևոն Զավեն Սյուրմեյանի «98.6°» վեպում-----51

ԱՆԻ ՂԱԶԱՐՅԱՆ

Հովհաննես Թումանյանի՝ ճակատագրով դատապարտված հերոսները-----72

ԹԱԳՈՒՀԻ ՂԱԶԱՐՅԱՆ

Երկու վեպ, ավանդույթի հաղթահարման երկու փորձ (Խաչատուր Աբովյանի «Վերք հայաստանի» և Եղիշե Չարենցի «Երկիր Նաիրի» վեպերը)-----89

ԷԼԻԶԱ ՄԵԼԻՔԲԵԿՅԱՆ

Սիրո փիլիսոփայությունը Սայաթ-Նովայի քնարերգության մեջ----- 107

ԼԻԼԻԹ ԱՐԱՋՅԱՆ

Հոգեբանական տրանսֆորմացիան մոդեռնիստական հերոսի տեսանկյունից. Միքայելի կերպարի վերլուծություն «Հավալուսն» վեպում----- 125

ԼԵԶԿԱԲԱՆՈՒԹՅՈՒՆ, ՄԱՏԵՆԱԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆ**ԺԵՆՅԱ ՀՈՎՀԱՆՆԻՍՅԱՆ**

Շարահյուսական օտարաբանությունների կիրառության ոլորտները արդի գրական հայերենում ----- 136

ԱՐՄԻՆԵ ՊՈՂՈՍՅԱՆ, ԱՆԻ ՊՈՂՈՍՅԱՆ

Բայի սեռի վիճահարույց հարցերը արևելահայերենում. համեմատություն արևմտահայերենի հետ. սեռորոշ մասնիկներ-----151

ԱՐՓԻՆԵ ՍԻՄՈՆՅԱՆ

Մաշտոցյան Մատենադարանի Հ^տ 349 Աստվածաշնչի Հովհաննու հայտնության գրքի նկարագրությունները----- 171

ԳՐԵՏԱ ԳԱՍՊԱՐՅԱՆ

Մաշտոցյան Մատենադարանի Հ^տ 7639 ձեռագրի ավետարանիչների դիմանկարների և նրանց անվանաթերթերի գեղարվեստական հարդարանքի քննությունը----- 195

ՊԱՏՄՈՒԹՅՈՒՆ**ԱՇՈՏ ՆԵՐՍԻՍՅԱՆ**

Հայիեղկոմի 1920թ. դեկտեմբերից 1921թ. փետրվարն ընկած ժամանակահատվածի քաղաքականության քննական վերլուծություն----- 215

ԷԴՈՒԱՐԴ ՄԿՐՏՉԱՆ

Այսօրվա Լաչինը անցյալի հայկական պատմական Աղաիեճք գավառն է----- 232

ԳԱՅԱՆԵ ՄԿՐՏՈՒՄՅԱՆ

Երուսաղեմի հայկական համայնքին Սալահ Ադ-Դինի շնորհած
Պայմանագիրը-----245

ԻՍԿՈՒՀԻ ԱՎԱՆԵՍՅԱՆ

Ատելության, թշնամական քարոզչությունը ադրբեջանական
ԶԼՄ-ներում և սոցիալական ցանցերում 2020թ. պատերազմի ընթացքում-----261

ՄԱՆԿԱՎԱՐԺՈՒԹՅՈՒՆ

ԱՍՏՂԻԿ ՎԱՐԴԱՆՅԱՆ

Կառավարման ճկուն հմտությունները ծնողների հետ աշխատանքում----- 279

ԱՄԱԼՅԱ ՍԱՀԱԿՅԱՆ

Կրտսեր դպրոցականի ստեղծագործական կարողությունների զարգացումը
նորագույն մանկավարժական տեխնոլոգիաների կիրառմամբ----- 296

ԷՄՄԱ ՍԻՄՈՆՅԱՆ

Ազգային հերոսները Ներսես Շնորհալու հանելուկներում և նրանց կերպարների
ուսուցումը դպրոցում----- 312

ՔՐԻՍՏԻՆԵ ՍԱՐԳՍՅԱՆ

Մուլտիմեդիա տեխնոլոգիայի կիրառման սկզբունքները գործարարական
անգլերենի դասընթացում----- 332

ԱԼԵՍԱ ԴՈՒՐԳԱՐՅԱՆ

Թվային մեդիա գործիքների դերը առցանց հարթակում ուսուցիչների
վերապատրաստման ծրագրերի բարելավման գործում----- 348

ԿԱՐԻՆԵ ՄԱԴԱԹՅԱՆ, ԱՆՆԱ ԱՆՏՈՆՅԱՆ

Տառաճանաչությունը Հայաստանի և ԱՄՆ-ի տարրական դասարաններում----362

СОДЕРЖАНИЕ**ЛИТЕРАТУРОВЕДЕНИЕ****АЭЛИТА ДОЛУХАНЫАН, ЛИЛИТ ПОГОСЯН**

Интернализация армянской историографии и культуры усилиями Аршака Чопаняна----- 12

АРМЕНУИ МУРАДЯН

Феликс Бахчинян: попытка портрета----- 36

ГРАЧЬЯ САРИБЕКЯН

Туберкулез как метафора войны в романе Левона Завена Сурмеляна «98,6°»-----51

АНИ КАЗАРЯН

Герои Оганнеса Туманяна, осужденные судьбой----- 72

ТАГУИ ГАЗАРЯН

Два романа, два опыта преодоления традиции (романы Хачатура Абовяна «Раны Армении» и Егише Чаренца «Страна Наири»)----- 89

ЭЛИЧКА МЕЛИКБЕКЯН

Философия любви в лирике Саят-Новы----- 107

ЛИЛИТ АБАДЖЯН

Психологическая трансформация с позиции модернистского героя: анализ образа Микаэля в романе “Пеликан” ----- 125

ЛИНГВИСТИКА, БИБЛИОГРАФИЯ**ЖЕНЯ ОГАННИСЯН**

Области применения иноязычных слов в современной армянской литературе--136

АРМИНЕ ПОГОСЯН, АНИ ПОГОСЯН

Спорные вопросы рода глагола в восточноармянском языке. Сравнение с западноармянским частицы, определяющие пол-----151

АРПИНЕ СИМОНЯН

Иллюстрации к книге Откровения Иоанна из Библии № 349 Матенадарана (Матенадаран имени Маштоца)-----171

ГРЕТА ГАСПАРЯН

Исследование художественного оформления портретов евангелистов и их титульных страниц в рукописи Матенадарана № 7639----- 195

ИСТОРИЯ**АШОТ НЕРСИСЯН**

Критический анализ политики Армревкома в период с декабря 1920 по февраль 1921 года----- 215

ЕДУАРД МКРТЧЯН

Сегодняшний Лачин – это исторический армянский Агахеч----- 232

ГАЯНЭ МКРТУМЯН

Грамота дарованной Салах ад-Дином армянской общине Йерусалима-----245

ИСКУИ АВАНЕСЯН

Пропаганда, ненависти и враждебности в азербайджанских сми и в социальных сетях во время войны 2020 г.----- 261

ПЕДАГОГИКА**АСТХИК ВАРДАНЯН**

Гибкие навыки управления в работе с родителями----- 279

АМАЛИЯ СААКЯН

Развитие творческих способностей младших школьников с применением современных педагогических технологий----- 396

ЭММА СИМОНЯН

Национальные герои в загадках Нерсеса Шнорали и преподавание их характеров в школе----- 312

КРИСТИНА САРГСЯН

Принципы применения мультимедийных технологий в курсе делового английского языка----- 332

АЛЕСА ДУРГАРЯН

Роль цифровых медиа-инструментов в улучшении программ повышения квалификации учителей на уровне онлайн----- 348

КАРИНЕ МАДАТЯН, АННА АНТОНЯН

Обучение грамоте в начальных классах Армении и США----- 358

CONTENTSLITERARY STUDIES**AELITA DOLUKHANYAN, LILIT POGHOSYAN**

Internalization of Armenian Historiography and Culture through the Efforts of Arshak Chobanyan----- 12

ARMENUHI MURADYAN

Felix Bakhchinyan: portrait experience----- 36

HRACHYA SARIBEKYAN

Tuberculosis as a metaphor of war in the novel by
Levon Zaven Syurmelyan's "98.6°" novel----- 51

ANI GHAZARYAN

Hovhannes Tumanyan's heroes condemned by fate----- 72

TAGHUHI GHAZARYAN

Two novels, two attempts at overcoming tradition (Khachatur Abovyan's "Wounds of Armenia" and Yeghishe Charents' "The Land of Nairi")----- 89

ELICHKA MELIKBEKYAN

The philosophy of love in Sayat Nova's lyrics----- 107

LILIT ABAJYAN

Psychological Transformation from the point of view of the Modernist Hero ----- 125

LINGUISTICS, BIBLIOGRAPHY**ZHENYA HOVHANNISYAN**

The areas of foreign sciences application in modern literary Armenian----- 136

ARMINE POGHOSYAN, ANI POGHOSYAN

Controversial issues of verb gender in Eastern Armenian. Comparison with Western Armenian Gender-defining particles----- 151

ARPINE SIMONYAN

Illustrations of the Book of Revelation of John from Bible No. 349 of the Matenadaran (Mashtots Matenadaran)----- 171

GRETA GASPARYAN

An examination of the artistic decoration of the portraits of the evangelists and their title pages in the Matenadaran manuscript № 7639----- 195

HISTORY**ASHOT NERSISYAN**

Critical Analysis of the Armrevkom's Policy from December 1920 to February 1921----- 215

EDUARD MKRTCHYAN

Today's Lachin is the historical Armenian Agakhech----- 232

GAYANE MKRTUMYAN

The covenant granted by Salah ad-Din to the Armenian community of Jerusalem----245

ISKUI AVANESYAN

Propaganda of hatred and hostility in the azerbaijani media and on social networks during the 2020 war----- 261

PEDAGOGY**ASTGHIK VARDANYAN**

Flexible management skills in working with parents----- 279

AMALYA SAHAKYAN

Development of Primary School Students' Creative Abilities through the Use of Modern Educational Technologies----- 296

EMMA SIMONYAN

National Heroes in Nerses Shnorhali's Riddles and the Teaching of Their Characters in School----- 312

CHRISTINE SARGSYAN

Principles of application of multimedia technology in business English course----- 332

ALESA DURGARYAN

The Role of digital media tools in improving teacher in-service programs in the online level-----348

KARINE MADATYAN, ANNA ANTONYAN

Literacy Instruction in Primary Classrooms of Armenia and the USA-----358

ԳՐԱԿԱՆԱԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆ

ԱՅԼԻՏԱ ԴՈԼՈՒԽԱՆՅԱՆ

ԼԻԼԻԹ ՊՈՂՈՍՅԱՆ

**ՀԱՅ ՄԱՏԵՆԱԳՐՈՒԹՅԱՆ ՈՒ ՄՇԱԿՈՒՅԹԻ ՄԻՋԱԶԳԱՅՆԱՑՈՒՄԸ
ԱՐՇԱԿ ՉՈՊԱՆՅԱՆԻ ԶԱՆՔԵՐՈՎ****DOI: 10.24234/journalforarmenianstudies.v2i69.167****ԱՄՓՈՓՈՒՄ**

Արշակ Չոպանյանը իր ողջ կյանքը նվիրել է հայ գրականությունը աշխարհին ներկայացնելու կարևորագույն գործին: Առանձին գրքերով ֆրանսերենով հրատարակել է հայ ժողովրդի պատմությանն ու գրականությանը նվիրված գրքեր: Նրա “La Roseiraie d’ Arménie” երեք հատորները ամփոփում են հայ միջնադարյան քնարերգության հիմնական գանձերը: Այդ գրքից առաջ նա ֆրանսերենով հրատարակել է «Հայ աշուղներ» գիրքը, որից մեծապես օգտվել է Վալերի Բրյուսովը իր “Поэзия Армении” չինացող հատորը կազմելիս: Բրյուսովը հաճախ նույնությամբ կրկնում է հայ միջնադարի քնարերգուներին տված Արշակ Չոպանյանի գնահատականները:

Չոպանյանը հայոց ցեղասպանության դատապարտման գործում հսկայական ծառայություն է մատուցել: Նա 1945-ին առանձին գրքույկով հրատարակել է հայոց ցեղասպանության սոսկալի դրվագները պատկերող օտարազգի ականատեսների վկայությունները:

Արշակ Չոպանյանն ապացուցել է, որ Քուչակյան հայրենների հեղինակները կամ անհայտ են կամ տարբեր դարերի հայ քնարերգուներ են:

Նա հիանալի գիտեր համաշխարհային գրականությունը և այդ տեսադաշտով է գնահատում հայ միջնադարը, արևելահայ ու արևմտահայ գրողներին: Չոպանյանի՝ հայ գրողներին տրված գնահատականները

ելակետային են հետագա դարերի գրականագետների, պատմաբանների, արվեստագետների համար:

Քանալի բառեր և արտահայտություններ. Ա. Չոպանյան, ցեղասպանություն, հայ քնարերգություն, թարգմանություն, հայրենասիրություն, միջազգային արժեք, Ա.Ֆրանս, Շ.Դիլ, Ա.Մեյե:

ՆԵՐԱԾՈՒԹՅՈՒՆ

Արշակ Չոպանյանը (1872-1954թթ.) ծնվել է Պոլսում, սակայն իր գիտակցական կյանքի առաջընթացը լիովին կապված է աշխարհի նշանավոր գիտական ու մշակութային կենտրոններից մեկի՝ Փարիզի հետ: Չոպանյանը գրող էր, լրագրող, հրատարակիչ, թարգմանիչ, գեղագետ, գրաքննադատ:

Երկու կարևոր նախապայմաններ նպաստել են Չոպանյան երկույթի կազմավորմանը: Նա հիանալի ձևով ուսումնասիրել էր հայ ժողովրդին անցած պատմական ուղին և նրա հոգևոր մշակույթը ու երկրորդ՝ քաջատեղյակ էր աշխարհի հին ու նոր քաղաքակրթությանը:

Անսահման նվիրումը սեփական ժողովրդին առավել նոր թափ ստացավ 1915 թ. ցեղասպանությունից հետո՝ նոր ցավալի, սակայն ցնցող խթան դառնալով աշխարհին ներկայացնելու իր ազգի հոգևոր հարստությունը և առաջին հերթին՝ գրականությունը: Իսկ դա կարելի էր անել միայն թարգմանությունների միջոցով: Հայկական հարցը, հայ գրականության երևելի դրսևորումները Չոպանյանն աշխարհին ներկայացնում է ֆրանսերենով: Դրանք առաջին հերթին կապվում էին համիդյան ջարդերի հետ: Այդ կարգի ֆրանսերեն հրապարակումներից ամենաակնառուն լույս է տեսել Փարիզում 1897-ին՝ հետագայում Նոբելյան մրցանակի դափնեկիր (1923թ.) Անատոլ Ֆրանսի առաջաբանով: Այդ գրքին, որը կոչվում է “L’Arménie, son histoire, sa littérature, son rôle en Orient”, նախորդել է գիտաժողով, որը նախագահել է Անատոլ Ֆրանսը:

Իր երկարատև վաստակաշատ, հիացմունքի արժանի բեղմնավոր գործունեության ընթացքում Չոպանյանն աշխարհին ներկայացրեց հայ ժողովրդի

հոգևոր հարստությունը: Այս առումով խիստ արժեքավոր է 1945-ին լույս տեսած “La nation arménienne et son œuvre cultureele” աշխատությունը:

ՄԵԹՈԴԱԲԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

Հոդվածի հիմքում ընկած է պատմահամեմատական մեթոդը, որը կիրառվել է Արշակ Չոպանյանի ֆրանսերենով տպագրված աշխատությունների միջազգային արժեքը ներկայացնելու նպատակով:

ՔՆՆԱՐԿՈՒՄ

Հայ գրողների երկերը Չոպանյանի թարգմանությամբ

Չոպանյանը քաջատեղյակ էր հայ ժողովրդի ծանր վիճակին Թուրքիայի լծի տակ: Աբդուլ Համիդի կազմակերպած հայերի կոտորածները ցնցեցին երիտասարդ հայ մտավորականին ու Ֆրանսիայի, նաև Եվրոպայի առաջադիմական ուժերին ի նպաստ՝ հայ ժողովրդի իրավական շահերի ուշադրությունը գրավելու համար: Չոպանյանը 1897-ի մարտի 9-ին կազմակերպում է մի կարևոր գիտաժողով Աշխարհագրական միության սրահում: Գիտաժողովը նախագահում էր Ֆրանսիայի ակադեմիայի անդամ Անատոլ Ֆրանսը:

Չոպանյանի զեկուցումը հայ ժողովրդի պատմության և հայ գրականության մասին սկսվում է հնագույն ժամանակներից՝ Հայկ Նահապետից ու հասնում է մինչև XIX դարի վերջը: Հենվելով պատմահայր Խորենացու ընձեռած փաստերի վրա՝ Չոպանյանը ներկայացնում է հայ ժողովրդի պատմությունը մինչև Ոսկեդարի կեսերը. հիմնականում օգտվել է Միքայել Չամչյանցի «Հայոց պատմության» հատորներից: Նա հայ գրականությունը ներկայացնում է գողթան երգերից և հասնում է մինչև XIX դարի գրողները՝ թե՛ արևմտահայ և թե՛ արևելահայ հատվածների: Հիանալ կարելի է՝ տեսնելով հայ երիտասարդ գրողի, հայ մտավորականի քաջաձանոթ լինելը Հայաստանի երկու հատվածների նշանավոր գրողների ստեղծագործություններին ու պարբերական մամուլին:

Անատոլ Ֆրանսը հիացմունքով է խոսում Չոպանյանի զեկուցման մասին, որն իրենց ներկայացրեց Արևելքի մի տառապած, սակայն իմաստուն, խելացի

ազգի հոգևոր հարստությունը. այդ ազգի մտքի արդյունքն են դարձել նրա գաղափարները արդարության ու ազատության մասին (**L'Arménie..., 1897**):

Սա սկիզբն է Չոպանյանի՝ Հայաստանն ու հայ գրականությունն ու մշակույթը աշխարհին ներկայացնելու վսեմ առաքելության: Սա մի սրբազան գործ էր, որի պահանջը դրել էր Չոպանյանի համար պաշտելի Խաչատուր Աբովյանը: Ահա թե ինչպես է նա սպառիչ ձևով բնութագրում Աբովյանի պատմական դերը. «Պահպանում ու զարգացում հայ ցեղին, հայ լեզվին, հայ գրականության, մուտքը հայ տարրին եվրոպական քաղաքակրթության մեջ, ահա ճամփան, զոր Աբովյան կցուցաներ: Իրմե ի վեր հայ ժողովուրդը քալեց այդ ճամփեն ու բավական առաջացավ: Եվ Աբովյան արժանիքն ունի այդ ճամփան առաջին ու դժնդակ ճիգով մը բացողներեն մին եղած ըլլալու» (**Չոպանյան Ա., 1988**):

1902-ին է լույս տեսել Չոպանյանի հրաշալի թարգմանությամբ իրականացած “Poèmes Arméniens, Anciens et Modernes” գիրքը, որի առաջաբանը գրել է ֆրանսիացի վիպասան, դրամատուրգ, էսսեիստ, բանաստեղծ, գրաքննադատ, թարգմանիչ Գաբրիել Մուրեն (1865-1943թթ.): Այս գրքում ներկայացված են նաև հայ ժողովրդական բանահյուսության քերթվածներ:

Մուրեն գրքի ծավալուն առաջաբանում քաղվածքներ է բերում եվրոպացի ճանապարհորդների ուղեգրություններից Հայաստանի մասին: Հարի Ֆինիս Բլուս Լինչը (1862-1913թթ.)՝ անգլիացի ճանապարհորդն ու աշխարհագետը, գրում է, թե հայերն անմիջապես յուրացնում են եվրոպական մշակույթի նորությունները այնքան անհագ և կատարյալ ձևով, որի նմանը չունի Հնդկաստանից մինչև Միջերկրականն ընկած տարածքի ոչ մի ազգ (**Poèmes..., 1902**): Նա հիշեցնում է Լամարտինի խոսքը, ըստ որի նա սիրում է հայերին, որովհետև նրանք Արևելքի պատվավոր ու գրասեր ժողովուրդն են (**Poèmes..., 1902**):

Նա հիացմունքով է խոսում Ներսես Շնորհալու «Առաւօտ լուսոյ» շարականի մասին, իսկ Գրիգոր Նարեկացու «Մեղեդի ծննդեան» քերթվածի Աստվածամոր հիասքանչ գեղեցկությունը համեմատում է Բոսիչելիի Վեներայի հետ:

Ներկայացնելով թուրքական կառավարության կազմակերպած ջարդերը՝ Մուրեն հիշատակում է նաև Զեյթունի ու Սասունի հերոսական մարտերը: Նկարագրում է Երևանի բերդը ըստ Խ.Աբովյանի «Վերք Հայաստանի» վեպի, որի գրավումով Հայաստանն ազատագրվում է պարսկական լծից: Նա չի մոռանում իր հիացմունքն արտահայտել Վարդան Մամիկոնյանի Ավարայրի ճակատամարտին մասնակցած հայ կանանց (**Poèmes..., 1902**):

Հատուկ կանգ է առնում Աղթամարի Սուրբ Խաչ եկեղեցու ճարտարապետական հիասքանչ արվեստի վրա: Այն կառուցվել է X դարում և զարդարված է իրական ու Աստվածաշնչային կյանքի պատկերների որմնաքանդակներով:

Գրքում միջնադարի դասական հեղինակների քերթվածների թարգմանությունների սկզբում տրվում է խիստ սեղմ բնութագիր տվյալ հեղինակի: Գրիգոր Նարեկացու մասին Չոպանյանը գրում է. «Գրիգոր Նարեկացի, X դարի վանական, հայ ամենաականառու միստիկը (խորհրդապաշտ): Նրա «Մատենանոցերգութեանը» շարահարություն է չափաբերական արձակ աղոթքների, որը հայ քնարերգության հատուկ ամենաբնորոշ գլուխգործոց է» (**Poèmes..., 1902**):

XIX դարում Եվրոպայում՝ հատկապես Գերմանիայում, մեծ հետաքրքրություն առաջացավ ժողովրդական բանահյուսության նկատմամբ, որին հետևեց բանահյուսական երկերի հիման վրա ստեղծված դասական գրողների գլուխգործոցների երևան գալը: Այդ երևույթը շարունակվեց մինչև XX դարի կեսերը: Հայ մատենագրության մեջ բանահյուսական գրական երկերի օգտագործումը ավանդույթի ուժ դարձրին հատկապես Ոսկեդարի պատմիչներ Ագաթանգեղոսը, Փավստոս Բուզանդը և Մովսես Խորենացին:

Հայ ժողովրդական բանահյուսական հյուսվածքների արժեքը նեղ ազգային սահմաններից դուրս է: Այդ գիտակցումով էլ 1903-ին ֆրանսերենով թարգմանաբար ներկայացնում է ժողովրդական չափածոյի մի ընտրանի “Chants populaires Arméniens” խորագրով: Գրքի առաջաբանի հեղինակն է ֆրանսիացի սիմվոլիստ և վիպասան Պոլ Ադամը (1862-1920թթ.):

Չոպանյանը ներկայացնում է հայ բանահյուսության հոյակապ գանձարան՝ տասնյակ բաժիններով: Այդ բաժիններում ներկայացվում են սիրո երգեր, պատմական բնույթի չափածո քերթվածներ, պանդուխտի երգեր, ռազմահայրենասիրական հյուսվածքներ, որոնցում տեսնում ենք հայ ժողովրդի ընդվզումները թուրքական լծի դեմ: Դրանք ներկայացնում են խիզախ զեյթունցիներին, Սերոբ Աղբյուրին և նման հայրենասերներին: Կան երգիծական ոտանավորներ, սգո երգեր, հոգևոր երգեր, խառը երգեր: Պոլ Ադամը այդ երգերում տեսնում է գերմանացի նշանավոր փիլիսոփա Կանտի՝ կյանքի ճանաչողության դրսևորումները, որոնք ձևավորվել են հայերի դարավոր քաղաքակրթության ընթացքում (**Chants..., 1903**):

1906-ին էլ լույս տեսել “Les Trouvères Armeniens” ժողովածուն, որը սկսվում է Նահապետ Քուչակով ու ավարտվում աշուղ Զիվանու երգերով: Այս գիրքը խիստ արժեքավորել է Վալերի Բրյուսովը և այն լայնորեն օգտագործել իր “Поэзия Армении” ժողովածուում (**Poezia..., 1987**):

Նա ասում է, որ իր ժողովածուի տեսական հատվածի փաստերը և որոշ բանաստեղծությունների թարգմանությունները քաղել է Չոպանյանի «Հայ ժողովրդական երգեր», «Հայ աշուղներ», «Հայաստանը, նրա պատմությունը և գրականությունը», «Զեյթուն» գրքերից:

“Les Trouvères Arméniens” գրքի առաջաբանում Չոպանյանը ներկայացնում է անգլիացի նշանավոր գրող, պետական գործիչ Զեյմա Բրայսի կարծիքն իր շարադրած «Հայ ժողովրդական երգեր» գրքի վերաբերյալ: Այդ երկը ֆրանսիական Ակադեմիայի կողմից արժանացել էր մրցանակի: Զեյմա Բրայսը գրում է. «Շատ կտորներ ունեն մեծ գրավչություն և թարմություն, ազգային տարբերակիչ մի քանի բնույթով, որոնք նրանց տալիս են առեղծվածային բնույթ. նրանցում կա արևելյան ճաշակ. այս քնարերգությունն ամբողջովին տարբեր է արաբականից ու պարսկականից» (**Les Trouvères, 1906**):

Չոպանյանի կարծիքով Կիլիկյան թագավորության ժամանակ կիրթ խավի խոսակցական հայերենը, որն օգտագործվում էր գուսանների կողմից, սկսեց

դիտվել որպես գրական լեզու: Մեծ Հայքում, ուր ձևավորվել էր դասական հայերենը՝ գրաբարը, այդ լեզվով գրում էին միայն հոգևորականները, որովհետև եկեղեցու պաշտոնական գրոց լեզուն էր:

XII դարում Կիլիկիայում Հայոց կաթողիկոս Ներսես Շնորհալին, որն այդ ժամանակահատվածի կարևորագույն մատենագիրներից էր, իր գործերը գրում էր գրաբարով, սակայն ժողովրդի համար գործածում էր խոսակցական հայերենը և հենց այդ լեզվով գրեց իր հանելուկները, որոնք հորինել էր ժողովրդական հավաքներում օգտագործելու համար:

XIV դարում միջին հայերենը գերիշխող լեզու էր ոչ միայն Կիլիկյան Հայաստանում, այլև Մեծ Հայքում: Վարդան Արևելցու «Տիեզերական պատմութիւն» և Մաղաքիա Աբեղայի «Պատմութիւն վասն ազգին նետողաց» երկերում զգացվում է խոսակցական լեզվի հույժ ներգործությունը գրաբարի վրա:

Չոպանյանը նկատում է, որ 14-րդ դարի բանաստեղծ Կ.Երզնկացին գրում էր խոսակցական լեզվով և բացահայտում է կրթված բանաստեղծների լեզվական հարստության գաղտնիքը: Նրանք, գրելով խոսակցական լեզվով, օգտվում էին գրաբարյան բառազանձից և քերականական ձևերից: Նրանց ոճի մեջ զգալի է Աստվածաշնչի և նախորդ դարերի հայ հեղինակների լեզվաոճական բարերար ազդեցությունը:

«Հայ աշուղներ» ժողովածուի մեջ Ա.Չոպանյանը պատվավոր տեղ է հատկացրել Սայաթ-Նովային: Նրա կարծիքով Սայաթ-Նովան ծնվել է Թիֆլիսում, 1712-ին: Չնայած հայրը նրան ջուլիակի աշակերտ է դարձրել, սակայն այդ արհեստը չի եղել Սայաթ-Նովայի հետագա կյանքի հեռանկարը: Պատանի հասակից նա ջերմ սեր է ցուցաբերում աշուղության նկատմամբ և սովորում նվագել մի շարք գործիքներ՝ քամանչա, չոնգուր, տամբուրե, որոնք Կովկասի և Փոքր Ասիայի աշուղների գործիքներն էին: Սայաթ-Նովան դառնում է հռչակավոր աշուղ և հավասարապես երգեր է գրում երեք լեզուներով՝ հայերեն, վրացերեն, թուրքերեն: Նա հաճախ էր երգում Հերակլ Երկրորդի պալատական խնջույքներում:

Ա.Չոպանյանը Գևորգ Ախվերդյանին համարում է առաջին սայաթնովագետը, որը 1852-ին Մոսկվայում հրատարակում է Սայաթ-Նովայի հայերեն խաղերը՝ գրված թիֆլիսահայ բարբառով՝ կցելով գիտական ընդարձակ առաջաբան: Ա.Չոպանյանը նշում է, որ Սայաթ-Նովայի խաղերի նյութը հիմնականում սերն է, նա ունի նաև խոհական բանաստեղծություններ: Ա.Չոպանյանի համար իսկական բանասիրական գյուտ են դարձել Նաղաշ Հովնաթանը և նրա նկարչական գերդաստանը: 1910-ին Փարիզում այդ մասին նա հրատարակում է նոր գիրք: Չոպանյանն իրավացիորեն նկատում է, թե հայերը հաճախ տրտնջում են, որ իրենց նախնիները քիչ բան են թողել, աղքատիկ է նրանց թողածը և արվեստով միօրինակ: Սակայն, երբ անցյալի մեջ որոնումներ են կատարում, պարզվում է, որ բողոքելու առիթ ունեն ոչ թե նոր սերնդի հայերը, այլ նրանց նախնիները: Չոպանյանը բացատրում է, որ բանաստեղծ ու նկարիչ Ն.Հովնաթանի մասին շատ բան չգիտի, Հովնաթանյան նկարիչների մասին՝ նույնպես: Ինքը Նաղաշի տաղերին ծանոթացել է 1898-ին, երբ Վիեննայի Մխիթարյան միաբանության ձեռագրերն էր թղթատում: Փարիզում Վարդգես Սուրենյանցը և Փանոս Թերլեմեզյանն իրեն հայտնել են, թե Նաղաշը որմնանկարել է Ս.Էջմիածնի Մայր տաճարը: Ա.Չոպանյանը Նաղաշի որդու՝ Հակոբի հոր մահվան առիթով գրած ողբի հիման վրա ստեղծում է բանաստեղծ-նկարչի կենսագրությունը: Ն.Հովնաթանը ծնվել է 1661-ին և վախճանվել 1722-ին: Նա ասում է նաև, որ Հովնաթան Հովնաթանյանը նշանավոր տաղերգուի թոռն է և անվանի նկարիչ է եղել:

Ուսումնասիրության սկզբում Ա.Չոպանյանը ներկայացնում է Նաղաշ Հովնաթան բանաստեղծին: Ըստ նրա որդու՝ Հակոբի «Ողբի»՝ Հովնաթանը ճամփորդած պետք է լինի Պարսկաստան, Թուրքիա, Եվրոպա, նա իր ժամանակին «...հեղինակավոր բանաստեղծ մարդու պատկառելի դիրք մը ունեցած է, ողջմիտ, սրախոս մարդ, ավանդասեր, բայց ոչ տիրացու, ընդհակառակը, տիրացուական բարքերուն, տգէտ կրոնամոլութեան, փնթի ու

ստրուկ տէրտէրականութիւն ասող ու հեգնող, ինչպէս կը տեսնենք «մոնթերու» մասին կծու երգիծաբանութենէն» (**Դոլուխանյան Ա., 2004**):

Չոպանյանը համեմատական քննությամբ Նաղաշ Հովնաթանին զուգադրում է Ն.Քուչակի և Սայաթ-Նովայի հետ: Նա իրավացիորեն երկուսին էլ առավել գերազանց է համարում Նաղաշ Հովնաթանից: Քուչակն առավել է իր բանաստեղծական ներշնչման այլազանությամբ, գաղափարների նորարարությամբ և ճոխությամբ, ոճի գերագույն սեղմությամբ ու նրբությամբ, ունի զգացման ներուժ և բացատրության չքնաղ գյուտեր: Սայաթ-Նովան էլ իր հերթին բանաստեղծական ավելի կատարյալ երևույթ է, քան Հովնաթանը: Սակայն այս ամենով հանդերձ՝ վերջինս արժեք էր հայ գրականության մեջ:

“La Roseraie d’Arménie” ժողովածուի երեք հատորները

Եթե Չոպանյանը տպագրեր միայն “La Roseraie d’Arménie” բարձրարժեք ժողովածուի երեք հատորները, արդեն մեծ ծառայություն մատուցած կլիներ հայ միջնադարյան քնարերգությունը միջազգային ճանաչման արժանացնելու գործում: Այս ժողովածուի 1-ին գրքի նախաբանում նա ներկայացնում է հատորներ ստեղծելու իր նպատակը: Նա խոստովանում է, որ գրքի որոշ նյութեր տպագրել է “Les Trouvères Arméniens” հատորում, որը ներկայացնում է և՛ հայ ժողովրդական երգը, և՛ հոգևորը: Հատուկ ձևով «Հայաստանի վարդաստանը» («Վարդենիկ Հայաստանի») բանասերը նկարագարում է հայ միջնադարյան մանրանկարներով. դա պետք է նպաստեր միջնադարյան գեղարվեստական մտածողության առավել ճիշտ ընկալմանը, հետևաբար՝ մեր հների գեղագիտական ընկալումների ըմբռնմանը: 1913-1914թթ. ընթացքում՝ “La Roseraie d’Arménie” ժողովածուի 1-ին գիրքն արդեն տպարանում էր, երբ սկսվեց Առաջին աշխարհամարտը: Եվ գործը չորս տարի «քնեց»՝ առանց տպագրվելու: Պատերազմն առավել վատթարացրեց հայ ժողովրդի քաղաքական ու տնտեսական վիճակը, իսկ Արևմտյան Հայաստանը 1915 թիվ ապրեց: Ահա այդ ծանր, մղձավանջային իրադարձություններին ի պատասխան՝ լույսի ու խաղաղության շող դարձավ “La Roseraie d’Arménie” ժողովածուի հատորը:

Հայ միջնադարյան քնարերգության գոհարներն Ա.Չոպանյանն անվանել է «Հայաստանի վարդաստան»: Վարդը քրիստոնեական մտածողության մեջ գեղեցկագույն ծաղիկն է, այն դիտվում է Քրիստոսի խորհրդանիշներից, ինչպես արևը, ցորենը, հացը: Կերզնկացին իր այլաբանական տաղերից մեկի խորագրում նշում է՝ «Բան վարդի օրինակաւ զՔրիստոս պատմէ»: Ընդհանրապես իր բազմաթիվ հետազոտություններում Ա.Չոպանյանը հաճախ է հայ քնարերգությունը համեմատում ծաղկաստանի հետ՝ ծաղիկը դիտելով որպես գեղագիտական կատարելության խորհրդանիշ: Ինչպես երևում է առաջաբանից, հեղինակը հետագայում որոշ փոփոխության է ենթարկում՝ զայրույթի խոսք ուղղելով եղեռնագործության հեղինակներին՝ մարդկությանը լսելի լինելու ցանկությամբ: Նա ասում է, որ այս գործով կամենում է ևս մեկ անգամ ցույց տալ բանաստեղծական արվեստի ուժը: Հայաստանը դարեր ի վեր եղել է ռազմական գործողությունների թատերաբեմ: Այն, ինչ արեցին թուրքերը, ռճիր է ոչ միայն մարդկության, այլև քաղաքակրթության դեմ: Եվ ահա այս ծաղկեփունջը՝ քաղված Հայաստանի հոգևոր վարդաստանից, մեծարանք է ուղղված ցեղի հանճարին:

Ա.Չոպանյանը լավատեսորեն է նայում հայ ժողովրդի ապագային, համոզված է, որ ազատությունը կտոնի իր հաղթանակը, նահատակ ժողովուրդները կբարձրանան, կթոթափեն իրենց շղթաները, ազատ Հայաստանը կվերագտնի իր տեղը ազգերի ընտանիքում: Եվ ահա այդ խորհրդանշական վարդերը, ծնված արդարություն ու ազատություն երազող ազգի ոգուց, ինքը նվիրում է նահատակների հիշատակին, բոլոր տառապած զոհերին, մինչև որ աշխարհում կիշխեն Գեղեցիկն ու Բարին: Այս հուզառատ խոսքերը նա գրել է 1918-ի սեպտեմբերին: Իսկ “La Roseraie d’Arménie” ժողովածուի առաջին հատորը նախապես պատրաստել և նվիրել էր 14-րդ դարավերջի և 15-րդ դարասկզբի նշանավոր բանաստեղծ Առաքել Սյունեցու ստեղծագործությանը, որի միստիկ և ուսուցողական բանքերը, ինչպես և գլուխգործոցը՝ ծավալուն «Ադամգիրք» պոեմը, ֆրանսերեն թարգմանությամբ ներկայացվում են ընթերցողին:

Առաքել Սյունեցու «Աղամգիրքը» գրվել է 1401-ին և նորարարական բնույթ ուներ հայ գրականության մեջ: Նրանում «Աստվածաշունչն» է, սակայն գոյի, մարդու հոգեբանական քարացած մտածողությունից հեռացած և տրամաբանական նոր լուծումներով. վիճում են իրար հետ Աղամը և Աստված, ինչպես և՛ Եվան ու Աստված: Նրանք քննում են կյանքի ու մահվան հավերժական խնդիրը: Այս հատվածները Չոպանյանը թարգմանել է բնագրին շատ հարազատ:

“La Roseraie d’Arménie” ժողովածուի 2-րդ հատորն ավելի հարուստ բովանդակություն ունի: Այս ժողովածուի մեջ կան Ներսես Շնորհալու, Սարգսի, Կոստանդին Երզնկացու, Ֆրիկի, Գրիգոր Խլաթեցու, Զաքարիա Գնունեանցի, Հովասափ Սեբաստացու, Հովհ. Թլկուրանցու, Սիմեոն Ապարանցու, Նահապետ Քուչակի, Մովսես Եպիսկոպոսի, Մուրադ Խիկարի, Հակոբ Բատուկենցի, Բաղդասար Դպրի, Նաղաշ Հովնաթանի, Ջիվանու ստեղծագործություններից:

Ա.Չոպանյանը Ներսես Շնորհալու հանելուկների փունջը ընտրել է մեծ ճաշակով, այն տպավորությամբ, որ դրանք ֆրանսիացի և ընդհանրապես եվրոպացի ընթերցողին կհիացնեն իրենց դիպուկ փոխաբերական արվեստով: Հանելուկներից ընտրված են՝ գիրքը, արտույտը, երկինքը, ամառը, աշխարհը, արևը, գարունը, մեղուն և այլն:

Կ.Երզնկացու վերաբերյալ գրում է մի ընդարձակ նախաբան՝ ֆրանսերեն հրատարակելով մեծ թվով նրա տաղերից: Նրան շատ բարձր է գնահատում որպես այլաբանական քերթվածների հեղինակ, նշում է նաև, որ վերջինս եղել է առաջին սիրո երգիչներից:

Օտարներին նա պատմում է այն տեսիլը, որ կա Կ.Երզնկացու տաղերից մեկում, և նկարագրված է աստվածային ներշնչման պահը: Տեսիլի իրողության մասին շեշտված է հենց տաղի խորագրում. «Ոմանք չարախօսէն զինէն վասն նախանձու թե որպե՞ս խոսի սա այսպիսի բան, զի վարդապետի չէ աշակերտել, զի այլ է աշակերտելն և այլ է շնորհքն ի հոգւոյն, զոր ես պատմեմ ձեզ, յաղագս տեսլեան իմոյ զոր տեսի զարմանալի տեսիլ մինչ ի վանք հնգետասան ամաց, զոր տեսի այր մի արեգակնազգեստ եւ լի լուսով» (**Les Trouvères..., 1906**):

Այս բանաստեղծությունը քննում է հավերժական հարց. հզոր տաղանդի նկատմամբ շրջապատի նախանձը: Կերզնկացին հրաշալի ձևով գտել է դրա պատասխանը: Ինքը տասնհինգ տարեկանում աստվածային տեսիլի միջոցով ստացել է բանաստեղծելու ձիրքը: Նման աստվածատուր շնորհն այլևս հանգիստ չի տալիս մարդուն. նա անվերջ ներշնչված ստեղծագործում է:

“La Roseraie d’Arménie” ժողովածուի երկրորդ գրքում Ա.Չոպանյանը մանրամասն գրում է Խ.Կեչառեցու մասին, որը նրա սիրելի հեղինակներից է: Հիշատակում է և բնորոշում Խ.Կեչառեցու պատվիրած մի ողբի մասին, որը պետք է գրեր նրա խնդրանքով ժամանակի նշանավոր դեմքերից մեկը՝ Ստեփանոս Օրբելյանը:

Ա.Չոպանյանը մի առանձին սիրով խոսում է Խ.Կեչառեցու՝ Ալ.Մակեդոնացու պատմության համար գրած կաֆաների մասին, որոնք հարստացրել են այդ պատմության հայկական խմբագրությունը: Նրա կարծիքով, Ալեքսանդրի պատմության այդ օրինակը, որը ճոխացել էր Խաչատուր Կեչառեցու կաֆաներով, միջնադարյան հայերի մոտ ունեցել է մեծ հաջողություն (**La Roseraie..., 1923**):

Երկրորդ հատորում բազմակողմանի վերլուծված է նաև Ֆրիկի քնարերգությունը: Ֆրիկի կենսագրության շարադրանքում Ա.Չոպանյանը հետևում է այդ հեղինակի լավագույն գիտակի՝ Տիրայր Եպիսկոպոսի եզրակացություններին: Նա ևս համոզված է, թե Ֆրիկին երբեք չի կարելի նույնացնել Խ.Կեչառեցու հետ. նրանք պատմական նույն ժամանակահատվածի մարդիկ են, բայց բոլորովին տարբեր անձեր են: Ըստ Ա.Չոպանյանի՝ Ֆրիկը լուրջ կրթություն չի ստացել: Նա կրկնում է Տիրայր Եպիսկոպոսի վարկածը, ըստ որի՝ Ֆրիկը Սյունիք նահանգից էր՝ ծնված 1230-40 թթ. միջև, վախճանված 1305-1310թթ. շրջանում: Չոպանյանն առանձնացնում է բանաստեղծական այն հատվածները, որոնցում Ֆրիկը ներկայացնում է ապրած ժամանակը և իր կենսագրությունը: Բանասերը հիացած է Ֆրիկի՝ իր ժամանակին տված սպառիչ բնութագրմամբ:

Ա.Չոպանյանի համար հատկապես էական է, որ Ֆրիկը կարծես ասել է բոլոր ժամանակների համար: Հայերն աստվածապաշտ են. երկրպագում են սուրբ խաչը, գտնում է նա, բայց ենթարկվում են ամենադաժան տառապանքների. մարդը ո՛չ պղնձի արծան է, ո՛չ էլ վայրի խոտ, որ կրակով այրեն.

Գիտես մարմին եմք մըսեղի,
Գեմ արծան չեմք կամ խոտ վայրի,
Որ խանձարկեալ ես կըրակի,
Չերթ զանդաստանս փըշաբերի
Կամ մացառաց ինչ պուրակի:

Նա համակարծիք է Ֆրիկին, որին հուզել են կյանքի տառապեցնող անհավասարությունները. կարծես ամեն ինչ բաշխված է կամայական, թե՛ իրական կյանքի ժամանակը, թե՛ հարստությունը, թե՛ բարու և չարի խնդիրները, որոնք անհասկանալի են բանական մարդու համար: Նա անտանելի ու ծայրահեղ տարբերակված մարդկային ճակատագրերի համար բերում է խոսուն ու բևեռացված հակադրությամբ լի անմոռաց ու ճշգրիտ օրինակներ:

Ա.Չոպանյանը խոսում է Ֆրիկի մի բանաստեղծության մասին, որ ինքը գտել է Բրիտանական թանգարանում պահվող հայկական ձեռագրական ժողովածուի մեջ՝ թիվ 107-ի տակ (**La Roseraie..., 1923**):

Ա.Չոպանյանը Ֆրիկից թարգմանաբար զետեղում է բավական թվով աշխարհիկ և հոգևոր տաղեր: Նա իրավացիորեն շեշտում է հոգևոր տաղերի կատարելությունը. «Ամենագեղեցիկը, ամենապայծառը Ֆրիկի այն տաղերն են, ուր ներկայացվում է նրա միստիկ կապն Աստծու հետ. այս տեղում նրա բանաստեղծությունը շատ գեղեցիկ է»: (**La Roseraie..., 1923**):

“La Roseraie d’Arménie” ժողովածուի 3-րդ հատորը լույս տեսավ 1929-ին: Այստեղ կան Ֆրիկի, Կ.Երզնկացու, Հովհ.Թլկուրանցու, Ա.Սյունեցու, Ա.Բաղիշեցու, Գր.Աղթամարցու, Հովասափ Սեբաստացու, Ստեփաննոսի, Սարկավագ Բերդակեցու, Հովհ.Եպիսկոպոսի, Դավիթ Սալաձորեցու տաղերը:

Հատորի առաջաբանում Ա.Չոպանյանը, անդրադառնալով առաջին երկու գրքերին, ասում է, թե նոր գիրքը գալիս է լրացնելու շատ բան, և նրանում շատ են միջնադարյան նկարազարդումները: Ինչ-որ առումով այս գիրքը նվիրված է նաև հայ միջնադարյան մանրանկարչությանը:

Մանրանկարչությունը հայերի մոտ ունեցել է խորհրդանշական բազմաթիվ դրսևորումներ: Հայկական արվեստը համաշխարհային արվեստի պատմության մեջ իր արժանի տեղը դեռ չի զբաղեցնում. այսպես է կարծում Ա.Չոպանյանը: Քաղաքական ծանր վիճակը, որի մեջ հայտնվեց երբեմնի հզոր և ծաղկուն ազգը, նրա արվեստն աշխարհի առաջ մոռացության մատնեց: Սակայն հին պարսկական, արաբական, բյուզանդական արվեստների կողքին կա գեղեցկության մի աշխարհ, որը միջնադարում զարգացում ապրած զուտ հայկական մանրանկարչությունը, որի մեջ միաձուլված են արևելյան ոգին և արևմտյան միտքը:

Ա.Չոպանյանը վկայակոչում է անվանի բյուզանդագետ Ստրժիգովսկուն, որն ուսումնասիրել է հայ արվեստը և այն բարձր է գնահատել իր կարևոր աշխատության երկու գրքերում՝ “Die Baokunsts der Armenier und Europa”. Չոպանյանը նշում է նաև, որ “La Roseraie d’Arménie” ժողովածուի 2-րդ հատորը կարդալուց և նրանում եղած արվեստի գործերի կրկնօրինակները տեսնելուց հետո, հատկապես Հայաստանի ճարտարապետական հուշարձանների նկարները դիտելով, Անտուան Բուրդելն իրեն գրել է. «Ճարտարապետական Հայաստանը, այնպիսին, ինչպիսին ես տեսայ “La Roseraie...” գրքում, դասում է իմ մտքում այն գործերի շարքում, որոնք աշխարհում ամենից շատ են սիրում» (**La Roseraie..., 1923**): Նա խոսում է նաև Կարսի թագավոր Գագիկի «Աւետարանի» մասին, որը 11-րդ դարի կեսի ձեռագիր է և պահվում է Երուսաղեմի Ս.Հակոբյանց վանքում. «Կարսի թագավորի ձեռագիրը գունանկարային արվեստի ամենաբարձր դրսևորումներից մեկն է» (**La Roseraie..., 1923**): Նկատենք, որ այդ ձեռագիրը որոշ չափով վնասվել է, մասամբ ժամանակից և մասամբ էլ վատ պահվելուց, մինչև հանգրվանել է Ս.Հակոբյանց վանքում:

Ա.Չոպանյանը գիտականորեն հայ մանրանկարչությունը բաժանում է զարգացման երեք շրջանների:

Գիտնականի կազմած երրորդ ժողովածուն հիրավի ավելի հարուստ է ու բազմազան: Նրանում հանդես են գալիս ոչ միայն հայ միջնադարյան գրականությունը ներկայացնող դեմքերը, այլև բանաստեղծներ, որոնցից հասել են մեկ-երկու տաղեր, և նրանց կենսագրությունն անհայտ է, բայց գրել են ժամանակի գեղագիտական պահանջի համեմատ ուշագրավ գործեր: Դրանցից են՝ Ստեփանոսի «Գարուն եւ աշուն» տաղը, որը քաղված է Ա.Տևկանցի «Հայերգ»-ից, «Գովասանութիւն թռչնոց» տաղը: Վերջինս Կ.Կոստանյանցի մոտ կոչվում է «Վասն թռչնոց»: Տաղում դիպուկ են թռչուններին տրված բնորոշումները:

Ա.Չոպանյանը հնարավորինս ամփոփ բանասիրական տեղեկություններ է հայտնում տաղերի հեղինակների մասին: Այսպես, Դ.Սալաձորեցու «Գովասանություն ծաղկանց» տաղի մասին գրում է, թե այդ բանաստեղծը հայ գրականությանը ծանոթ է միայն իր այս տաղով, որը նվիրված է Հայաստանի ծաղիկներին: Տաղի լավագույն բնագիրը հրատարակել է Նորայր Բյուզանդացին 1901-ին «Բանասէր»-ում, հետո այն բազմիցս հրապարակել է:

“La Roseraie d’Arménie” երրորդ հատորի վերջին հատվածում կա «Անանուն երգեր» բաժինը, որտեղ ընդգրկված են ժողովրդական երգեր՝ նվիրված կաքավին, աղվեսին, աղավնուն: Դրանց մեջ է նաև հանրահայտ «Կաքավի ողբը», ուր որդեկորույս ու սգավոր կաքավը խորհրդանշում է Հայաստանը:

“La Roseraie d’Arménie” երրորդ հատորի առաջաբանը Ա.Չոպանյանն ավարտում է հետևյալ եզրահանգմամբ. «Բանաստեղծությունների այս խումբը ներկայացնում է միջնադարի արևելյան քրիստոնեության հայկական դրսևորումը: Սրանք մեր ազգային քնարերգության առավել յուրօրինակ ու ինքնատիպ արտահայտություններն են, գուցե նաև մարդկային սրտի առավել թանկ քնարական հայտնություններից են»:

1935-ին է լույս տեսել ֆրանսիացի երեք դասական գրողներին՝ Վիկտոր Հյուգոյին (1802-1885թթ.), Ֆրանսուա Շատոբրիանին (1768-1848թթ.), Ալֆոնս Լամարտինին (1790-1869թթ.) նվիրված աշխատությունը:

Չոպանյանն ունեցել է Հյուգոյի պաշտամունք: Նա ներկայացնում է Վ.Հյուգոյի ջերմ խոսքը՝ ուղղված հայ ընթերցողին: Հայերը ողջ Արևելքում առաջին ազգն են, որ թարգմանել են Շեքսպիրին ու Հյուգոյին: Չոպանյանը չի մոռանում շեշտել, որ Հյուգոն Շեքսպիրի հետ օտար բանաստեղծներից եղել է հայերի ամենասիրելին (**Չոպանյան Ա., 1988**): Չոպանյանի “Victor Hugo, Chateaubriand et Lamartin dans la litterature Arménienne” գիրքը պարունակում է շատ բազմազան ու հարուստ նյութեր, որոնք օգտակար են և՛ հայ գրականագետներին, և՛ ֆրանսերենով կարդացող բանասերների համար: Չմոռանանք նաև, որ Շեքսպիրի, Գյոթեի, Հյուգոյի կողքին հավասարի իրավունքով Չոպանյանը դրել է նաև հանճարեղ Գրիգոր Նարեկացուն:

Հայ ժողովրդի պատմական առաքելության դրվագներից է Աստվածաշնչի՝ Ոսկեդարի հոյակապ թարգմանությունը: Այդ դարակազմիկ և ճակատագրական իրողության 1500-ամյա հոբելյանը Չոպանյանը մեծ շուքով տոնակատարեց Փարիզում՝ 1936-ին: Հանդիսության ժամանակ հայ նշանավոր գիտնականների հետ՝ Ն.Ադոնց, Գ.Լևոնյան և ուրիշներ, ելույթ ունեցան նաև օտարազգի գիտնականներ: Նշանավոր բյուզանդագետ Շառլ Դիլլ և լեզվաբան Անտուան Մեյեն հանդիսությանն ուղարկել էին իրենց ջերմ նամակները, որոնք ընթերցվեցին և հետո հրատարակվեցին 1938-ին հանդիսության զեկուցումները պարունակող ժողովածուում:

Իր նամակում Շառլ Դիլլ փաստերով ապացուցում է, թե ինչպես հայ եկեղեցաշինական ճարտարապետությունն ազդել է բյուզանդականի վրա՝ հատկապես Կոստանդնուպոլսի Սուրբ Սոֆիայի տաճարի և Ռավենայի Saint Vital եկեղեցու ճարտարապետությունը մաքուր հայկական է (“...Sainte Sophie de Constantinople et Saint-Vital de Ravenne sont des églises purement arméniennes...”): (**Célébration..., 1938**) Դիլլ խոսում է Անիի Մայր տաճարի,

Հռիփսիմների և Զվարթնոցի հոյաշեն տաճարների, Աղթամարի Սուրբ Խաչ եկեղեցու, Թալիշի, Թալինի, Մարմաշենի, Գոշավանքի եկեղեցիների մասին: Նա համոզված է, որ Կիևի Սուրբ Սոփիայի տաճարը կառուցվել է հայկական ճարտարապետության ազդեցությամբ, անշուշտ ճարտարապետը հայ է եղել **(Célébration..., 1937)**: Չի մոռանում նշել, թե X դարում Բյուզանդիայի կայսր Վասիլ Երկրորդը Անիի ճարտարապետ Տրդատին կանչել է Սուրբ Սոփիայի տաճարի գմբեթը վերանորոգելու: Դիլը համոզված է, որ Արևելքում ապրում է մի ազգ, որը ունի փառահեղ էջեր և մնալու է մարդկության պատմության նեջ:

Անտուան Մեյեն, որը հայ գրերի պատմության գիտականներից է, վերստին կրկնում է իր այն միտքը, թե Մաշտոցի ստեղծած այբուբենը իսկական գլուխգործոց է, որը հայերին ծառայում է ստեղծման օրից մինչև նոր օրերը **(Célébration..., 1937)**:

Ֆրանսերենով 1945-ին հրատարակվել է Չոպանյանի *La nation Arménienne et son œuvre culture*” աշխատությունը, որն անշուշտ նվիրված է 1915 թվականի հայերի ցեղասպանության 30-ամյա հիշատակի տարելիցին: Նրանում պատկերված են օտարազգի ականատեսների վկայությունները ցեղասպանության սահմուկեցուցիչ դրվագների մասին: Միաժամանակ նա համաշխարհային ճարտարապետության պատմության տեսաբաններ Յոզեֆ Ստրիհգովսկու (1862-1941թթ.) և Շառլ Դիլի (1859-1944թթ.) ընձեռած գիտական փաստերով ներկայացնում է Եվրոպայի նշանավոր տաճարների, այդ թվում նաև Հռոմի Սուրբ Պետրոսի տաճարի վրա հայկական ճարտարապետության թողած ազդեցությունը **(La nation..., 1945)**:

Այսօր գիտական աշխարհը Չոպանյանին է պարտական 1946-ին Փարիզում ֆրանսերենով լույս տեսած Նիկողայոս Ադոնցի «Քննական պատմություն Հայոց» կոթողային աշխատության լույս ընծայման համար: Այդ աշխատության սկզբում դրված է ֆրանսիական ակադեմիայի անդամ Ռընե Գրուսեի հիացական առաջաբանը, որում փաստացի հաստատվում է Ուրարտուի Հայաստան լինելը,

նաև Տիգրան Մեծի՝ աշխարհի նշանավոր պետական գործիչ լինելու իրողությունը
(Ադոնց Ն., 2009):

ԵԶՐԱԿԱՑՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

Շուրջ 50 տարի Արշակ Զոպանյանը ֆրանսերենով լույս տեսած գրքերով ու հոդվածներով համայն աշխարհին ներկայացրել է Հայաստանի գրական գանձերը, որոնք ունեն ոչ միայն ազգային, այլև համամարդկային արժեք:

Զոպանյանը հատկապես հայ հին և միջնադարյան քնարերգության ֆրանսերեն թարգմանություններով միջազգային հանրությանը ներկայացրեց հայ քնարերգության հարուստ գանձարանը, որը հիմք դարձավ տարբեր ազգերի հայագետների ուսումնասիրությունների համար:

Մեծ հայրենասերի ու հետազոտողի ուսումնասիրությունները գրված են անտիկ ու եվրոպական գրականությունների իմացության հարուստ պաշարի հիման վրա:

Անգլոգական հայրենասերը 1915թ. կորած հայրենիքի փոխարեն ստեղծել է մի հզոր հոգևոր Հայաստան, ուր Արևմտահայաստանը՝ վերածնված իր գաղթօջախներով, և փոքրացած Մայր Հայաստանը հանդես են գալիս միասնական ու հզորացած՝ խոսքի ուժով իրենց մշակութային հին տարածքները վերագտած:

Հայ գրականությունը Եվրոպային ու աշխարհին ներկայացնելու համար Ա.Զոպանյանն իրեն զինակից է ընտրել ֆրանսիացի Նոբելյան մրցանակի դափնեկիրների, Ֆրանսիայի ակադեմիայի անդամների, ինչպիսիք են՝ Անատոլ Ֆրանսը, Ֆրեդերիկ Միստրալը, Ռժնե Գրուսեն, Պոլ Ադամը, Գաբրիել Մուրեն և ուրիշներ:

ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

1. **Ադոնց Ն. (2009)**, Երկեր, հ. Դ, Երևան, ԵՊՀ հրատ.:
2. **Ավագյան Վ. (2022)**, Արշակ Զոպանյանի կյանքի ու գործունեության նկարագիրը, «Պատմաբանասիրական հանդես», № 2, Երևան:

3. **Դավաթյան Կ. (1987)**, Արշակ Չոպանյան, Երևան, «Սովետական գրող» հրատ.:
4. **Դոլուխանյան Ա. (2004)**, Արշակ Չոպանյանը և հայ հին գրականությունը, Երևան, «Զանգակ – 97» հրատ.:
5. **Չոպանյան Ա. (1980)**, Նամականի. հատորը կազմեց և ծանոթագրեց Գոհար Ազնավորյանը, Երևան, «Սովետական գրող» հրատ.:
6. **Չոպանյան Ա. (1988)**, Երկեր, Երևան, «Սովետական գրող» հրատ.:
7. **Célébration solennelle du quinzième centenaire de la traduction Arménienne de la Bible (1938)**, Paris.
8. **Chants populaires Arméniens (1903)**, Paris.
9. **La France et la peuple arménien (1916)**, Paris.
10. **Le Trouvère** Nagach Hovnathan et le peintre Hovnathanian (1910), Paris.
11. **Les Trouvères** Arméniens, Traduction française avec une intraduction par Archag Tchobanian (1906), Paris.
12. **La Roseraie d'Arménie (1918)**, t.I, Paris.
13. **La Roseraie d'Arménie (1923)**, t.I, Poèmes, t.II, Paris.
14. **La Roseraie d'Arménie (1929)**, t.III, Paris.
15. **La nation arménienne** et son œuvre culturelle (1945), Paris.
16. **Le Cinquantenaire** de la mort du poète arménien Bédros Tourian (1922), Paris.
17. **L'Arménie** son histoire, sa littérature, son rôle en Orient (1897), Paris.
18. **Poèmes** Arméniens Anciens et Moderns (1902), Paris.
19. **Victor Hugo** (1935), Chateaubriand et Lamartine dans la littérature arménienne, Paris.
20. **Poezia Armenii** s drevnejshikh vremjen do nashikh dnei pod redaktsiej, so vstupitel'nom ocherkom i primechanijami V. Brusova (1987), Yerevan.

REFERENCES

1. **Adonts N. (2009)**, Yerker. h. D, Yerevan, YSU Publishing House.
2. **Avagyan V. (2022)**, Arshak Chopanyani kyanqi ow gorc'owneowt'yan nkaragiry' /Description of the life and work of Arshak Chopanyan/, "Patmabanasirakan handes", № 2, Erevan.
3. **Dallakyan K. (1987)**, Arshak Chopanyan /Arshak Tchobanyan/, Yerevan. "Sovetakan grogh" publishing house.
4. **Dolukhanyan A. (2004)**, Arshak Chopanyany' ev hay hin grakanowt'yowny' /Arshak Chopanyan and ancient Armenian literature/, Yerevan, "Zangak - 97" publishing house.
5. **Tchobanyan A. (1980)**, Namakani. hatory' kazmec & c'anut'agrec Gohar Aznavoryany' /Collection of Letters: the volume was compiled and annotated by Gohar Aznavoryan/, Yerevan, "Sovetakan grogh" publishing house.
6. **Tchobanyan A. (1988)**, Yerker, Yerevan, "Sovetakan grogh" publishing house.
7. **Célébration solennele du quinzième centenaire de la traduction Arménienne de la Bible (1938)**, Paris.
8. **Chants populaires Arméniens (1903)**, Paris.
9. **La France et la peuple arménien (1916)**, Paris.
10. **Le Trouvère** Nagach Hovnathan et le peintre Hovnathanian (1910), Paris.
11. **Les Trouvères** Arméniens, Traduction française avec une intraduction par Archag Tchobanian (1906), Paris.
12. **La Roseraie d'Arménie (1918)**, t.I, Paris.
13. **La Roseraie d'Arménie (1923)**, t.I, Poèmes, t.II, Paris.
14. **La Roseraie d'Arménie (1929)**, t.III, Paris.
15. **La nation arménienne** et son œuvre culturelle (1945), Paris.
16. **Le Cinquantenaire** de la mort du poète arménien Bédros Tourian (1922), Paris.

17. **L'Arménienne** son histoire, sa littérature, son rôle en Orient **(1897)**, Paris.
18. **Poèmes** Arméniens Anciens et Moderns **(1902)**, Paris.
19. **Victor Hugo**, Chateaubriand et Lamartine dans la littérature arménienne, Paris, 1935.
20. **Poezia Armenii** s drevnejshikh vremjen do nashikh dnei pod redaktsiej, so vstupitel'nom ocherkom i primechanijami V. Brusova **(1987)**, Yerevan.

Aelita Dolukhanyan, Lilit Poghosyan

Internalization of Armenian Historiography and Culture through the Efforts of Arshak Chobanyan

Conclusion

Key words and expressions: *A. Chobanyan, genocide, Armenian poetry, translation, patriotism, international value, A. France, Ch. Diehl, A. Meillet.*

For 50 years, Arshak Chobanyan presented to the world the treasures of Armenian literature, which are not only of national but also of universal value, through books and articles published in French.

Through the translations of ancient and medieval Armenian poetry into French, A. Chobanyan introduced the world community to the treasury of Armenian poetry, which served as the basis for research by the specialists in Armenian Studies of different nationalities.

The works of the great patriot and researcher are based on the knowledge of a huge layer of ancient and European literature. A. Chobanyan, who loved his motherland infinitely, created a powerful spiritual Armenia in place of the motherland lost in 1915, where Western Armenia - with its revived colonies and the territorially reduced Armenia act as a united and powerful country that has regained its ancient cultural territories owing to the power of the word.

In order to present Armenian literature to Europe and the world, A. Chobanyan chose as his associates French Nobel Prize winners, members of the French Academy,

such as Anatole France, Frederic Mistral, Rene Grousset, Paul Adam, Gabriel Moure and others.

Աэлита Долуханян, Лилит Погосян

Интернализация армянской историографии и культуры усилиями

Аршака Чопаняна

Заключение

Ключевые слова и выражения: А. Чопанян, геноцид, армянская поэзия, перевод, патриотизм, международная ценность, А. Франс, Ш. Диль, А. Мейе.

На протяжении 50 лет Аршак Чопанян посредством изданных на французском языке книг и статей представлял миру сокровища армянской литературы, являющие собой не только национальную, но и общечеловеческую ценность.

Благодаря переводам на французский язык образцов древней и средневековой армянской поэзии А. Чопанян ознакомил мировую общественность с сокровищницей армянской поэзии, что послужило основой для исследований арменоведов разных национальностей.

Труды великого патриота и исследователя созданы на базе знания огромного пласта античной и европейской литературы. Безгранично любивший родину А. Чопанян, взамен утерянной в 1915 г. родины, создал могущественную духовную Армению, где Западная Армения – с ее возрожденными колониями, и территориально урезанная Армения выступают в качестве единой и могущественной, обретшей свои древние культурные территории благодаря силе слова.

С целью представления армянской литературы Европе и миру А. Чопанян избрал своими соратниками французских лауреатов Нобелевской премии, членов французской академии, каковыми являлись Анатоль Франс, Фредерик Мистраль, Рене Груссе, Поль Адам, Габриэль Мурр и другие.

Աելիտա Դոլուխանյան - Բանասիրական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր, ՀՀ ԳԱԱ թղթակից անդամ, Խ.Աբովյանի անվան ՀՊՄՀ հայ հին և միջնադարյան գրականության և նրա դասավանդման մեթոդիկայի ամբիոնի վարիչ: Գիտական հետաքրքրությունները՝ հին և միջնադարյան հայ գրականություն, բանահյուսություն, ժամանակակից հայ գրականություն, գրականության դասավանդման մեթոդիկա, գրաքննադատություն, հայագիտություն, գրական կապեր: Հեղինակ է 37 գրքի և շուրջ 780 հոդվածի: aelita.dolukhanyan@gmail.com

ORCID ID <https://orcid.org/0000-0001-9526-9464>

Լիլիթ Պողոսյան - Խաչատուր Աբովյանի անվան ՀՊՄՀ բանասիրական ֆակուլտետի մագիստրոս: Գիտական հետաքրքրությունները՝ հին և միջնադարյան գրականություն, բանահյուսություն: lilitpoghosyan@gmail.com

Аэлита Долуханян - Член корреспондент НАН РА, доктор филологических наук, профессор, зав.кафедрой древнеармянской и средневековой армянской литературы и методики ее преподавания АГПУ им. Х.Абовяна. Научные интересы: древнеармянская и средневековая армянская литература, устное народное творчество, современная армянская литература, методика преподавания литературы, литературная критика, арменоведение, литературные связи. Автор 37 книг и более 780 статей. aelita.dolukhanyan@gmail.com

ORCID ID <https://orcid.org/0000-0001-9526-9464>

Лилит Погосян - Студентка первого курса магистратуры по специальности «Армянский язык и литература» филологического факультета АГПУ имени Хачатура Абовяна. Научные интересы: античная и средневековая литература, фольклор. lilitpoghosyan@gmail.com

Aelita Dolukhanyan - Doctor of Sciences in Philology, Professor, Correspondent Member of the NAS RA, Chair of the Department of Ancient and Medieval Armenian Literature and its Teaching Methodology at the ASPU after Kh. Abovyan. Scientific interests: Ancient and Medieval Armenian Literature, folklore, contemporary Armenian Literature, methodology of teaching literature, literary criticism, Armenology, literary connections, Author of 37 books and over 780 articles.

aelita.dolukhanyan@gmail.com

ORCID ID <https://orcid.org/0000-0001-9526-9464>

Lilit Poghosyan - Student of the 1st course of the master's program in the specialty of "Armenian Language and Literature" at the Faculty of Philology of the Khachatur Abovyan ASPU. Scientific interests: ancient and medieval literature, folklore. lilitpoghosyan@gmail.com

Խմբագրություն է ուղարկվել 18.01.2025թ.

Հանձնարարվել է գրախոսության 30.01.2025թ.

Հրապարակման է ներկայացվել 10.09.2025թ.

ԱՐՄԵՆՈՒՀԻ ՄՈՒՐԱԴՅԱՆ

ՖԵԼԻՔՍ ԲԱԽՉԻՆՅԱՆ. ԴԻՄԱՆԿԱՐԻ ՓՈՐՁ

DOI:10.24234/journalforarmenianstudies.v2i69.168

ԱՄՓՈՓՈՒՄ

Ֆելիքս Բախչինյանի թողած գրական ժառանգությունը հայ գրականության մնայուն արժեքներից է: Նա սերունդներին թողել է քննադատական, գեղարվեստական, հրապարակագրական, թարգմանական, հրատարակչական գրքերի, մենագրությունների արժեքավոր հարստություն: Բախչինյանն իր գրական ու հասարակական գործունեությամբ նպաստել է մերձբալթյան երեք հանրապետությունների, Նորվեգիայի, Ռուսաստանի, Ուկրաինայի, Վրաստանի ժողովուրդների միջև բարեկամության, մշակութային կապերի ամրապնդմանն ու զարգացմանը: Նրա ջանքերի շնորհիվ է ստեղծվել մեծ մարդասեր, գիտնական, ճանապարհորդ, հայ ժողովրդի թանկ բարեկամ «Ֆրիտյոֆ Նանսեն» թանգարանը, որի տնօրենն էր: Նրա անվան հետ է կապվում լիտվացի բանաստեղծ Էդուարդաս Մեժելայտիսի ծանոթությունը Հայաստանի, հայ մշակույթի, հայոց մեծերի հետ: Փոխադարձ մտերմության արդյունքում հրատարակվեցին բազմաթիվ գրքեր, թարգմանություններ՝ առավել ամրապնդելով հայ-լիտվական գրական, մշակութային կապերը: Դժվարին ճանապարհ անցած գրողն ամուր թելերով կապված է եղել իր ծննդավայրին: Նրա գրական աշխարհի վրա իր խոր ու նվիրական հետագիծն է թողել հայրենի տունը: Նրա ստեղծագործության անբաժանելի մասն են կազմում թարգմանությունները, գրախոսություններն ու հոդվածները:

Հանգել ենք այն եզրակացության, որ Ֆելիքս Բախչինյանը տաղանդավոր է թե՛ իբրև արձակագիր, թե՛ քննադատ, թե՛ թարգմանիչ: Նրա գեղարվեստական

արձակում իր արժանավոր տեղն է զբաղեցնում «De'ja Vu. Հալեա՝ սիրո և մահվան հովիտ» վեպը, որը կարելի է դասել եղեռնին նվիրված լավագույն գրքերի շարքը:

Բանալի բառեր և արտահայտություններ. *հիշողություն, ցեղասպանություն, ստեղծագործական կյանքի բնութագիր, կամք, ճակատագիր, տիրություն, թարգմանություն:*

ՆԵՐԱԾՈՒԹՅՈՒՆ

Ֆելիքս Բախչինյանը հայ գրականության ինքնատիպ դեմքերից է: Նրա հետաքրքրությունները շատ բազմազան են: Բավական է թերթել նրա թողած գրական, գրականագիտական, թարգմանական ժառանգությունը և պատկերացնել նրա խոշոր ծառայությունը հայ գրականությանը, մշակույթին: Նրա ստեղծագործության մեջ կարևոր տեղ են զբաղեցնում պատմվածքներն ու վիպակները: Շատ հաճախ, կյանքից վերցրած իրական փաստերն ու իրադարձությունները դառնում են գեղարվեստական երկի համար կարևոր սկզբնաղբյուր: Նրա գրական, մշակութային սերտ կապերի, թարգմանությունների շնորհիվ բազմաթիվ օտարազգի գրողներ ճանաչվեցին ու սիրվեցին մեր ժողովրդի կողմից:

ՄԵԹՈՂԱԲԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

Ուսումնասիրության մեթոդաբանության հիմքում ընկած է Ֆ. Բախչինյանի գրական դիմանկարի արտացոլման, ստեղծագործական արգասավոր ճանապարհի ներկայացման, քննվող նյութի համադրման սկզբունքը: Աշխատանքն իրականացնելիս ուսումնասիրել ենք Ֆելիքս Բախչինյանի կյանքի կարևոր փաստերը, գեղարվեստական երկերը, տարբեր տարիներին տպագրված, գրականագիտական հոդվածները, հայ տեսաբանների բազմաբնույթ գնահատականները նրա մասին, մամուլում տպագրված՝ թեմային վերաբերող նյութերը:

Հոդվածը շարադրելիս օգտվել ենք գրականագիտության մեջ ընդունված և հաճախ կիրառվող վերլուծական, քննական մեթոդներից:

ՔՆՆՈՒԹՅՈՒՆ

Ֆելիքս Բախչինյան անունն իր մեջ խտացնում է հարուստ ու իմաստավորված կենսագրություն: Դժվար է մեկ նախադասության մեջ ամփոփել մի հրաշալի մարդու, տաղանդավոր գրողի, գրականագետի, թարգմանչի, հասարակական գործչի բեղուն ճանապարհը: Թերթում ես նրա կյանքի էջերը և զարմանում, երբ է հասցրել այսքան բան անել, որքան խայտաբղետ է նրա հետաքրքրությունների շրջանակը, բազմախորհուրդ ու անպարփակ: Նա հեղինակ է հարյուրից ավելի գրքերի՝ մենագրություններ, վիպակներ, պատմվածքներ, հոդվածներ, գրախոսություններ, էսսեներ, ակնարկներ: Նրա ստեղծագործական ու գիտական որոնումները սահմաններ չեն ճանաչում: Տարիների հետ նա յուրատեսակ հոգևոր կամուրջ ստեղծեց և ամրապնդեց բարեկամական հարաբերությունները հայ – վրացական, հայ -ուկրաինական, հայ– լիտվական: Նրա անվան հետ անխզելիորեն կապված է նորվեգացի մեծ մարդասեր, բնեռախույզ, գիտնական, ճանապարհորդ, հայ ժողովրդի թանկ բարեկամ Ֆրիտյոֆ Նանսենի անունը: Բախչինյանի ջանքերի շնորհիվ ստեղծվեց Նանսենի թանգարանը և «Ֆրիտյոֆ Նանսեն» հիմնադրամը, «Հայոս – Քարթլոս» հայ – վրացական գրական անկախ հանդեսը:

Ծնվել է Ալավերդիում, հայկական բնաշխարհի մի անկրկնելի վայրում, բայց հեռանալով ծննդավայրից, որտեղ էլ որ բնակություն է հաստատել իր ստեղծագործության ներշնչարանը եղել և մնում է իր փոքրիկ «հայրենիքը», այն լուսավոր ու մաքուր տարիները, որ ամբողջ կյանքում չեն լքել նրան: Որքա՞ն ճիշտ է բնութագրել նրան Լևոն Անանյանը. «Ֆելիքս Բախչինյանի ստեղծագործական ակունքները գտնվում են իր հայրենի բնաշխարհում: Նրա գեղագիտության հիմքերն այն կուսական աշխարհում են, այն լեռների ու ձորերի մեջ, որը մի հատիկ բառով կոչվում է Լոռի: Մանկության պես մաքուր, մանկության պես անմեղ, մանկության պես կարճատև մեր կարոտն ենք գտնում նրա տողերում: Եվ փորձում ենք մի քանի ակնթարթ պահել ու պահպանել այդ մաքրամաքուր աշխարհից եկող ուժը, հուշն ու հրաշքը» (Անանյան Լ., 2011) :

Բախչինյանը ժամանակի և տարածության անսահման օվկիանոսում ճգնում է իր անցած տարիների յուրակերպ պատկերները, հուշերը ի մի բերել և վերհուշի ձևով պահ տալ սերունդներին: Այդ հուշերից շատերը ցավ են պատճառում հեղինակին, բայց դրանք գումարվելով արտացոլում են հեռավոր ժամանակներում կատարված դեպքեր, իրադարձություններ, հայրենակիցների, մտերիմների ու հաճախ էլ անգութ մարդկանց մտապահված դեմքեր: Իր գործերում մշտապես ներկա է հեղինակը, վերհուշն ու ներկան խառնվում են իրար, և դժվար է սահմանազատել գործողությունների կատարման իսկական ժամանակը:

Անսահման կարոտի, հուշի ծվեններից հյուսված պատառիկներ են հիշեցնում նրա գեղարվեստական երկերը: Մանկության պայծառ երազները հաճախ խաթարվել են՝ բախվելով ծնողների հիշողություններում բույն դրած թախծոտ պատմություններին, ժամանակի անարդար, անմարդկային հարաբերություններին, բայց լավատեսությունը նրանից անբաժան է: Եղեռնի ցավոտ ներկայությունը միշտ զգացնել են տվել առաքինի, աշխատասեր, արմատներով էրզրումցի՝ կոշկակար հոր աչքերը:

Տղային փոքրուց հարազատ դարձան Շիրազի հայտնի բանաստեղծության վերափոխված տողերը. «բայց թողել է նա մի թել, հորս աչքի մշուշում»:

Արյան կանչով՝ հուշերի կծիկը, կարոտը, վիշտը փոխանցվել է նրան և իր դրոշմը թողել մանկան հոգու վրա: Տառապանք ու դառնություն, դժվար մանկություն ճաշակած երեխաները ավելի շուտ են մեծանում: Պատահական չէ, որ հասակակիցների մեջ, նա ավելի շուտ հասունացավ, նրա զգայուն սիրտը կարողացավ ավելի շուտ ըմբռնել կյանքի տխուր ու անարդար կողմերը, իր աշխատասիրության ու բազմակողմանի հետաքրքրությունների համար, նրան հարևանները կնքեցին «ծերուկ» մականունով:

Մի փոքրիկ, բայց դաժան միջադեպ խաթարեց տղայի մանկությունը, ի՞նչ իմանար երեխան, որ Մարիամ Աստվածածնի նկարը՝ ճակատագրական, այդքան անախորժությունների պատճառ պիտի դառնար: Տարիներ հետո հիշելու է իր

անսիրտ ռուսերենի ուսուցչուհուն, որ հոգու ողջ թույնը, կատաղությունը թափեց նրա վրա, անվանելով աստվածապաշտ, սպառնալով վոնդել դպրոցից, բայց գտնվեցին բարի մարդիկ, որոնք սատարեցին և օգնության ձեռք մեկնեցին:

Փորձությունները շատ էին, բայց մոր օրհնանքը միշտ նրա հետ էր, որդին հավատում էր իր բաժին Աստծուն: Ժողովուրդն իմաստուն է «տաշած քարը գետնին չի մնում»: Ապավինելով բնատուր տաղանդին՝ Բախչինյանն իր աշխատասիրության ու նպատակասլացության շնորհիվ, իրականացրեց ծնողների հույսերը՝ թե՛ կրթության, թե՛ գիտության մեջ խորանալու առումով: Նա շարունակ փնտրտուքների մեջ էր, չէր բավարարվում իր իմացածով: Բարձրագույն կրթություն ստանալուց հետո (Վանաձորի մանկավարժական համալսարանի բանասիրական ֆակուլտետ) նա 1978 – 1981 թթ.Վիլնյուսի պետական համալսարանի լիտվական գրականության ամբիոնում զբաղվել է հայ – լիտվական գրական – մշակութային կապերի ուսումնասիրությամբ: Տարիներն անհետևանք չմնացին. նա սիրեց ու մտերմացավ այս երկրին ու ժողովրդին, բայց ամենից շատ կապվեց լիտվացի մեծ բանաստեղծ Էդուարդաս Մեժելայտիսի հետ, երկար տարիներ պատիվ ունեցավ վայելել նրա ջերմ բարեկամությունը, նամակագրական կապ հաստատեց: Մտերմիկ, անկեղծ հարաբերությունների վկայությունը հաստատող նամակների փունջը՝ ուղղված Ֆ.Բախչինյանին, առաջին հայացքից կարող է անձնական տպավորություն թողնել, բայց ընթերցման ժամանակ բացահայտվում են Մեժելայտիսի ներաշխարհը, մտահղացումները, ծրագրերը, իսկ տողերի արանքում անկարելի է չնկատել բանաստեղծի անսահման սերը, նվիրվածությունը Հայաստանի, հայ ժողովրդի հանդեպ: Մեժելայտիսը ինքնամոռաց սիրել է Հայաստանը, այդ սիրո մեջ, անշուշտ, Բախչինյանն էլ իր դերն ունի:

«Ինձ համար յուրաքանչյուր հանդիպում իմ սիրելի Հայաստանի հետ նշանավոր իրադարձություն է, - գրում է Մեժելայտիսը, Հայաստանի հետ շփումը ինձ համար ավելին է, քան բարեկամությունը: Դա իմ ուշացած սերն է, սակայն մի տարբերությամբ. այն ծնունդ էր առել դեռ վաղուց իմ ծաղկող երիտասարդության

տարիներից: Այդ իսկ պատճառով էլ այն այդքան ուժեղ է, ինչպես առաջին սերը»
(Մեծելայտիս Է., 2013):

Լիտվացի մեծ բանաստեղծը, Հայաստանը համարելով իր երկրորդ հոգևոր հայրենիքը, խորին ակնածանքով խոստովանել է, որ եթե Հայաստանը ոչինչ անգամ չունենար մեծն Նարեկացուց բացի, այդ էլ բավական էր՝ ընդունելու նրա վիթխարի ավանդը համամարդկային մշակույթի ասպարեզում: Նշանավոր բանաստեղծի համար հայ ժողովուրդը դարձավ հոգեհարազատ՝ իր ավանդույթներով, ազգային յուրահատկություններով: Նա ընդհանուր շատ բաներ նկատեց հայ և լիտվացի ժողովուրդների բնավորության, պատմական ճակատագրի, լավատեսության մեջ:

Այդ է պատճառը, որ իր ստեղծագործության մեջ զգալի տեղ հատկացրեց թե՛ Հայաստանին, թե՛ հայոց մեծերին:

Իր գրական ճանապարհին Մեծելայտիսը գրել է տասնյակ հոդվածներ, գրախոսություններ, որոնք ընդգրկվել են «Իմ կրկնակի Արարատը» ժողովածուում (կազմող և առաջաբանի հեղինակ՝ գրականագետ, թարգմանիչ՝ Ֆելիքս Բախչինյան):

Գիրքը բացահայտում է գրողի գրականագիտական նախասիրությունները, գեղագիտական հայացքներն ու գրական բարձր ճաշակը:

Ժողովածուի «Ոգեղեն համանվագ» խորագրի ներքո Ֆ. Բախչինյանը ներկայացրել է Հայաստանը՝ Էդուարդաս Մեծելայտիսի պոեզիայում, միաժամանակ ընդգծել, որ լիտվացի բանաստեղծի կողմից Հայաստանի հանդեպ յուրահատուկ վերաբերմունքը պատահական չէ, լիտվացի գրողների, գրականագետների, պատմաբանների բուռն հետաքրքրությունը դեպի հայ մշակույթը խոր արմատներ ունի, որոնց վերաբերյալ Բախչինյանը որոշակի տեղեկություններ է հաղորդում: Մեծելայտիսը երեք անգամ (1969, 1979, 1982 թվականներին) տարբեր առիթներով այցելել է Հայաստան և տարիների ընթացքում մտերմացել, ճանաչել ու սիրել մեր երկիրը՝ գրելով այս ինքնաբուխ տողերը. «Հայաստանն ինձ առինքնել է առհավետ»:

Այդ սիրուց են ծնվել բանաստեղծական երեք շարքերը, որոնց հանգամանալից քննությանն է անդրադառնում Ֆ.Բախչինյանը, թափանցում բանաստեղծությունների խորքը, վերծանում գրողի ինքնատիպ ընկալումների ու գեղարվեստական խորիմաստ պատկերների աշխարհը:

Խորհրդանշական խորագիրը կրող «Քարե գինի» շարքի (թարգմ. Վ.Դավթյանի) հինգ բաժնից կազմված բանաստեղծական հյուսվածքներից յուրաքանչյուրը, ինչպես նկատում է Բախչինյանը, յուրահատուկ իմաստային ծանրաբեռնվածություն է կրում, բանաստեղծական տողերից հառնում է Հայաստանի կերպարը այնքան վառ ու շոշափելի, որ օտարազգի գրողի ժողովածուում ամեն մի ընթերցող ոչ միայն կհիանա հայոց աշխարհի գեղեցկությամբ, մշակույթով, այլ նաև կճանաչի պատմության քառուղիներով անցած տաղանդավոր ժողովրդին, որը դիմակայել է ճակատագրի բոլոր փորձություններին և երբեք չի վհատվել, այլ «արարել է իր խորությամբ ու բարդությամբ եզակի մի հրաշալի մշակույթ» (Բախչինյան Ֆ., 2013):

2019 թվականին Ֆ.Բախչինյանի նախաձեռնությամբ Երևանում՝ Առնո Բաբաջանյանի համերգասրահում, մեծ հանդիսավորությամբ նշվեց Է.Մեծելայտիսի ծննդյան 100 - ամյակը:

Բախչինյանի գրական ժառանգության մեջ իրենց մնայուն տեղն ունեն «Ֆրիտյոֆ Նանսեն. աշխարհի խիղճը», «Մի գիշեր Բարոն հյուրանոցում», «Հալեպ փրկության ափ» (2 հատորով), «La vie est belle», «Թափառաշրջիկը», “De’ja Vu” գործերը, նրա կազմած և հրատարակած Է.Մեծելայտիսի, Զահրատի, Զ.Խրախունու, Ս.Կապուտիկյանի, Վ.Պետրոսյանի, Ռ.Դավոյանի, Հր.Թամրազյանի, Հ.Էդոյանի, Հ.Գրիգորյանի, Ա.Պետրոսյանի գրքերը, հրաշալի թարգմանությունները (Է.Մեծելայտիս, Ք.Դոնելայտիս, Տ.Շևչենկո, Վ.Շկլյար և ուրիշներ):

Նրա գրչին են պատկանում «Կալեվալա» կարելաֆիննական էպոսի, լատվիական «Լաչպլեսիս» էպոսի, ռուս հայտնի լրագրող Վլադիմիր Պոզների «Հրաժեշտ պատրանքներին» ինքնակենսագրական ծավալուն հատորի թարգմանությունները:

Բախչինյանն իր ստեղծագործություններում յուրօրինակ նրբանկատությամբ արձագանքում է թե՛ եղեռնի թեմային, թե՛ ժամանակի սոցիալ – քաղաքական իրողություններին, դրանց հետ առնչվող ազգային բարոյահոգեբանական փոփոխություններին:

Նրա «Déjà Vu. Հալեա՛ սիրո և մահվան հովիտ» խորագիրը կրող գիրքը կարելի է դասել հայոց եղեռնին նվիրված լավագույն գրքերի շարքը, այն իր տեսակով շատ յուրօրինակ է, առանձնահատուկ: Ժողովածուն ընթերցվում է մեծ հետաքրքրությամբ, մեկ շնչով: Վեպի առիթով տպագրվել են բազմաթիվ հոդվածներ (Աբրահամյան Բ., Դեմիրճյան Պ., Հովեյան Հ.): Առաջին իսկ տողերից այն գերում է իր անկեղծությամբ, առինքնող անմիջականությամբ, իրադարձությունների, գործողությունների ընդգրկման խորությամբ ու հերոսների ընդգծված հուզականությամբ: Վեպը որոշ առումով ինքնակենսագրական է, բայց գլխավոր նյութը առնչվում է Օսմանյան Թուրքիայի կողմից 20-րդ դարասկզբին իրականացված Հայոց Մեծ եղեռնի անջնջելի երևույթների հոգեբանական մեկնությանն ու ընկալմանը: Բախչինյանը հոգեբանական վերլուծությամբ, ինքնատիպ զգացողությամբ է կերտել իր կերպարներին, անգամ երկրորդական կերպարները ներկայանում են վառ, գունեղ նրբագծերով: Հեղինակը չի բավարարվում սոսկ փաստերի նկարագրությամբ, դրանք հավելում է կենդանի երևակայությամբ, հմուտ դիտարկումներով ու հյութեղ ասելիքով: Բախչինյանը հյուսում է իր պատմությունը՝ շարունակ, լարված իրավիճակում պահելով ընթերցողին:

Հեղինակի պատմվածքներն էլ առանձնանում են իրենց թեմատիկ բազմազանությամբ, պարզ պատմելաձևով, դրանք փոքրիկ մանրապատումներ են հիշեցնում՝ հուզիչ ելևէջներով, անցյալի տխուր դրվագներով, կյանքի լուսավոր ու

մութ կողմերով: Այնտեղ կարող ենք գտնել իրարից այնքան տարբեր ճակատագրեր ունեցող մարդկանց, որոնց ասես իր հովանու տակ է վերցնում հեղինակը, փորձում գտնել նրանց հոգու խորքում առկայծող լույսը, բարություն ներշնչումը:

Բախչինյանի հողվածներից մեկը կրում է «Մարդն իրենով է զարդարում զբաղեցրած ոլորտը» խորագիրը, որն այնքան բնութագրական է հենց իրեն. «Զրույցն արվեստ է: Մարդկության մասին իմ զրույցները հիմնականում գրականության ֆոնին են իրականացվել: Դա է եղել ինձ տրված բաժինն այս կյանքում: Գրական ու թարգմանական ոլորտում իմ՝ բավականին երկարամյա կենսագրության ընթացքում բազմիցս եմ զրույցներով ներկայացել գրքի ու գրականության շուրջ» (**«Գրական թերթ», 2019**):

Ֆելիքս Բախչինյանն իր ապրած կյանքով հաստատել է հայի ուժեղ տեսակը՝ անգամ իր կյանքի մղձավանջային մի շրջանում, երբ հայտնվեց չեչենական գերության մեջ, 29 օր ապրեց անտառներում իբրև պատանդ, որը հետո պետք է շարադրեր «Վագրի տարի կամ չեչենական օրագիր» վեպում (**Բախչինյան Ֆ., 1998**), նա էլի չդավաճանեց իր մարդ տեսակին, հերոսաբար ընդունեց բոլոր փորձությունները և երբեք չչարացավ աշխարհի ու մարդու հանդեպ: Մի առիթով նա գրել է. «Մեր դարը ահեղ ցնցումների, անհավասարակշիռ տարուբերումների ժամանակաշրջան է: Մարդը՝ տիեզերքի հրաշք հյուլեն ու զարդը, անհիշելի ժամանակներից սկսած ականա մրցակից դարձավ բնությանը, գուցեև լուսե ու վիթխարի նպատակներ հետապնդելով, սակայն, շրջակա աշխարհին տիրակալ դառնալով, չկարողացավ հնազանդեցնել իր ներքին ներհակ ուժերը»: Դրանով էլ պայմանավորված է Բախչինյանի անհանգստությունը, ամենամեծ ցանկությունը՝ «Ստեղծել մարդկության ամենամեծ գյուտը, մի գյուտ, որ մարդկանց մարդկայնացնի»:

Ֆելիքս Բախչինյանը անվերջ ստեղծագործական որոնումների մեջ էր. դրա վկայություններն էին իրար հաջորդող երկերը՝ «Կողոպտված ծերություն» նվիրված ծերանոցում իրենց կյանքի մայրամուտն ապրող մարդկանց ու նրանց առօրյային,

«Ֆրիտյոֆ Նանսենի գրական ժառանգությունը», Վիտաուտաս Լանձբերգիսի «Գարնան սոնատ» (Չյուրլյոնիսի ստեղծագործական աշխարհը), «Խավարին չհավատալու, խավարին չտրվելու պոեզիա» (Մուշեղ Իշխան), «Սիգիտաս Գյադայի բանաստեղծական աշխարհը», այս թվարկումը կարելի է շարունակել, իսկ թե որքան հետևողական էր նրա անդրադարձը մերօրյա գրական գործընթացին՝ հրապարակվող գրքերին մենագրություններին:

Ֆելիքս Բախչինյանն այլևս մեզ հետ չէ, այսօր արդեն հուշ դարձող օրերի միջից հառնում է նրա պայծառ ու լուսավոր կերպարը, բարի ժպիտը, ում բախտ եմ ունեցել մոտիկից ճանաչել, գնահատել ու վայելել նրա թանկ բարեկամությունը: Որքան՝ ծրագրեր, մտահղացումներ մնացին անկատար, բայց նա իր ետևից թողեց այնքան շատ բան, թանկ ու անգնահատելի հարստություն՝ իր ստեղծած գրականությունը: Բարի ու երանելի ժամանակների անսահման կարոտով հիշում եմ Ֆելիքս Բախչինյանի և հորս՝ բանաստեղծ Սուրեն Մուրադյանի անկեղծ մտերմությունը: Այն սկիզբ էր առել ծննդավայրից՝ իբրև հայրենակիցներ, ապա շարունակվել տարբեր հիշարժան ու հարուստ իրադարձություններով, գրական հանդիպումներ, միջոցառումներ՝ Վիլնյուսում, Կաունասում, Դոնի Ռոստովում, Նոր Նախիջևանում (ծանոթություն Ռափայել Պատկանյանի շառավիղների հետ): Տարիներ առաջ գրված, նրանց բարեկամությունը հաստատող, խորհրդանշական բանաստեղծությունը թող հնչի իբրև ներբող հիշատակի:

ՍՈՒՐԵՆ ՄՈՒՐԱԴՅԱՆ

Գրական կանթեղ

Մենք ջուր ենք խմել Լոռվա աղբյուրից,

Մեր սեզ լեռներից առել վեհություն,

Ծաղիկներ փնջել ծաղկուն սարերից,

Լոռվա ձորերից առել խորություն:

Մեծ Թումանյանն է մեզ սեր ավանդել,

Մեր մեջ սերմանել զորություն, ճաշակ,

Մենք միասին սուրբ սեղան ենք նստել

Ու հպարտությամբ բարձրացրել բաժակ:
Մեծելայտիսն է մտերմացրել մեզ
Ու Վրաստանը՝ մեր հին բարեկամ,
Նանսենի գործը՝ հայագոծ, անկեզ
Բյուր թանկ անուններ, որ հիմա չկան:
Կանցնեն տարիներ, սիրով անսահման
Լավվարն ու Ձորը կապրեն հար ծուլված,
Մենք երկու փյունիկ թռչունի նման
Հարություն կառնենք՝ թև թևի տված...

ԵԶՐԱԿԱՑՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

Ֆելիքս Բախչինյանը բազմակողմանի ընդունակություններով օժտված մտավորական է: Նա ստեղծել է հարուստ գրականություն՝ գեղարվեստական, քննադատական, թարգմանական, հրատարակչական: Նրա գեղարվեստական արձակը (լայն կտավի գործեր, փոքր արձակ) աչքի է ընկնում թեմատիկ բազմազանությամբ, ինքնատիպ ոճով ու գրելաձևով: Նա ստեղծել է լավ ավանդույթներ, հսկայական աշխատանքներ է տարել տարբեր ժողովուրդների հետ գրական, մշակութային կապերի ամրապնդման, գրողների ճանաչման, թարգմանությունների, հրատարակման առումով: Նա հանդես է եկել իբրև իր ժամանակաշրջանի տարեգիր և ստեղծել է գեղարվեստական արժեքներ, որոնք անդրադառնում են ժամանակի սովերոտ խնդիրներին, հարցերին: Նրա գրական վաստակը, անգնահատելի ծառայությունները բարձր են գնահատվել թե՛ հայրենիքում, թե՛ նրա սահմաններից դուրս:

ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

1. **Անանյան Լ. (2011)**, Անկեղծության խտությունը, Բախչինյան Ֆ., La vie est belle, Երևան, «Գասպրինտ» հրատ.:
2. **«Ազգ» (2015)**, N 40(7), Երևան:
3. **Բախչինյան Ֆ. (2011)**, La vie est belle, Երևան, «Գասպրինտ» հրատ.:

4. **Բախչինյան Ֆ. (1998)**, Վագրի տարի կամ չեչենական օրագիր, Երևան, «Գասպրինտ» հրատ.:
5. **«Գրական թերթ» (2011)**, N 7 (10), Երևան:
6. **«Գրական թերթ» (2016)**, N 7 (18), Երևան:
7. **«Գրական թերթ» (2016)**, N 35 (28), Երևան:
8. **«Գրական թերթ» (2019)**, N 2 (10), Երևան:
9. **Մեծելայտիս Է. (2013)**, Իմ կրկնակի Արարատը, Երևան, «Գասպրինտ» հրատ.:

REFERENCES

1. **Ananyan L. (2011)**, Ankeghc'owt'yan xtowt'yowny' /The density of sincerity/, Bakhchinyan F., "La vie est belle", Yerevan, "Gasprint" ed.
2. **“Azg” (2015)**, N 40 (30), Yerevan.
3. **Bakhchinyan F. (2011)**, La vie est belle, Yerevan, “Gasprint” ed.
4. **Bakhchinyan F. (1998)**, Vagri tari kam chechenakan o'ragir /Year of the Tiger or chechen Diary/, Yerevan, “Gasprint” ed.
5. **“Grakan t'ert” (2011)**, N 7(10), Yerevan.
6. **“Grakan t'ert” (2016)**, N 7 (18), Yerevan.
7. **“Grakan t'ert” (2016)**, N 35(28), Yerevan.
8. **“Grakan t'ert” (2019)**, N 2(10), Yerevan.
9. **Mezhelaitis E. (2013)**, Im krknaki Araraty' /My double Ararat/, Yerevan, "Gasprint" ed.

Armenuhi Muradyan

Felix Bakhchinyan: portrait experience

Conclusion

Key words and expressions: *memory, genocide, characteristics of creative life, will, fate, sadness, transiation.*

The article is dedicated to writer, literary critic, translator Felix Bakhchinyan. He is the author of more than a hundred books: monographs, novels, short stories, articles, reviews.

Felix Bakhchinyan is one of the unique figures of Armenian literature. His interests are very diverse. His literary legacy is one of the lasting values of Armenian literature. His artistic prose stands out for its thematic variety, unique style and writing style. He created good traditions, carried out huge works in terms of strengthening literary and cultural ties with different peoples, recognition of writers, translations, publishing.

Thanks to his efforts, the museum of the great philanthropist and scientist Fritjof Nansen was created, of which he was the director. The familiarity of the Lithuanian poet Eduardas Mezhelaitis with Armenia, Armenian culture, and great Armenians is connected with his name. The writer who went through a difficult path was tied to his birthplace by strong threads. His native home left a deep and cherished mark on his literary world.

We came to the conclusion that Felix Bakhchinyan is talented as a novelist, critic and translator. The novel “De’jà vu” which can be ranked among the best books dedicated to the genocide, occupies its worthy place in his fiction.

Арменуи Мурадян

Феликс Бахчинян: попытка портрета

Заклучение

Ключевые слова и выражения: воспоминание, геноцид, характеристика творческой жизни, воля, судьба, тоска, перевод.

В данной статье обсуждается творческий путь писателя, литературоведа, переводчика Феликса Бахчиняна. Он автор более сотни книг: монографий, романов, рассказов, статей рецензий, обзоров.

Феликс Бахчинян – один из уникальных деятелей армянской литературы. Его интересы очень разнообразны. Его литературное наследие является одной из непреходящих ценностей армянской литературы. Его художественная проза отличается тематическим разнообразием, неповторимым стилем и манерой письма. Он создал добрые традиции, провел огромную работу по укреплению литературных и культурных связей с разными народами, признанию писателей, переводческой и издательской деятельности.

Его усилия благодаря великому филантропу, ученому Фритьофу Нансену был создан музей, директором которого он был. С его именем связано знакомство литовского поэта Эдуардаса Межелайтиса с Арменией, армянской культурой, великими армянами. Писатель переживший трудный путь, был привязан крепкими нитями к месту своего рождения. Его родной дом оказал глубокое и заветное влияние на его литературный мир.

Мы пришли к выводу, что Феликс Бахчинян талантлив как прозаик, критик и переводчик. Достоянием в его художественной литературе занимает роман “Deja vu”, который можно причислить к лучшим книгам, посвященным Геноциду.

Արմենուհի Մուրադյան – Խաչատուր Աբովյանի անվան ՀՊՄՀ հայ նոր և նորագույն գրականության և նրա դասավանդման մեթոդիկայի ամբիոնի դոցենտ, բանասիրական գիտությունների թեկնածու: Գիտական հետաքրքրությունները՝ հայ գրականության պատմություն, նորագույն շրջանի հայ գրականություն, կառուցվածքաբանական գրականագիտություն: Հեղինակ է շուրջ հինգ տասնյակ հոդվածի: armenuhi – muradyan@mail.ru.

Арменуи Мурадян – Доцент кафедрой новой и новейшей армянской литературы и методики ее преподавания Государственного института имени Хачатура Абовяна. Кандидат филологических наук. Научные интересы: история

армянской литературы, история армянской литературы новейшего времени, структурное литературоведение. Автор около пять десятков статей. **armenuhi - muradyan@ mail.ru**

Armenuhi Muradyan - Docent of the Chair of Armenian New and Modern Litexature and its Teaching Methots at ASPU named after Khachatur Abobyan. Candidat of philological sciences. Scientific interest: History of Arnnenian Literature (secund half of the 19th century). Histoxy of Armenian Litexature (modern Armenian literature and structural literary studies, He is an author of about five dozen article. **armenuhi - muradyan @ mail.ru**

Խմբագրություն է ուղարկվել 02.12.2024թ.

Հանձնարարվել է գրախոսության 28.12.2024թ.

Հրապարակման է ներկայացվել 10.09.2025թ.

ՀՐԱՉՅԱ ՍԱՐԻԲԵԿՅԱՆ

ԹՈՔԱԽՏԸ ԻԲՐԵՎ ՊԱՏԵՐԱԶՄԻ ՓՈԽԱԲԵՐՈՒԹՅՈՒՆ
ԼԵՎՈՆ ԶԱՎԵՆ ՍՅՈՒՐՄԵԼՅԱՆԻ «98.6°» ՎԵՊՈՒՄ

DOI: 10.24234/journalforarmenianstudies.v2i69.169

ԱՄՓՈՓՈՒՄ

Հոդվածում քննության է առնված ամերիկահայ գրող Լևոն Զավեն Սյուրմեյանի անգլերեն գրված «98.6°» վեպը: Վեպում պատկերված է Ամերիկայի թոքախտի բուժարաններում հայտնված իռլանդացի Դանիել Մուր անունով երիտասարդի կյանքի մի շրջանը: Հոդվածում առաջին անգամ հայ գրականագիտության մեջ փորձ է արվում թոքախտը դիտարկել իբրև վիպական գործողությունների հետնաբեմում ընթացող պատերազմի փոխաբերություն, ինչը թույլ է տալիս վեպը քննել էկզիստենցիալիզմի համատեքստում: Թե՛ պատերազմը, թե՛ թոքախտը՝ մահվան անընդհատ ու համատարած ներկայությամբ էկզիստենցիալ հարցադրումների առջև են կանգնեցնում մարդուն, մղում իր անհատականության ու խառնվածքի գործուն դրսևորման կամ հայեցողության ու ինքնաճանաչման: Հոդվածում ցույց է տրվում, թե ինչպես է Սյուրմեյանի հերոսը կատարում իր վերջնական ընտրությունը՝ մարդուն կործանման տանող բնազդների և վեր բարձրացնող հոգևորի, բնության և քաղաքակրթության, հույսի և հուսալքման միջև իբրև փրկության ճանապարհի ի վերջո ընտրելով ինքնաճանաչողությունը: Սյուրմեյանը հավատում է, որ մարդու փրկությունը հույսի, հոգևորի ու բնության մեջ է միայն, ինչով էլ պայմանավորված է հերոսի ապաքինման «հրաշքը»: Չքավորների այն բուժարանը, որում նա հայտնվում է առաջին անգամ բուժվելուց հետո, քաղաքում թոքախտից վերջնական ապաքինման համար անհրաժեշտ ուժերը անբարո կանանց հետ հարաբերություններում վատնելու արդյունքում, սոցիալական դժոխքի ստորին

պարունակ է հիշեցնում, որից հերոսը միայն Քրիստոսին գտնելուց հետո է կարողանում ելնել՝ «հարություն առնելով» կենդանի մեռյալներից:

Քանալի բառեր և արտահայտություններ. փոխաբերություն, հիվանդանոց, թոքախտ, էկզիսպենցիալիզմ, բնություն, պատերազմ, մահ, օտարում:

ՆԵՐԱԾՈՒԹՅՈՒՆ

19-րդ դարի գրականության մեջ բավական տարածված էին թոքախտով հիվանդ մարդու կերպարն ու նրա ապրումների պատկերումը, ապրումներ, որ համահունչ էին, այսպես կոչված, «համաշխարհային վշտի» հետ, և թե՛ թոքախտը, թե՛ «համաշխարհային վիշտը» հավասարապես կարող էին դարի հիվանդություն կոչվել: Թոքախտով հիվանդ պոետներն իրենց քերթվածքներով արտահայտում էին մարդկությանը համակած «համաշխարհային վիշտը»: Թոքախտը գրականության մեջ հաճախ անվանում էին մի բառով, որ ուղղակիորեն չի արտահայտում հիվանդության կապը մարդու մարմնի որոշակի օրգանի՝ թոքերի հետ, և հիվանդության առավել գեղարվեստական անվանման իրավասություն է ստանում կարծես՝ հյուծախտ, որ 19-րդ դարի գրականության մեջ «համաշխարհային վշտի» փոխաբերությունն է դառնում:

20-րդ դարի գեղարվեստական գրականության մեջ՝ մասնավորապես արդեն արձակում թոքախտը փոխաբերական բոլորովին այլ գործառույթ է սկսում կատարել. այդ փոփոխությունն էապես պայմանավորված էր թոքախտի բուժման հիվանդանոցային կազմակերպման եղանակով: Առաջին հակատուբերկուլյոզային դիսպանսերը 1887 թ., Էդինբուրգում է բացվել, որից հետո նոր միայն Եվրոպայում ու ԱՄՆ-ում տարածում են գտել թոքախտի բուժկանխարգելիչ հաստատությունները: Սրանով է պայմանավորված, որ հենց 20-րդ դարում են գրվում թոքախտի բուժարանների կյանքը պատկերող փոքրակտավ կամ լայնակտավ արձակ ստեղծագործությունները՝ Թոմաս Մանի «Կախարդական լեռը» (1924), Սոմերսեթ Մոեմի «Առողջարանը» (1938), Կոնսանտին Ֆեդինի «Արկտուր առողջարանը» (1940), Կամիլո Խոսե Սելայի «Հանգստի տունը» (1943),

Օլվին Բոլսթադի «Կարմիր բեգոնիան (1947), Կոծիրո Սերիձավայի «Գիրք Աստծու մասին»-ը (1993) և այլն: Այդ ստեղծագործությունների թվին է պետք դասել նաև Շահան Շահնուրի «Յարալեզներուն դաւաճանութիւնը» (1933) շարքի «Չաթոսթե» պատմվածքն ու Լևոն Չավեն Սյուրմեյանի «98.6°» (1950) վեպը: Այս ստեղծագործությունների մեծ մասում թոքախտը փոխաբերական իմաստ ունի: Մեր հոգվածում փորձել ենք քննել թոքախտն իբրև փոխաբերություն Լևոն Չավեն Սյուրմեյանի «98.6°» վեպում: Առաջին անգամ հիվանդությունը որպես փոխաբերություն է դիտարկել ամերիկացի փիլիսոփա, գրականության, կինոյի ու թատրոնի տեսաբան, քննադատ և գրող Սյուզեն Սոնթագը՝ հանգամանորեն վերլուծելով թոքախտի, քաղցկեղի և ՁԻԱՀ-ի փոխաբերական կիրառությունները հանրային գիտակցության և գեղարվեստական մտածողության մեջ:

Վեպը՝ իբրև ժանր (Չարեհ Որբունին այն անվանում է «պատրուակ», «որով գոյութեան կը կոչուի անձանօթ հետազօտութիւն մը, որ լինելութեան հարցն է» **(Որբունի Զ., 2020)** և ինչ-որ իմաստով նաև պայմանական, «կամերային» միջավայրը՝ նավ կամ գնացք, բանտ կամ հիվանդանոց՝ իբրև գործողության վայր, գրողին գոյաբանական հարցերի առավել լայն շրջանակ հետազոտելու և առավել խորքային ընդհանրացումներ կատարելու մեծ հնարավորություն է ընձեռում: Հիվանդանոցը, որում նույն հիվանդությամբ՝ թոքախտի կամ քաղցկեղի, այսինքն մահվան դատապարտված տարբեր ազգության կամ հասարակության տարբեր խավերի ներկայացուցիչներ են հավաքվում, որպես փակ ու մեկուսի կենսատարածք թե՛ մարդկային համակեցության, թե՛ գոյության ֆենոմենների խորքային հետազոտության պայմանական միջավայր է դառնում՝ մարդկային համակեցության ու կեցության միկրոմոդել: «Անձնականն այստեղ դառնում է հանրային,- խորհում է նորվեգացի Օլվին Բոլսթադի «Կարմիր բեգոնիա» վեպի հերոսը:- Հիվանդանոցը փոքրիկ հասարակություն է, ուր մասնավորը գերծ է գաղտնիքի քողից և բաց կողմնակի հայացքի համար **(Bolstad Փ., 1947)**: Եվ այս իմաստով, այս թափանցիկության շնորհիվ էլ հիվանդությունը գրականության մեջ դիտարկելի է դառնում իբրև հանրային կամ

քաղաքակրթական ակսիոների փոխաբերություն: Հատկանշական է, որ թոքախտի բուժարանների մասին պատմող ստեղծագործությունների զգալի մասը համաշխարհային պատերազմների շրջանում է գրվել: Սովոր, որ պատերազմների ժամանակ դառնում է համատարած, նպաստում է թոքախտի տարածմանը. այն այս երկու չարիքների սոցիալական համեմատության եզրն է: Բայց այս իրողություններն ունեն նաև գոյաբանական համեմատության եզր՝ որոշակի կապ գոյություն ունի մարդկային «անբուժելի» հիվանդության ու պատերազմի՝ «ոչ բնական» ու լայնամասշտաբ մահվան այս երկու խորհրդանիշների միջև: Այս կոնտեքստում է քննելի նաև 20-րդ դարի առաջին կեսի թոքախտի ամերիկյան բուժարանների մասին պատմող Լևոն Զավեն Սյուրմեյանի «98.6°» վեպը, որ գրվել և լույս է տեսել անգլերեն, և հայ ընթերցողին հասել ավելի քան կեսդարյա ուշացումով:

ՄԵԹՈՂԱԲԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

Լևոն Զավեն Սյուրմեյանի այս վեպին արված գրականագիտական անդրադարձներից մեկում Ա. Մուրադյանն իրավամբ նկատում է, թե վեպի ստեղծման ժամանակ «ամերիկանացած» Սյուրմեյանն արդեն քաջաճանոթ էր համաշխարհային դասական ու ժամանակակից գրականությանը (**Մուրադյան Ա., 2013**): Եվ իսկապես նրա «98.6°»-ը, ավելի քան նախորդ՝ «Ձեզ եմ դիմում, տիկնայք և պարոնայք» կենսագրական վեպը, արտահայտում է 20-րդ դարի համաշխարհային և ամերիկյան գրականության միտումները, համադրում գրական տարբեր հոսանքներին բնորոշ իրողություններ, ուստի հողվածում կիրառված է համեմատական գրականագիտության մեթոդը:

ՔՆՆԱՐԿՈՒՄ

Հայ գրականագիտության մեջ անդրադարձներն այս վեպին այնքան էլ շատ չեն (Նուպար Ակիշյան, Սուրեն Դանիելյան, Արփի Մուրադյան) և հիմնականում անհրաժեշտ խորությամբ, այսինքն համաշխարհային գրականության կոնտեքստում չեն քննում այն: Ի դեպ Սյուրմեյանը ամերիկյան համալսարաններում իբրև դասագիրք օգտագործված «Արձակի տեխնիկա. չափ և

խենթություն» (1968) գրքում, որի տեսական ընդհանրացումները համաշխարհային գրականության հարուստ փորձի հիման վրա են արված, վիպական տեխնիկայի ինչ-ինչ խնդիրների տեսանկյունից անդրադարձել է նաև Թոմաս Մանի «Կախարդական լեռը» վեպին (**Սյուրմեյան Լ. Զ., 2008**): Հայ գրականագիտության մեջ փորձ է արվել Սյուրմեյանի վեպի ժանրաձևը բնորոշել որպես ինքնակենսագրական (**Մուրադյան Ա., 2013**), ինչը խիստ մոտավոր և վեպի խորքային քննությանը գրեթե ոչինչ չտվող բնորոշում է: Ակնհայտ է, որ թոքախտի բուժարանների մասին պատմող ստեղծագործությունների զգալի մասը գրողների թոքախտով հիվանդանալու և ապաքինվելու փորձառությունը պիտի ներկայացնեին (թվարկված վեպերից բացառություն պիտի արվի Մանի «Կախարդական լեռը», որ հեղինակը մտահղացել է թոքախտով հիվանդ կնոջը Դավոսի առողջարան կատարած տեսայցի ժամանակ): Դրանց մեջ կան նաև ինքնակենսագրական եղանակով գրվածները, ինչպես Սերիձավայի եռագրության վեպերից մեկը, որ շարադրված է առաջին դեմքով, ինչն ինքնակենսագրական վեպի պատումային հատկանիշներից է, և այն Սյուրմեյանը «ինքնակենսագրական մեթոդ» է անվանում (**Սյուրմեյան Լ. Զ., 2008**): Մինչդեռ իր վեպը նա շարադրել է երրորդ դեմքով՝ իռլանդացի Դանիել Մուրի անունից. և՛ այլազգի հերոսի (Սյուրմեյանի պարագայում տարագրության փորձը կենսագրության էական բաղադրիչ էր, ուստի այլազգի հերոսի ընտրությունը սահմանափակում է ինքնակենսագրական տարրի ներմուծման հնարավորությունը) և՛ երրորդ դեմքով պատումի ընտրությամբ վեպը կարծես դադարում է ինքնակենսագրական լինելուց: Ըստ որում, «98.6°»-ը գրված է երրորդ դեմքով, բայց ոչ օբյեկտիվ պատումի եղանակով կամ այսպես կոչված «ամենագետ հեղինակի» տեսանկյունից, այլ բացառապես երրորդ դեմքի սուբյեկտիվ պատումի մեթոդով, հետևապես կարող էր շարադրված լինել նաև առաջին դեմքով: Ուրեմն ինչո՞ւ է հեղինակը երրորդ դեմքի տեսանկյունն ընտրելու պարագայում դիմել սուբյեկտիվ պատումի մեթոդին, եթե ոչ «ինքնակենսագրական մեթոդից» ու ինքնակենսագրականությունից հրաժարվելու

միտումով: Առաջին դեմքով պատումի հետ է կապվում նաև ինքնակենսագրական վեպի մյուս կարևոր հատկանիշը՝ խոստովանական եղանակը, ինչից գրողը ևս հրաժարվել է: Ինքնակենսագրական վեպը, միտված լինելով վիպական ֆաբուլայի ու հեղինակի կենսագրության նույնացման, նաև որոշակիորեն ամբողջականավարտուն կյանքի իմաստավորման է միտված, այլ կերպ ասած, այն «մի կյանքի պատմություն»-խոստովանություն է: Մինչդեռ Սյուրմեյանի վեպը Դանիել Մուրի կյանքի մի փուլն է պատկերում միայն: Եվ վերջապես, մարդկային հասարակության կամ գոյության պայմանական մոդելի կիրառումը, ինչպիսին Սյուրմեյանի վեպում թոքախտի բուժարանն է, ևս խորթ է ինքնակենսագրական վեպի պոետիկային: Ինչ վերաբերում է գրողի կենսափորձի, ապրումների ու տպավորությունների, կենսագրական այլևայլ շերտերի առկայությանը, ապա դրանք ոչ մի դեպքում, թեկուզ պայմանականորեն, չպետք է համարվեն ինքնակենսագրական վեպի հատկորոշիչներ, այլապես համաշխարհային գրականության զգալի մասն ստիպված ենք լինելու ինքնակենսագրությունների շարքը դասել: Եվ ի վերջո, ժանրային նման որոշարկումը վեպի քննությունը դեպի կենսագրական շերտերի վերհանում է ուղղորդում, այնինչ հենց կենսագրականությունից վերացարկված գեղարվեստական ընդհանրացումների շնորհիվ են վերոնշյալ ստեղծագործություններից լավագույններում թոքախտի բուժարանները դառնում համակեցության ու կեցության միկրոմոդելներ, հիվանդությունը՝ փոխաբերություն, այդ ստեղծագործությունները՝ սոցիալական կամ էկզիստենցիալ պրիտչաներ: Կարելի է արդյո՞ք թոքախտը Սյուրմեյանի վեպում համարել պատերազմի փոխաբերություն: Սոնթագը բերում է հիվանդության դեմ պայքարը որպես պատերազմի փոխաբերություն կիրառելու օրինակներ (**Сонтаг С., 2016**): «Անհատականության կորուստը պատերազմի ժամանակ ըստ էկզիստենցիալիզմի» վերնագրող հոդվածում տոտալ պատերազմը մենք համեմատել ենք «անդեմ չարիքի, բնական մեծ աղետի կամ համաճարակի» հետ, նկատելով, որ «Սարտրն իր «Տարօրինակ պատերազմի օրագրերում» խոսում է «պատերազմը որպես ժանտախտ» վերապրելու մասին, իսկ Ալբեր

Կամյուի «Ժանտախտը» վեպում համաճարակը տոտալ պատերազմի փոխաբերություն է հենց, չարիք, որի դեմ մարդն արդեն անզոր է, թեև ինքն է իր ոգու ուժով կյանքի կոչել տեխնիկան, որը Յասպերսի կարծիքով մարդու համար փոխարինել է բնությանը կամ դարձել «երկրորդ բնություն», որը դուրս է եկել վերահսկողությունից և մարդկության հավաքական գիտակցությունը դեռ չի էլ հասել այդ անկասելիության վտանգի սոսկումին. «Վտանգ կա,– իր «Պատմության ակունքներն ու նպատակը» ուսումնասիրության մեջ Յասպերսն է գրում,– որ մարդը *շնչահեղձ* է լինելու այն երկրորդ բնության (ընգծումը մերն է) մեջ, որ տեխնիկայով է ստեղծում, այն դեպքում, երբ աննվաճ բնության հետ հարաբերման մեջ, մշտապես քրտնաջան աշխատանքով փորձելով իր գոյությունը պահպանել, մարդը ներկայանում է մեզ անհամեմատ ազատ» (**Saribekyan H., Ordukhanyan E., Sukiasyan H., 2023**): Իսկ ինչ են իրենցից ներկայացնում համաշխարհային պատերազմները, եթե ոչ այդ «երկրորդ բնության», այսինքն մարդուն ոչնչացնող տեխնիկայի տոտալ կիրառում: «Երկրորդ բնություն», որում մարդը «շնչահեղձ» է լինում և բնության հետ ներդաշնակությունը վերագտնելու իր էության խորքից բխող պահանջ է զգում: Հենց այդպիսին է ներկայանում բնությամբ շրջապատված թոքախտի բուժարանը, որում Սյուրմեյանի հերոսը ձգտում է դեպի բնությունը: «98.6°»-ը հագեցած է բնապատկերներով, հերոսի կողմից բնության վերապրման հարուստ զգացումներով և թոքախտից «շնչահեղձ» լինող մարդու՝ դեպի բնությունը վերադառնալու մղումով ու տենչանքով, և նույնքան հետաքրքիր է, որ Սյուրմեյանի հերոսը, դադարելով բուժումն ու վերադառնալով քաղաք(ակրթություն), կրկին հիվանդանում է թոքախտով: Թոքախտը վեպում պատկերվում է որպես չարիք, որի դեմ առանձին մարդը անզոր է պայքարել (այնպիսին, ինչպիսին պատերազմն է): Սյուրմեյանի վեպում ռազմական իրադարձություններ պատկերող տեսարաններ չկան, բայց վիպական գործողությունները պատերազմի ժամանակ են կատարվում, հետևաբար պատերազմը բեմի ետնամասում ընթացող իրականություն է. մեկը ռազմաճակատ

է մեկնում, մյուսը՝ թոքախտի առողջարան, որտեղ պիտի պայքարի մեկ այլ անվերահսկելի չարիքի դեմ: Հետաքրքիր է, որ Սյուրմեյանի վեպի վերջը և հերոսի ապաքինումը, որ մյուս հիվանդների համար ընկալվում է որպես հրաշք, զուգադիպում է պատերազմի ավարտի հետ: Սյուրմեյանը նկարագրում է, թե ինչպես է իր գրեթե մահամերձ հերոսը վերջնականապես ապաքինվում նոր հայտնագործված ստրեպտոմիցինի շնորհիվ, և նրա բուժումը համարվում է հրաշք, իսկ ստրեպտոմիցինը որպես թոքախտի առաջին արդյունավետ դեղամիջոց հայտնագործվել է Երկրորդ համաշխարհային պատերազմի վերջին տարում: Այսպես է ավարտվում Սյուրմեյանի վեպը. մարդկությունն սկսում է ապաքինվել իրեն վարակած պատերազմի ախտից: Այս փոխաբերությամբ հանդերձ Սյուրմեյանի վեպը, ի տարբերություն Թոմաս Մանի «Կախարդական լեռը» վեպի դժվար է այլաբանություն կամ պրիտչա համարել, և այս տարբերությունը նախ և առաջ գերմանական փիլիսոփայական վեպի և ամերիկյան գործողության վեպի տարբերությամբ է պայմանավորված: «Ժամանակակից ամերիկյան գրականության մեջ ավելի շատ գործողություն կա: Տեսարանը և դրաման բնական են թվում այս երկրի համար: Ամերիկացին գործողության մարդ է», - գրում է Սյուրմեյանը (**Սյուրմեյան L., 2008**) և ինքն էլ գերազանցապես ամերիկյան «գործողության վեպի» ավանդույթներն է շարունակում: «98.6°»-ը գերազանցապես տեսարաններով է գրված, «Կախարդական լեռը»՝ ամփոփումներով, որոնցում գերակշռում են փիլիսոփայական ու ինտելեկտուալ խորհրդածություններն ու հղումները: Եթե Սյուրմեյանի վեպում թոքախտը կարելի է համարել պատերազմի փոխաբերություն, ապա Մանի վեպում այն («Փոխաբերությունը տրոպի այնպիսի դեպք է, երբ ուղիղ իմաստով նշանակված առարկան անուղղակի նմանություն ունի փոխաբերական նշանակություն ունեցող առարկայի հետ (**Томашевский Б., 1996**)) ոգեղենության փոխաբերությունն է: Առողջարանը Մանի վեպում լեռան վրա է տեղակայված: «Լեռներում է ապրում միայն ազատությունը», - երգում է Հանս Քասթորփը (**Манн Т., 1959**): Թոքախտը, հյուծելով մարդու մարմինը, սրում

է նրա ոգեղեն ունակությունները: Բոլոր հիվանդությունները մարդուն գամում են իր մարմնին, և միայն թոքախտն է, որ մարդուն դարձնում է ոգեղեն արարած **(Мани Т., 1959)**: Եվ դժվար էլ չէ նկատել, թե ընթերցանության, փիլիսոփայական զրույցների ու խորհրդածությունների շնորհիվ առողջարանում անցկացրած յոթ տարիների ընթացքում ոգեկան ինչ զարգացում է ապրում վեպի գլխավոր հերոսը, որ մարդկային գոյությունն ու ժամանակը լեռան բարձունքից է դիտում ու զննում՝ օտարվող հայացքով ու վերացարկվող մտածողությամբ: Սա է իրական պատճառը, և ոչ թե տիկին Շոշայի հանդեպ սերը, որ զարմկին տեսակցության եկած առողջ Հանս Քասթորփն այդպես էլ չի ցանկանում լքել առողջարանը և այստեղ է հիվանդանում. կարելի է ասել, թե նրա հիվանդության իրական պատճառը ոգեղեն զարգացում ապրելու ներքին ցանկությունն է: Իսկ ոգեղեն զարգացումը մահվան նախապատրաստություն է՝ հրաժարումների ուղի, աշխարհիկ կյանքի ու ձգտումների հանդեպ մահվան ձգտում: Այս իմաստով որոշակի զարգացում է ապրում նաև Դանիել Մուրը: Սակայն «Կախարդական լեռը» վեպում, ի տարբերություն Սյուրմեյանի վեպի, ժամանակի, պատմության, քաղաքականության և այլ հարցերի շուրջ սևեռում ու ծավալուն խորհրդածություններով հանդերձ երկրորդական են հիվանդության և դրա բուժման մանրամասն նկարագրությունները, թոքախտով հիվանդի հոգեբանությունն ու այդ հիվանդության բնույթի ու դրանով պայմանավորված մարդկային արարքների հոգեբանական պատճառաբանվածությունը, սոցիալական ուսումնասիրությունը. այս վեպը վեր է կանգնած նման խնդիրներից, այն գաղափարների զարգացման վեպ է ի տարբերություն Սյուրմեյանի «98.6°»-ի: Նույնիսկ այս երկու վեպերի համար որոշակի կարևորություն ունեցող սիրային սյուժետային գծերի համեմատությունն է հետաքրքրական տարբերություններ բացահայտում: Քասթորփի՝ Շոշայի հանդեպ սիրո հոգեբանական վերապրումը կարծես երկրորդական է, Քասթորփի համար սերը կարծես ոչ թե զգացմունք է, այլ սևեռում գաղափար, և նա կարծես այդ սիրո «կորուստն» անգամ ցավով չի վերապրում. նրա համար էականը կարծես ոգեկան զարգացումն է, ոչ թե

նյութական կամ մարմնական նվաճումները: Դանիել Մուրի դեպքում կարևորվում է սիրո և սիրո կորստի ցավն ու հոգեբանական վերապրումը. այն նույնիսկ որոշակի էկզիստենցիալիստական երանգավորում է ստանում. Դանիելը հասնում է իր սիրուն, բայց նրա սիրած աղջիկը՝ Միլդրեդը կարճ ժամանակ անց, բուռն սիրային գիշերների պատճառով սպառելով թոքախտի դեմ պայքարի համար անհրաժեշտ ուժերը, մահանում է: Առհասարակ թոքախտի բուժարանների մասին պատմող շատ ստեղծագործություններում է առկա սեռային հարաբերության այս գիծը: «Այո՛, այո՛, պարոնայք,- ասում է «Կախարդական լեռը» վեպում առողջարանի գլխավոր բժիշկ Գոթֆրադ Բերենսը,- այդ անիծյալ լիբիդոն... թոքախտը սրված սեռական գրգռման հետ է կապված» (**Манн Т., 1959**): Բայց այս ամենը Թոմաս Մանի վեպում սեռային կապերի զննության չի վերաճվում: «Թոքախտը,- գրում է Սյուզեն Սոնթագը,- ընկալվում է իբրև սեռական հակումներն ուժգնացնող միջոց, իբրև սեռական բացառիկ գրավչությամբ օժտող հիվանդություն» (**Сонтаг С., 2016**). Եվ սա է պատճառը, որ այսօրինակ վեպերում երբեմն կարևորություն է տրվում սեռային հարաբերություններին ու դրանց պատկերմանը: «Թէ որովհետեւ հիւծախտը սեռային ախորժակ կը գրգռէ,- ասում է Շահնուրի Զաթութեի հերոսը,- թէ որովհետեւ հիվանդները բոլորն ալ երիտասարդներ են, որոնք ամբողջ օրը ընելիք չունին եւ կը ծանծրանան, մերինին նման ապաստարաններուն մէջ սանձարձակ կը քալեն սեռային յարաբերութիւնները: Այդ իսկ պատճառաւ անպակաս են բախում, խզում, տագնապ» (**Շահնուր Շ., 2016**): Թոմաս Մանի վեպն այս իմաստով բացառիկ է. այն առանձնակի կարևորություն չի տալիս մարդկության հասարակական կյանքը շարժող մեխանիզմների քննությանը՝ սեռային հակումների, բախումների, խզումների, տագնապների նկարագրությանը, չի իջնում «չափազանց մարդկայինի», սոցիալական իրականության, մարդկային կենցաղի և հոգեբանականության, առավել ևս նատուրալիստական նկարագրությունների աստիճան: Եվ ոչ էլ բուժման պրոցեսների մանրամասն նկարագրությունների կարելի է հանդիպել այդ վեպում, ինչպես Բոլսթադի կամ Սյուրմեյանի՝ թոքախտի

դրսևորման ու բուժման նատուրալիստական նկարագրություններով հագեցած վեպերում: ««98.6°» վեպը գրելիս հաշվի չառա այս նախազգուշացումը,-գրում է Սյուրմեյանը: - Փորձեցի կյանքը ճշմարտացի պատկերել հիվանդասենյակներում, նշանաբանս բանաստեղծական ուժգնությունն էր: Գիրքը գրելու համար չորս տարի պահանջվեց: Գրախոսներից մեկն այն անվանեց «թոքախտի օձաբուն»: Մեկ այլ գրախոսականի վերնագիրն էր. «Պատմությունը ցնցում է բոլոր զգայարանները»: Հիմա հասկանում եմ, որ չէր ապահովված պատմության հեռավորությունը, որոշ տեղերում նկարագրությունը շատ էր վառ: Գերադասելի կլիներ հանդարտ, հեգնական երանգը, ընդ որում հեգնանքը հեռավորություն է պահանջում (**Սյուրմեյան Լ. Զ., 2008**): Մեկ այլ տեղ, Սյուրմեյանն ինքն է նույն հեգնանքի ու հեռավորության կապակցությամբ հիշատակում Մանի վեպը. «Եթե Մանը պատմող դարձներ Հանս Քասթորփին կամ օգտագործեր նրա տեսակետը, կհաջողեր ներկայացնել շվեյցարական առողջարանի առօրյա կյանքի ավելի մտերմիկ և լարված, սակայն համեմատաբար նեղ ու սահմանափակ պատկերը՝ զոհաբերելով նյութի մեծ մասը և փիլիսոփայությունն ու հեգնանքը, որ այս գրքի ականառու առանձնահատկությունն են: Երբ պատմողը պատմության ներսում չէ և չի մասնակցում գործողությանը, նա կարող է ցանկության դեպքում զգալի հեռավորության վրա մնալ դրանից, իսկ հեռավորությունը, ինչպես ասացինք, անհրաժեշտ է հեգնանքի համար» (**Սյուրմեյան Լ. Զ., 2008**):

Սյուրմեյանը, ճիշտ է, որոշ իմաստով, թերագնահատում է իր վեպը, բայց սոցիալական բովանդակությունն ու նատուրալիստական տեսարանները, տեքստը զրկելով ինտելեկտուալությունից, որոշակի կենսականություն են հաղորդել դրան:

Չքավոր թոքախտավորներով լցված Մարենգոյի հիվանդանոցի դռների վրա Դանտեի դժոխքի մուտքի հայտնի գրությունը կարող էր լինել, ոչ միայն պատճառով, որ հիվանդանոցի անմարդկային մթնոլորտը Սյուրմեյանի հերոսին հուսալքության շեմին է հասցնում, այլև թոքախտի բուժարանը սոցիալական դժոխք է հիշեցնում՝ կյանքի հատակում հայտնված չքավոր ու թշվառ մեղավորների տառապանքների պատկերմամբ, և վեպի հենց այս հատվածում է

թոքախտը երևում որպես սոցիալական չարիք, չքավորության ախտ: Սյոնթագն է նկատում, թե «թոքախտը հաճախ է պատկերվում որպես չքավորության, զրկանքների, մաշված հագուստի, հյուծված մարմինների, չջեռուցվող կացարանների, հիգիենայի բացակայության ու աղքատիկ սննդի հիվանդություն» (Сонтак С., 2016): Թոքախտի մասին տարածված միստիֆակցիաներից մեկն էլ այն է եղել, որ այդ ախտորոշումը Սյուրմեյանի վեպի հիմքում ընկած ժամանակաշրջանում դեռևս որպես մահվան դատավճիռ է ընկալվել, և բնականաբար մահվան անխուսափելիության հետ զուգորդվող թոքախտի պատկերումը գրողի առջև էկզիստենցիալ խնդիրների արծարծման լայն հորիզոններ է բացել, ինչպես և պատերազմը: Մահվան համատարածությունը, ինչպես պատերազմի, այնպես էլ թոքախտի դեպքում, էկզիստենցիալիզմի համար իսկապես բավական պարարտ հող է: Ինչպես 20-րդ դարասկզբի փիլիսոփայության մեջ մտայնություն էր տարածված, թե պատերազմը՝ մահվան՝ ամպերի պես երկինքը ծածկած համատարածության պայմաններում մարդուն իր ես-ը բացահայտելու, անհատականությունը դրսևորելու պայման է դառնում, նույն մտայնությունն է եղել նաև թոքախտի վերաբերյալ: «Հենց թոքախտը շեշտադրեց հիվանդության «անհատականությունը» և գաղափարը, որ մահվան հայացքի առջև մարդիկ ավելի խորությամբ են ճանաչում իրենց ես-ը. հիվանդության (թոքախտի) պատկերումներում կարելի է հետևել անհատականության ժամանակակից գաղափարի առաջացմանը, որը քսաներորդ դարում ոչ միայն չկորցրեց իրեն բնորոշ նարցիսիզմը, այլև ավելի ագրեսիվ ձևեր ընդունեց,- գրում է Սոնթագը,- Հիվանդությունը մարդկանց դարձրեց «հետաքրքրական».

սկզբնապես այդպես էին բնորոշում նաև «ռոմանտիկությունը» (Շլեգելը «Հունական պոեզիայի ուսումնասիրության մասին (1795) էսսեում «հետաքրքրական» անվանում է ժամանակակից, այսինքն ռոմանտիկական պոեզիայի իդեալ): «Բացարձակ առողջության իդեալը,- գրում է Նովալիսը 1799-1800 թթ.,- հետաքրքրություն է ներկայացնում միայն գիտական տեսանկյունից»,

իրական հետաքրքրություն է ներկայացնում միայն հիվանդությունը, որ «հարաբերվում է անհատականության հետ» (Сонгаг С., 2016): Վերջին դիտարկումը հետաքրքրական է հատկապես Սյուրմեյանի գեղագիտական հավատամքի առնչությամբ: «Ոչ մի ծեծված կերպար». այսպես է վերնագրել Սյուրմեյանն իր «Արձակի տեխնիկա. չափ և խենթություն» գրքի գլուխներից մեկը: Սյուրմեյանը հետաքրքրական, վառ ու անհատականացված որոշ կերպարներ է կերտել, որոնց մեջ ամենատպալորիչը Գրիմարն է, որի սուր հումորը կենսական կրակի վերջին բռնկման գիտակցումից է հորդում կարծես, բայց նա իր անսպառ կենսասիրության շնորհիվ էլ հաղթանակում է մահին: Այնինչ Դանիելի հիվանդության սրացումները հուսահատության ժամանակ են տեղի ունենում. Սյուրմեյանը պատկերում է այդ գաղտնի մեխանիզմը: Գրիմարը կարծես կյանքն է խորհրդանշում: Նրա ապաքինվելուց ու հեռանալուց հետո, իսկ դա վեպի միջնամասում է կատարվում, կյանքը առողջարանում տխրության շղարշով է ծածկվում, իսկ երբ արդեն «լիովին» առողջացած կրկին «վերադառնում» է մեքենայով շրջագայության տանելու իր հիվանդասենյակի ընկերներին, առաջին անգամ արտաքին աշխարհի տեսքով Միլդրեդին կորցրած ու հուսահատության գիրկն ընկած Դանիելը կրկին զգում է կյանքի կանչը: Դանիելի վերջնական հուսալքման ու մահվան դատավճռի պահին Գրիմարը մի անգամ էլ է հայտնվում՝ չքավորների հիվանդանոցից ընկերոջը Սանվյուի բարձրակարգ առողջարան տեղափոխելու, ուր անհուսալիորեն հիվանդ Դանիելը «հրաշքով» վերջնականապես բուժվում է: Հիվանդությունը նրան մահվան հետ սահմանակցող մեկուսացմամբ ինքնաճանաչողության բացառիկ հնարավորություն է ընձեռում, և բառիս կրոնական իմաստով, ինքնաճանաչողությունը Դանիելի համար Աստծու ճանաչողության ուղին է դառնում նաև: Վեպի սկզբնամասում նա շարունակ մահվան անխուսափելիության շուրջ էր խորհրդածում: Թվում է, թե մեր առջև իսկապես էկզիստենցիալիստական վեպի հերոս է այն իմաստով, որ հույսը հիվանդանոցի դռներից դուրս թողած՝

թոքախտի բուժումն իբրև մահվան որոշակի նախապատրաստություն է ընկալում: «Իհարկե ընդունում էր, որ միայն ինքը չէր մեռնելու: Այս առողջ, երջանիկ մարդիկ, ի վերջո, նույնպես մեռնելու էին, չնայած նրանցից ոչ մեկն, ըստ երևույթին, դեռ չէր գիտակցում» (Սյուրմեյան Լ. Զ., 2005): «Ինչո՞ւ եմ ամբողջ օրը մահվան մասին մտածում: Հանկարծ պարզեցի, որ տարօրինակ զգացում ունեմ, իբր այլևս Դանիել Մուրը չեմ, ուրիշ մարդ եմ, բոլորովին անծանոթ, և այդ մարդն ինձ վախեցնում է...» (Սյուրմեյան Լ. Զ., 2005): Անկարելի է անտեսել էկզիստենցիալիստական շերտերի առկայությունը վեպում, առավել ևս, երբ հերոսը էկզիստենցիալիզմի՝ օտարման ու ինքնաօտարման հասկացություններով էլ մտորում է հենց: Մահվան անխուսափելիության գիտակցումն ինքնաօտարում է բերում նաև, և պատճառն այն է, որ մարդն իր գիտակցության մի մասով և գուցե ոչ առանց իրական հիմքի հավատում է, որ անմահ է, և ինքը՝ իբրև մահկանացու, օտար է իր ներսի անմահին: Մյուս կողմից մահը օտարում է ուրիշներից. մահամերձն ինքն իրեն անդառնալի կերպով օտար է զգում իրենց անմահ կարծող մահկանացուներից: Սյուրմեյանի բազմաթիվ այլ տողերի մեջ կարելի է գտնել մահվան ապրումի այս հոգեբանական հարակարծույթը: Թոքախտով հիվանդը ուրիշների և սեփական մահվան ընթացքի դիտորդն ու արձանագրողը պիտի դառնա: Բայց Սյուրմեյանի հերոսը սոսկ հայեցող դիտորդ չէ, նա ակամայից կապվում է կյանքի հետ և դարձյալ ակամա կերպով ուրիշի մահվան կամ սպանության (Դանիելին թվում է, թե ինքն է սպանել Միլդրեդին) պատճառ դառնում, հեռավոր կերպով հիշեցնելով Կամյուի «Օտար»-ի հերոսին՝ Մյորսոյին, որի հետ նրան հարազատ է դարձնում նաև բնության ընկալումը: Դանիելը Մյորսոյի պես չի զգում, թե բնությունը ժխտում է իրեն, հակառակը նա իրեն բնության մեջ բնության մի մասնիկ է զգում, ինչպես և Մյորսոն: Վերջինս իրեն ծովի հետ էր նույնացած զգում, Դանիելը՝ անտառի ու ծառերի: «Մտածեց, եթե հիվանդ չլիներ, արդյո՞ք կգնահատեր մայրիների քնքուշ սիրալիրությունն ու անթերի շքեղ մայրական գեղեցկությունը: Բուժման դիմաց ստացած փոխհատուցում էր: Ծառերի մեջ բարություն ու անմահություն էր գտել և նրանց

կողքին ինքն էլ էր բարի ու անմահ կյանքով ապրում» (**Սյուրմեյան Լ. Զ., 2005**): Դանիելը կյանքը գնահատում է մահվան ներկայությամբ միայն: Նա զգում է, որ վերականգնվում է իր և բնության կապը: «Թռչուններին, նապաստակներին, սկյուռներին, թիթեռներին ու մեղուններին անառարկելի փաստ էր համարում, սակայն այժմ նրանք արյունակից նոր հայտնություն էին: Նրանց էր մերժենում իր զգայարաններով՝ վախենալով կրկին կորցնել: Նրանք իր հիվանդության և մահվան սարսափների հակաթույնն էին: Վերականգնել էր բնության հետ ընդհատված կապը. նշանակալի հաջողություն՝ հանուն առողջության մղվող պայքարում: Սենյակից համոտեսում էր մահաբեր այս քաղցրությունը, ինչպես մեղուն է ծաղիկներից նեկտար կորզում: Ուրեմն, բանականությունը մարդուն տրված առանձնահատուկ բարիք է ու նաև՝ նզովք: Թող զրկվեր բանականությունից, եթե ապրելու էր ծառերի, սկյուռների ու թռչունների նման բնական ու ճշմարտացի: Կատարյալ ներդաշնակ ու միասնական են, այնքան իմաստուն, որ վեր է մարդու հասկացողությունից, և նվաճել են իրենց բաժին դրախտը (**Սյուրմեյան Լ., 2005**): Բայց բնության հետ իրեն ներդաշնակ զգացող Մյորսոյից Դանիելը մի տարբերություն ունի: Մյորսոն մահից առաջ հրաժարվում է ընդունել հոգևորականին և առանց հաղորդության էլ նախընտրում է մահանալ, իսկ մահամերձ Դանիելը դարձի է գալիս: Այսպիսով, Սյուրմեյանի վեպը, եթե որոշակի աղերսներ ունի, ապա ոչ թե արթնստական, այլ կրոնական էկզիստենցիալիզմի հետ, ըստ որի մարդը Աստծուց լքված ու օտարված է ապրում: Բայց այսպես է միայն հուսալքված Դանիելը գտնում Աստծուն: Նրա կյանքը էկզիստենցիալ վեպերից շատերին բնորոշ հույսի ու հուսալքման անընդհատ հերթագայման բովով է անցնում՝ մինչև վերջնական հուսալքում, ապա և ապաքինում: Կաֆկային նվիրված «Հույսը և աբսուրդը Ֆրանց Կաֆկայի գործերում» էսսեում Կամյուն գրում է. «Կրկին մենք առնչվում ենք էկզիստենցիալիստական մտածողության բացահայտ պարադոքսայնությանը, որն, օրինակ, Կիերկեգորն այսպես է արտահայտում. «Պետք է ցմահ մեռցնել

երկրային հույսը՝ ճշմարիտ հույսով փրկվելու համար» (**Կաֆկա Ֆ., 1991**): Սյուրմեյանի մահամերձ ու հուսալքված հերոսը դարձի է գալիս, կորցնում է իր ես-ն ու գտնում այն Քրիստոսի մեջ: Այսպիսով, Դանտեի նման անցնելով դժոխքի ու քավարանի միջով, Դանիելը հայտնվում է դրախտի շեմին ու հարություն առնում, այսինքն ապաքինվում է: Այդ ճանապարհին Դանտեի հերոսի նման նա կորցնում է իր սիրած էակին, թեև նրա պատկերը միշտ վառ է պահում իր մտքում, ապա վերագտնում է նրան վերջում: Կարելի է նկատել, որ նրան կորցնելուց հետո Դանիելը կորցնում է բնության հետ իր վերագտած ներդաշնակությունը, հայտնվում քաղաքում, այլասերված կանանց հետ կապ հաստատելով կրկին հայտնվում կյանքի հատակում և նորից հայտնվում թոքախտի բուժարանում, այս անգամ արդեն մահամերձ ու հուսալքված: Սյուրմեյանը կարծես երկրային կյանքի հետ կապվածության ունայնությունն է պատկերում, ցույց տալիս, թե ինչպես է ճշմարիտ սիրո միջոցով կատարվում մարդու վերակենդանացումը:

ԵԶՐԱԿԱՑՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

Թոքախտի և թոքախտով հիվանդ մարդու ապրումների ու խոհերի պատկերումը 19-րդ դարի գեղարվեստական գրականության մեջ արդեն իսկ որոշակի փոխաբերական ընդհանրացումներ է ստանում: Եթե 19-րդ դարի գրականության մեջ թոքախտը կարելի է համարել «համաշխարհային վշտի», ապա 20-րդ դարի ստեղծագործություններից շատերում, այդ թվում և Լևոն Զավեն Սյուրմեյանի «98.6°» վեպում, այն պատերազմի փոխաբերություն է դառնում:

Թե՛ պատերազմը, թե՛ թոքախտը մահվան անընդհատ ու համատարած ներկայությամբ մարդուն գոյաբանական խնդիրների՝ սեփական ես-ը ճանաչելու, անհատականության կամ պարզապես խառնվածքի դրսևորման պայմաններ են ստեղծում, և այդպես է ինքնաճանաչողության ու Աստծու ճանաչողության հասնում Լ. Զ. Սյուրմեյանի «98.6°» վեպի հերոսը:

Թոքախտի բուժարանը, որպես փակ, մեկուսի կենսատարածք թե՛ մարդկային համակեցությունը, թե՛ մահը՝ որպես գոյաբանական ֆենոմեն խորությամբ հետազոտելու պայմանական միջավայր է դառնում՝ մարդկային

համակեցության ու կեցության միկրոմոդել, որի հիման վրա մարդկության էկզիստենցիալ խնդիրներն են քննվում: Սյուրմեյանը էկզիստենցիալ խնդիրները, որոնք բեկվում են անհատի ներաշխարհում, սոցիալական հարաբերությունների ֆոնին է քննում:

Մերթ հույսով ապրող, մերթ հուսալքման մեջ ընկնող, մերթ բնության հետ իր ներդաշնակությունը վերագտնող, մերթ քաղաքի թոհուբոհը տենչացող, մերթ դեպի մենություն, մերթ դեպի հասարակություն ձգտող, մերթ հոգևոր արժեքների ծարավ, մերթ սեռական ցանկություններից տոչորվող հերոսն ի վերջո ապաքինվում է թե՛ ֆիզիկապես, թե՛ հոգեպես, և այդ ապաքինումը, որ պատերազմի վերջին տարում է կատարվում, հնարավորություն է տալիս թոքախտը Սյուրմեյանի վեպում դիտարկել որպես պատերազմի փոխաբերություն:

ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

1. **Կաֆկա Ֆ., (1991),** Դատավարություն, Երևան, «Ապոլոն» հրատ.:
2. **Մուրադյան Ա. (2013),** Անգլիագիր գրողի կենսագրության հայելին, «ՎԷՄ» համահայկական հանդես, Ե(ԺԱ) տարի, թիվ 1 (41) հունվար-մարտ, էջ 117-130:
3. **Շահնուր Շ. (2016),** Երկեր, հատ. Ա, Երևան, «Ազգ» հրատ.:
4. **Որբունի Զ. (2020),** Հալածումները, Երևան, Աշոտ Հովհաննիսյանի անվան հումանիտար հետազոտությունների ինստիտուտ:
5. **Սյուրմեյան Լ. Զ., (2008),** Արձակի տեխնիկա. չափ և խենթություն, Երևան, ՀՀ ԳԱԱ «Գիտություն» հրատ.:
6. **Սյուրմեյան Լ. Զ. (2005),** «98.6°», Երևան, Հայաստանի գրողների միության հրատ.:
7. **Манн Т. (1959),** Волшебная гора, Собрание сочинений, том 4, Москва,, Государственное издательство художественной литературы.
8. **Сонтаг С. (2016),** Болезнь как метафора, Москва, Ад Маргинем Пресс.

9. **Томашевский Б. (1996)**, Теория литературы. Поэтика, Москва, Аспект Пресс.
10. **Bolstad Ø. (1947)**, Den røde begonia, Oslo, Gyldendal.
11. **Saribekyan H., Ordukhanyan E., Sukiasyan H. (2023)**, Wisdom, The loss of individuality in war: Existentialist approach 4 (28), pp. 15-26: <https://wisdomperiodical.com/index.php/wisdom/article/view/1035>

REFERENCES

1. **Kafka F. (1991)**, Datavarowt'yown /The Trial/, Yerevan, Apolon ed.
2. **Muradyan A. (2013)**, Angliagir groghi kensagrowt'yan hayelin /The mirror of the biography of an English-language writer/, "VEM", Pan-Armenian magazine, 5 (11) year, number 1 (41), januar-march, pp 117-130.
3. **Shahnour S. (2016)**, Erker /Collected Works/, Vol. 1, Yerevan, "Azg" Publishing House.
4. **Vorpouni Z. (2020)**, Halac'owac'nery' /The Persecuted/, Yerevan, Institute of Humanitarian Studies named after Ashot Hovhannisyan.
5. **Surmelian L. Z. (2008)**, Ard'aki texnika. chap' & xent'owt'yown /Techniques of Fiction Writing: Measure and Madness/, Yerevan, "Gitutyun" Publishing House of the National Academy of Sciences of the Republic of Armenia.
6. **Surmelian L. Z. (2005)**, «98.6°», Yerevan, Publishing House of the Writers' Union of Armenia.
7. **Mann T. (1959)**, Volshebnaya gora /The magic mountain/, Collected Works, Vol. 4, Moscow, State Publishing House of Fiction.
8. **Sontag S. (2016)**, Bolezn' kak metafora /Illness as metaphor/, Moscow, Ad Marginem Press.
9. **Tomashevski B. (1996)**, Teoriya literatury. Poetika /Theory of Literature/, Moscow, Aspect Press.
10. **Bolstad Ø., (1947)**, The red begonia, Oslo, Gyldendal ed.

11. Hrachya Saribekyan, Emil Ordukhanyan, Hayk Sukiasyan, (2023), Wisdom, The loss of individuality in war: Existentialist approach 4 (28), pp. 15-26:

Hrachya Saribekyan

**Tuberculosis as a metaphor of war in the novel by
Levon Zaven Syurmelyan's "98.6°" novel**

Conclusion

Key words and expressions: *metaphor, hospital, tuberculosis, existentialism, nature, war, death, alienation.*

The article represents the discussion about the English novel "98.6°" written by the Armenian-American writer Levon Zaven Syurmelyan. The novel depicts the life of an Irish person by the name of Daniel Moor who was treated from pneumonia in one of the American hospitals.

For the first time in the literary studies the author considers pneumonia as a metaphor of war which parallelly develops in accordance of the actions going on the backstage of the novel. Thus it opens a door to analyze the novel in the context of existentialism. Either war or pneumonia with their extensive presence makes a man to face existential questions, put forth to express his own personality, manifestation of temperament or discernment and self-cognition. The article reveals the way how Syurmelyan's hero eventually makes his choice between the ruinous human instincts and the high spirituality, the nature and the civilization, the hope and the desperation. In the long run he finds the self-cognition as a way to salvation. Syurmelyan believes that salvation of the man is hidden in the hope, the spirituality and nature that conditions the "miracle" of the cure of the hero. The hospital of the poor in which he appears after wasting his vital energy among prostitutes remind us about the hell of corrupt social life. The hero succeeds to "be resurrects" from living death after finding Christ in his life.

Грачья Сарибекян

Туберкулез как метафора войны в романе Левона Завена Сурмеляна «98,6°»

Заключение

Ключевые слова и выражения: метафора, больница, туберкулез, экзистенциализм, природа, война, смерть, отчуждение.

В статье рассматривается роман «98,6°», написанный на английском языке американским писателем армянского происхождения Левонем Завеном Сурмеляном. В романе изображен период из жизни молодого ирландца по имени Дэниел Мур, оказавшегося в американских больницах с туберкулезом. В статье впервые в литературоведении предпринята попытка рассмотреть туберкулез, как метафору войны, происходящей за кулисами романа, что позволяет проанализировать роман в онтексте экзистенциализма. И война, и туберкулез при постоянном и повсеместном присутствии смерти ставят человека перед экзистенциальными вопросами, подталкивают его к активному проявлению своей личности и темперамента или рассудительности и самопознания. В статье показано, как герой Сурмеляна наконец делает свой выбор, выбирая самопознание, как путь спасения между инстинктами, разрушающими человека, и духовным, возвышающим его, природой и цивилизацией, надеждой и унынием. Сурмелян считает, что спасение человека заключается только в надежде, духовности и природе, чем и обусловлено «чудо» выздоровления героя. Санаторий для бедных туберкулезных больных, в который он попадает после первого лечения в результате растраты сил, необходимых для окончательного выздоровления от туберкулеза, напоминает низшие круги социального ада, из которого герой способен «воскреснуть» из живых мертвецов только после обретения Христа.

Հրաչյա Սարիբեկյան - Բանասիրական գիտությունների թեկնածու, ՀՀ ԳԱԱ Մ. Աբեղյանի անվ. գրականության ինստիտուտ, գիտական

հետաքրքրությունները՝ 20-րդ դարի հայ և համաշխարհային գրականության կապեր, էկզիստենցիալիզմի փիլիսոփայություն և գրականություն, շուրջ 30 գիտական հոդվածի հեղինակ, hrachsar@mail.ru, hrachsar79@gmail.com, 0000-0003-4825-5304:

Грачя Сарибекян - Кандидат филологических наук, Национальная академия наук республики Армения, Институт литературы имени М. Абеяна. Сфера научных интересов: литературные связи армянской и всемирной литературы 20 века, философия и литература экзистенциализма: Автор около трех десятков статей. hrachsar@mail.ru, hrachsar79@gmail.com, 0000-0003-4825-5304.

Hrachya Saribekyan - Doctor of Philology, National Academy of Science of Armenia, Institute of Literature named after M. Abeghyan, Scientific interests: literary connections between Armenian and world literature of the 20th century, philosophy and literature of existentialism, hrachsar@mail.ru, hrachsar79@gmail.com, 0000-0003-4825-5304.

*Խմբագրություն է ուղարկվել 13.06.2025թ.
Հանձնարարվել է գրախոսության 30.06.2025թ.
Հրապարակման է ներկայացվել 10.09.2025թ.*

ԱՆԻ ՂԱԶԱՐՅԱՆ

ՀՈՎՀԱՆՆԵՍ ԹՈՒՄԱՆՅԱՆԻ ՃԱԿԱՏԱԳՐՈՎ ԴԱՏԱՊԱՐՏՎԱԾ ՀԵՐՈՍՆԵՐԸ

DOI: 10.24234/journalforarmenianstudies.v2i69.170

ԱՄՓՈՓՈՒՄ

Հ. Թումանյանի ստեղծագործական աշխարհն առանձնանում է իր անկրկնելի ինքնատիպությամբ ու ներդաշնակությամբ, ինչն առաջին հերթին բացատրվում է բանաստեղծի աշխարհաճանաչողությամբ և հայրենի եզերքի ու մարդկանց նկատմամբ ունեցած անսասան սիրով և հավատով: Այն բացառիկ ներդաշնակ և ամրակուռ կառույց է՝ իրական կյանքի գույներն արտացոլող հաստատուն և ակնհայտ խորհրդանշաններով: *Ուստի պատահական չէ, որ նրա թողած գրական հարուստ ժառանգությունը մարմնավորում է հարազատ հայրենիքի անցյալն ու ներկան, գեղարվեստական լավագույն ավանդույթները՝ վերստին հավաստելով, որ ճշմարիտ գրականությունը լիարժեքորեն պետք է արտացոլի ժողովրդի մտքի և հոգու ծնունդ դարավոր զրույցներն ու սովորույթները:* Իրական կյանքից ընտրողաբար վերցված սյուժեներն ու դրվագները գեղարվեստորեն ներկայացնելով ու մեկաբանելով՝ նա այդ ամենն իմաստավորում է առաջին հերթին բարոյական հարթության վրա:

Գեղարվեստական ստեղծագործության նյութ դարձնելով գյուղաշխարհի մարդկանց՝ իրենց ամենօրյա հույզերով, հույսերով ու ապրումներով, Թումանյանը բացարձակապես գյուղագիր չդարձավ, չնայած ժամանակին գրական աշխարհում առանձին գրչակներ անհարկի կարծիքներ էին հնչեցնում, թե Թումանյանն իդեալականացնում է գյուղական իրականությունը՝ փորձելով սովեր գցել նրա ստեղծագործությունների վրա: Անտեսելով իրականության հետ աղերս չունեցող անհիմն տեսակետները, երբեմն էլ դրանց համարժեք պատասխաններ տալով՝ նա շարունակեց աներեր կանգնած մնալ ազգային մեծ

բանաստեղծի բարձունքին՝ համարձակորեն ձեռնոց նետելով իրականությանը: Գյուղաշխարհի կյանքի բարոյական նկարագիրը հանրության դատին հանձնելուն զուգահեռ՝ բանաստեղծը ճշմարտացիորեն ներկայացնում է մարդկանց սոցիալ-տնտեսական ծանր վիճակը: Նա թեև կատարվող դեպքերի մասնակիցը չէ, սակայն իր պատումին համոզականություն հաղորդելու նպատակով գեղարվեստական նուրբ հնարք է կիրառում, և պատկերված աշխարհով գերված ընթերցողը ներքուստ անվերջ զգում է հեղինակի բացակա-ներկայությունը: Նա կենսական փաստը վերլուծում է տվյալ պահի սոցիալական խնդիրների և բարոյական արժեքների տեսակետից՝ գեղարվեստական բացառիկ մտածողությամբ ներկայացնելով կյանքն ինչպես որ կա: Հ. Թամրազյանը ճիշտ է նկատել. «Մարդը նրա երկերում, առօրյա ցավերի ու մաքառումների մեջ ապրող սովորական մարդը, հաճախ, շատ հաճախ է վառվում գերերկրային ապրումներով, հոգեկան հրդեհներով» (Թամրազյան Հ., 1995):

Թե «Գութանի երգի» հողագործի, թե՛ պապերի քեֆին ականատես երեխաների /«Հին օրհնություն»/, թե՛ իր ու ժողովրդի դարդից և ցավից հառաչանքով խոսող կյանքի փորձ ունեցող ծերունու /«Հառաչանք»/, թե՛ Անուշի /«Անուշ»/, Մարոյի /«Մարոն»/ և Գիքորի /«Գիքորը»/ ընտանիքները տնտեսական նույն վիճակում են, ծայրահեղ աղքատությունը նրանց կյանքի անբաժան ուղեկիցն է: Ուշագրավ է, որ բանաստեղծի ներկայացրած ճակատագրով դատապարտված հերոսների կործանման հանգամանքները բացարձակապես միանման չեն, իսկ դրդապատճառը գրեթե նույնն է՝ հետամնաց ու խավարի թագավորությունում խարխափող միջավայրը: Այս տեսակետից միանգամայն իրավացի է Դ. Դեմիրճյանը, երբ գրում է՝ «Հ. Թումանյանը գյուղի կամ ժողովրդական բանաստեղծ չէ, որովհետև, ճիշտ է, նա նյութը վերցնում է գավառից, բայց տալիս է համամարդկային գաղափարներ: Նա գուցեավելի ազգային բանաստեղծ է, իրոք, այդպես էլ է. Նա մեր ազգի ապրումների անդրադարձումն է» (Դեմիրճյան Դ., 1919): Ի դեպ, գրական հերոսներից շատերն իրական անձնավորություններ են՝ «Գիքորը» /1895թ./, «Մարոն» /1887թ./, «Լոռեցի Սաքոն» /1889թ./ և

«Հառաչանք» /1890թ./ ստեղծագործություններն իր տեսած և լսած իրական դեպքերի հիման վրա են գրվել:

Քանալի բառեր և արտահայտություններ. գյուղական կյանք, գեղարվեստական հնարք, հայրենի գյուղ, ներքին հանգ, իրական կյանք, բանաստեղծ, գյուղ, բնություն, մղձավանջ, կոնֆլիկտ:

ՆԵՐԱԾՈՒԹՅՈՒՆ

Հայ մարդու ցավի երգիչ Թումանյանը գյուղական կյանքը պատկերում է իր ողջ ներկայանակով, ուր իրականության գեղարվեստական նկարագրությունն անցյալի մեծարանք կամ փառաբանում չէ: Թե՛ հառաչանքը բնավ չթաքցնող ծերունու, թե՛ Սաքոյի, թե՛ Մարոյի, թե՛ Գիքորի ընտանիքների անբաժան ուղեկիցը ծայրահեղ աղքատությունն է, որովհետև մարդիկ օրվա հացի կարոտ էին դարձել ոչ իրենց կամքով: Այս առումով ավելի տպավորիչ, քան Համբոյի նամակն է անվարձ աշխատող որդուն, դժվար է պատկերացնել. պարտքերի մեջ թաղված և անհուսալի վիճակում հայտնված հայրը «քորփա երեխուց մի քանի մանեթ» փող է խնդրում ընտանիքի հոգսը թեթևացնելու համար. «իմացած լինես, որ տեղներս շատ նեղ ա, խարջը սաստիկ ուզում են և փող չենք ճարում, և նանն ու Ջանին տկլորն են» (Թումանյան Հ., 1978): Համբոն ու Գիքորը խորհրդանշում են ժողովրդի անցյալն ու ներկան: Մարդ դարձնելու նպատակով հայրը որդուն քաղաք է տանում՝ անցյալից ներկա: Գիքորի կործանման պատճառն ինչ-որ տեղ նաև մարդկային արժեքների բացակայությամբ էր պայմանավորված, որովհետև նրանց առկայության դեպքում պատանին ինչ-որ պահից կարող էր նոր միջավայրին ընտելանալ: Արտաքուստ այն տպավորությունն է, թե Թումանյանը հերոսների ներաշխարհը, նրանց հույզերն ու ապրումներն ամբողջությամբ կամ լիովին բացահայտելու նպատակ չի հետապնդում: Ներկայացնելով կոնկրետ այն հանգամանքները, որոնց պայմաններում ապրում, մտածում և արարում են հերոսները՝ գրողը նրբանկատորեն բացահայտում է նաև նրանց ներքին զգացողությունները, լիովին ցույց տալիս Աստծու հույսին միայնակ մնացած անօգնական գյուղաբնակի ամենօրյա ողբերգությունը: Այսպես. Լոռեցի Սաքոն

թեև գրել, կարդալ չգիտի, սակայն առողջ դատողությամբ զգում է կյանքի բարին ու չարը, կարողանում է թացը չորից տարբերել, իսկ թե հանկարծ տեղից վեր կենա /«Թե՛ գող, թե՛ գազան, հենց դատարկ վախից // Հեռու են փախչում նրա փարախից»/ **(Թումանյան Հ., 1978)**: Մանկահասակ Մարոն մշտապես ուրախանում է Կարոյից ստացած նվերներից, բայց նաև ըմբոստանում է՝ չթաքցնելով նրա մոտ գնալ չցանկանալու վճռականությունը, որոնք լիովին բացահայտում են անպաշտպան մանկան լուռ և չբացահայտված ապրումները: Բանաստեղծի վարպետությունը ստեժագործության հերոսի պատկերման որդեգրած սկզբունքի ընտրություն է՝ կերպարն ամբողջական ներկայացնել գործողության մեջ և իրադարձությունների շղթայում՝ նրա հոգեկան աշխարհում կատարվածի կամ կատարվողի ընկալումը թողնելով ընթերցողին:

ՄԵԹՈԴԱԲԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

Հոդվածը գրելիս օգտվել ենք գեղարվեստական գրականության արժևորման քննական, համեմատական և վերլուծական մեթոդներից:

ՔՆՆԱՐԿՈՒՄ

Ճակատագրով դատապարտված հերոսները

Գործողության և իմաստի ավարտվածության տեսակետից «Գիքորը» պատմվածքը դրամատիկ սկիզբ ունի: Առաջին երեք նախադասության մեջ ամեն ինչ ասվում է. «Գյուղացի Համբոյի տունը կոփվ էր ընկել: Համբոն ուզում էր իր տասներկու տարեկան Գիքորին տանի քաղաք, մի գործ տա, որ մարդ դառնա, աշխատանք անի: Կինը չէր համաձայնում» **(Թումանյան Հ., 1978)**: Հստակ ու հակիրճ ներկայացվում են կովի նախապատմությունը, հիմնական դրդապատճառը և բուն ընթացքը, ինչն աննկատ հուշում է սյուժեի հետագա ընթացքը: Գիքորը հարազատ գյուղից հեռանալու մասին չի էլ մտածում, ավելին, չի համարձակվում հակադրվել հոր կայացրած որոշմանը, գլխահակ համաձայնում է, չնայած նրբազգաց մայրն ընդվզում է, վատ բան կանխազգալով համառորեն լալիս ու պնդում. «Չեմ ուզում, իմ քորփա էրեխին էն անիրավ աշխարքը մի գցիլ, չեմ ուզում...» **(Թումանյան Հ., 1978)**:

Պատանին կարոտն աչքերին քայլում էր հոր հետևից, իսկ քաղաքում արդեն համոզված ու հավատացած էր, որ հետդարձի ճանապարհ չուներ, քանի դեռ մի քանի կոպեկ չէր վաստակել և տուն ուղարկել: Այդ տարիքում նրան ավելի շատ մտահոգում էր ինքնահաստատվելու, կյանքում իր տեղը գտնելու հարցը, այդ իսկ պատճառով չէր դժգոհում վաղ առավոտից մինչև ուշ գիշեր տևող անհրապույր և հոգնեցնող աշխատանքից: Միգուցե հոգու խորքում բարձր ու վեհ ցանկություններ և գաղափարներ կային, բայց, իր կամքից անկախ, դրանց մասին չէր բարձրաձայնում, ընդհակառակը, մենության պահերին մտաբերում էր անտառածածկ լեռներում ծվարած հայրենի գյուղը, մանկության ընկերներին, խոտի ու աթարի բույրը, իրենց բազմանդամ ընտանիքը:

Դեռահաս պատանին, որին սկզբում թվում էր, թե քաղաքը հրաշքներով լի աշխարհ է լինելու, այնտեղ իր տեղը կգտնի, կօգնի ընտանիքին, կարճ ժամանակում հասցնում է ճաշակել կյանքի դառնությունները, ինչ-որ պահ չդիմանալով հալածվածի կարգավիճակին՝ մտածում է փախչելու մասին, կարոտով է հիշում հայրենի գյուղը, սակայն մտաբերում է հոր վերջին հորդորները, հասկանում, որ հետդարձի ճանապարհ չունի, առավել ևս, երբ նամակաբեր համագյուղացիները նրան են հանձնում հոր տխուր նամակը: Հերոսը, որ մինչև վերջ էլ մնում է միամիտ երեխա, թեև ասում, խոսում, վերապրածը, տպավորություններն է ներկայացնում, բայց ոչ մի կերպ չի կարողանում համակերպվել քաղաքային կենցաղին ու առօրյային. քաղաքը նրան խորթ էր: Ավանդապահ Գիքորն իրեն հարազատ միջավայրի ծնունդն էր, ուր ձևավորվել էր նրա աշխարհայացքը, ուստի չի կարող անտեսել իրեն հոգեհարազատ բարոյական նորմերը:

Կյանքի խաչուղիներում հայտնված մարդկանց ճակատագրերը նկարագրելով՝ գրողը բացահայտում է ժամանակի էությունը՝ ցույց տալով, որ նրանց ներկան անտեսանելի շղթայով կապված է անցյալին: Պարզամիտ Համբոն համոզված ու վստահ էր, որ որդին քաղաքում գումար կվաստակեր, ընտանիքի հոգսը կթեթևացներ, սակայն Գիքորին թաղելուց հետո, տունդարձին՝

կոնատակին մահացածի շորերը, գրպանում նրա գտած մի բուռ փայլուն կոճակները, նախշուն թղթերը և մի քանի քորոց, ամեն ծառի ու աղբյուրի մոտ յուրովի է վերապրում որդու հետ կապված դրվագներն ու անձայն ողբում զավակի կորուստը: Յավն ավելի է սաստկանում, երբ հեռվից երևում է գյուղը և նրա վերադարձին սպասող ընտանիքի անդամները՝ «Գյուղից դուրս կանգնած սպասում էին Նանը, Զանին, Միկիչը, Մոսին, իսկ փոքրիկ Գալոն մոր գրկից կանչում էր. –Ալի՛, ալի՛, հե՛ Գիքոլ...» (**Թումանյան Հ., 1978**): Ի դեպ, Թումանյանի այս պատմվածքի առաջին գրախոս Ավ. Իսահակյանը 1910թ. բարձր է գնահատել գրչակից ընկերոջ՝ հույզերով լեցուն փոքրածավալ ստեղծագործությունը և գրել՝ «Մարդ զարմանում է, թե ինչպես է այս նաիվ պատմվածքը թաքցնում է իր մեջ այնքան լիրիզմ, այնքան անմիջական զգացմունք և այնքան իրական կյանք» (**Իսահակյան Ա., 1910**):

Հ. Թումանյանը կանխամտածված չի բացահայտում հերոսների հոգեկան ապրումները՝ այն թողնելով ընթերցողին, որպեսզի վերջինս մտովի ներթափանցի նրանց ներաշխարհը, տեղափոխվի միանգամայն անձանոթ ու անհայտ աշխարհը, փորձի հասկանալ և վերծանել մարդկանց ապրումները, զգացումները, հոգեկան ակեկոծումները:

«Մարո» պոեմի մուտքն ահագնացող ցավերից ու աղետներից աչք չբացող և ադաթներով ապրող գյուղի պատկերն է: Գյուղ, որը հպարտ կանգնել է միգապատ լեռների մեջ, ձեռքը ճակատին դրած՝ միտք է անում տխրադեմ, իսկ ջերմեռանդ աղոթող մարդիկ ոչ մի կերպ չեն ընկալում, թե աղետներն ինչո՞ւ են իրենցից անպակաս: Այն ոչ թե մանկահասակ աղջկա, այլ ժողովրդի ողբերգությունն է, որը ներկայացվել է առանց գույները խտացնելու: Իսկ թե ինչո՞ւ է ժողովրդի վիշտը քնարերգության նյութ դարձրել, այդ հարցի պատասխանը գտնում ենք հետևյալ տողերում.

Պաս չենք ուտում մենք այնտեղ

Ու ջերմեռանդ աղոթում,

Ժամ ենք գնում ամեն օր.

Բայց միշտ ցավեր նորանոր

Միշտ մի աղետ, մի վնաս

Գալիս են մեզ անպակաս (**Թումանյան Հ., 1978**):

Անդարձ օրերի նկարագրությանը հաջորդում է Մարոյի ողբերգությունը, որը նրա «սրտին հանգիստ չի տալիս»: Հայրենի եզերքին նվիրված այս պոեմում վեր են հանվում ոչ միայն բնության գեղեցկությունը, այլև դժբախտ մարդկանց, որոնք հասկանալիորեն զարմանում ու դժգոհում են, որ ցավն ու աղետն իրենց մշտական ուղեկիցներ են դարձել: Բանաստեղծն առանց ավելորդ գույների է ներկայացրել մանկահասակ երեխայի հոգեբանությունը: Ինը տարեկան Մարոյի համար կյանքը դեռևս նոր սկսված հեքիաթ է, նա անհոգ հասակակիցներից ոչնչով չի տարբերվում. նրանց հետ վազվզում է ոսկեթև թիթեռնիկների հետևից, անմեղ հայացքով ու մանկական երազանքներով լի աչքերով նայում շուրջբոլորը, սակայն հանկարծակիի է գալիս, երբ իմանում է, թե ինչ նպատակով են համագյուղացի հյուրերն իրենց տուն եկել: Անակնկալի եկած դեռատի աղջնակը ճանաչում էր սարերի վիթխարի հովիվ Կարոյին և մանկական անմեղությամբ սիրում էր իրեն ամեն օր «կանփետ, չամիչ ու խընձոր» հյուրասիրող համագյուղացուն: Նրա ճակատագիրը տնօրինող ծնողներն անբեկանելի որոշում են կայացնում՝ չգիտակցելով իրենց արարքի ծանրությունը: Չդիմանալով ամուսնական կյանքին, նորահարսն ատում է ամուսնուն, ընդվզում և վերադառնում է հայրական տուն և չի թաքցնում հոգու պոռթկումը.

Ես սիրում եմ մայրիկին,

Ես չեմ ուզում դառնալ կին... (**Թումանյան Հ., 1978**):

Ծնողները սրով են ընդունում այդ որոշումը՝ համարելով, որ աղջնակը խայտառակել է իրենց պատիվը և դուրս են վռնդում տնից: Անօգնական ու հալածական մանկահասակ հերոսուհին բնավ չի հաշտվում վերստին Կարոյի մոտ վերադառնալու մտքի հետ: Հորից հալածված, չոբան Կարոյից փախած, օրերով սոված ու ծարավ, պատառոտված շորերով դեռատի աղջիկը, հանդերում թափառելուց հետո, այլ ելք չգտնելով նետվում է ժայռից: Նրա մահը սգում են

ամենքը, բայց դարձյալ հավատարիմ են մնում հնուց եկած աղաթին և Մարոյին ոչ թե ընտանեկան գերեզմանոցում են թաղում, այլ գյուղից հեռու, առանց ժամ ու պատարագի, մի մենավոր ծառի տակ են հողին հանձնում՝ «Էն մենավոր ծառի տակ // Փոս փորեցին մի խորին // Առանց ժամ ու պատարագ // Մեջը դրին Մարոյին» **(Թումանյան Հ., 1978)**: Դիտարժան է թումանյանական եզրափակիչ խոսքը՝ «Էն սև քարն էլ տաշեցին, // Բերին, վրեն քաշեցին» **(Թումանյան Հ., 1978)**:

Արտաքուստ կարող է թվալ, թե «Լոռեցի Սաքոն» պոեմը լեռներում զօր ու գիշեր ոչխարի հոտի հետ կյանքն անցկացնող, պարզունակ մտածողության տեր, բուխարու կողքին թինկ տված հովվի մասին է, որի՝ աշխարհի մասին ունեցած պատկերացումներն իր իսկ ծննդավայրից այն կողմ չեն անցնում: Բանաստեղծը կյանքի իրական փաստը գեղարվեստական փաստ է դարձրել և պոեմն ամբողջությամբ կառուցել է Սաքոյի ապրումների գեղարվեստական վերարտադրման սկզբունքով, որը միտված է նրա հուզական աշխարհի ամբողջական բացահայտմանը: Հերոսի հոգեբանական դրաման հիմնավորված է, որովհետև նրա ապրումները և մտորումները կապված են շրջապատի, ապրած տարիների, անցած ճանապարհի հետ: Ասվածի վկայությունը գիշերային ահասարսուռ լույսի մեջ Սաքոյի լուռ մենախոսությունն է. «-Չէ՛, քամին էր էն... էն գիլի շվաք... // Էն աստղեր էին աչքերի տեղակ, // Որ լիսաձակից ներս էին ընկել...» **(Թումանյան Հ., 1978)**: Լռուկա ձորը ներկայացվում է յուրովի՝ բնության ամեն մի մասնիկ կերպարանավորելով: Հոնքերը կիտած խորունկ ժայռերը՝ որպես դեմ դիմաց կանգնած հսկաներ, անթարթ հայացքով միմյանց են նայում, իսկ նրանց ոտքերի տակ գալարվելով՝ հոսում է դևի կերպարանք ստացած և քարերի վրայով խելագար թռչող ու իր հին-հին ափերը որոնող Դեբեդ գետը: Իմաստ կա հենց այս հատվածում: Մութ անձավներում հավաքված քաջքերը ծաղրում են դևին, կրկնում նրա ձայնը: Պատկերների հաճախակի փոփոխությունը հոգեբանական նախապատրաստության սկիզբն է: Այդ խորհրդավոր մթության ու չարագուշակ լույսի մեջ Սաքոն մենակ է: Գիշերվա

տեսարանն ավելի սարսափազդու է դառնում, երբ լուսնի շողերը մտնում են խավար ծոր, և լուսնյակի լույսի տակ ամեն բան ասես կենդանության նշան է ցույց տալիս: Լոռվա գիշերվա այս խորհրդավոր պատկերներն ընթերցողին նախապատրաստում են բացահայտելու մենակ մնացած Սաքոյի կերպարը և հոգեկան ապրումները: Պարզաբանելով նրա մենակ մնալու պատճառը /սատանի նման այդ գիշեր գործընկեր Գևոն տուն է գնացել/՝ բանաստեղծը նրբանկատորեն ակնարկում է, որ մենության մեջ մնացած մարդու տրամադրությունն աստիճանաբար փոխվում է: Իր կամքից անկախ անհասկանալի տագնապ է պատում նրան, երբ հոգու խորքում արթնանում են հեռավոր օրերի հուշերը, և ծանր պատկերները հաջորդում են միմյանց: Հերոսի ներաշխարհը բացահայտող քնարերգուն թեև ժխտում է վախի գոյությունը /Աժդահա Սաքոն ընչի՛ց է վախենում/ (**Թումանյան Հ., 1978**), սակայն նրա մենախոսությունը հակառակն է ապացուցում: Ներքին կռիվը ծանր հիշողությունների դեմ, մեկը մյուսից ահավոր պատկերները մեծացնում են կասկածների շղթան՝ նոր ու սուկալի տեսիլների տեղիք տալով: Գերլարված մթնոլորտում թեև նա ինչ-որ պահ դիմադրում է, սակայն ականա հիշում է տատի պատմածները չարքերի մասին, որոնք կենդանի կերպարանք են ստանում և շրջապատում են նրան, «խաբում են, կանչում ծանոթ ձայներով»՝ «մեզ մոտ արի հարսանիք», ներկայանում որպես հոքիր, նանի, ազնիվ բարեկամ՝ «արի՛ ձվածեղ անեմ..., արի՛ բլիթ տամ...» (**Թումանյան Հ., 1978**): Լարված ու ծանր մթնոլորտը հոգեկան ցնցման է հասցնում նրան, տագնապն ավելի է սաստկանում, և հոգեբանական կոնֆլիկտը վերածվում է դրամայի: Սաքոն անհույս ճիգեր է գործադրում գիշերային մղձավանջից ազատվելու համար, սակայն միմյանց հաջորդող մտացածին պատկերներն ի վերջո հավասարակշռությունից հանում են նրան, որից հետո կասկածներն ավելի են ահագնանում, խորացնում երկյուղը: Նա վերջնականապես համոզվում է, որ շուրջբոլորը չարքերն են խմբվել, թվում է, թե լսում է նրանց խոսքը, որոնք «չար ժպիտներով» փսփսում են իր հետևից, բորբոքում դիվական հանդեսը: Իսկ երբ տունը լցվում է թվացյալ «թուրք կանանցով, ճիչ-գոռոցով, հըռհըռոցով»,

անձնատուր է լինում սարսափին, դադարում է դիմադրել՝ դառնալով տեսիլքների անզոր գերին: Սաքոյի ողբերգական վախճանն անխուսափելի է դառնում: Ինքն իր հետ կռիվ տվող հերոսը բացասական ազդակների ճնշման տակ տեղի է տալիս չար ուժերի առաջ ու սլանում դեպի ծորը, որի նկարագրությունը պոեմի սկզբում լի էր չարագուշակ պատկերներով: Դեպի անհատակ անդունդը սլացող խելագարվածի ականջներում արձագանքվում է խավարի միջից կայտառ ծփացող ալիքների գոռոցը.

Խավարի միջին ծըփում են կայտառ՝

Բըռնեցե՛ք, փախա՛վ Սաքոն խելագար... **(Թումանյան Հ., 1978):**

Միանգամայն ճշմարտացի է Մ. Մկրյանի այն հիմնավորումը, որ «Սաքոյի խելագարությունը համոզիչ դարձնելու համար Թումանյանը գործադրել է պատճառաբանման բոլոր հնարավոր միջոցները և հասել հոգեկան ամենաբարդ վիճակի շատ տպավորիչ ցուցադրման» **(Մկրյան Մ., 1981):** Բնության պարզամիտ զավակ է Սաքոն՝ սնոտիապաշտ հավատալիքներով ու նախապաշարումներով. թե կատարած ի՞նչ քաջագործությունների կամ սխրանքի համար է «իգիթ» մականունը ստացել, հայտնի չէ, բայց համագյուղացիները նրա մասին ականածանքով են խոսում, ինչը նշանակում է, որ նա այդ մականունը զուր չի ստացել: Թեև նա աներկյուղ հսկա է ներկայացվում.

Հապա մի նայի՛ր հըսկա հասակին,

Ո՛նց է մեկնըվել: Ասես ահագին

Կաղընքի լինի անտառում ընկած... **(Թումանյան Հ., 1978),**

որի ահից սարսափում էին ոչ միայն գող ու գազան ու հեռու փախչում նրա փարախից, սակայն մի գիշերվա մեջ ամեն ինչ գլխիվայր շուռ է գալիս:

Սաքոյին հայտնված տեսիլքի տեսարանը՝ չարտահայտված խոհերով ու ապրումներով, մի դրվագ է միայն, սակայն կիրառվող ներքին հանգը ընդգծում է Դև-Բեդի անլուելի շառաչի նմանաձայնությունը, որին հաջորդում են սարսափած հերոսի մտապատկերների նկարագրությունը: Այն պոեմում կատարվող հետազաիրադարձությունների անբաժանելի մասն է և ուղղակի կապ ունի

գործողությունների հետ: Նկարագրության մեծագույն վարպետ Թումանյանն իր տեսածը, լսածն ու զգացածը ներկայացնելիս օգտագործում է ներկայանակի բոլոր գույները, որոնք գեղարվեստական ամբողջություն են կազմում: Ո՛վ է Սաքոն, որին բանաստեղծն անվախություն ու քաջություն է վերագրել և ընթերցողին հավաստիացնում է, որ գող ու գազան լեղապատառ փախչում են նրա ահից ու չեն համարձակվում փարախին մոտենալ: Քաջության ու համարձակության նշույլ անգամ չի մնում, երբ գիշերային խավարում հանկարծակի փայլատակում է կայծակը: Ոչ ոք չի փորձում հասկանալ ծանր իրավիճակում հայտնված հովիվ Սաքոյի հոգու խռովքը, խորհել, թե ինչո՞ւ նա մի ակնթարթում անճանաչելի դարձավ, մարտահրավեր չնետեց անտես դևերին, իսկ կայծակի փայլատակումից հետո միանգամից բանականությունից զրկվեց: Ի դեպ, երբ իրականությունը ներկայացվում է հերոսի աչքերով, այն դառնում է ավելի համոզիչ ու հավաստի: Իրականում աժդահան սնոտապաշտության գերի է, որի կրծքի տակ ոչ այնքան քաջությունն է թաքնված, որքան վախը, որն էլ նրան մի ակնթարթում դարձնում է անմեղ զոհ: Լ. Հախվերդյանը ճիշտ է նկատել. «...Թումանյանն ուրիշ խնդիր չի հետապնդել, քան բացահայտել վախն իբրև հոգեբանական երևույթ, վախ, որ հավասարակշռությունից հանում է մարդուն» (**Հախվերդյան Լ., 1966**):

ԵԶՐԱԿԱՑՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

Նահապետական հայ գյուղի կյանքը պատկերող երկերում Հ. Թումանյանը նրբանկատորեն ներկայացնում է հարազատ չնաշխարհիկ գյուղաշխարհի իրականությունը, ճակատագրով դատապարտված մարդկանց հոգեբանությունը, նրանց իրատեսական երազանքներն ու ձգտումները, իսկ տողատակերում արտահայտվում են բանաստեղծի լավագույն գաղափարները, որոնց խորիմաստության շնորհիվ նրա ստեղծագործությունը համաժողովրդական նշանակություն է ձեռք բերում:

Կյանքը բնօրինակից կերտելու և հայրենի եզերքն իր ճանաչած մարդկանցով ներկայացնելու թումանյանական բացառիկ վարպետության շնորհիվ ստեղծվում են բարձրարժեք գրականության կենդանի կերպարներ՝ իրենց առօրյա խոսք ու

գրույցով, գյուղաշխարհին իր բնությամբ, իսկ կերպարակերտման ստեղծագործական այդ եղանակը գրեթե անտեսանելի է դարձնում իրականի և երևակայականի սահմանները:

Կյանքում կատարվող անկանխատեսելի փոփոխություններին զուգահեռ գյուղաշխարհի մարդիկ անելանելի վիճակում էին հայտնվել և փակուղուց դուրս գալու ելքեր չէին գտնում, այդ պատճառով էլ բանաստեղծը, մարդու մեջ մարդկայինը վեր հանելուն զուգահեռ, ներկայացրեց նրանց տառապող հոգիներում ծվարած բյուր գաղտնիքները՝ մարդն ու մարդկայնորեն գեղեցիկն իր ստեղծագործության էությունը դարձնելով:

ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

1. **Դեմիրճյան Դ. (1919)**, «Մշակ», հ. 60:
2. **Թամրազյան Հ., (1995)**, Հովհաննես Թումանյան բանաստեղծը և մտածողը, Երևան, «Նաիրի» հրատ.:
3. **Թումանյան Հ. (1978)**, Ընտիր երկեր, Երևան, «Սովետական գրող» հրատ.:
4. **Իսահակյան Ա. (1910)**, «Հորիզոն», հ. 19:
5. **Հախվերդյան Լ. (1966)**, Թումանյանի աշխարհը, Երևան, «Հայաստան» հրատ.:
6. **Մկրյան Մ., (1981)**, Հովհաննես Թումանյանի ստեղծագործությունը, Երևան, «Սովետական գրող» հրատ.:

REFERENCES

1. **Demirchyan D. (1919)**, «Mshak» /"Mshak"/, vol. 60
2. **Tamrazyan H., (1995)**, Hovhannes T'owmanyen banasteghc'y' & mtac'oghy' /Hovhannes Tumanyan the poet and the thinker/, Yerevan, "Nairi" edition.
3. **Tumanyan, Hovh. (1978)**, Y'ntir erker /Selected Works/, Yerevan, "Soviet Writer" edition.
4. **Isahakyan A. (1910)**, «Horizon» /"Horizon"/, N 19.

5. **Hakhverdyan L. (1966)**, T'owmanyani ashxarhy' /Tumanyan's world/, Yerevan, "Armenia" edition.
6. **Mkryan M. (1981)**, Hovhannes T'owmanyani steghc'agorc'owt'yowny' /The work of Hovhannes Tumanyan/, Yerevan, "Soviet Writer" edition.

Ani Ghazaryan

HOVHANNES TUMANYAN'S HEROES CONDEMNED BY FATE

Conclusion

Key words and expressions: *rural life, artistic trick, native village, inner rhyme, real life, poet, village, nature, nightmare, conflict.*

H. Tumanyan's creative world is distinguished by its indispensable originality and harmony, which is primarily explained by the poet's knowledge of the world and his unshakable love and faith for his homeland and people. It is an exceptionally harmonious and sturdy structure with constant and obvious symbols reflecting the colors of real life.

Therefore, it is no coincidence that the rich literary legacy he left behind embodies the past and the present of his native homeland, the best artistic traditions, reconfirming that true literature should fully reflect the centuries-old conversations and customs of the birth of the people's mind and soul. By artistically presenting and discussing the plots and episodes selectively taken from real life, he gives meaning to all of that, first of all, on the moral level.

Making the people of the countryside, with their daily emotions, hopes and feelings, characters of his fiction, Tumanyan did not become a writer of rural life at all, although once some pens in the literary world voiced unnecessary opinions that Tumanyan idealized the rural reality, trying to cast a shadow on his works. Ignoring the groundless views that have nothing to do with reality, and sometimes giving adequate answers to them, he continued to stand tall as a great national poet, boldly challenging the reality. Along with presenting the moral description of rural life to the

public, the poet also truthfully depicts the difficult socio-economic situation of the people. Although he is not a participant in the happenings, he uses a subtle artistic trick to make his story convincing, while the reader captivated by the depicted world, can endlessly feel the author's absent presence inside. He analyzes the vital facts from the point of view of social problems and moral values of the moment, presenting life as it is - with exceptional artistic thinking. H. Tamrazyan has noticed correctly: "An ordinary human living in his works, in everyday pains and struggles, is often, very often, burned by supernatural feelings, by mental fires" (Tamrazyan H., 1995).

Both the farmer of the "Plow Song" and the children witnessing the fun of the grandfathers ("Old Blessing"), and the old man with life experience, speaking with a sigh about his and the people's pain and sorrow ("Sigh"), and the families of Anush ("Anush"), Maro ("Maro") and Gikor ("Gikor") are in the same economic situation, extreme poverty is an inseparable companion of their lives. It is noteworthy that the circumstances of the destruction of the heroes condemned by the fate presented by the poet are absolutely not the same, while the motive is almost the same - the undermining environment in the backward and dark kingdom. From this point of view, D. Demirchyan is absolutely right when he writes: "H. Tumanyan is not a village or folk poet, because, it is true, he takes the material from the province, but he gives them universal ideas. He is perhaps more of a national poet, indeed he is. He is the reflection of our nation's feelings." (D. Demirchyan, 1919, "Mshak", No. 60). By the way, many of the literary heroes are real people: the works "Gikor" (1895), "Maro" (1887), "Loretsi Sako" (1889) and "Sigh" (1890) were written based on real events he evidenced and heard.

Ани Казарян

Герои Оганнеса Туманяна, осужденные судьбой

Заключение

Ключевые слова и выражения: сельская жизнь, художественный трюк, родная деревня, внутренняя рифма, реальная жизнь, поэт, деревня, природа, кошмар, конфликт.

Творческий мир О. Туманяна отличается непременным своеобразием и гармонией, что объясняется прежде всего знанием поэтом мира и его непоколебимой любовью и верой к своей Родине и народу. Это исключительно гармоничная и прочная конструкция с постоянными и очевидными символами, отражающими краски реальной жизни.

Поэтому не случайно оставленное им богатое литературное наследие воплощает в себе прошлое и настоящее его родной Родины, лучшие художественные традиции, еще раз подтверждая, что истинная литература должна в полной мере отражать многовековые разговоры и обычаи зарождения народного народа. разум и душа. Художественно изображая и обсуждая выборочно взятые из реальной жизни сюжеты и эпизоды, он придает всему этому смысл, прежде всего, на нравственном уровне.

Делая людей сельской местности, с их повседневными эмоциями, надеждами и чувствами, персонажами своей художественной литературы, Туманян вовсе не стал писателем сельской жизни, хотя когда-то некоторые ручки в литературном мире высказывали ненужные мнения, что Туманян идеализирует сельскую действительность, пытаясь бросить тень на его произведения. Игнорируя беспочвенные, не имеющие ничего общего с действительностью взгляды, а иногда и давая на них адекватные ответы, он продолжал оставаться великим национальным поэтом, смело бросая вызов действительности. Наряду с представлением публике нравственного описания сельской жизни, поэт правдиво изображает и тяжелое социально-экономическое положение народа. Хотя он и не является участником происходящего, но использует тонкий художественный прием, чтобы сделать свой рассказ убедительным, а читатель, очарованный изображенным миром, может бесконечно ощущать внутри себя отсутствующее присутствие автора. Он анализирует жизненные факты с точки зрения социальных проблем и моральных ценностей момента, представляя жизнь такой, какая она есть – с исключительным художественным мышлением. О. Тамразян

правильно заметил: «Обычный человек, живущий в своих произведениях, в повседневных муках и борьбе, часто, очень часто обжигается сверхъестественными чувствами, душевными пожарами» (Тамразян Г., 1995).

И земледелец «Песни о плуге», и дети, ставшие свидетелями веселья дедов («Старое благословение»), и старик с жизненным опытом, говорящий со вздохом о своей и народной боли и горе («Вздох»), а семьи Ануш («Ануш»), Маро («Маро») и Гикор («Гикор») находятся в одинаковом экономическом положении, крайняя бедность является неразлучным спутником их жизни. Примечательно, что обстоятельства гибели обреченных судьбой героев, представленные поэтом, совершенно не одинаковы, а мотив почти тот же - подрыв окружающей среды в отсталом и темном царстве. С этой точки зрения совершенно прав Д. Демирчян, когда пишет: «Г. Туманян не деревенский и не народный поэт, потому что он, правда, берет материал из провинции, но дает им универсальные идеи. Возможно, он больше национальный поэт, и это действительно так. Он — отражение чувств нашего народа». (Д. Демирчян, 1919, «Мшак», № 60). Кстати, многие литературные герои — реальные люди: произведения «Гикор» (1895), «Маро (1887), «Лореци Сако» (1889) и «Вздох» (1890) были написаны на основе реальных событий, которым он был свидетелем и слышанным.

Անի Ղազարյան - ՀՀ ԳԱԱ Մանուկ Արեդյանի անվան գրականության ինստիտուտի կրտսեր գիտաշխատող, բանասիրական գիտությունների թեկնածու: Գիտական հետաքրքրությունների շրջանակը՝ Ավետիք Իսահակյանի և Հովհաննես Թումանյան գրական ժառանգությունը: Հեղինակ է 10 գիտական հոդվածների և մեկ մենագրության: arpinanyan21@gmail.com

Ани Казарян – НАН РА, младший научный сотрудник Института литературы им. Абеяна, кандидат филологических наук. Область научных интересов: Ав. Исаакян и Ов. Туманское литературное наследие. Автор 10 научных статей и одной монографии. arpinanyan21@gmail.com

Ani Ghazaryan - RA NAS M. Junior researcher of the Institute of Literature named after Abeghyan, PHD. Scope of scientific interests: Av. Isahakyan and Hovh. Tumanian literary heritage. Author of 10 scientific articles and one monograph. arpinanyan21@gmail.com

Խմբագրություն է ուղարկվել 03.07.2024թ.

Հանձնարարվել է գրախոսության 18.07.2024թ.

Հրապարակման է ներկայացվել 10.09.2025թ

ԹԱԳՈՒՀԻ ՂԱԶԱՐՅԱՆ

ԵՐԿՈՒ ՎԵՊ, ԱՎԱՆԴՈՒՅԹԻ ՀԱՂԹԱՀԱՐՄԱՆ ԵՐԿՈՒ ՓՈՐՁ
(ԽԱԶԱՏՈՒՐ ԱԲՈՎՅԱՆԻ «ՎԵՐՔ ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ» ԵՎ ԵՂԻՇԵ ՉԱՐԵՆՑԻ
«ԵՐԿԻՐ ՆԱԻՐԻ» ՎԵՊԵՐԸ)

DOI: 10.24234/journalforarmenianstudies.v2i69.171

ԱՄՓՈՓՈՒՄ

Հոդվածում դիտարկվում է Աբովյանի «Վերք Հայաստանի» և Չարենցի «Երկիր Նաիրի» վեպերի ավանդույթահաղթահարման մեխանիզմները: Ցույց է տրվում, որ այս ստեղծագործությունները ներկայացնում են գրական նորարարության երկու տարբեր մոդել՝ յուրաքանչյուրն իր ժամանակի գրական ճգնաժամի յուրահատուկ պատասխան: Հետազոտությունը կիրառում է Ֆրանկո Մորետտիի փոխզիջման տեսությունը, Էդվարդ Սաիդի օրիենտալիզմի քննադատությունը և Բախտինի ժանրային մոտեցումները: Աբովյանի մոդելը բնութագրվում է որպես արմատական փոփոխության ռազմավարություն, որտեղ հին տարրերը (գրաբար, սրբերի վերաբերյալ բովանդակություն) լիովին փոխարինվում են նորերով (բարբառ, սիրային-ազգային նյութ): Չարենցի մոդելը ներկայացվում է որպես «քննադատական» մեթոդ, որտեղ ավանդական ձևերը պահպանվելով՝ ենթարկվում են երգիծանքի և վերաիմաստավորման: Հոդվածը բացահայտում է ավանդույթի հաղթահարման ցիկլային բնույթը՝ ցույց տալով, որ Աբովյանի հեղափոխական նվաճումները դառնում են Չարենցի քննադատության օբյեկտ: Եզրակացությունն այն է, որ երկու վեպերի նմանությունը ոչ թե բովանդակային է, այլ մեթոդաբանական:

Բանալի բառեր և արտահայտություններ. վեպ, ավանդույթի հաղթահարում, օրիենտալիզմ, Աբովյան, Չարենց, ժանրի նորարարություն,

արևմտյան ֆորմա, փոխզիջում, գրական հեղափոխություն, մեթոդաբանական նույնականություն:

ՆԵՐԱԾՈՒԹՅՈՒՆ

Ավանդաբար հայ գրականագիտությունը Աբովյանի «Վերք Հայաստանի» և Չարենցի «Երկիր Նաիրի» վեպերը քննելիս փորձել է ցույց տալ դրանց հարազատությունը, ներքին ընդհանրությունները, լիրիկական ծանրաբեռնվածությունը, պատմության փիլիսոփայությունը, քաղաքական գնահատականները և այլն: Սակայն այս մոտեցումները, որքանով էլ որ տրամաբանական են թվում, խուսափում են պատասխանել ավելի հիմնարար հարցին՝ ինչո՞ւ են հենց այս երկու վեպերն ունենում բացառիկ դիրք հայ գրականության մեջ:

Այս հոդվածով առաջարկում ենք տարածնա մեթոդաբանական մոտեցում. երկու վեպերը քննել ոչ թե որպես «հարազատ» ստեղծագործություններ, այլ որպես ավանդույթի հաղթահարման երկու տարբեր փորձ, ասել է թե՛ յուրաքանչյուրն իր ժամանակի գրական ճգնաժամի յուրահատուկ պատասխան: Նման մոտեցումը թույլ է տալիս հասկանալ ոչ միայն այն, թե ինչո՞ւ են նման այս վեպերը, այլև ինչո՞ւ են դրանք եղել այդքան ազդեցիկ:

ՄԵԹՈԴԱԲԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

Հետազոտությունն օգտագործում է համակցված մեթոդաբանական մոտեցում, որը ներառում է մի քանի տեսական շրջանակ: Հիմնական տեսական հենքը կազմում է Ֆրանկո Մորետտիի «փոխզիջման» տեսությունը, որը վերլուծում է արևմտյան գրական ֆորմաների և տեղական մշակութային նյութի փոխազդեցությունը: Այս մոտեցումը թույլ է տալիս հասկանալ, թե ինչպես են «փոքր» գրականությունները յուրացնում և վերափոխում համաշխարհային ժանրերը:

Երկրորդ տեսական բաղադրիչը Էդվարդ Սաիդի օրիենտալիզմի քննադատությունն է, որը բացահայտում է «արևելք-արևմուտք» հարաբերությունների բնույթը: Այս տեսանկյունից վեպի ժանրը դառնում է

մշակութային տիրապետության գործիք, որի միջոցով արևմտյան աշխարհընկալումը տարածվում է ոչ արևմտյան հասարակություններում:

Երրորդ մեթոդաբանական հենքը Միխայիլ Բախտինի ժանրային տեսությունն է, մասնավորապես վեպի՝ որպես «ընթացքի մեջ գտնվող ժանր»-ի մասին բացատրությունը: Սույն մոտեցումը ցույց է տալիս ժանրի ինքնաթարմացման հնարավորությունները և ավանդույթի հաղթահարման անհրաժեշտությունը:

Կիրառվում է նաև համեմատական գրականագիտության մեթոդը՝ ցույց տալու համար երկու տարբեր ժամանակաշրջանի գրական նորարարությունների ընդհանուր օրինաչափությունները:

ՔՆՆԱՐԿՈՒՄ

Մինչև օրս էլ գրականագիտության մեջ կան բանավեճեր՝ կապված վեպի ժանրի ծագման թե՛ տեղի, թե՛ ժամանակի հետ: Իր անունը՝ ռոման, վեպն ստացել է ռոմանական լեզուներից, քանի որ առաջին վիպական ստեղծագործությունները, որ միջնադարյան ասպետական վեպերն էին, գրվում էին այդ լեզուներով՝ ի հակադրություն դասական լատիներենի: Սակայն, որպես գրական-մշակութային բացառիկ նշանակություն ունեցող երևույթ, վեպը ոչ պակաս հաջողությամբ ուրույն դրսևորումներ ունեցավ նաև մյուս՝ ոչ ռոմանական լեզուներով գրող ազգերի մոտ: Նշելի է, որ վեպի պատմության և տեսության հարցերը զբաղեցրել են շատ գիտնականների, գրականության տեսաբանների, փիլիսոփաների (Հեգել, Շեյլինգ, Բեյլինսկի, Լուկաչ, Բախտին, Բարթ, Ի-Գասեթ, Մորետտի և ուրիշներ): Կարելի է ասել, որ վեպի ժանրին վերաբերող որևէ հարցի շուրջ միասնական կարծիք չկա, անգամ ժանրի ծագման տեղի, ժամանակի, ժանրի բնորոշման մասին: Այնուամենայնիվ, պետք է ընդունել, որ այն ժանրը, որին պատկանող ստեղծագործությունները մենք վեպ ենք անվանում, տեղային առումով՝ **արևմուտքի** (Եվրոպա), ժամանակային առումով՝ **արդի ժամանակների** (17-րդ դար) ծնունդ է:

Վեպը նոր ժամանակների համար ունի այն նույն դերը, ինչ էպոսը «բացարձակ ոգու» (Հեգելի ձևակերպմամբ) դարաշրջանում: Վեպի ծնունդով

ազդարարվում է էպոսի մահը, կամ հակառակը, էպոսի մահը հանգեցնում է վեպի ծնունդին:

Այնուամենայնիվ, մի բան անվիճելի է. վեպը վերջին հարյուրամյակների ամենամասսայական և ընթերցվող ժանրն է: Վեպը անսահման հնարավորությունների ժանր է, Բախտինի ձևակերպմամբ. *«վեպը ընթացքի մեջ գտնվող ժանր է» (Բախտին Մ., 1975)*, ընթացքի մեջ են գտնվում վեպի կերպարները, լեզուն, հեղինակը, ընթերցողը: Վեպը քանիցս ցույց է տվել իր կենսունակությունն ու հնարավորությունների ճկունությունը. ամեն անգամ, երբ այս ժանրի մասին մահախոսականներ են լսվում, այն հանկարծ կարողանում է գտնել թարմացման նոր ուղի:

Վեպի ժանրի պատմությունը, ըստ էության, հենց ավանդույթի հաղթահարումն է, այդ հաղթահարումը ավանդույթ դարձնելը, ապա վերստին այդ ավանդույթը հաղթահարելը: Ժանրի առաջին լիարժեք ներկայացուցիչ ընդունված է համարել Սերվանտեսի «Դոն Կիսոտը» (1605-1615): Սրանով Եվրոպայում փակվեց ծանոթ էպիկական աշխարհը և բացվեց մի բոլորովին նոր՝ վիպական աշխարհ:

Եվ այդուհանդերձ, մի բան գոնե փաստ է՝ վեպը **արևմտյան** ֆորմա է: Իհարկե, ներմուծվելով տարբեր վայրեր՝ վեպը հագեցնում է տվյալ երկրի մշակութային, մտածողության, ավանդույթների տարրերով: Ֆրանկո Մորետտին գրում է. *«Արդի վեպը միակ ժանրն էր, որ բարձրացավ ոչ թե ավտոնոմ տարածման ճանապարհով, այլ որպես փոխզիջում՝ արևմտյան ֆորմալ ազդեցության (հիմնականում ֆրանսիական կամ անգլիական) և տեղական նյութի միջև» (Մորետտի Ֆ., 2012)*: Ասել է, թե՛ որտեղ էլ հայտնվում է վեպը, դառնում է տվյալ երկրի և արևմուտքի ակտիվ փոխներգործության ծնունդ՝ ֆորմալ առումով միշտ մնալով եվրոպական: Այս դեպքում «արևմուտքը» կարող է ամենևին էլ արևմուտքում չլինել, օրինակ, Լատինական Ամերիկայի համար, որ ժամանակի ընթացքում դարձավ խոշորագույն վիպագիրների հայրենիք, «արևմուտք» կոչվածը աշխահագրորեն արևելքում է: Վեպը Եվրոպայում ծագելուց հետո *«ալիքի նման»*

տարածվել է աշխարհի բոլոր կողմերում և այդ բոլոր կողմերը՝ վեպի ժանրի տեսանկյունից, նրա համար «օրինակ» են՝ արևելք:

«Օրինակալիզմ» եզրույթը, որ հայերեն բառով անվանում են նաև *արևելաբանություն*, հասկացություն է, որով բացատրվում են արևմուտք-արևելք փոխհարաբերությունները: Բանն այն է, որ, ուզենք թե չուզենք, աշխարհը մեզ ընկալելի է այնպիսին, ինչպիսի այն ընկալելի է արևմուտքին: Արևմուտքի խոսույթը աշխարհը պատմելու հարցում դոմինանտ է: Էդվարդ Սաիդը նշում է, որ «*Արևելաբանությունը Արևելքը տիրելու, այն վերակազմավորելու, և դրա նկատմամբ հեղինակություն հաստատելու արևմտյան ոճ է*» (Սայիդ է., 1978): Նույն հեղինակը շարունակում է. «*Արևելաբանը՝ լինի բանաստեղծ, թե գիտնական, Արևելքին խոսել է տալիս, նկարագրում է Արևելքը և պարզաբանում դրա առեղծվածները Արևմուտքի համար*», և ապա. «*Այն, որ Արևելաբանությունն ընդհանրապես իմաստ ունի, ավելի շուտ կախված է Արևմուտքից*» (Սայիդ է., 1978): Արդեն նշեցի, որ այս պարագայում «արևելք» ասելով նկատի ենք ունենում ոչ միայն բուն արևելքը, այլև աշխարհի այն ամբողջ հատվածը, որ դուրս է Կենտրոնական Եվրոպայից: Հասկանալու համար, թե որքան է արմատացած աշխարհին արևմուտքի աչքերով նայելու ձևը, բավական է թերթել, ասենք, համաշխարհային պատմության սովորական դասագիրքը՝ մտքում ունենալով այս քննադատական մոտեցումը:

Վեպի ժանրը ևս դառնում է արևելաբանության նյութ, քանի որ սա մշակութային առումով նույն երևույթի շարունակությունն է: Վահրամ Դանիելյանն իր հոդվածներից մեկում գրում է. «*Եթե նույնիսկ հակաարևմտյան կենսածն ու աշխարհընկալում ես քարոզում և ասենք՝ արևմտյան քաղաքական ու արդյունաբերական «հովերից» ուզում ես զերծ պահել քո երկիրը, միևնույնն է, չես կարող քո ժողովրդին արգելել վեպեր գրել և կարդալ: Կարող ես, ասենք՝ չթարգմանել արևմտյան հայտնի վեպերը, չխրախուսել կամ արգելել դրանց ընթերցումը, բայց չես կարող իր ժամանակը հասկանալ փորձող մարդուն՝ գրողին, արգելել մտածել վեպով*» (Դանիելյան Վ., 2016): Այսինքն՝ վեպը, լինելով արևմուտքի ստեղծած ժանր, իր ծննդյան առաջին իսկ օրվանից դառնում է

օրինակով՝ նյութ: Այս առումով բացառություն չէ նաև հայ վեպը, ինչը հստակորեն երևում է հայ գրականության մեջ ստեղծված խոշորագույն վեպերի օրինակով՝ սկսած հենց առաջին վեպից՝ Խաչատուր Աբովյանի «Վերք Հայաստանից»:

Ու թեև թվում է՝ վեպի արևմտյան ֆորմա լինելու հարցը գոնե պիտի անվիճելի լիներ, բայց Խ. Աբովյանի «Վերք Հայաստանի» վեպի ժանրի մասին բանավեճերը սկսվեցին դեռևս 19-րդ դարում՝ տպագրվելուց անմիջապես հետո, և տասնամյակներ շարունակ դարձան քննարկման առարկա: Դեռևս վեպի լույսընծայման առաջին տարիներին բանավեճ առաջացավ Միքայել Նալբանդյանի և Ստեփանոս Ոսկանյանի միջև՝ արևմտյա՞ն (եվրոպական) թե՞ արևելյան էր այս վեպը (**Դանիելյան Վ., 2015**): Հարցը շարունակեց հուզել գրականագետներին նաև հետագայում: Արշակ Չոպանյանը, օրինակ, հակված էր մտածել, որ եթե արևմտահայության մեջ եվրոպական մշակույթը տարածվեց Մխիթարյան միաբանության միջոցով, ապա ռուսահայության (արևելահայության) մեջ եվրոպական մշակույթի տարածողի այդ դերն ունեցավ Աբովյանը, և ժողովրդի հետ մատչելի՝ «*ժողովրդին ծայնով*» խոսելը միջոց էր ազգի լուսավորության: Ընդունելով հանդերձ, որ Աբովյանի «Վերք...»-ը արևմուտքում ձևավորված անհատի մտահղացում է, ով սկիզբ է դնելու ազգի լուսավորությանն ու նոր գրականությանը, այնուամենայնիվ ժանրն անվանելիս Չոպանյանը տալիս է «*ժողովրդական դյուցազներգություն*» անվանումը. «...*հինգ տարվան եվրոպական կյանքե ու համալսարանական ուսումնասիրություններե հետո Աբովյանն իր վեպին մեջ կմնա գեղջուկ մը, որուն արձակը ուրիշ բան մը չէ, բայց եթե կուտակումն ու խտացումը հայ հողին բոլոր աշուղի երգերուն...*» (**Չոպանյան Ա., 1988**):

Պիոն Հակոբյանը, հիմնվելով Աբովյանի մի գրության վրա, որտեղ հեղինակն իր մտորումներն է հայտնել վեպի ձևի մասին («*Սակայն ի՞նչ ձևով պիտի ես այն վերարտադրեի: Որպես եվրոպական ճաշակի ու ոճի վե՞պ. դա հո վերին աստիճանի անմտություն կլիներ*»), եզրակացնում է, որ Աբովյանը չէր կարող

հետևած լինել եվրոպական վեպի մոդելին. *«Աբովյանն ասում է, որ ինքը գիտակցորեն չի դիմել եվրոպական վեպին» (Հակոբյան Պ., 1955):*

Գուցե ուսումնասիրողներին տարակուսանքի մեջ է գցել Աբովյանի ընտրած աշուղի կերպա՛րը կամ լեզո՛ւն, որով գրում է վեպը: Չէ՞ որ արևելյան լեզվով գրելուց բացի Աբովյանը նաև հարազատ է մնում արևելյան ոճին, նրա վեպը երբեմն ընդարձակ արևելյան բանաստեղծություն է հիշեցնում: Բայց Աբովյանի այս գրությունը այլ տեսանկյունից է մտորելու տեղիք տալիս: Ակնհայտ է, որ հեղինակը երկար ժամանակ իր ասելիքը տեղ հասցնելու առումով ձևի, ասել է թե՛ ժանրի որոնումների մեջ է եղել: Հայտնի է նաև, որ մինչև «Վերք Հայաստանի» վեպը Աբովյանը գրել էր չափածո մի պոեմ, որը պահպանվել է *«Աղասու խաղը»* անունով: Սա ևս մեկ անգամ փաստում է, որ Աբովյանն անվերջ որոնում էր այն ձևը, որը լավագույնս կարտահայտեր իր որոշած բովանդակությունն ու նյութը: *«Աղասուն ես անպայման ցանկանում էի մշակել իբրև ժողովրդական վեպ, որպեսզի դրանով օտարներին ծանոթացնեի ժամանակակից հայ ազգության հետ» (Հակոբյան Պ., 1955),* մեկ այլ առիթով գրում է Աբովյանը (ընդգծումն իմն է-Թ. Ղ.), և հեղինակի այս բնորոշումը՝ ժողովրդական վեպ, հետագայում հաճախ կիրառում են նաև ուսումնասիրողները:

Աբովյանը, այնուամենայնիվ, իր վեպում հետևողականորեն կիրառում է «եվրոպական» վեպին բնորոշ ֆորմաներ (ճամփորդությունը, նամակագրությունը, սիրային պատմությունը և այլն), ինչը շատ հաճախ դառնում է հակասությունների և խճողվածության պատճառ (Դանիելյան Վ., 2015): Սակայն պարզվում է, որ Աբովյանի այս գրության մեջ «ժողովրդական վեպ» բնութագրումից բացի կա ևս մեկ հետաքրքիր պահ. այն, որ հեղինակը վեպը գրում էր ոչ թե կամ ոչ միայն տեղացիներին արևմտյան ֆորմայի հետ, այլև *«օտարներին»* տեղացիների կյանքին ծանոթացնելու նպատակով: Այս պարագայում *«օտարները»* արևմուտքն էր, կամ ինչպես ինքը՝ հեղինակը կասեր, *«լուսավորված ազգերը»*, իսկ արևմուտքի հետ տրամաբանորեն կլինեի խոսելը հենց արևմտյան ժանրով: Ուրեմն՝ եթե Աբովյանն ինքն իր առաջ խնդիր է դնում *«եվրոպական ճաշակի ու ոճի»* վեպ չգրելու, սա

ամենևին էլ ժանրին չէր վերաբերում, և այստեղ է, որ հեղինակը պիտի գնար **փոխզիջումների՝** արևելքի և արևմուտքի միջև:

Եթե թերթենք Աբովյանի նամակները, օրագրային գրառումներն ու նշումները, կտեսնենք, որ այն լեզուն, որով գրում է Աբովյանը, ամենևին էլ իր ամենօրյա կիրառելի լեզուն չէ: Փորձենք կարդալ Աբովյանի տեքստերը՝ ուշադրության առանցքում ունենալով լեզուն: Մինչդրոպատյան շրջանում և Դորպատյան շրջանի սկզբում Աբովյանի լեզուն գրաբարն է. օրինակ, 1848 թվականի Աբովյանի *«Ճամփորդական նոթերում»* կարդում ենք. *«Վերջապէս Լոռի նովաւ է արժանայիշատակ՝ զի 1825 թուին բոլոր բնակիչք Փամբակի թափուեցալ աստ, թողեալ զբոլոր կայս իրեանց երկն և բնակեցան անց: Չի՞ք այլ քարափ, այր, ձոր, ուր ո՛չ լինէին ողորմելի ընտանիք»* (**Հակոբյան Պ., 1955**): Դորպատում և հետդրոպատյան շրջանում Աբովյանը գրաբարից անցնում է այնպիսի հարթ ու մշակված աշխարհաբարի, որ նույնիսկ այսօրվա ընթերցողին այն թվում է իր ժամանակակից. *«Ո՛չ երեսներին ամոթ կա, ո՛չ էլ սրտներում պատրվի զգացում: Շների նման չափչփում են դռներդուռ, հենց որ մի տեղ հոտ առան, իսկույն կվազեն, դուռը որ փակես, լուսամուտից ներս կթռչեն...»* (**Հակոբյան Պ., 1955**): Սակայն վեպը գրելիս նա դիմում է բավականին անմշակ, անհարթ, ոչ կոկ, կենցաղային լեզվին՝ **Քանաքեռի բարբառին**: Բարբառով գրելը, ինչպես հոդվածի սկզբում ցույց եմ տվել, արդեն վեպի ժանրին բնորոշ մեկ այլ հատկանիշ է: Սա հեղինակն անում է, ըստ երևույթին, ընթերցողի հետ նույն հարթության վրա գտնվելու մղումով՝ ցույց չտալու իր առավելությունը նրա նկատմամբ: Սակայն իրականում թե՛ լեզվի այսպիսի կիրառումը, թե՛ ընթերցողին *«իմ ազիզ ազգ»*, *«իմ աչքի լույս հայ»*, *«մեր տղա՛»* կամ *«էրեխե՛ք»* ասելը ամենևին չեն ծածկում այն հանգամանքը, որ գրողը թե՛ ընթերցողի, թե՛ տեքստի նկատմամբ բավականին բարձր դիրքերից է խոսում՝ ավելի շուտ սովորեցնողի, քան պատմողի: Թերևս սա նկատի ունենալով է Չոպանյանն ընդգծում. *«այդ գեղջուկը (Աբովյանը-Թ. Ղ.) գրագետ և մեծ գրագետ է»* (**Չոպանյան Ա., 1988**): Սա մի երևույթ է, որ դարձյալ կապվում է վեպի ժանրին: Աբովյանը Աբովյան չէր դառնա, եթե չգնար Դորպատ (արևմուտք) և այնտեղի

կրթությամբ ու այնտեղից չգրեր իր հարազատ Քանաքեռի մասին իր հարազատ Քանաքեռի բարբառով: Այսինքն՝ դարձյալ բախվում ենք այն խնդրին, որ արևելքն «իրավունք» է ունենում ինքն իր մասին խոսելու, երբ արևմտականանում է՝ ունի արևմտյան կրթություն, խոսում է արևմտյան ժանրով, իբրև **հեղինակություն** ունի արևմուտքը:

Որքան էլ Աբովյանի քաղաքական կողմնորոշումը, գոնե վեպում, ռուսական էր, մշակութային առումով նա նախապատվությունը տալիս է Եվրոպային՝ Գերմանիային, Ֆրանսիային, Անգլիային. «Ֆրանցուզ, նեմեց, ինգլիզ որ քո լեզուն սիրում, գովում են, քանի՞ պատրիկ դու էլ պետք է սիրես ու գովես» (Աբովյան **Խ.**, 1984):

Նույն երևույթը նկատում ենք Չարենցի դեպքում պարզապես, եթե Աբովյանի համար արևմուտքը մերձբալթյան Եվրոպան էր՝ Դորպատը, ապա Չարենցի համար Ռուսաստանն էր՝ Մոսկվան: Թե՛ Խաչատուր Աբովյանի, թե՛ Եղիշե Չարենցի դերը հայ գրականության մեջ կարևորվում է այնքանով, որքանով նրանք կարողացան հայկական մշակույթը (այս դեպքում՝ գրականությունը) համաշխարհային ընթացքի ուղղությամբ տանել՝ **հաղթահարելով իրենցից առաջ կուտակված և համարյա արդեն կարծրացած ավանդույթը:**

Դժվար է ասել՝ հեղափոխությունը բերեց Չարենցին, թե՛ Չարենցն ինքը բերեց հեղափոխությունը: Ստույգ է միայն այն, որ Չարենցին ընդունված է անվանել «*հեղափոխության երգիչ*» և այս բնութագրումը լիովին տեղին է նաև գրականագիտական տեսանկյունից: Այն, ինչ արեց Չարենցը գրականության մեջ, այլ բառով չես անվանի, քան հեղափոխություն: Խոսքն այն մասին չէ, ինչ ընդունված է հասկանալ Չարենցին «*հեղափոխության երգիչ*» անվանելիս՝ նկատի ունենալով նրա՝ հեղափոխության թեմայով գրված ստեղծագործությունները, այլ այն, թե ինչ արեց Չարենցը գրականության մեջ՝ միշտ մնալով հեղափոխական, միշտ վերընթերցելով արդեն գոյություն ունեցող ձևերը, երբեք չմնալով ինչ-որ ձևի կամ գրական ինչ-որ տարածության մեջ: Խոսքը նաև և հատկապես այն ժամանակաշրջանի մասին էր, որը հետաքրքրում է մեզ այս հոդվածի շրջանակում,

երբ գրվում էր «Երկիր Նաիրին»: Չարենցի՝ 1921-23 թթ. ստեղծագործական պատմությունը հատկապես **ավանդույթի հաղթահարման պատմություն** է: Այն, ինչ որ է «Ռոմանս անսերը» քնարերգության, առավել ևս՝ սիրային քնարական պոեմի համեմատությամբ, նույնն է «Երկիր Նաիրին» դասական վեպի կողքին: Եվ քանի որ այս վեպը մեր իմացած վիպական «բանաձևով» չի «լուծվում», այն մինչ օրս տարակույսներ է առաջացնում՝ ողբերգակա՞ն վեպ է, թե՞ երգիծական, քնարակա՞ն, թե՞ էպիկական:

1920-ականներն մի շրջան էր, երբ վեպը կտրուկ նահանջ էր ապրում. իր ծննդյան օրից ի վեր ժանրը այնքան մահագրեր չէր լսել, ինչքան այս շրջանում: Խոսե Օրտեգա-ի-Գասեթը «Մտքեր վեպի մասին» էսսեում գրում է. «Ժանրը արվեստում նույնն է, ինչ տեսակը կենսաբանության մեջ. դա հնարավորությունների **սահմանափակ խաղացանկ է**», ու թեև վեպ կոչվող ժանրի «հանքերը վիթխարի են», այնուամենայնիվ դրանք էլ «վերջ ունեն»։ «Վեպն իր տրամադրության տակ հնարավոր թեմաների լիովին **որոշակի քանակ ունի**» (Խոսե Օրտեգա-ի-Գասեթ, 1999):

Հայ գրականության մեջ ևս, ինչպես ամբողջ աշխարհում, 20-ականներն վեպի ճգնաժամի փուլ էր: Բավական է փաստել, որ **ամբողջ 20-ականներին գրվեց միայն մեկ վեպ**՝ Եղիշե Չարենցի «Երկիր Նաիրին»։ Ժանրի մահախոսականների ներքո՝ իր պատմողի կերպարի պես, Չարենցը գնում է թաղելու Երկիրը Նաիրին, բայց ապրեցնելու ժանրը: Սա Չարենցի միակ վեպն է, դրանից հետո և առաջ Չարենցի ստեղծագործական հիմնական ձևը մնաց պոեզիան: Հետևաբար, Չարենցի կատարածը՝ վեպ գրելը ժանրի թաղման շրջանում, կրկին կարող ենք դիտարկել հոսանքին հակառակ գնալու իր ստեղծագործական բնույթի տրամաբանության մեջ:

Չարենցի այս վեպի շուրջ հավաքվեց հետագայի հայ արձակը գրեթե ամբողջապես, սկսվեց ծննդավայրերի (արդեն գոյություն չունեցող կամ քայքայվող) մասին ստեղծվող վեպերի շարք՝ տարբեր հեղինակների կողմից (Բակունց, Մահարի, Թորթվենց, Մկրտիչ Արմեն): **Ավերակներից վերստեղծվող հայրենիքի**

մասին Չարենցի վեպին հաջորդեց այն, որ այդ սկզբունքով կառուցվեց հետագայի ողջ հայ նորագույն գրականությունը՝ ընդհուպ մինչև Մաթևոսյան:

Չգիտեմ՝ երբևէ Աբովյանին անվանե՞լ են արդյոք *«հեղափոխության երգիչ»*, բայց ըստ էության, Աբովյանի արածը իր ժամանակի մեջ ավելի մեծ խիզախում էր, քան Չարենցին՝ իր ժամանակի մեջ, և մշակութային առումով երկուսին էլ այլ կերպ չի կարելի անվանել, քան հեղափոխականներ: Ընդ որում, ժանրի ծնունդի, պատմության և զարգացման համար Աբովյանի *«Վերք Հայաստանին»* ունեցավ նույն դերը, ինչ հետագայում պիտի ունենար Չարենցի վեպը, այսինքն՝ իր շուրջ հավաքեց հայ նոր գրականությունը (**Չարենց Ե., Վշտունի Ա., Աբով Գ., 1922**): Ի վերջո, ամենևին պայմանականություն չէ, որ այս հեղինակներից մեկի գրականությամբ սկսում ենք նոր, մյուսինով՝ նորագույն գրականության ուսումնասիրությունը, քանի որ սրանք երկուսն էլ գրականության ինչ-որ ցիկլի սկիզբ են, որ իրենց շուրջն են հավաքում կամ իրենցից բխեցնում են իրենցից հետո եկող հեղինակներին:

Վեպի՝ որպես ժանրի, ամենակարևոր առանձնահատկությունը մշտապես նոր լինելն է, ահա թե ինչու հատկապես այս ժանրով ստեղծագործելիս անհրաժեշտ է միշտ լինել հեղափոխական՝ դասական լինելու համար: Այն, ինչ Աբովյանը գրում է իր վեպի առաջաբանում գրական հեղափոխականի մանիֆեստ է, նա ուղղակի հայտարարում է, որ պետք է ազատվել ավանդույթից: Միգուցե համեմատությունս կոպիտ հնչի, բայց կարելի է ասել, որ **Աբովյանի վեպի առաջաբանը համանման է Չարենցի և ընկերների «Երեքի» դեկլարացիային (Չարենց Ե., Վշտունի Ա., Աբով Գ., 1922)**: Աբովյանն այլևս չի ուզում գրել գրաբար, չի ուզում գրել դյուցազունների ու թագավորների, առավել ևս՝ սրբերի մասին, և չի ուզում գրել այն բովանդակությամբ, որի բացակայող տարրերն էին սերը, հայրենասիրությունը, ընտանիքը և այլն: Թերևս կարելի է այսպես ձևակերպել՝ Աբովյանը ցանկանում էր *«արդիականության շոգենավից դուրս նետել»* (Չարենցի բառերով) հին լեզուն, հին հերոսներին ու հին բովանդակությունը: Սա նույնն էր ինչ

ցանկանում էր Չարենցը և մասնավորապես այն տարիներին, երբ գրվում էր «Երկիր Նաիրին» («Երեքի» դեկլարացիան, *Standart*-ի կուրսը և այլն):

Եթե Աբովյանի վեպի դեպքում «թիրախները» գրաբարով ու «սրբերի վրա» գրված իրեն նախորդած շրջանի տեքստերն էին, որի փոխարեն նա ընտրում է գրել Քանաքեռի բարբառով, պատմել աշուղի պես ու բովանդակությունը լցնել սրտի բաներով՝ սիրով, բարեկամությամբ, հայրենասիրությամբ, ապա 80 տարի անց Աբովյանի բերած այս հեղափոխական նորություններն են դառնում Չարենցի «թիրախները», որով նա մերժում է «հայրենիքի», «անբիծ սիրո» բովանդակությամբ լցված պոեզիան: Փոխվում է միայն առողջ լեզվի ու կենդանի բովանդակության սահմանումը: Չարենցը համարում է, որ նորից պետք է մոտեցնել «կենդանի խոսքին», բայց այս անգամ՝ «մասսաների» մակարդակում: Սրանք երկուսն էլ գիտակցված որոշումներ են ու ծրագրված արարքներ, թե ինչպես թարմացնել գեղարվեստական գրականության ուղին:

ԵԶՐԱԿԱՑՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

Ավանդույթի հաղթահարման համատեքստում երկու վեպերը դիտարկելիս կարելի է նկատել հետևյալ օրինաչափությունները: Երկու հեղինակներն էլ քննադատական հայացք ունեն կուտակված ավանդույթի նկատմամբ, նրանք հասկանում են, որ նախորդ շրջանի ասելիքով ծանրաբեռնված գրականությունը հասել է իր սահմանագծին և նորարարության կարիք ունի:

Աբովյանի համար այդ նորարարությունը «սրբերից» դեպի «սրտի բաների» անցումն է, Չարենցի պարագայում՝ «սրտի բաներից» դեպի «մարմնի բաների»: Աբովյանի պարագայում գրաբարից աշխարհաբար անցումն է, Չարենցի պարագայում՝ սիմվոլիզմից դեպի «հեղափոխական ռիթմի»: Եթե Աբովյանը փորձում է վերստեղծել Հայաստան աշխարհը իր ֆիզիկական արտահայտությամբ և հնարավորինս հավաստիություն հաղորդել նյութին, Չարենցն առավելագույնս գեղարվեստականացնում, միֆականացնում է ֆիզիկական աշխարհը՝ կասկածներ սերմանելով ընթերցողի մեջ:

Այս ուսումնասիրությունը բացահայտում է ավանդույթի հաղթահարման ցիկլային բնույթը հայ գրականության մեջ և ցույց է տալիս, որ մեծ գրական նվաճումները ծագում են ոչ թե ավանդույթի շարունակությունից, այլ դրա գիտակցված քննադատությունից և վերափոխումից:

ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

1. **Աբովյան Խ. (1984)**, Երկեր, Երևան, «Սովետական գրող» հրատ.:
2. **Բախտին Մ. (1975)**, Эпос и роман (О методологии исследования романа), http://www.gumer.info/bibliotek_Buks/Literat/bahtin/epos_roman.php (մուտք՝ 08.08.2025)
3. **Դանիելյան Վ. (2015)**, Ինչու և ինչպես վերընթերցել Խաչատուր Աբովյանի «Վերք Հայաստանի» վեպը, <http://inknagir.org/?p=4770> (մուտք՝ 08.08.2025)
4. **Դանիելյան Վ. (2016)**, Պատմություն, Քաղաքականություն, Աշխարհագրություն՝ Վեպ, <http://www.prm.am/?p=2595> (մուտք՝ 08.08.2025)
5. **Հակոբյան Պ. (1955)**, Խաչատուր Աբովյանի «Վերք Հայաստանի» վեպի ստեղծագործական պատմությունը, Երևան, Հայաստանի ՍՍՌ ԳԱ հրատ.:
6. **Ղազարյան Թ. (2024)**, Եղիշե Չարենցի «Երկիր Նաիրի» վեպի խմբագրումների պատմությունը, Խ. Աբովյանի անվան ՀՊՄՀ «Հայագիտական հանդես» ամսագիր, №1(64), Երևան, էջ 170-183:
7. **Մորետտի Ֆ. (2012)**, Վարկածներ համաշխարհային գրականության մասին, <https://vemjournal.org/wp-content/uploads/2020/07/19-Հավելված-2012-4.pdf> (մուտք՝ 08.08.2025)
8. **Սայիդ Է. (1978)**, Օրիենտալիզմ, Vintage Books, Նյու Յորք https://www.google.com/url?sa=t&source=web&rct=j&opi=89978449&url=https://monoskop.org/images/4/4e/Said_Edward_Orientalism_1979.pdf&ved=2ahUKEwj_bte_OqjCPAxBUbQPEDHVUUbL84QFnoECBkQAQ&usg=AOvVaw1-VwUeqrpK6QJupadG8Wro (մուտք՝ 08.08.2025)
9. **Չարենց Ե., Վշտունի Ա., Աբով Գ. (1922)**, Դեկլարացիա Երեքի, Երևան, «Խորհրդային Հայաստան», հունիսի 14, № 130:

10. **Ջուպանյան Ա. (1988)**, Երկեր, Երևան, «Սովետական գրող» հրատ.:
11. **Խոսե Օրտեգա-ի-Գասեթ (1999)**, Մշակույթի փիլիսոփայություն, Երևան, «Ապոլոն» հրատ.:

REFERENCES

1. **Abovyan Kh. (1984)**, Erker /Works/, Yerevan, "Sovetakan grogh" Publishing House.
2. **Bakhtin M. (1975)**, Epic and Novel (On the Methodology of Studying the Novel), http://www.gumer.info/bibliotek_Buks/Literat/bahtin/epos_roman.php (accessed: August 08, 2025)
3. **Danielyan V. (2015)**, Inchow & inchpes very'nt'ercel Xachatowr Abovyani «Verq Hayastani» vep'y' /Why and How to Re-read Khachatur Abovyan's "Wounds of Armenia"/, <http://inknagir.org/?p=4770> (accessed: August 08, 2025)
4. **Danielyan V. (2016)**, Patmowt'yown, Qaghaqakanowt'yown, Ashxarhagrowt'yown' Vep /History, Politics, Geography' Novel/, <http://www.prm.am/?p=2595> (accessed: August 08, 2025)
5. **Hakobyan P. (1955)**, Xachatowr Abovyani «Verq Hayastani» vepi steghc'agorc'akan patmowt'yowny' /The Creative History of Khachatur Abovyan's Novel "Wounds of Armenia"/, Yerevan, Publishing House of the Academy of Sciences of the Armenian SSR.
6. **Ghazaryan T. (2024)**, Eghishe Charenci «Erkir Nairi» vepi xmbagrowmneri patmowt'yowny' /The History of Editorial Versions of Yeghishe Charents' Novel "Land of Nairi"/, Khachatur Abovyan Armenian State Pedagogical University "Journal For Armenian Studies", № 1(64), Yerevan, pp. 170-183.
7. **Moretti F. (2012)**, Varkac'ner hamashxarhayin grakanowt'yan masin /Conjectures on World Literature/, <https://vemjournal.org/wp-content/uploads/2020/07/19-Հավելված-2012-4.pdf> (accessed: August 08, 2025)

8. **Said E. (1978)**, O'rientalizm /Orientalism/, Vintage Books, New York,
https://www.google.com/url?sa=t&source=web&rct=j&opi=89978449&url=https://monoskop.org/images/4/4e/Said_Edward_Orientalism_1979.pdf&ved=2ahUKEwj bte_OqjCPAxUbQPEDHVUbl84QFnoECBkQAQ&usg=AOvVaw1-VwUeqrpK6QJupadG8Wro (accessed: August 08, 2025)
9. **Charents Y., Vshtuni A., Abov G. (1922)**, Deklaracia Ereqi /Declaration of the Three/, Yerevan, "Soviet Armenia", June 14, No. 130.
10. **Chopanyan A. (1988)**, Erker /Works/, Yerevan, "Sovetakan grogh" Publishing House.
11. **José Ortega y Gasset (1999)**, Mshakowyt'i p'ilisoo'ayowt'yown /Philosophy of Culture/, Yerevan, "Apollon" Publishing House.

Taghuhi Ghazaryan

Two novels, two attempts at overcoming tradition (Khachatur Abovyan's "Wounds of Armenia" and Yeghishe Charents' "The Land of Nairi")

Conclusion

Key words and expressions: novel, tradition overcoming, orientalism, Abovyan, Charents, genre innovation, Western form, compromise, literary revolution, methodological identity.

This article examines the mechanisms of tradition overcoming in Khachatur Abovyan's "Wounds of Armenia" and Yeghishe Charents' "Land of Nairi" novels. The study demonstrates that these works represent two different models of literary innovation, each providing a unique response to the literary crisis of its time. The research applies Franco Moretti's compromise theory, Edward Said's orientalism critique, and Bakhtin's genre approaches. Abovyan's model is characterized as a "substitutional" strategy, where old elements (classical Armenian, sacred content) are completely replaced by new ones (dialect, romantic-national material). Charents' model is presented as a "critical" method, where traditional forms are preserved while being

subjected to irony and reinterpretation. The article reveals the cyclical nature of tradition overcoming, showing that Abovyan's revolutionary achievements become the object of Charents' criticism. It concludes that the similarity between the two novels lies not in content but in methodological identity – both consciously destroy the literary conventions of their time. The study reveals that the novel as a Western form requires constant renewal and overcoming of established traditions to maintain its viability. The research contributes to understanding the dynamics of literary development in "minor" literatures and demonstrates how global genres adapt to local cultural contexts through conscious rejection of previous achievements.

Тагуи Газарян

Два романа, два опыта преодоления традиции (романы Хачатура Абовяна «Раны Армении» и Егише Чаренца «Страна Наири»)

Заключение

Ключевые слова и выражения: роман, преодоление традиции, ориентализм, Абовян, Чаренц, жанровая инновация, западная форма, компромисс, литературная революция, методологическая идентичность.

Статья посвящена анализу механизмов преодоления традиции в романах Хачатура Абовяна «Раны Армении» и Егише Чаренца «Земля Наири». Исследование показывает, что эти произведения представляют два различных модели литературной инновации, каждая из которых является уникальным ответом на литературный кризис своего времени. В работе применяются теория компромисса Франко Моретти, критика ориентализма Эдварда Саида и жанровые подходы Бахтина. Модель Абовяна характеризуется как «замещающая» стратегия, где старые элементы (грабар, религиозное содержание) полностью заменяются новыми (диалект, любовно-национальный материал). Модель Чаренца представлена как «критический» метод, где традиционные формы, сохраняясь, подвергаются иронии и переосмыслению. Статья раскрывает циклическую

природу преодоления традиции, показывая, что революционные завоевания Абовяна становятся объектом критики Чаренца. Делается вывод, что сходство двух романов заключается не в содержательной, а в методологической идентичности – оба сознательно разрушают литературные условности своего времени. Исследование выявляет, что роман как западная форма требует постоянного обновления и преодоления установившихся традиций для сохранения своей жизнеспособности. Работа вносит вклад в понимание динамики литературного развития в «малых» литературах и демонстрирует специфику адаптации мировых жанров к локальным культурным контекстам.

Taguhi Ghazaryan

Two novels, two attempts at overcoming tradition (Khachatur Abovyan's "Wounds of Armenia" and Yeghishe Charents' "The Land of Nairi")

Conclusion

Key words and expressions: *novel, tradition overcoming, orientalism, Abovyan, Charents, genre innovation, Western form, compromise, literary revolution, methodological identity.*

This article examines the mechanisms of tradition overcoming in Khachatur Abovyan's "Wounds of Armenia" and Yeghishe Charents' "Land of Nairi" novels. The study demonstrates that these works represent two different models of literary innovation, each providing a unique response to the literary crisis of its time. The research applies Franco Moretti's compromise theory, Edward Said's orientalism critique, and Bakhtin's genre approaches. Abovyan's model is characterized as a "substitutional" strategy, where old elements (classical Armenian, sacred content) are completely replaced by new ones (dialect, romantic-national material). Charents' model is presented as a "critical" method, where traditional forms are preserved while being subjected to irony and reinterpretation. The article reveals the cyclical nature of

tradition overcoming, showing that Abovyan's revolutionary achievements become the object of Charents' criticism. It concludes that the similarity between the two novels lies not in content but in methodological identity – both consciously destroy the literary conventions of their time. The study reveals that the novel as a Western form requires constant renewal and overcoming of established traditions to maintain its viability. The research contributes to understanding the dynamics of literary development in "minor" literatures and demonstrates how global genres adapt to local cultural contexts through conscious rejection of previous achievements.

Թազուհի Ղազարյան – Երևանի պետական համալսարանի Հայ նորագույն գրականության պատմության և գրաքննադատության ամբիոնի ասպիրանտ: Գիտական հետաքրքրությունները՝ վեպի ժանր, արդի գրականություն, Եղիշե Չարենց: Հեղինակ է 18 հոդվածների: 098440152 ghazaryantaguhi@gmail.com

Taguhi Ghazaryan - PhD student of the Chair of History of Modern Armenian Literature and Literary Criticism at Yerevan State University. Scientific interests: novel genre, contemporary literature, Yeghishe Charents. Author of 18 articles. 098440152 ghazaryantaguhi@gmail.com

Тагуи Газарян - Аспирант кафедры истории новейшей армянской литературы и литературной критики Ереванского государственного университета. Сфера научных интересов: жанр романа, современная литература, Егише Чаренц. Автор 18 статей. ghazaryantaguhi@gmail.com

Խմբագրություն է ուղարկվել 12.08.2025թ.

Հանձնարարվել է գրախոսության 27.08.2025թ.

Հրապարակման է ներկայացվել 10.09.2025թ.

ԷԼԻԶԱ ՄԵԼԻՔԵԿՅԱՆ

ՍԻՐՈ ՓԻԼԻՍՈՓԱՅՈՒԹՅՈՒՆԸ ՍԱՅԱԹ-ՆՈՎԱՅԻ
ՔՆԱՐԵՐԳՈՒԹՅԱՆ ՄԵՋ*DOI: 10.24234/journalforarmenianstudies.v2i69.172*

ԱՄՓՈՓՈՒՄ

Սույն հոդվածը քննում է XVIII դարի հայ բանաստեղծ-աշուղ Սայաթ-Նովայի քնարերգության առանցքային թեման՝ սերը՝ բացահայտելով դրա բազմաշերտ դրսևորումները և փիլիսոփայական խորությունը: Վերլուծվում է սիրո թեման՝ որպես Սայաթ-Նովայի ողջ ստեղծագործական ժառանգության կենտրոնական առանցք, ինչպես նշել է Հովհաննես Թումանյանը՝ բնութագրելով նրան որպես «հոյակապ սիրահար» և «մշտական հուր հոգի»:

Աշխատանքում քննարկվում են սիրո տարբեր դրսևորումները՝ սկսած աշխարհիկ զգացմունքներից ու սիրած կնոջ մարմնական գեղեցկության նկարագրությունից («Անգին ակըն վըրէդ շարած», «Պատկիրքըդ՝ դալամով քաշած») մինչև աստվածային սիրո խորհրդաբանական մեկնաբանություններ և սուֆիական միստիցիզմի ազդեցություն («Դուն էն հուրին իս»): Վերլուծվում են առանցքային տաղեր, բացահայտվում է սիրո եռաստիճան ընկալումը (աշխարհիկ, հոգևոր, միստիկ միավորում) և գեղարվեստական համակարգի առանձնահատկությունները (համեմատություններ, փոխաբերություններ, խորհրդանիշներ՝ «Աշխարհը ծով, դու մեջը նավ»):

Առանձնահատուկ ուշադրություն է դարձվում նաև սիրո ողբերգական կողմին, մասնավորապես բանաստեղծի հնարավոր սիրավեպին արքայադուստր Աննա Բատոնիշվիլիի հետ, որն արտացոլվել է տառապանքի («Բաղըն բլբուլով լցվիլ է»), անհնարինության («Դուն մէ թաքավոր իս, յիս մէ խեղճ դերվիշ») և սիրո անդիմադրելի ուժի («Շատ սիրուն իս») մոտիվներում:

Բանալի բառեր և արտահայտություններ. Սայաթ-Նովա, սեր, քնարերգություն, աշուղ, տաղ, սիրո փիլիսոփայություն, գեղարվեստական միջոցներ, Աննա Բապունիշվիլի, սուֆիզմ, հայ գրականություն:

ՆԵՐԱԾՈՒԹՅՈՒՆ

Սույն աշխատանքը նվիրված է Սայաթ-Նովայի քնարերգության կենտրոնական թեմայի՝ սիրո բազմաշերտ և բազմակողմանի դրսևորումների վերլուծությանը: Քննության առարկա կդառնա, թե ինչպես է աշուղի երգերում սերը ներկայանում իր տարբեր մակարդակներում՝ սկսած սիրած էակի մարմնական գեղեցկության հիացական նկարագրություններից («Անգին ակըն վըրէդ շարած», «Պատկիրքըդ՝ դալամով քաշած») մինչև սիրո փիլիսոփայական և անգամ միստիկական ընկալումները («Դուն էն հուրին իս»):

Կանդրադառնանք սիրո՝ որպես տառապանքի, անհասանելիության ցավի («Բաղըն բլբուլով լցվիլ է»), բայց միևնույն ժամանակ՝ կյանքի ուժի և հոգևոր կատարելագործման ուղու («Էշխըն հէ՛ստի կըրակ ունի») պատկերմանը: Կփորձենք բացահայտել արևելյան պոեզիայի, մասնավորապես՝ սուֆիական միստիցիզմի ազդեցությունը Սայաթ-Նովայի սիրային փիլիսոփայության վրա, ինչպես նաև կքննարկենք նրա սիրերգության հնարավոր կենսագրական հիմքերը՝ ցույց տալով, թե ինչպես է աշուղը կարողացել համադրել աշխարհիկ ու հոգևորը՝ ստեղծելով սիրո մի համապարփակ և մշտապես արդիական հայեցակարգ:

Հետազոտության նպատակն է՝ բացահայտել Սայաթ-Նովայի քնարերգության մեջ սիրո փիլիսոփայության բազմաշերտությունը, դրա կապը ժամանակի մշակութային-փիլիսոփայական հոսանքների հետ և գեղարվեստական մարմնավորման յուրահատկությունները:

Առաջադիր նպատակին հասնելու համար լուծվում են հետևյալ խնդիրները՝

- Վերլուծել Սայաթ-Նովայի տաղերում սիրո փիլիսոփայության դրսևորման տարբեր մակարդակները (աշխարհիկ, հոգևոր, միստիկ):

- Բացահայտել սիրո հայեցակարգի կապը արևելյան պոեզիայի, սուֆիական միստիցիզմի և հայկական քնարերգության ավանդույթների հետ:

- Ուսումնասիրել սիրո փիլիսոփայության գեղարվեստական արտահայտման միջոցները (պատկերներ, համեմատություններ, խորհրդանիշներ):

- Քննարկել Սայաթ-Նովայի սիրային քնարերգության հնարավոր կենսագրական հիմքերը և դրանց ազդեցությունը ստեղծագործության վրա:

- Որոշել Սայաթ-Նովայի սիրո փիլիսոփայության տեղը XVIII դարի հայ գրական-փիլիսոփայական մտքի համատեքստում և դրա արդիականությունը:

ՄԵԹՈԴԱԲԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

Հետազոտությունն իրականացվել է հետևյալ մեթոդաբանական սկզբունքներով՝

- Տեքստային-բանասիրական վերլուծություն՝ Սայաթ-Նովայի տաղերի գեղարվեստական և իմաստային շերտերը բացահայտելու համար:

- Պատմական-համեմատական մեթոդ՝ բանաստեղծի ստեղծագործությունը ժամանակի գրական-մշակութային համատեքստում դիտարկելու համար:

- Հերմենևտիկական մոտեցում՝ ստեղծագործությունների փիլիսոփայական-գեղագիտական իմաստների մեկնաբանման համար:

ՔՆՆԱՐԿՈՒՄ

Խաղով եկավ,

Ախով գնաց Սայաթ-Նովան:

Երգով եկավ,

Վերքով գնաց Սայաթ-Նովան:

Սիրով եկավ,

Սրով գնաց Սայաթ-Նովան:

Սիրով մնաց Սայաթ-Նովան (**Թումանյան Հ., 1988**):

Հ. Թումանյանի այս խորհմաստ տողերը դիպուկ բնորոշում են 18-րդ դարի մեծ աշուղի կյանքի ու ստեղծագործության էությունը, որի առանցքում անշեշ բոցի պես վառվում է սերը: Ինչպես նշել է մեծն Թումանյանը, Սայաթ-Նովան «հոյակապ սիրահար է», որի պոեզիան «մոդա չէ, որ ձանձրացնի ու փոխվի», այլ «մշտական հուր հոգի» է, որ շարունակում է հուզել և ոգեշնչել:

«...Մեր վիթխարի Սայաթ-Նովան մի հոյակապ սիրահար է, բռնված ու բռնկված սիրո հրդեհով, նրա լույսի տակ էլ նկատում է աշխարհքն ու իրերը, զգում է, որ էրվում, վերջանում է ինքը, բայց մնում է արի ու բարի, անչար ու անաչառ, վեհ ու վսեմ, որպես աշխարհքի ու մարդու մեծ բարեկամը»:

«Սայաթ-Նովան մոդա չէ, որ ձանձրացնի ու փոխվի... Գեղեցիկ ձևի մեջ մի մշտական հուր հոգի է նա, մի ազնիվ ու լիքը սիրտ, մի հարազատ հզոր շունչ, որ մեր աշխարհի հարազատ շնչի նման խաղալու է Կովկասի ժողովուրդների վրա...», – գրել է Հովհաննես Թումանյանը (**Թումանյան Հ., 1913**):

Սայաթ-Նովայի քնարերգության մեջ սիրո թեման կենտրոնական առանցք է, որի շուրջ ծավալվում է բանաստեղծի ողջ ստեղծագործական ժառանգությունը: Նրա երգերում սերը դրսևորվում է բազմաշերտ ու բազմակողմանի՝ սկսած աշխարհիկ զգացմունքներից մինչև աստվածային սիրո խորհրդաբանական մեկնաբանությունները:

Սայաթ-Նովայի սիրերգության մեջ առանձնահատուկ տեղ է զբաղեցնում սիրած կնոջ մարմնական գեղեցկության նկարագրությունը: Բանաստեղծը նրբորեն ներկայացնում է սիրելիի արտաքին հմայքը՝ օգտագործելով արևելյան պոեզիային բնորոշ համեմատություններ ու փոխաբերություններ: Սակայն ֆիզիկական գեղեցկության նկարագրությունը երբեք ինքնանպատակ չէ. այն ծառայում է հոգևոր սիրո արտահայտմանը:

«Անգին ակըն վըրէդ շարած» տաղում բանաստեղծը սիրելիի գեղեցկությունը համեմատում է թանկարժեք քարերի հետ, սակայն այդ համեմատությունների միջոցով բացահայտում է նրա հոգևոր արժեքը:

Սկանդարի-Ջուլդարի թողած ջավահիր իս, անգին լալ իս.

Նմանատիպ մոտեցում կարելի է տեսնել նաև «Դուն էն հուրին իս» երգում, որտեղ արտաքին գեղեցկությունը դառնում է ներքին հոգևոր գեղեցկության արտացոլանք:

Դուն էն հուրին իս, վուր **գէմի կու զաւթէ,**
 Չունքի ինձ զաւթեցիր խափով, նազա՛նի,
Արիվիլք, արիվմուտ, հարաւ ու հիւսիս
 Չըկայ քիզի նըման չափով, նազա՛նի:

Շատ մարդ **քու էշխէմէն** կու դառնայ յիզիդ,
 Արի մէ ռա՛հմ արա, լա՛ւ կացի միզիդ,
 Գ՛ուզիմ, թէ **համաշա դամ անիմ քիզիդ՝**
 Սանթուրով, քամանչով, դափով, նազա՛նի:

Դարդիրըս շատացաւ՝ ասիլ իմ ուզում.
 Աչքէմէս արտասունք հուսիլ իմ ուզում.
 Համաշա, եա~ր, քիզիդ խօսիլ իմ ուզում,

Սիրտըս չէ կըշտանում գափով, նազա՛նի (**Սայաթ-Նովա, 1959**):

Բանաստեղծության փիլիսոփայական շերտերում առանցքային է սիրո եռաստիճան ընկալումը:

- Առաջին մակարդակում սերը ներկայանում է որպես աշխարհիկ զգացմունք՝ արտահայտված «գէմի կու զաւթէ» տողով:
- Երկրորդ մակարդակում այն վերածվում է հոգևոր փորձառության՝ «քու էշխէմէն» արտահայտությամբ:
- Երրորդ՝ բարձրագույն մակարդակում սերն արդեն դառնում է միաստիկ միավորման ձգտում՝ «համաշա դամ անիմ քիզիդ»:

Սուֆիական միաստիցիզմի ազդեցությունն արտահայտվում է մի քանի հիմնական մոտիվներով: «Հուրի» կերպարը խորհրդանշում է աստվածային գեղեցկությունը, իսկ տառապանքի թեման («դարդիրըս շատացաւ»)

ներկայացնում է հոգևոր կատարելագործման ուղին: Մահվան մոտիվը («ղաքույ ունիմ՝ քու խաթրու ինձ սըպանին») դառնում է սիրո բարձրագույն արտահայտություն:

Բանաստեղծության գեղարվեստական համակարգում կարևորվում են աշխարհագրական խորհրդանիշները («Արիվիլք, արիվմուտ, հարաւ ու հիւսիս»), որոնք ընդգծում են սիրո համընդգրկուն բնույթը: Երաժշտական գործիքների հիշատակումը («Սանթուրով, քամանչով, դափով») ստեղծում է սիրո բազմաձայն համանվագ:

XVIII դարի համատեքստում Սայաթ-Նովայի սիրո փիլիսոփայությունն առանձնանում է ընդհանուր արևելյան և հայկական ավանդույթների յուրօրինակ համադրությամբ: Նա կարողանում է ներդաշնակորեն միավորել աշխարհիկ և հոգևոր սերը՝ ստեղծելով սիրո համընդհանուր փիլիսոփայական հայեցակարգ:

Տաղերգուի նրբանկատ տաղերից յուրաքանչյուրը նկարագրական տողերի մի գունագեղ առանցք է պարունակում, ինչպես «Պատկիրքըդ՝ ղալամով քաշած» տաղում վարպետորեն նկարագրում է գեղեցիկ կնոջ կերպարը՝ օգտագործելով հարուստ պատկերավոր միջոցներ և արևելյան պոեզիային բնորոշ համեմատություններ:

Բանաստեղծությունը կառուցված է հինգ քառատողերից, որտեղ յուրաքանչյուր տուն ավարտվում է «...իս անում» կրկներգով: Հեղինակը կիրառում է բազմաթիվ գեղարվեստական արտահայտչամիջոցներ՝ փոխաբերություններ, համեմատություններ և այլաբանություններ:

Առաջին քառատողում բանաստեղծը պատկերում է սիրելիի արտաքին գեղեցկությունը՝ համեմատելով նրան վրձնանկարի հետ: Երկրորդ տան մեջ կինը համեմատվում է նորալուսնի հետ, իսկ նրա մազերը նկարագրվում են որպես բնական գեղեցկության խորհրդանիշ:

Երրորդ և չորրորդ քառատողերում Սայաթ-Նովան անդրադառնում է կնոջ հմայքին՝ օգտագործելով երաժշտական գործիքների (սանթուր, քամանչա, չոնգուր, չանգ) և բնության (վարդ, մանուշակ) պատկերներ:

Պատկիրքը ղալամով քաշած- այստեղ սիրելի գեղեցկությունը համեմատվում է նկարչի վրձնով արված գեղանկարի հետ, ընդգծելով նրա արտաքինի կատարելությունը:

Բացվիլ իս կարմիր վարթի պես - սիրելին համեմատվում է նոր բացված վարդի հետ, որը խորհրդանշում է թարմություն, գեղեցկություն և կենսունակություն:

Էրեսըտ նոր լուսնի նըման - դեմքի գեղեցկությունը համեմատվում է նորալուսնի հետ, որը արևելյան պոեզիայում գեղեցկության դասական սիմվոլ է:

Յիփ տիղեմետ ժաժ իս գալի, շըխշըխկում իս ջիղջիղի պես - շարժումների նրբությունն ու կենդանությունը համեմատվում է արծաթե բարակ թիթեղի հետ:

Նովափար, ծաղիկ ծովային - սիրելին համեմատվում է ջրաշուշանի հետ, որը խորհրդանշում է մաքրություն և նրբություն:

Աամենախորը համեմատություններից մեկն է «Աշխարքըն ծով, դուն մեջը նավ»-ը, որտեղ սիրելին պատկերվում է որպես նավ կյանքի ծովում, ինչը ցույց է տալիս նրա յուրահատուկ և առանձնահատուկ լինելը:

Աշխարիը համեմատվում է անծայր ծովի հետ՝ ընդգծելով նրա անսահմանությունն ու անկանխատեսելիությունը: Սիրելին պատկերվում է որպես նավ, որը շարժվում է այդ ծովում՝ առանձնանալով և գրավելով շրջապատի ուշադրությունը:

Առավել խոր ըմբռնմամբ՝ ծովը խորհրդանշում է կյանքի դժվարությունները, փորձությունները, վտանգները, նավը դառնում է ապաստանի, հույսի և փրկության խորհրդանիշ, իսկ սիրելին իր «էլքան» մազերով (մազիրըտ էլքան իս շինի) դիտվում է որպես կյանքի փոթորիկների միջով անցնելու ուղեցույց:

Այս համեմատությունները ոչ միայն բացահայտում են սիրելիի արտաքին գեղեցկությունը, այլև նրա ներքին հմայքը և ազդեցությունը շրջապատի վրա, քանի որ վերջիններս միավորում են և՛ տեսողական պատկերը, և՛ փիլիսոփայական իմաստը, և՛ հուզական բովանդակությունը:

Ընդհանուր առմամբ՝ այս ստեղծագործությունը Սայաթ-Նովայի սիրային քնարերգության փայլուն նմուշներից է, որտեղ միահյուսված են արևելյան պոեզիայի ավանդույթները և հեղինակի անհատական ոճը:

Սիրո հանդեպ անվստահությունն էր, որ խանգարեց հասնել արքայաքրոջը, որը և համալրվեց գերության, ծաղրի, վտարման ցավով, երբ իր երկամյա սերը՝ Աննա Բատոնիշվիլին, 22 տարեկան հասակում ամուսնացավ Դիմետրե Օրբելիանիի (Ղափլանիշվիլի) հետ:

Բաղըն բլբուլով լցվիլ է, վարթ-գուլգազը չէ պակասում.

Բացվիլ ին զառ ծաղկընիրը, սիրուն նազը չէ պակասում.

Յասամաններն էլ ին ուրախ, լավ էրազը չէ պակասում.

Շամիրը շամդանում վառած, զիրանդազը չէ պակասում.

Սարքին, լիքը մեյդանումըն քանդիրբազը չէ պակասում:

...

Էսենց հարսնիք, նշանդրիք Շահն էլ չարեց Զալի համա.

Ինչ վուր արից սա իր հալալ աղջկա-գոզալի համա.

Էս ինչ գլխոքըս անց կացավ, վուղչն իմ տարքոտ հալի համա.

Քամանչայի, նայի համա, դավուլի, դավալի համա.

Չուրս բոլորքըտ խաղ ին ասում, սանթուր-սազը չէ պակասում

(Սայաթ-Նովա, (1959):

Ակնհայտ է, որ 4-րդ տունն ակնարկում է արքայադուստր Աննայի հարսանիքը, որին ինքը՝ երգիչն էլ է մասնակից եղել սազանդարի կարգավիճակով: Մի իրավիճակ է սա, որ հետագայում Իսահակյանի քնարերգության մեջ պիտի արտահայտվեր «Ներկա եղա սիրեկանիս պսակին» տողով: Իսկ սա ուղղակի հերքումն է այն տեսակետի, թե Սայաթ-Նովան անձնական և ուղղակի սեր չի ունեցել:

Պարզ է դառնում, որ այս սերը ողբերգական էր, քանի որ դասակարգային տարբերությունը թույլ չէր տալիս նրանց միասին լինել (Դուն մէ թաքավուր իս, յիս մէ խեղճ դերվիշ):

Նա իր սիրո զգացմունքները փոխանցում էր նուրբ պոետիկ պատկերների միջոցով՝ համեմատելով Աննային վարդի, սոխակի և այլ գեղեցիկ բնական երևույթների հետ:

Այս անհնարին սերը խոր հետք է թողել Սայաթ-Նովայի ստեղծագործության վրա: Նրա երգերում արտացոլված են և՛ սիրո բերկրանքը, և՛ անհասանելի սիրո ցավը:

«Բասլանուփտուր էշխ բախչասին» տաղում, նա կարծես ինքն իրեն համոզում է մոռանալ իր սերը, և կոչ է անում արքայաքրոջը, ամուսնացած լինելով հանդերձ, իրեն զուր հույսեր չտալ:

Հալա դիվանա ջոշխունամ էշխ օխուա թեզ աթմա,

Գորանդա ռանգում դաղըլուր, ագնո[ւ]ն բաշուն բեզաթմա,

Յա՛ր, բելուն մարալա բենզզար, դաթ-դամաթուն ուզաթմա,

Քոլգասին ալամի տուֆմիշ, սալբ ու չինար բունդադուր (**Սայաթ-Նովա, 1959**):

Թարգմանությունը.

Ես դեռ մի ջահել խենթուկ եմ, սիրուդ նետը մի՛ արձակի,

Քեզ տեսնելուց դողդոջում եմ, էլ գլուխդ դու մի զուքի,

Մարմինդ եղնիկի պես է, մեջքդ իզուր էլ մի ձգի,

Շողքը աշխարհը ծածկել է, նոճի, չինարը ա՛յստեղ է:

Բազմիցս մեկնաբանված և տարատեսակ մոտեցումներով քննված է աշուղի «Թամամ աշխար պըտուտ էկա» խաղը, որում հիմնական մոտիվը սիրելիի բացառիկության և անփոխարինելիության գաղափարն է: Սայաթ-Նովան սկսում է համաշխարհային համեմատությամբ՝ «թամամ աշխար պտուտ էկա», հաստատելով, որ ամբողջ աշխարհում չկա նման գեղեցկություն: Նա կիրառում է արևելյան պոեզիային բնորոշ թանկարժեք իրերի և քարերի համեմատություններ՝ ջավահիր, ջուհարդար, օսկե փիալա, օսկե քամար:

Հատկանշական է, որ պատկերվում են սիրելիի և՛ արտաքին, և՛ ներքին գեղեցկությունը: Արտաքինի նկարագրության մեջ առանձնանում են աչքերի (օսկե փիալա), դեմքի (շամս ու դամար), մեջքի (օսկե քամար) համեմատությունները:

Իսկ կերպարի շարժունությունն արտահայտվում է «թուփի դուշ» և «ռաշ» համեմատություններով՝ ցույց տալով սիրելիի կերպարի բազմակողմանիությունը:

Վերջնամասում բանաստեղծը խոստովանում է իր սիրո ուժը՝ օգտագործելով կրակի խորհրդանիշը (դուն կրակ, հաքածըդ կրակ):

Ստեղծագործության մեջ զգացմունքային խորությունը միահյուսված է գեղարվեստական պատկերների հարստության հետ, ինչը բնորոշ է Սայաթ-Նովայի պոեզիային: Խաղը ցույց է տալիս հեղինակի վարպետությունը՝ համադրելու արևելյան պոետիկայի ավանդույթները հայկական սիրային քնարերգության հետ:

Սիրո ուժի դրսևորման մեկ այլ խաղում Սայաթ-Նովան նկարագրում է սիրո զգացմունքի հզորությունն ու անդիմադրելի ուժը.

Շատ սիրուն իս, շախաթայի ասողին խար չիս անի.

Անջաղ գըցիս էշխի մէջըն, հիդ կ'էհաս՝ քար չիս անի:

Էշխըն հէ՛ստի կըրակ ունի՝ վո՛ւնց կու էրվի, վո՛ւնց կ'երթայ.

Թէգուզ նընգնիմ ծովի մէջըն՝ հովնալու ճար չիս անի:

Բաս աշուղըն վո՛ւնց դիմանայ էդ քու տըված կէժակուն.

Դուն ինքնակալ թագաւոր իս՝ բէհուբազար չիս անի:

Թէ՛վուր սարիրուն հանդիբիս, կու հալիս մումի նըման.

Թէ՛վուր քաղաք տիղ հանդիբիս, կու քանդիս՝ վար չիս անի:

Իսկի բէհուբազար չունի **շախաթայի չասողըն.**

Է՛նդու համա, Սա՛յաթ-Նովա, շատ էյթիբար չիս անի (**Սայաթ-Նովա, 1959**):

«Էշխի մէջըն» (սիրո մեջ) ընկնելը կրկին համեմատվում է կրակի հետ, որին հնարավոր չէ դիմանալ՝ հիմնավորելով, որ նույնիսկ ծովը չի կարող հովացնել այդ կրակը (Թէգուզ նընգնիմ ծովի մէջըն):

Սիրեցյալը ներկայացվում է որպես «ինքնակալ թագավոր», որը ցույց է տալիս նրա բացարձակ իշխանությունը սիրահարի սրտի վրա:

Թավ գունանշմամբ տողերի միջոցով սիրո ուժը պատկերվում է բնական երևույթների միջոցով՝ միասին ստեղծելով սիրելիի ամենագոր կերպար, ով կարող է հաղթահարել և՛ բնական, և՛ մարդկային արգելքները, ունի և՛ նուրբ, և՛ հզոր ազդեցության ուժ և, իհարկե, անդիմադրելի է բոլոր հանգամանքներում:

Վերջին տողերում հեղինակը խոսում է աշուղի դերի մասին, ով պարտավոր է երգել սիրո մասին՝ չնայած դրա դժվարություններին:

Բանաստեղծությունը ցույց է տալիս սիրո երկակի բնույթը՝ միաժամանակ տանջալից և կենսատու. Սայաթ-Նովան վարպետորեն օգտագործում է հակադրությունները՝ ստեղծելով սիրո բազմաշերտ պատկեր:

Մինչ օրս շարունակ քննելի տեսակետ է մնում Աննա Բատոնիշվիլիի և Սայաթ-Նովայի սերը: Վերը շարադրվածը հիմքն է այն մտքի, որ աշուղի ստեղծագործություններում սիրո զգացմունքը դրսևորվում է տարբեր մակարդակներում:

Սայաթ Նովան արտահայտել է մարդկային սիրո թե՛ գեղեցկությունը, թե՛ տառապանքը: Սիրո այս տեսակը բնութագրվում է՝ ֆիզիկական գեղեցկության հանդեպ հիացմունքով, կարոտի և բաժանման ցավով, միավորման ձգտումով և այլն:

Ավելի բարձր մակարդակում սերը վերածվում է հոգևոր փորձառության՝ դառնալով ինքնաճանաչման, ներքին վերափոխման և կատարելության ձգտելու միջոց:

Սիրո նրա ըմբռնումը դուրս է գալիս զուտ զգացմունքային մակարդակից՝ վերածվելով կյանքի իմաստավորման և հոգևոր կատարելագործման ուղու: Այս փիլիսոփայությունը մնում է արդիական՝ օգնելով ժամանակակից մարդուն հասկանալու սիրո բազմաշերտ էության խորքերն ու ծալքերը:

Սայաթ Նովայի սիրո փիլիսոփայությունը պահպանում է իր արդիականությունը, քանի որ անդրադառնում է համամարդկային արժեքներին,

քննում է մարդկային հոգու հավերժական որոնումները և ցույց է տալիս սիրո ձևափոխիչ ուժը:

ԵԶՐԱԿԱՑՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

Սայաթ-Նովան իր ստեղծագործություններով սիրո գաղափարը չի սահմանափակում միայն սիրային կապով, այլ ներկայացնում է այն որպես մարդկային գոյության բովանդակային մաս՝ կապված ներքին պայքարի, մարդկային բնության և կրքերի հետ: Նրա տաղերը հարուստ են սիրո խառնածին, անծայրածիր ձգտումներով, որոնք գերազանցում են իդեալականության սահմանները ու դառնում կյանքի էական մասը:

Սայաթ-Նովայի սիրո պատկերացումը հնչում է որպես կյանքի և մահվան, ցավի և երջանկության, կորստի և ձեռքբերման հակասությունների խաչմերուկ: Սերը նրա ստեղծագործություններում հաճախ պատկերացվում է որպես գաղափար, որը վերածվում է հոգևոր փառքի ու անձնական փրկության, բայց միևնույն ժամանակ այն պարունակում է ցավ ու տառապանք: Բանաստեղծը շատ հաճախ գրականության մեջ իր սիրո պատկերները համադրում է փիլիսոփայական խոր մտածումների հետ՝ մտահոգվելով սիրո անորոշության, դրա խորքերն ու սահմաններն ուսումնասիրելով:

Իր ստեղծագործության մեջ նա կարդացողին ներկայացնում է նաև սիրո խիստ դժվարին կողմերը՝ նրա հակասությունները, ցավը, ստացումը ու կորուստը, ինչը դարձնում է Սայաթ-Նովայի աշխատությունները ոչ միայն գեղարվեստական, այլև փիլիսոփայական ու հոգևոր խորք ունեցող: Հետևաբար, Սայաթ-Նովան սիրո մասին մտածողության մեջ ստեղծում է յուրահատուկ հայեցակարգ՝ սիրո և դրա արտահայտությունների տեսանկյունից, որը մարդկության հոգևոր ժառանգության մի մասն է դարձել:

ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

1. Աղբալյան Ն. (1966), Սայաթ-Նովայի հետ, Երկեր, հատ. 2, Պեյրուֆ, Մատենաշար «Համագգային», 158 էջ:

2. **Բախչինյան Հ. (1977)**, Սայաթ-Նովայի կենսագրության երկու հարցի շուրջ, Երևան, «Բանբեր Երևանի համալսարանի», № 2 (32), էջ 162-175:
3. **Բախչինյան Հ. (1987)**, Խաղերի ժողովածու. Սայաթ-Նովա, Երևան «Սովետական գրող» հրատ.:
4. **Բախչինյան Հ. (2010)**, Սայաթ-Նովա. Կյանքը և գործը, Երևան, ՀԽՍՀ ԳԱ հրատ.:
5. **Դովսետ, Չարլզ Ջ. Ֆ. (1997)**, Սայաթ-Նովա. 18-րդ դարի աշուղ, Կենսագրական և գրականագիտական ուսումնասիրություն. Corpus Scriptorum Christianorum Orientalium մատենաշար. 561, Subsidia ենթաշարք. 91, Լուվեն, Peeters հրատ., https://archive.org/stream/dowsett-1997-sayat-nova/Dowsett_1997_Sayat-Nova_djvu.txt:
6. **Զարգարյան Վ. (2009)**, Բառ ու բանք Սայաթ-Նովայի, Թեհրան, «Նաիրի» հրատ.:
7. **Թումանյան Հ. (1973)**, Սայաթ-Նովայի երգերի բնավորությունը, Երևան, «Հորիզոն», մայիսի 25, № 113:
8. **Հասրաթյան Մ. (1963)**, Սայաթ-Նովայի դավթարը, ՀՍՍՌ ԳԱ հրատ., № 10, էջ 3-32:
9. **Հասրաթյան Մ. (2008)**, Հայերեն, վրացերեն և ադրբեջաներեն խաղերի ժողովածու, Միջկզանի համալսարան, Երևան, Հայպետհրատ:
10. **Ղազարյան Ս. (2012)**, Պարույր Սևակի «Սայաթ-Նովան և հայ միջնադարը» անավարտ աշխատությունը, Բանբեր Երևանի համալսարանի, № 136.1, էջ 9-22:
11. **Նալբանդյան Գ. (1976)**, Սայաթ-Նովայի ծածկագիր տաղերի վերծանման շուրջը, Բանբեր Երևանի համալսարանի, № 2 (29), Երևան, էջ 158-166:
12. **Սայաթ-Նովա (1959)**, Հայերեն, վրացերեն և ադրբեջաներեն տաղերի ժողովածու, Երևան, Հայպետհրատ:
13. **Սայաթ-Նովա (1987)**, Խաղեր, Երևան, ԵՊՀ հրատ.:
14. **Սևակ Պ. (1987)**, Սայաթ-Նովա, Երևան, «Սովետական գրող» հրատ.:

15. **Ստեփանյան Ի., Գևորգյան Ն., Պապայան Ռ. (2006)**, Սայաթ-Նովա. Հայերեն թուրքերեն խաղեր, Երևան, Հեղինակային հրատ.:
16. **Օհանյան Ա. (1963)**, Սայաթ-Նովայի ծննդյան 250-ամյակը, Ս. Էջմիածին, Հայրապետական արժույթի Ս. Էջմիածնի հր., հատ. Ի, № Թ-Ժ, 82 էջ:

REFERENCES

1. **Aghbalyan N. (1966)**, Sayat'-Novayi het /With Sayat-Nova/, Erker, Vol. 2, Beirut, "Hamazgayin" Press.
2. **Bakhchinyan H. (1977)**, Sayat'-Novayi kensagrowt'yan erkow harci showrj /On Two Questions of Sayat-Nova's Biography/, "Banber Yerevani Hamalsarani", No. 2 (32), Yerevan, pp. 162-175.
3. **Bakhchinyan H. (1987)**, Xagheri jhoghovac'ow. Sayat'-Nova /Collection of Songs: Sayat-Nova/, Yerevan, "Sovetakan grogh" Publishing House.
4. **Bakhchinyan H. (2010)**, Sayat'-Nova. Kyanqy' ev gorc'y' /Sayat-Nova: Life and Work/, Yer Sayat'-Nova. 18-rd dari ashowgh, Kensagrakan & grakanagitakan owsowmnasirowt'yown an, Armenian SSR Academy of Sciences Press.
5. **Dowsett, Charles J. F. (1997)**, Sayat'-Nova. 18-rd dari ashowgh, Kensagrakan ev grakanagitakan owsowmnasirowt'yown /Sayat-Nova: An 18th-century Troubadour. A Biographical and Literary Study/. Corpus Scriptorum Christianorum Orientalium, vol. 561, Subsidia, tomus 91. Leuven: Peeters Publishers, 300 p. https://archive.org/stream/dowsett-1997-sayat-nova/Dowsett_1997_Sayat-Nova_djvu.txt
6. **Zargaryan V. (2009)**, Bar' ow banq Sayat'-Novayi /Word and Discourse of Sayat-Nova/, Tehran, "Nairi" Publishing House.
7. **Tumanyan H. (1973)**, Sayat'-Novayi ergeri bnavorowt'yowny' /The Character of Sayat-Nova's Songs/, "Horizon" (newspaper), May 25, No. 113, Yerevan.

8. **Hasratyan M. (1963)**, Sayat'-Novayi davt'ary' /Sayat-Nova's Davtar (Notebook)/, Herald of the Academy of Sciences of the Armenian SSR, No. 10, pp. 3-32.
9. **Hasratyan M. (2008)**, Hayeren, vraceren ev adrbejaneren xagheri jhoghovac'ow /Collection of Armenian, Georgian, and Azerbaijani Songs/, Digitized by the University of Michigan, Yerevan, Haypethrat.
10. **Ghazaryan S. (2012)**, Parowyr Sevaki «Sayat'-Novan & hay mijnadary'» anavart ashxatowt'yowny' /Paruyr Sevak's Unfinished Work 'Sayat-Nova and the Armenian Middle Ages/, “Banber Yerevani Hamalsarani”, 136.1, pp. 9-22.
11. **Nalbandyan G. (1976)**, Sayat'-Novayi c'ac'kagir tagheri verc'anman showrjy' /On the Deciphering of Sayat-Nova's Coded Songs/, “Banber Yerevani Hamalsarani”, No. 2 (29), Yerevan, pp. 158-166.
12. **Sayat-Nova (1959)**, Hayeren, vraceren & adrbejaneren tagheri jhoghovac'ow /Collection of Armenian, Georgian, and Azerbaijani Songs/, Yerevan, Haypethrat.
13. **Sayat-Nova (1987)**, Xagher /Songs/, Yerevan, Yerevan State University Publishing House.
14. **Sevak P. (1987)**, Sayat'-Nova /Sayat-Nova/, Yerevan, "Sovetakan grogh" Publishing House.
15. **Stepanyan I., Gevorgyan N. & Papayan R. (2006)**. Sayat'-Nova. Hayeren t'owrqeren xagher /Sayat-Nova, Armenian-Turkish Songs/, Yerevan, Author's Edition.
16. **Ohanyan A. (1963)**, Sayat'-Novayi c'nndyan 250-amyaky' /The 250th Anniversary of Sayat-Nova's Birth/, Etchmiadzin (Official journal of the Holy See of St. Etchmiadzin), Vol. 20, No. 9-10, 82 p.

Elichka Melikbekyan

The philosophy of love in Sayat Nova's lyrics

Conclusion

Keywords and Phrases: *Sayat-Nova, love, lyric poetry, ashugh, tagh (poem/song), philosophy of love, artistic devices, Anna Batonishvili, Sufism, 18th century, Armenian literature.*

This work examines the central theme of the lyric poetry of the 18th-century Armenian poet-ashugh Sayat-Nova – love – revealing its multifaceted manifestations and philosophical depth. The theme of love is analyzed as the central axis of Sayat-Nova's entire creative heritage, as noted by Hovhannes Tumanyan, who characterized him as a "magnificent lover" and an "eternal fiery soul."

The study discusses various manifestations of love, ranging from worldly emotions and descriptions of the beloved woman's physical beauty ("Angin akn vret sharats" / "Precious Gem Strung on You," "Patkirkd ghalamov kashats" / "Your Image Drawn with a Pen") to mystical interpretations of divine love and the influence of Sufi mysticism ("Dun en hurin is" / "You Are That Houri"). Key taghs (poems/songs) are analyzed, revealing the three-stage perception of love (worldly, spiritual, mystical union) and the features of the artistic system (comparisons, metaphors, symbols – e.g., "Ashkharhə tsov, du mejə nav" / "The World is a Sea, You are a Ship Within It").

Special attention is also paid to the tragic aspect of love, particularly the poet's possible romance with Princess Anna Batonishvili, which is reflected in motifs of suffering ("Baghn blbulov Itsvil e" / "The Garden is Filled with Nightingales"), impossibility ("Dun me takavor is, yis me kheghch dervish" / "You are a King, I am a Poor Dervish"), and the irresistible power of love ("Shat sirun is" / "You Are Very Beautiful").

Эличка Меликбекян

Философия любви в лирике Саят-Новы

Заключение

Ключевые слова и выражения: Саят-Нова, любовь, лирика, ашуг, таг (песня), философия любви, художественные средства, Анна Батонишвили, суфизм, армянская литература.

В данной работе исследуется ключевая тема лирики армянского поэта-ашуга XVIII века Саят-Новы – любовь, раскрывая её многогранные проявления и философскую глубину. Анализируется тема любви как центральная ось всего творческого наследия Саят-Новы, как отметил Ованес Туманян, охарактеризовав его как «великолепного влюбленного» и «вечную пламенную душу».

В работе обсуждаются различные проявления любви: начиная от мирских чувств и описания телесной красоты возлюбленной («Ангин акн вред шарац» / «Бесценный камень на тебе нанизан», «Паткиркт каламов кашац» / «Образ твой пером начертан») до мистических толкований божественной любви и влияния суфийского мистицизма («Дун эн урин ис» / «Ты та гурия»). Анализируются ключевые таги (песни), раскрывается трехступенчатое восприятие любви (мирское, духовное, мистическое единение) и особенности художественной системы (сравнения, метафоры, символы – например, «Ашхарэ цов, ду мече нав» / «Мир – море, ты в нем – корабль»).

Особое внимание уделяется также трагической стороне любви, в частности, возможному роману поэта с царевной Анной Батонишвили, что нашло отражение в мотивах страдания («Багн блбулов лцвил э» / «Сад наполнился соловьями»), невозможности («Дун мэ такавур ис, йис мэ хехч дервиш» / «Ты – царь, я – бедный дервиш») и непреодолимой силы любви («Шат сирун ис» / «Очень красива ты»).

Էլիչկա Մելիքբեկյան – ԵՊՀ Հայ բանասիրության ֆակուլտետ, ակադ. Հրանտ Թամրազյանի անվան հայ գրականության պատմության և գրականության տեսության ամբիոնի հայցորդ: Գիտական հետաքրքրությունները՝ հայ միջնադարյան գրականության տեքստերի վերլուծություն: Հայաստանում Եվրոպական Քոլեջ հիմնադրամի դասախոս, Հայաստանի ազգային ագրարային համալսարանի դասախոս: ellameliqbekyan1979@gmail.com

Эличка Меликбекян - ЕГУ факультет армянской филологии, соискательница кафедры истории армянской литературы и теории литературы им. академика Гранта Тамразяна факультета армянской филологии ЕГУ. *Научные интересы:* анализ текстов средневековой армянской литературы. *Место работы:* преподавательница в Фонде «Европейский колледж в Армении» и в Национальном аграрном университете Армении. ellameliqbekyan1979@gmail.com

Elichka Melikbekyan - PhD candidate at the Department of History of Armenian Literature and Literary Theory, named after Academician Hrant Tamrazyan faculty of Armenian philology YSU. *Research interests:* Analysis of medieval Armenian literary texts. *Current positions:* Lecturer at the European College Foundation in Armenia and the National Agrarian University of Armenian. ellameliqbekyan1979@gmail.com

Խմբագրություն է ուղարկվել 09.05.2025թ.

Հանձնարարվել է գրախոսության 27.05.2025թ.

Հրապարակման է ներկայացվել 10.09.2025թ.

ԼԻԼԻԹ ԱԲԱԶՅԱՆ

ՀՈԳԵԲԱՆԱԿԱՆ ՏՐԱՆՍՖՈՐՄԱՑԻԱՆ ՄՈԴԵՐՆԻՍԱԿԱՆ ՀԵՐՈՍԻ
ՏԵՍԱՆԿՅՈՒՆԻՑ. ՄԻՔԱՅԵԼԻ ԿԵՐՊԱՐԻ ՎԵՐԼՈՒԾՈՒԹՅՈՒՆ
«ՀԱՎԱԼՈՒՄ» ՎԵՊՈՒՄ

DOI: 10.24234/journalforarmenianstudies.v2i69.173

ԱՄՓՈՓՈՒՄ

Սույն գիտական հոդվածը վերլուծում է Սերգեյ Մանուկյանի «Հավալումն» վեպում մոդեռնիստական հերոսի՝ Միքայելի կերպարը՝ դիտարկելով նրան իբրև բարոյական, հոգեբանական և տիեզերաբանական տրամախոսության կրող: Միքայելի ներքին ճգնաժամը, մոլորակային երկվությունը և հիշողության խաթարումը ներկայացվում են որպես մոդեռնիստական անհատի ինքնության փլուզման և փրկության որոնման արտահայտություն: Վեպի կենտրոնական կերպարը ներկայացվում է որպես ժամանակակից մարդու վերացարկված և հոգեպես կասկածող դիմանկար, որի գիտական հաջողությունները հակասության մեջ են նրա բարոյական անկայունության և ինքնության փլուզման հետ: Վերլուծության առանցքում է այն հարցը՝ արդյոք փրկությունը հնարավոր է մի աշխարհում, որտեղ արժեքներն ու հավատը շարունակական կասկածի են ենթարկվում: Հեղինակը ցույց է տալիս, որ վեպում համադրվում են ֆենթզիի, գիտաֆանտաստիկայի և մոդեռնիստական փիլիսոփայության, պոստմոդեռնիստական և մետամոդեռնիստական տարրերը՝ ստեղծելով մի տարածություն, որտեղ փրկությունը հասանելի է միայն ներքին փոխակերպման միջոցով: «Հավալումն» ստեղծագործությունը վեր է դասվում ժանրային սահմաններից՝ դառնալով արդի հայ գրականության հումանիստական խոր հնչերանգով վեպ. այլ կերպ ասած՝ հայելին, որ կուղղի դեպի ներաշխարհ ճամփորդության:

Բանալի բառեր և արտահայտություններ. Սերգեյ Մանուկյան, հավալուսն, մոդեռնիզմ, ֆենթզի, պոստմոդեռնիզմ, մեդամոդեռնիզմ, գիտաֆանտաստիկա, տրանսֆորմացիա, Մենդորի, Երկիր:

ՆԵՐԱԾՈՒԹՅՈՒՆ

21-րդ դարի գրականությունը, հատկապես ժամանակակից հայ գրականության միջակայքում, հաճախ փորձում է միավորել գիտական երևակայությունը, փիլիսոփայական հղացումները և մոդեռնիստական սուբյեկտիվությունը: Այս համատեքստում Սերգեյ Մանուկյանի «Հավալուսն» վեպը առանձնանում է որպես եզակի օրինակ, որտեղ գիտական աշխարհը վերածվում է հոգևոր տարածքի: Վեպի գլխավոր հերոս Միքայելը չի սահմանափակվում գիտնականի կամ մարգարեի ֆիգուրով. նա, ըստ էության, միաժամանակ որոնող է, կասկածող, փրկող և մերժող:

ՄԵԹՈՂԱԲԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

1. Մոդեռնիստական գրականության վերլուծության մեթոդաբանություն
Վերլուծության հիմնական առանցքը ձևավորվում է մոդեռնիզմի գրական սկզբունքների հիման վրա.

- հերոսի ներքին քայքայման վերլուծություն՝ հերոսի՝ Միքայելի հոգեբանական երկատվածությունը դիտարկվում է որպես մոդեռնիստական խզում սուբյեկտի և աշխարհի միջև:
- Փրկչի մերժման մոտիվը՝ ընթերցվում է ոչ թե որպես սյուժետային հանգույց, այլ որպես գոյաբանական աղետ, ինչպիսին է Դոստոևսկու կամ Կաֆկայի մոտ:
- Ժամանակի և հիշողության ապակենտրոնացում. վերլուծվում է որպես հակահարթ կառուցվածքային բնույթ ունեցող գործիք, որը խաթարում է ժամանակագրական հաջորդականությունը՝ նման Պրուստին կամ Վիրջինիա Վուլֆին:

► *Մոդեռնիստական հերմենևտիկա* — մարդու և աշխարհայացքի խզման, հոգևոր անկման, իմաստի փլուզման վերլուծություն:

2. Մետաֆիզիկական (գոյաբանական) վերլուծություն

Այս մոտեցմամբ վեպը դիտարկվում է որպես գոյաբանական և բարոյական պոտենցիալ ունեցող տեքստ, որտեղ հարցադրված են հետևյալները (**Հայդեգեր Մ., 1989**):

- Արդյոք մարդը կարո՞ղ է փրկել իրեն կամ ուրիշին, եթե ինքը ներքուստ փլուզված է:
- Կարո՞ղ է փրկությունը լինել իրական, երբ աշխարհը կորցրել է հավատքը:
- Ի՞նչ կապ ունեն հիշողությունն ու ինքնագիտակցությունը մեղքի ու պատասխանատվության հետ:

► *Էկզիստենցիալ վերլուծություն*՝ հայդեգերյան և սարտրյան մոտեցմամբ. փրկության և ինքնության անորոշությունը:

3. Փիլիսոփայական-բարոյական քննադատություն

Վերլուծության մի ամբողջական շերտ ձևավորվում է բարոյական կոնֆլիկտի շուրջ՝

- փրկությունը՝ որպես անբավարար արժեք, երբ դիմացինն արժանի չէ կամ հրաժարվում է այն ընդունելուց:
- Մարդկային խավարի դիմակայումը լույսով, որին մարդն ի սկզբանե թիկունք է դարձնում:

► *Էթիկական դիսկուրսիվ վերլուծություն*՝ հաստատված Դերիդայի և Լևինասի մոդելների համատեքստում, ըստ որի բարոյական պարտքը (մյուսի նկատմամբ) հաճախ է հանգեցնում ձախողման:

4. Հոգեբանական վերլուծություն

Միքայելի կերպարի փոխակերպումը՝ գիտնականից դեպի ձախողված փրկիչ, դիտարկվում է՝

- որպես ներքին ընկճվածության աճ:
- Որպես մեղքի հոգեբանական բեռի ուժեղացում:

- Որպես հիշողության մանիպուլյացիայի հետևանք (տրավմայի վերբնույթում):

▶ *Ֆրեյդյան և յունգյան վերլուծությունը*՝ հերոսի «անգիտակցական եսից» բխող ընտրությունները և «ստվերի» պրոյեկցիան նոր միջավայրերի վրա (Մենդորիի ներդաշնակության մերժում) (**Ֆրեյդ Զ., 1990**):

5. Սիմվոլիկ և դիսկուրսիվ վերլուծություն

- Մենդորին դիտարկվում է որպես ուտոպիկ, բայց հոգեպես օտարացված տարածք:
- Երկիրն ընկալվում է որպես կործանման եզրին գտնվող խավար, որը, սակայն, միակն է, որտեղ հերոսը զգում է իրական կապ:
- Տիտիմոն՝ որպես փիլիսոփայական դիցաբանության անտեսանելի ծայն՝ ճշմարտության հեգնական կրող:

Արտահայտված մեթոդ:

- ▶ *Սիմվոլ-մոտիվների կառուցվածքային վերլուծություն*. հերոսի միջով անցնող բևեռների բացահայտում:

Ինտերտեքստուալություն և համեմատական վերլուծություն

Վերլուծության մեջ ակնհայտ են մոդեռնիստական գրականության այլ տեքստերի հետ դիպաշարային և գաղափարական աղերսներ.

- Ֆրանց Կաֆկա – մերժված փրկիչը («Դատավարությունը»)
- Հերման Հեսսե – հոգևոր երկատվածություն («Տափաստանի գայլը»)
- Ժան Պոլ Սարտր – ազատություն՝ որպես դատապարտություն
- Անդրե Ժիդ – բարու և չարի վերաիմաստավորում

Արտահայտված մեթոդ:

- ▶ *Ինտերտեքստուալ հղումների հեղազոտություն*՝ ինչպես տեսական, այնպես էլ գեղարվեստական մակարդակով:

Ընդհանուր մեթոդաբանական բնութագրում:

Հիմնական մեթոդը՝ *մոդեռնիստական էքզիստենցիալ հերմենևտիկ վերլուծություն*, որը լրացվում է՝

- փիլիսոփայական բարոյագիտական քննադատությամբ,
- հոգեբանական ինտերպրետացիայով,
- կառուցվածքային սիմվոլիկ դիտարկումներով:

ՔՆՆԱՐԿՈՒՄ

Երկու մոլորակ՝ որպես հոգեբանական և բարոյական դիալեկտիկա

Միքայելի բնակությունը երկու մոլորակներում՝ Երկրում և Մենդորիում, ընթերցողին ներկայացնում է ոչ թե ֆիզիկական տարանջատում, այլ սյուր բարոյական հակադրություն: Երկիրն արդեն հինգերորդ արդյունաբերական հեղափոխության խեղդող հետևանքների մեջ է, իսկ Մենդորին՝ բնության հետ ներդաշնակ ապրելու իդեալական տեսլական:

Այդ հակադրությունն առաջ է բերում մոդեռնիստական հարցադրում՝ *Ինչպե՞ս գոյակցել ներսում փլուզվող արժեքների ու դրսի գաղափարական համակարգերի միջև:*

Միքայելը հենց այդ կետում է՝ հոգու Երկիրը նրա մեղքի և փրկության դաշտն է, Մենդորին՝ հավասարակշռության այն իդեալը, որին նա երբեք ամբողջությամբ չի պատկանում:

Ինքնության փլուզումը որպես մոդեռնիստական ճգնաժամ

Միքայելի կերպարը չի հաստատվում, այլ մշտապես շարժման մեջ է՝ հոսուն, կասկածի ենթակա, հարցադրող: Նա հայտնագործում է համավարակի դեմ դեղամիջոց, սակայն իր «հերոսությունը» չի ամբողջանում, այլ վերածվում է **քարոզչական վտանգի**, թե արդյոք մարդկությունն արժանի՞ է փրկության:

- Վեպը սրում է մոդեռնիստական հարցադրումը.

Փրկչի կերպարը կարո՞ղ է գոյություն ունենալ այն ժամանակ, երբ մարդկությունը կորցրել է հավատն իր մեջ:

Այստեղ Միքայելը վերածվում է Ողիսևսի հակապատկերին՝ նա վերադարձ չունի, և նույնիսկ եթե վերադառնա, ինքը նույնը չի լինի:

Բարոյական ճգնաժամ՝ Փրկիչ, թե ոչ

Համավարակի դեմ հաղթանակը չի նշանակում Միքայելի հոգևոր հաջողություն: Նրա համար այն դառնում է հոգևոր բեռ՝ ոչ միայն մարդկանց կյանքի փրկության, այլ նաև բարոյականության դեմ: Նա կանգնում է բարդ հարցի առջև՝ արդյոք մարդկությունն արժանի՞ է փրկության:

Վեպի ընթացքում տեղի է ունենում խոր փիլիսոփայական ճգնաժամ. Միքայելը սկսում է հարցնել, թե արդյոք նրա գիտական աշխատանքի արդյունքը՝ դեղամիջոցը, իսկապես փրկե՞լ է մարդկությանը, թե՞ պարզապես երկարաձգել է նրա ցավոտ գոյությունը: Այս պահը բնութագրում է մոդեռնիստական հերոսներին՝ նրանց ձախողված փրկչականությունը, որն այնուամենայնիվ, նրանց մղում է դեպի ինքնազննություն՝ այլևս գործողություն չկատարելու, այլ ներքին հարցերի լուծման մեջ:

Տիպիկ մոդեռնիստական մոտիվ է նրա ոչ միայն արտաքին, այլ նաև ներքին ձախողությունը: Միքայելը վեպի ընթացքում հայտնաբերում է, որ իր տեխնոկրատական համոզմունքները ոչ մի կապ չունեն իրական հուզական և բարոյական հետամտությանը: Նա տառապում է իր անձի խորապես անորոշությամբ ու մարդկության ապագայի անորոշությամբ: Վեպը կիսատ է, ինչպես ինքնակենսագրությունը, որտեղ հերոսը չի հասնում սեփական իդեալին՝ մնում է անորոշ վիճակում:

Ինքնազննություն՝ փոխվող մենթալություն

Հերոսը դառնում է ինքնազննության մղված՝ խելագար ինքնուրույնություն որոնող անձ: Այս մոդեռնիստական դիմանկարը առաջ է բերում հարցադրումներ մարդու ներսում ստեղծվող երկապառակությունը. արդյոք գիտությունը երբեք չի կարող լիովին փրկել մարդկային հոգին, երբ նրա քայլերը մնում են միայն ֆիզիկական գոյության երկարաձգման մեջ, ոչ թե բարոյական վերափոխման: Ահա այս ինքնազննությունը տանում է նրան հեռավոր մոլորակ՝ Մենդորի, որտեղ մարդկությունը դեռ պահպանում է հավասարակշռության օրենքները, սակայն Միքայելը մշտապես անհարմար է այնտեղ: Նա չի կարող լինել ո՛չ փրկիչ, ո՛չ

մարգարե, քանի որ նրա սեփական համոզմունքներն ու ոչնչացման վախը դեռ անսպառ են:

Հերոսի հոգեբանական տրանսֆորմացիան մոդեռնիստական լույսի ներքո

Այսպիսով, Միքայելի կերպարը սահմակեցուցիչ հակասություն է պարունակում. սկզբում նա գիտնական է, բայց հետո վերածվում է փրկչի, և վերջինիս ճգնաժամը շատ ավելի վերապրում է, քան գիտական հարցերի լուծում: Սրա արդյունքում նա ոչ միայն ձախողում է փրկչական իր դերը, այլև դառնում է խոր նվիրվածություն չունեցող մարդու կերպար: Նրա անցումը տեխնոկրատիկ վստահությունից դեպի փիլիսոփայական կասկածը վեպում առավել դառնում է հոգեբանական որոնումների մեկնարկ:

Ժամանակի և հիշողության մանիպուլյացիան

Վեպում ժամանակը չի ենթարկվում լիարժեք ընթացքի: Նախադասությունը, որում բացվում է հերոսի ճակատագրական ընտրությունը, առկա է միայն չորրորդ մասի երրորդ գլխում, ինչը ներկայացվում է նաև առաջաբանում: Այս խաղը ժամանակի հետ հիշեցնում է *Տափաստրանի գայլը*¹ Հերման Հեսսեի աշխատանքում, որտեղ իրականությունը փոխարինվում է ներքին հյուսվածքի պես տրանսֆորմացվող զգացողություններով: Միքայելի հիշողությունները նույնպես դառնում են **ձևափոխվող կողեր**, որոնք միայն աստիճանաբար են ստանում իմաստ՝ տարբեր իրավիճակներում տարբեր ձևով:

Հետևաբար հարց է առաջանում. *եթե հիշողությունը անկայուն է, ապա ո՞րն է փրկության հիմքը՝ փաստե՞րը, զգացմունքնե՞րը, թե՞ հավատը:*

Տիեզերական հավասարակշռություն՝ որպես հոգևոր պատասխանատվություն

Մենդորիում բնակիչները ապրում են տիեզերքի օրենքներով, պահպանելով ներդաշնակությունը: Միքայելը՝ որպես մարդ, մշտապես հակված է այդ հավասարակշռությունը խախտելու (**Մանուկյան Ս., 2022**):

Նա դառնում է մոդեռնիզմի այն հիպերբոլացված «հետգիտակցական սուբյեկտը», որը հասկանում է իր արարքների կործանարար հետևանքները, բայց շարունակաբար մղվում է: Հարցադրում.

- *Կարո՞ղ է մարդը գիտակցաբար ընտրել չգործելը՝ որպես բարոյական քայլ, երբ աշխարհը նրանից պահանջում է փրկիչի դեր:*

ԵԶՐԱԿԱՑՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

Միքայելի կերպարը Սերգեյ Մանուկյանի վեպում վեր է դասվում սովորական հերոսներից. նա մարդկային գիտակցության քառսի և հավասարակշռության միջև կանգնած գիծ է: Նրա որոնումն արդեն իսկ չընդունված ճշմարտության հաստատում է, այն ճշմարտության, որ փրկությունը կարող է լինել միայն ներքին ընդունման, ոչ թե արտաքին հաղթանակի արդյունք:

Միքայելի «կասկածը» մոդեռնիստական ճգնաժամի առանցքն է՝

- մարդու և բնության կտրվածության,
- գիտության և բարոյականության խզման,
- մարդկանց հոգևոր անտարբերության,
- փրկիչի ներքին կասկածների համադրման միջոցով:

Վեպի կենտրոնական կերպարը՝ Միքայելը, ներկայացվում է որպես ժամանակակից մարդու վերացարկված և հոգեպես կասկածող դիմանկար, որի գիտական հաջողությունները հակասության մեջ են նրա բարոյական անկայունության և ինքնության փլուզման հետ: Սա ոչ թե սոսկ արտաքին հակամարտություն է, այլ փրկողի և փրկվողի հարաբերության բարոյափիլիսոփայական կասկած, որը մնում է անպատասխան, բայց հենց դրա խորությամբ էլ վեպը դառնում է հուզիչ ու ժամանակակից:

«Հավալուսն» վեպում մոդեռնիզմը, պոստմոդեռնիզմը, մետամոդեռնիզմը համադրվում է էկոֆենթզիի և գիտաֆանտաստիկայի տարրերի հետ՝ ընդամին առաջ քաշելով համամարդկային ու խոր հումանիստական հարցեր:

ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

1. **Մանուկյան Ս. (2022)**, Հավալուսն, Երևան, Հեղինակային հրատ.:
2. **Հայդեգեր Մ. (1989)**, Մետաֆիզիկայի ներածություն, թարգ. Ա. Վ. Ախուտին, Վ. Վ. Բիբիխին, «Փիլիսոփայության հարցեր» ամսագիր, N 9, էջ 116-163:
3. **Ֆրեյդ Զ. (1990)**, Պատկերացումների ճնշում և անգիտակցականի դինամիկա, Մոսկվա, «Պրոգրես»:

REFERENCES

1. **Manukyan S. (2022)**, Havalowsn /The Pelican/, Yerevan, Author's edition.
2. **Heidegger M. (1989)**, Metafizikayi nerac'owt'yown /Introduction to Metaphysics/. Translated by A. V. Akhutin and V. V. Bibikhin, Questions of Philosophy Press, p. 116-163.
3. **Freud S. (1990)**, Patkeracowmneri twnshowm & angitakcakanı dinamika /Repression of Representations and the Dynamics of the Unconscious/, Moscow, Progress Publishers.

Lilit Abajyan

Psychological Transformation from the point of view of the Modernist Hero.

Conclusion

Key words and expressions: *Sergey Manukyan, The Pelican, modernism, fantasy, postmodernism, metamodernism, science fiction, transformation, Mendori, Earth.*

This scholarly article analyzes the character of Mikael, the modernist hero in Sergey Manukyan's novel **The Pelican**, presenting him as a bearer of moral, psychological, and cosmic dialectics. Mikael's inner crisis, planetary duality, and fragmented memory are interpreted as expressions of the modern individual's identity collapse and search for redemption. The central character of the novel, Mikael, is portrayed as an abstract and spiritually conflicted representation of the modern

individual, whose scientific achievements stand in stark contrast to his moral instability and the fragmentation of his identity. At the core of the analysis lies the question: is salvation possible in a world where values and faith are under constant doubt? The author demonstrates that the novel blends elements of eco-fantasy, science fiction, and modernist philosophy, creating a space where salvation is attainable only through inner transformation. **The Pelican** transcends traditional genre boundaries, becoming a unique phenomenon in contemporary Armenian literature with a deeply humanistic resonance: in other words, a mirror to guide the journey into the inner world. It is regarded as a unique attempt within contemporary Armenian literature to reinterpret the discourse of salvation under conditions of metaphysical instability.

Лилит Абаджян

**Психологическая трансформация с позиции модернистского героя: анализ
образа Микаэля в романе “Пеликан”**

Заключение

Ключевые слова и выражения: Сергей Манукян, “Пеликан”, модернизм, фэнтези, постмодернизм, метамодернизм, научная фантастика, трансформация, Мендори, Земля.

В настоящей статье анализируется образ модернистского героя Микаэла в романе Сергея Манукяна “Пеликан”, интерпретируемого как носителя морального, психологического и космологического дискурса. Внутренний кризис героя, планетарная раздвоенность и искажение памяти осмысливаются как проявления распада идентичности модернистского субъекта и стремления к спасению. В центре исследования находится ключевой вопрос: возможно ли спасение в мире, где традиционные ценности и вера постоянно ставятся под сомнение? Центральный персонаж романа – Микаэл – предстает как абстрагированный и внутренне сомневающийся образ современного человека,

չիի научные достижения противоречат его моральной нестабильности и кризису идентичности.

Автор демонстрирует, что в романе синтезированы элементы фэнтези, научной фантастики, модернистской философии, а также постмодернистские и метамодернистические компоненты, формируя художественное пространство, в котором путь к спасению пролегает исключительно через внутреннюю трансформацию. Роман “Пеликан” выходит за рамки жанровых ограничений, становясь произведением современной армянской литературы с ярко выраженным гуманистическим звучанием - зеркалом, направленным к путешествию во внутренний мир. Он рассматривается как уникальная попытка в современной армянской литературе переосмыслить дискурс спасения в условиях метафизической нестабильности.

Լիլիթ Աբաջյան - Երևանի պետական համալսարանի հայ բանասիրության մագիստր: Գիտական հետաքրքրությունները՝ համաշխարհային գրականություն և գրականության տեսություն: lilit.abajyan1993@gmail.com

Лилит Абаджян - Магистрант армянской филологии Ереванского государственного университета. Научные интересы: мировая литература и теория литературы. lilit.abajyan1993@gmail.com

Lilit Abajyan - Master of Armenian Philology, Yerevan State University. Research interests: world literature and literary theory. lilit.abajyan1993@gmail.com

Խմբագրություն է ուղարկվել 06.05.2025թ.

Հանձնարարվել է գրախոսության 19.05.2025թ.

Հրապարակման է ներկայացվել 10.09.2025թ.

ԼԵԶՎԱԲԱՆՈՒԹՅՈՒՆ, ՄԱՏԵՆԱԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆ

ԺԵՆՅԱ ՀՈՎՀԱՆՆԻՍՅԱՆ

**ՇԱՐԱՀՅՈՒՍԱԿԱՆ ՕՏԱՐԱԲԱՆՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ԿԻՐԱՌՈՒԹՅԱՆ
ՈԼՈՐՏՆԵՐԸ ԱՐԴԻ ԳՐԱԿԱՆ ՀԱՅԵՐԵՆՈՒՄ****DOI: 10.24234/journalforarmenianstudies.v2i69.174****ԱՄՓՈՓՈՒՄ**

Սույն հոդվածում լեզվաբանական վերլուծության ենք ենթարկել ավագ դպրոցում ուսուցանվող գեղարվեստական երկերում տեղ գտած օտարաբանությունները: Մասնավորապես անդրադարձել ենք այն իրողություններին, որոնք կարող են աշակերտի խոսքի մաքրության դժվարություն առաջացնել: Ըստ այդմ անդրադարձել ենք հնչյունային, բառային և շարահյուսական մակարդակներում հաճախ հանդիպող անճշտություններին: Ցույց ենք տվել օտար բառերի և փոխառությունների առնչությունները՝ համեմատություն անցկացնելով հարցի շուրջ տարբեր լեզվաբանների կարծիքների միջև: Լեզվաբաններից շատերը իրենց աշխատանքներում որոշ փոխառություններ համարել են օտար բառեր, որով խոչընդոտ են ստեղծում օտարաբանությունների ընկալման և առհասարակ բառապաշարի մեջ դրանց ընդգրկման համար: Ելնելով ավագ դպրոցի աշակերտների շրջանում անցկացրած հետազոտության արդյունքներից՝ ցույց ենք տվել, թե որոնք են այն հիմնական պատճառները, որոնք թույլ չեն տալիս օտարաբան կազմություններին իրենց տեղը զիջելու հայերեն համարժեքներին: Ուսումնասիրելով ավագ դպրոցի ծրագրային երկերից մի քանիսը՝ ուշադրություն ենք դարձրել դրանցում գործածված օտարաբանությունների գործածման հաճախականությանը: Գեղարվեստական երկերում նման օտարաբանությունների կիրառման ծավալները հաշվի առնելով էլ առաջարկել ենք ավագ դպրոցի 10-րդ, 11-րդ և 12-րդ

դասարաններում մշտապես անդրադառնալ այս հարցին, բացատրել նման կիրառությունների ոչ հարկի լինելը և սովորեցնել դրանց հայերեն համարժեքները: Ցույց է տրված օտարաբանությունների կիրառման ոլորտներն արդի գրական հայերենում, թե՛ առօրյա-խոսակցական, թե՛ գրական-գեղարվեստական ոճերում:

Հետազոտությունը որպես ուղեցույց կարող է ծառայել ուսուցիչներին օտարաբանություններն ուսուցանելիս:

Բացի այդ, շահեկան է մշակել համապատասխան մեթոդական նյութեր, որոնք կհեշտացնեն թե՛ ուսուցիչների, թե՛ աշակերտների աշխատանքը՝ նպաստելով լեզվամաքրման գիտակցված գործընթացի խորացմանը: Նման մոտեցումը կարող է հիմք դառնալ լեզվական քաղաքականության զարգացմանն ուղղված նորարարական կրթական նախաձեռնությունների համար:

Բանալի բառեր և բառակապակցություններ. օտարաբանություններ, փոխառություններ, բառային, հնչյունային և շարահյուսական օտարաբանություններ, քմայնացում, շարահյուսական խնդրառության սխալներ, ճիշտ թարգմանություն, մաքրամոլություն, բառապաշար և բառի ծագումնաբանություն:

ՆԵՐԱԾՈՒԹՅՈՒՆ

Հայերենի մաքրության խնդիրն առավել հրատապ է մեր օրերում, քանի որ նկատելի է ժամանակակից տեղեկատվական ոլորտի առաջընթացի՝ օրեցօր աճող արագությունը և դրան զուգահեռ օտար բառերի մուտքը մեր լեզու: Այն օտար բառերը, որոնք, իրենց հայերեն համարժեքներն ունենալով, շարունակում են գործածվել մեր լեզվում, կոչվում են օտարաբանություններ: Օտարաբանություններն ուսուցանելիս հարկ է վեր հանել ծրագրային գեղարվեստական ստեղծագործություններում տեղ գտած օտար բառերը և դրանց հիման վրա մշակել այնպիսի մեթոդաբանություն, որով կարող ենք աշակերտներին զերծ պահել մեր լեզվում տեղ գտած անցանկալի օտար բառերից,

որոնք իրենց անհարկի ազդեցությունն ունեն ոչ միայն բառային մակարդակի, այլ նաև քերականության վրա:

Հետազոտության արդիականությունը պայմանավորված է այն հանգամանքով, որ աշակերտները գեղարվեստական երկերում պարբերաբար առնչվում են օտար բառերի՝ հաճախ չիմանալով դրանք և չտիրապետելով դրանց հայերեն համարժեքներին: Ուսումնասիրության օբյեկտը օտարաբանությունների ըմբռնման, բառապաշարի հարստացման մեջ նրանց գիտակցման գնահատման և ուսուցման գործընթացն է: Լեզվաբանական գրականության մեջ տեսականորեն բազմիցս ուսումնասիրվել են ժամանակակից հայերենի օտարաբանությունները, սակայն ոչ միշտ է անդրադարձ կատարվել նրանց գործածության պատճառներին: Մինչդեռ մեր օրերում օտարաբան բառերը սկսում են փոխարինվել իրենց հայերեն համարժեքներով, որով արդեն իսկ օտարամուտ բառերը դուրս են մղվում մեր լեզվից:

Հետազոտության նպատակն է օտարաբանություններն ուսումնասիրել ավագ դպրոցի ծրագրային գեղարվեստական երկերում, բացահայտել նրանց գործածության յուրահատկությունները թե՛ գրավոր և թե՛ բանավոր խոսքերում:

Մեր կատարած հետազոտության հիմնական խնդիրներն են՝

1. ուսումնասիրել օտարաբանությունների ըմբռնումը լեզվաբանական գրականության մեջ,
2. վեր հանել օտարաբանությունների գործածման հիմնական պատճառները արդի գրական հայերենում,
3. հետազոտական աշխատանքների միջոցով ներկայացնել ավագ դպրոցի աշակերտների իմացությունը օտարաբանությունների մասին:

ՄԵԹՈԴԱԲԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

Համադրելով ավանդական և ժամանակակից մեթոդները՝ ստեղծել ենք այնպիսի մեթոդական համակարգ, որը թույլ կտա բարձրացնել թեմայի տեսական և գործնական յուրացումը: Օտարաբանությունները ավագ դպրոցի գեղարվեստական երկերում ուսումնասիրելու համար նախ կիրառվել է

որոնողական էմպիրիկ մեթոդը, որի միջոցով տարբեր ստեղծագործությունների բառային շերտից առանձնացվել են օտարաբանությունները: Հարցաթերթիկի օգտագործման միջոցով պարզել ենք օտար բառերի կիրառման հիմնական պատճառները ավագ դպրոցի աշակերտների շրջանում: Համեմատական մեթոդով վեր ենք հանել օտարաբանությունների և փոխառությունների տարբերակման հիմնական սկզբունքները, տարբեր լեզվաբանների մոտեցումները: Ուսումնական գործընթացի վերլուծության միջոցով ուսումնասիրել ենք ավագ դպրոցի առարկայական չափորոշիչները և ծրագրերը:

ՔՆՆԱՐԿՈՒՄ

Քննելով ավագ դպրոցի պետական ծրագրով նախատեսված գեղարվեստական գրականության մեջ գործածված օտարաբանությունները՝ համեմատել ենք դրանք փոխառությունների գործածման հաճախականության հետ: Խնդրո առարկա օտարաբանությունները քննելիս դասագործընթացում հաճախ դժվարություն է առաջանում փոխառյալ և օտար բառերը տարբերակելիս:

Շատ փոխառություններ ժամանակի ընթացքում վերածվել են օտարաբանությունների, քանի որ ստեղծվել են դրանց հայերեն համարժեքները: Սա բնականոն գործընթաց է, քանի որ գիտատեխնիկական զարգացմանը զուգընթաց լեզուներում պահանջ է առաջանում անվանել նոր երևույթներն ու առարկաները, և, ինչպես նշում է Լ. Եզեկյանը իր «Հայոց լեզվի ոճագիտություն» գրքում, երբ արդեն այդ բառերի գրական համարժեքները ստեղծվում են, տվյալ փոխառյալ անվանումները դառնում են օտարաբանություններ (**Եզեկյան Լ., 2007**), օրինակ՝ *կոնսուլտացիա-խորհրդավորություն, միտինգ-հանրահավաք, ռոճիկ-աշխատավարձ, սխեմա-կառուցվածք* և այլն:

Նկատել ենք, որ լեզվաբան Ա. Հայրապետյանը իր «Օտար բառերի բառարանում» (**Հայրապետյան Ա., 2011**) մի շարք փոխառյալ բառեր դիտարկել է որպես օտար բառեր: Նշենք այդ բառերից մի քանիսը՝ *խան, խալիֆա, շեյխ, սուլթան* (**Հայրապետյան Ա., 2011**) և այլն: Այս բառերը հայերենում եղել են փոխառյալ բառեր, որոնք ժամանակի ընթացքում դուրս են մնացել մեր բառային

շերտից և դարձել հնաբանություններ: Նման դիտարկումները կարող են խոչընդոտ դառնալ օտարաբանությունները տարբերակելու հարցում:

Լեզվաբանական գրականության մեջ տարբերակում են օտարաբանությունների երեք տեսակ՝ հնչյունային, բառային և քերականական (շարահյուսական):

Չնայած որ բառային օտարաբանությունները հայերենում ունեն իրենց համարժեք թարգմանությունները, այնուամենայնիվ դրանց մի մասն այդպես էլ չի դառնում համագործածական: Սա ունի մի քանի պատճառ: Դրանք փորձել ենք վեր հանել և դասակարգել մեր կատարած հետազոտական աշխատանքի արդյունքներից: Հետազոտությունն իրականացրել ենք ավագ դպրոցի 10-րդ, 11-րդ և 12-րդ դասարանների աշակերտների մասնակցությամբ: Նրանք լրացրել են նախապես կազմված հարցաթերթիկները: Ըստ աշակերտների տված պատասխանների՝ նկատեցինք, որ որոշ օտար բառեր ավելի հաճախ են գործածվում մի քանի պատճառներով. օտար բառի թարգմանությունները երկարահունչ են, օր.¹ *պուլտ-հեռակառավարման վահանակ, դիվերսիա-խափանարարություն, կուբիզմ-խորանարդապաշտություն* և այլն, թարգմանված տարբերակները հաճախ անբարեհունչ են, օր.² *ջենտլմեն-օրիորդապնդիչ, ջազ-պղնձաժխոր, տրոյլեբուս-ինքնապողասայլակ, տրակտոր-ինքնաբրդբրդիչ, շամպայն-փրփրագմփիկ* (նշենք, որ նման բառերը արհեստածին են. չեն մտնում գործածության մեջ և շատ արագ դուրս են մղվում հանրության կողմից) և այլն, կան բառեր, որոնց դիմաց հայերենն ունի մի քանի թարգմանություններ, ինչն էլ խառնաշփոթ է առաջացնում, օրինակ՝ *ինֆորմացիա-լրատվություն, տեղեկույթ, տերմին-գիտաբառ, եզրույթ* և այլն, կան բազմաթիվ երկույթներ, որ հայերեն հատուկ տերմիններ չունեն, իսկ եթե կան բառագրքերում, ապա դրանք չեն արտահայտում երկույթի էությունը, և միաժամանակ գործածվող տերմինները հաճախ ընդհանուրի համար հասկանալի և ընդգծված չեն (Իշխանյան Ռ., 1981), կան բառեր, որոնք ունեն կարճ, բարեհունչ թարգմանություն, սակայն խոսողին այն ծանոթ չէ, օրինակ՝ *սավոկ-աղբաթի, պլաստիլին-ծեփոն, դիսպերսիո-*

կարգավար և այլն, կան օտար բառեր, որոնք այնքան մեծ տարածում ունեն, որ թույլ չեն տալիս՝ թարգմանությունը դառնա գործածական, օրինակ՝ *կինո-շարժանկար, կենդուրու-ազեվազ, անանաս-արքայախնձոր* և այլն:

Յուրաքանչյուր լեզվի հնչյունային համակարգն ավելի կուռ է, ուստի լեզվի այս մակարդակը օտարամուտ բառերի ներթափանցման հարցում առավել կայուն է: Այս հարցին անդրադարձել է Հ. Զաքարյանը՝ «Օտարաբանությունների արտամղման միտումը հայերենում» հոդվածում (**Զաքարյան Հ., 2002**): Հայոց լեզվի այս մակարդակում օտար ազդեցությունների հետևանքները սահմանափակվում են մի քանի մասնակի երևույթներով, որոնք, կարելի է ասել, գրեթե չեն հասնում գրական լեզվի մակարդակին, այլ շատ հաճախ մնում են բանավոր խոսքի տիրույթում:

Հատկապես վտանգավոր են օտարաբան կապակցությունները կամ այլ կերպ ասած՝ շարահյուսական օտարաբանությունները, որոնց օտար լինելը առաջին հայացքից չի զգացվում, և այդ պատճառով դրանք տարածվում և սկսում են գիտակցվել իբրև հայերեն կապակցություններ: Շարահյուսական օտարաբանությունները ավելի դժվար ենք տարբերում թե՛ գրավոր, թե՛ բանավոր խոսքերում:

Գեղարվեստական տեքստը մայրենի լեզվի ուսուցման համակարգում կարևորագույն միավոր է: Գործնական աշխատանքի ընթացքում լեզվի ավանդումը մեծ չափով կապվում է գրական ընթերցանության հետ, և հակառակը՝ գրական ընթերցանությունը հաճախ կապվում է լեզվի ավանդման հետ: Գրականությունը կարող է լավագույն միջոց դառնալ աշակերտի լեզվական կարողությունները մշակելու համար (**Ղարիբյան Ա., 1954**):

Հայ հեղինակների ստեղծագործություններում բնականաբար սակավ են շարահյուսական օտարաբանությունների կիրառությունները: Նմանատիպ օտարաբանությունների կիրառություններ տեղ են գտել դպրոցական ծրագրային երկերում: Հանդիպում են շարահյուսական օտարաբանություններ՝ մի շարք կապերի սխալ գործածությամբ: Հարկ է նշել, որ կապերի նշված

կիրառությունները մեր լեզվում հաճախակի են դարձնում խնդրառական սխալները: Գործուն են հատկապես *հեղ*, *համար*, *վրա*, *մոտ* կապերով ձևավորված այնպիսի կապակցություններ, որոնք խորթ են մեր լեզվամտածողությանը:

Հաճախ *հեղ* միասնության կապը օգտագործում են *դեմ* կապի փոխարեն, ինչը խորթ է հայերենի լեզվամտածողությանը. «Բայց ինչ հրաշալի բան է եղել *կոհվը անոնց հեղ*, երբ անոնք իրենց լույծ կուրծքը դեմ կուտան քեզի, երբ իրենց փրփուրը կգարնեն երեսիդ ու աչքերուդ, որ կուրցնեն քեզի» (Լևոն Շ., 1989): «Երևակայեցե՛ք՝ մի քանի հազար քրդեր մի քանի շաբաթ շարունակ *կովում էին* այդ մի բուռն քաջերի *հեղ*, որոնք ոչ միայն հանձն չառեցին անձնատուր լինել, այլև մի քանի հաջող հարձակումներ գործելով՝ կարողացան խլել թշնամուց հարուստ ավար և պատերազմական պատրաստություններ» (Րաֆֆի, 1984):

Համար կապը շատ հաճախ հավելադրություն է դառնում նպատակի պարագայի կառուցատիպերում. «Ո՛վ ասես նրանից մի բան չէր սպասում ստանալ. վաճառականը ապրանք էր սպասում, կինը իր պանդուխտ ամուսնից նամակ էր սպասում, ճանապարհների վրա գտնվող մանր և խոշոր աստիճանավորները կամ պաշտոնատարները այս և այն իրեղեններն էին սպասում ուտելու, խմելու և հագնելու *համար*» (Րաֆֆի, 1984): Հաճախ են հանդիպում նաև *վրա* կապի կիրառության սխալներ. «Նա *սիրահարված է լինում մի աղջկա վրա* և ուզում է այդ աղջկա նկարագիրը տալ ընթերցողին...» (Նար-Դոս, 1978):

Ռուսաբանություն է նաև *մոտ* կապի կիրառությունը հետևյալ խոսքային միջավայրում. «Քեզ *մոտ* պետք է տանես ինձ» (Նար-Դոս, 1978):

Է հանգույցի փոխարեն հաճախ ռուսերենի ազդեցությամբ գործածվում են *հանդիսանում է*, *կայանում է*, *համարվում է* բառաձևերը. «Վերջիվերջո հիշեցի, որ այդպիսի դեպքերում առհասարակ նախապատրաստումը միանգամայն ավելորդ

է հանդիսանում...»)(**Նար-Դոս, 1978**): «Հարցը կայանում է նրանում, որ ես չեմ լսել պատասխանը»:

Գեղարվեստական որոշ երկերում հանդիպել ենք նախադասությունների, որոնցում գործածված *բան է* կառույցը ևս կարելի է դիտարկել որպես *է* հանգույցի փոխարեն գործածվող օտար ձև, օր.՝ «—Ցա՛վ. ի՞նչ *բան է* ցավ» » (**Լևոն Շ., 1989**): «Նրա գլուխը...Գիտե՞ս՝ ինչ *բան է* նրա գլուխը»— ականա միտս եկան Գարեգինի խոսքերը, ...» (**Նար-Դոս, 1978**):

Մեր գրավոր և բանավոր խոսքերում հանդիպում է նաև *ենթակա + դա* կաղապարը, որը մտել է հայերեն խոսք ուսերենից կատարված թարգմանությունների հետևանքով. «Արելությունը *դա* մարդու քունը խանգարող մի բան է»:

Գեղարվեստական ստեղծագործության մեջ գրողը, միջավայրը ներկայացնելու և հերոսի կերպարը անհատականացնելու նպատակով ըստ անհրաժեշտության գործածում է օտար բառեր, որոնք բառապաշարի մի մասն են կազմում: Գրական լեզվի համար անցանկալի և անթույլատրելի օտար բառերի, շարահյուսական օտարաբանությունների գործածությունները գեղարվեստական խոսքում ոճական-արտահայտչական առումով արժևորվում են նրանով, որ ստեղծում են օտար միջավայրի, տարբեր ժողովուրդների կենցաղի ազգային գունավորում, հանդես են գալիս նաև որպես երգիծանքի միջոց և անհատականացնում են հերոսների խոսքը:

Խնդրո առարկա օտարաբանությունների քննության համար ընտրել ենք Ռաֆֆու «Խենթը» վեպում գործածված օտար բառերը: Ստեղծագործության մեջ հանդես եկող օտարաբանությունները հիմնականում գործածված են ոճավորման նպատակով: Մենք դրանք դասակարգել ենք՝ լեզվաբանական մի քանի սկզբունքներ հիմք ընդունելով: Դասակարգումն իրականացրել ենք նախ ըստ բառերի ծագումնաբանական շերտի: Ըստ այդմ՝ օտարաբանությունները մեծ մասամբ եվրոպական (գերմաներեն, ֆրանսերեն, անգլերեն) լեզուներից վերցրած բառեր են. «Բերդապահի ձին և *արտիլերիայի* ձիաները բոլորը մորթել և կերել

էին» (Ֆրանս.) **(Րաֆֆի, 1984)**: «-Քսան հազարը քիչ չէ, տե՛ր, երբ առջևում հազար հատ *սալդաթ* չկա» (գերմ.) **(Րաֆֆի, 1984)**: «Տանուտերի օդան, այդ գյուղական *կլուբը*, դեռ մատչելի չէր կանանց հասարակությանը» (անգլ.) **(Րաֆֆի, 1984)**:

Նկատելի է, որ հեղինակի խոսքում գերակշռում են արևելյան (պարսկերեն, արաբերեն) փոխառությունները, որոնք տվյալ ժամանակամիջոցում լայն տարածում են ունեցել, սակայն հետագայում կարգերի փոփոխմանը զուգահեռ դուրս են մղվել լեզվից:

«Խենթում» գործածված օտարաբանությունների մեջ առանձնանում են այնպիսիները, որոնք հայերենին են անցել լատիներենից և հունարենից թերևս նոր լեզուների միջնորդությամբ. «Փոքրաթիվ ռուս զինվորներ, հայ և թուրք կամավոր *միլիցիայի* հետ ամրացել էին այնտեղ և օրհասական հուսահատությամբ սպասում էին մի սարսափելի վախճանի» (լատ.) **(Րաֆֆի, 1984)**: « -Զէ՛, ակա՛նջ դրեք, այդ նրա *սիզնալն* է, լսու՛մ եք ագռավի կոնչյունը...» (լատ.) **(Րաֆֆի, 1984)**: «Այդ լուսավորության մեջ, որպես մի հսկա *պանորամայի* մեջ, մինը մյուսի ետևից հանդիսանում էին ավելի ու ավելի զարհուրալի պատկերներ» (հուն.) **(Րաֆֆի, 1984)**:

Այս կամ այն լեզուն օտար բառեր վերցնելիս դրանք հարմարեցնում է իր արտասանական օրինաչափություններին: Բոլոր լեզուները ենթարկվում են այս կանոնին, և հայերենը բացառություն չի կազմում: Օտար բառերի կիրառության հարցին անդրադարձել է Ռ. Իշխանյանը. օտար բառերը վերցնելու դեպքում ի՞նչ ձևով գործածել հայերենի մեջ՝ նույնությամբ, թե՞ հայացված հնարավորին չափ:

Քննություն կատարելիս համոզվեցինք, որ Րաֆֆին օտարաբանությունները գործածել է թե՛ անփոփոխ ձևերով, թե՛ հայացված տարբերակներով: Հայտնի երևույթ է, երբ օտար հիմքին կցված են հայերենի բառակազմական մասնիկները **(Իշխանյան Ռ., 1981)**: «Խենթում» գործածված օտարաբանություններին հիմնականում ավելացված են հոգնակիակերտ մասնիկներ և հոլովական

վերջավորություններ. «Նամակները գրում էր ռուսաց հին ռեսերիմ, երևելի Շամիլի որդի գեներալ-լեյտենանտ Շամիլը, որ այժմ թշնամու բանակի մեջն էր գտնվում և նորին մեծություն սուլթանի *սվիտայի* համհարզն էր» (Րաֆֆի, 1984):

Հետաքրքրական են այն բառերը, որոնց օտար հիմքին ավելացված է հայերեն – *ական* ածականակերտ ածանցը. «Նա ոչ միայն հոգ էր տանում աշխատասեր հայ գյուղացու հանգստության համար, այլև պետության գանձային ամբողջ կառավարությունը հանձնել էր հայ դրամատերերի ձեռքը, և մեր սառաֆները ոչ սակավ անգամ ազատում էին պետությունը *ֆինանսական* ամենադժվարին ճգնաժամի ժամանակ»:

«Իսենթը» վեպից քաղված օտարաբանությունները դասակարգելիս նկատել ենք, որ այստեղ գերազանցում են ռազմական (*միլիցիա, արտիլերիա, օֆիցեր, սալդաթ* և այլն) և առօրյա-խոսակցական (*պանորամա, սիգնալ, լամպա, ռոչիկ, պորտսիգար* և այլն) ոլորտներում գործածվող օտար բառերը:

ԵԶՐԱԿԱՑՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

1. Օտար բառերի և փոխառությունների տարբերակման հարցում աշակերտները դժվարության են հանդիպում հատկապես գեղարվեստական երկերի ուսուցման ժամանակ:

2. Օտարաբանություններից առավել դժվար է շարահյուսական մակարդակի երևույթների ուսուցումը:

3. Ժամանակակից հայերենում առկա օտարաբանությունները հիմնականում ռուսերենից են կամ ռուսերենի միջնորդությամբ այլ լեզուներից:

ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

1. **Եզեկյան Լ. (2007)**, Հայոց լեզվի ոճագիտություն, Երևան, ԵՊՀ հրատ.:
2. **Զաքարյան Հ. (2002)**, Օտարաբանությունների արտամղման միտումը հայերենում, «Բանբեր Երևանի համալսարանի (հասարակական գիտություններ)», №1, էջ 133-140:
3. **Իշխանյան Ռ. (1981)**, Ակնարկ հայերենի տերմինաշինության, Երևան, «Լույս» հրատ.:
4. **Լևոն Շանթ (1989)**, Երկեր, Երևան, «Սովետական գրող» հրատ.:
5. **Հայրապետյան Ա. (2011)**. Օտար բառերի բառարան, Երևան, Հեղինակային հրատարակություն:
6. **Հովհաննիսյան Լ. (1983)**, XVII դարի գրաբարը, «Լեզվի և ոճի հարցեր», մաս VII, Երևան, էջ 116-196:
7. **Ղարիբյան Ա. (1954)**, Հայոց լեզվի դասավանդման մեթոդիկա, Երևան, Հայպետհրատ, 562 էջ:
8. **Նար-Դոս (1978)**, Պատմվածքներ, վիպակներ, Երևան, «Լույս» հրատ.:
9. **Րաֆֆի (1984)**, Երկերի ժողովածու, հ. IV, Երևան, Հայպետհրատ:

REFERENCES

1. **Yezekyan L. (2007)**, Hayoc lezvi otwagitowt'yown /Stylistics of the Armenian language/, Yerevan, Yerevan State University Publishing Houses.
2. **Zakaryan H. (2002)**, O'tarabanowt'yownneri artamghman mitowmy' hayerenowm /The trend of foreign language expulsion in Armenian/, "Banber of Yerevan University (social sciences)", №1, p. 133-140.
3. **Ishkhanyan R. (1981)**, Aknark hayereni terminashinowt'yan /Overview of Armenian Terminology/, Yerevan, "Luys" Publishing House.
4. **Levon Shant (1989)**. Erker /Yerker/, Yerevan, "Soviet Writer" Publishing House.

5. **Hayrapetyan A. (2011)**, O'tar bar'eri bar'aran /Dictionary of foreign words/, Yerevan, Author's edition.
6. **Hovhannisyan L. (1983)**, XVII dari grabary' /Grabar of the 17th century/, "Issues of language and style", part VII, Yerevan, pp. 116-196.
7. **Gharibyan A.(1954)**, Hayoc lezvi dasavandman met'odika /Methodology of teaching the Armenian language/, Yerevan, Haypethrat.
8. **Nar-Dos (1978)**, Patmvac'qner, vipakner /Stories, novels/, Yerevan, "Luys" Publishing House.
9. **Raffi (1984)**, Erkeri jhoghovac'ow /Collected works/, vol. IV, Yerevan, Haypethrat.

Zhenya Hovhannisyan

The areas of foreign sciences application in modern literary Armenian

Conclusion

***Key words and expressions:** foreign words, borrowings, verbal foreign words, phonetic, lexical and syntactic foreign forms, phonetic foreignization, grammatical wrongs, true translation, purism, lexica and etymology of words.*

This article presents a linguistic analysis of foreign borrowings found in literary works taught in high school. Specifically, it examines linguistic phenomena that may hinder students' ability to maintain purity of speech. The study addresses common inaccuracies at the phonetic, lexical, and syntactic levels. It highlights the connections between foreign words and borrowings, comparing various linguists' perspectives on the issue.

Many linguists classify certain borrowings as foreign words, which creates challenges in understanding and integrating them into the vocabulary.

Based on the results of research conducted among high school students, the study identifies the main reasons that prevent foreign-derived constructions from being replaced by Armenian equivalents.

By analyzing several literary texts from the high school curriculum, the frequency of these borrowings is examined. Given the extent of their usage in literature, the article recommends regularly addressing this topic in grades 10 through 12, explaining the inappropriateness of such usages and teaching the Armenian alternatives.

The domains in which foreign borrowings are used in modern literary Armenian are also explored—both in everyday conversational language and in artistic literary styles.

This research can serve as a guide for teachers when teaching about borrowings.

Additionally, it is advisable to develop relevant methodological materials that will ease the work of both teachers and students, thereby supporting a more conscious process of linguistic purification.

Such an approach can serve as a foundation for innovative educational initiatives aimed at the development of linguistic policy.

Женя Оганнисян

**Области применения иноязычных слов в современной армянской
литературе**

Заключение

***Ключевые слова и выражения:** иностранные или иноязычные слова, ассимиляция, фонетические и синтаксические заимствования, грамматические ошибки, правильный перевод, пуризм, лексика и происхождение слов.*

В данной статье проведён лингвистический анализ заимствований, встречающихся в художественных произведениях, входящих в школьную программу старших классов. В частности, рассматриваются явления, которые могут затруднить формирование чистой и правильной речи учащихся. Анализируются типичные отклонения на фонетическом, лексическом и синтаксическом уровнях. Показаны связи между иностранными словами и заимствованиями, проведено сопоставление различных мнений лингвистов по этому вопросу. Многие исследователи считают некоторые заимствования иностранными словами, что затрудняет их восприятие и включение в словарный состав.

На основе результатов исследования, проведённого среди старшеклассников, выявлены основные причины, мешающие замещению иноязычных конструкций армянскими эквивалентами. Изучив ряд программных художественных произведений, мы проанализировали частотность использования заимствований в них.

Учитывая объёмы употребления таких слов в художественной литературе, предлагается регулярно поднимать данный вопрос в 10–12 классах, объяснять нецелесообразность подобных употреблений и обучать армянским эквивалентам.

Показаны сферы употребления заимствований в современном литературном армянском языке как в повседневной разговорной речи, так и в художественно-литературном стиле.

Данное исследование может служить методическим пособием для учителей при обучении заимствованным словам.

Кроме того, целесообразно разработать соответствующие методические материалы, которые облегчат работу как преподавателей, так и учащихся, способствуя осознанному процессу языкового очищения. Такой подход может стать основой для инновационных образовательных инициатив, направленных на развитие языковой политики.

Ժենյա Հովհաննիսյան – Խ. Աբովյանի անվան հայկական պետական մանկավարժական համալսարանի Ա. Ղարիբյանի անվան հայոց լեզվի և նրա դասավանդման մեթոդիկայի ամբիոնի մասնագետ, նույն ամբիոնի հայցորդ: j.m.5.1997@mail.ru

Zhenya Hovhannisyan- Specialist at the department of armenian language and methods of teaching them at Khachatur Abovyan armenian state pedagogical university, applicant for the same department. j.m.5.1997@mail.ru

Женя Оганнисян - специалист кафедры армянского языка и методики их преподавания-Армянского государственного педагогического университета имени Хачатура Абовяна: соискатель той же кафедры. j.m.5.1997@mail.ru

Խմբագրություն է ուղարկվել 30.01.2025թ.

Հանձնարարվել է գրախոսության 13.02.2025թ.

Հրապարակման է ներկայացվել 10.09.2025թ.

ԱՐՄԻՆԵ ՊՈՂՈՍՅԱՆ ԱՆԻ ՊՈՂՈՍՅԱՆ

ԲԱՅԻ ՍԵՌԻ ՎԻՃԱՀԱՐՈՒՅՑ ՀԱՐՑԵՐԸ ԱՐԵՎԵԼԱՀԱՅԵՐԵՆՈՒՄ. ՀԱՄԵՄԱՏՈՒԹՅՈՒՆ ԱՐԵՎՄՏԱՀԱՅԵՐԵՆԻ ՀԵՏ. ՍԵՌՈՐՈՇ ՄԱՍՆԻԿՆԵՐ

DOI: 10.24234/journalforarmenianstudies.v2i69.175

ԱՄՓՈՓՈՒՄ

Լեզուն կենդանի օրգանիզմ է և ժամանակի ընթացքում ենթակա է զանազան ազդեցությունների ու փոփոխությունների: Բայի սեռը առավել, քան լեզվական այլ միավոր կամ քերականական կարգ, բավականին փոփոխվել է տարիների ու հարյուրամյակների ընթացքում: Եվ հիմա մենք ունենք վիճահարույց բազմաթիվ հարցեր՝ կապված բայի սեռորոշմանը: Մեր աշխատանքի նպատակն է ցույց տալ այդ փոփոխությունները, հիմնավոր պատասխան տալ խնդրահարույց հարցերին:

Հիշենք՝ բայի սեռի կարգը ցույց է տալիս քերականական ենթակայի ու խնդրի, տրամաբանական սուբյեկտի և օբյեկտի փոխհարաբերությունը: Այսինքն՝ սեռը արտահայտում է բայի՝ խնդիր վերցնելու հատկությունը և հարաբերությունը այդ խնդրի ու ենթակայի հետ:

Ներկայացնելով համառոտ ուսումնասիրություն նաև սեռորոշման հիմունքները՝ տալու ենք սեռի կարգի քերականական կանոնիկ պատկերը թե՛ արևելահայերենում, թե՛ արևմտահայերենում: Կան իրարամերժ կարծիքներ ու խիստ տարբեր տեսանկյուններ: Ի մի կերպ ենք սրանք, կամփոփենք, կհասկանանք՝ ինչպես են սեռորոշման հիմունքները օգնում՝ տարբերակելու բայի սեռը, պատասխանելու սեռին վերաբերող վիճահարույց բոլոր հարցերին: Համառոտ կտանք նաև ժամանակակից հայերենի սեռերի ուսումնասիրության

գործընթացի տասնամյակների պատկերը: Համեմատություններ կանենք արևմտահայերենի հետ ևս:

Բանալի բառեր և արտահայտություններ. բայի սեռ, չեզոք, ներգործական, կրավորական, մասնիկ, բայ, ածանց, ուղիղ խնդիր:

ՆԵՐԱԾՈՒԹՅՈՒՆ

Բայի անցումային, կրողական, ազդեցական, անմիջական կապի հարաբերությունները ձևավորում են նրա սեռի կարգը: Հնդեվրոպական նախալեզվին հատուկ է եղել բայասեռի տարբերական անհստակություն: Սեռերը էականորեն չեն տարբերվել իրարից, արտահայտվել են դիմային վերջավորություններով, որոնք ունեցել են նաև կերպաժամանակային նշանակություն: Կարելի էր տարբերակել ներգործական սեռ և սրան հակադրվող ոչ ներգործական սեռ՝ *միջին սեռ*, որն ունեցել է այլ վերջավորություններ՝ երկշարք կամ միաշարք (**Աբրահամյան Ա., 1962**):

Մեր աշխատանքը բաղկացած է երկու ենթագլուխներից: Առանձին ենթագլխով տալիս ենք նաև սեռանիշ մասնիկների համառոտ վերլուծություն:

Նյութն ավարտում ենք եզրակացությամբ, որով ամփոփում ենք մեր աշխատանքը:

ՄԵԹՈԴԱԲԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

Աշխատանքի կատարման համար օգտագործել ենք հիմնականում ուսումնասիրման, զննման, գնահատման մեթոդները: Մանրակրկիտ ձևով քննել ենք առկա վերլուծական գրականությունը, տարբեր հեղինակների աշխատությունները, կատարել համեմատական վերլուծություններ:

ՔՆՆԱՐԿՈՒՄ

Հետևյալ բայերը արտահայտում են ժամանակակից հայերենի սեռերի համակարգը. մոտենալ-մոտեցնել-մոտեցվել, հեռանալ-հեռացնել-հեռացվել, բարձրանալ-բարձրացնել-բարձրացվել, գրել-գրվել, սիրել-սիրվել, հարգել-հարգվել:

Առաջին խմբի երեք շարքերը իրար են հակադրված և՛ ձևով, և՛ իմաստով: Եռյակ բայերից առաջինները ցույց են տալիս այնպիսի գործողություն, որոնք ենթական կատարում է ինքնին ու ուղիղ խնդիր չի պահանջում, երկրորդները՝ այնպիսի գործողություն, որը ենթական կատարում է օբյեկտի հարաբերությամբ, և որի կատարման համար պահանջվում է ուղիղ խնդիր, իսկ մյուսները՝ գործողություն, որը խնդրից անցնում է ենթակային: Երկյակ բայերից առաջինները պահանջում են ուղիղ խնդիր, մյուսները գործողությունը խնդրից փոխանցում են ենթակային:

1. Բայասեռի ըմբռնումը և ձևակերպումը արևելահայերենում:

1.1. Բայասեռի նկարագրությունը քերականական աշխատություններում:

Ա. Աբրահամյանի ձևակերպմամբ՝ սեռը, բայի հատկություն լինելով, բոլոր դեպքերում չի ներկայանում սոսկ որպես ներքին, իմաստային կողմ, այն ստանում է նաև քերականական արտահայտություն՝ լեզվի քերականական միջոցների գործադրմամբ: Սեռի ցուցիչներ են *-վ-*, *-ցն-* մասնիկները (Աբրահամյան Ա., 1962):

Պալասանյանը նշում է երեք տեսակի սեռեր՝ ներգործական, կրավորական, չեզոք: Սեռերը տարբերակում է ըստ *անցում*, *կրում* ունենալու հատկանիշների, որոնց միջոցով էլ սահմանումներ է տալիս. ներգործականը ցույց է տալիս գործողության անցում ուրիշ առարկայի վրա, կրավորականը՝ կրում ուրիշ առարկայից, չեզոքը ցույց է տալիս գործողություն, որը «գործողի մեջ է մնում» (Պալասանյան Ա., 1906) :

Մ. Աբեղյանը բոլոր բայերը բաժանում է ենթակայական և առարկայական, անցողական և անանցողական տեսակների: Ըստ վերջինների՝ առանձնացնում է ներգործական, պատճառական, կրավորական, չեզոք բայեր, որոնք հետո անվանում է սեռեր (Աբեղյան Մ., 1912):

Հ. Աճառյանը ընդունում է գործողության և ենթակայի միջև եղող առնչությունը՝ ենթակայի ազդելը այլ առարկայի վրա, ենթակայի ազդվելը այլ առարկայից (**Աճառյան Հ., 1959**):

Ա. Ղարիբյանը փորձել է ավելի համապարփակ վերլուծել երևույթը՝ խոսելով սեռերի և նրանց խնդրառության, կրավորական ձևերի անդրադարձ նշանակության մասին՝ ներգործականի և չեզոքի տարբերությունն համարելով առաջինների անցողականությունը, երկրորդի անանցողականությունը (**Ղարիբյան Ա., 1937**):

Գ. Սևակը նշում է, որ ներգործական սեռի բայերը պահանջում են անմիջական առարկա *ու՛մ, ի՞նչ* հարցերով, կրավորականները՝ կրում մի ուրիշ առարկայից՝ *-վ-* ածանցով և *ու՛մից, ինչի՞ց, ու՛մ կողմից* հարցերով, չեզոքը՝ առանց ներգործելու և կրելու գործողություն (**Սևակ Գ., 1939**):

Է. Աղայան սեռերը առանձնացնում է՝ ըստ երկու տեսակի հիմքերի՝ ըստ ենթակայի և գործողության հարաբերության՝ ներգործական, կրավորական, չեզոք, ըստ գործողության և խնդրի հարաբերության՝ անցողական և անանցողական (**Աղայան Է., 1951**):

Հ. Բարսեղյանը նշում է, որ ներգործական սեռի դեպքում տրամաբանական ենթական կամ սուբյեկտը պահանջում է կրող առարկա, չեզոքի դեպքում նման առարկա կամ օբյեկտ չի պահանջվում, կրավորական սեռի բայի ենթական տրամաբանական օբյեկտն է (**Բարսեղյան Հ., 1953**):

Դ. Գյուլգատյանը պատճառական սեռը դիտում է եռարժույթ բայերի տիրույթում, ներգործական և կրավորական սեռերը՝ երկարժույթ, անդրադարձ և փոխադարձ սեռերը՝ միարժույթ, չեզոք սեռը՝ արժույթազուրկ կամ զրո արժույթ (**Գյուլգատյան Դ., 2015**):

1.2.Ներգործական սեռ: Ներգործական կառույցներում գործող ելակետը ենթական է, որը պահանջում է իր հետ հարաբերության մեջ մտնող, գործողությունը իր վրա կրող առարկա: Ներգործական սեռի բայերը պահանջում

են միշտ հայցական հոլովով լրացում՝ անձի դեպքում տրականաձև, իրի դեպքում՝ ուղղականաձև: Սա անմիջապես բխում է բայի էությունից: Նրա պահանջած ուղիղ խնդիրը ընդունում է *ու՛մ, ի՞նչ* հարցերը: Ուղիղ խնդիր և ներգործական բայ հարաբերությունները կարող են բազմապիսի լինել: Նշենք ամենակարևորները.

. ուղիղ խնդիրը կարող է ներգործվել, փոփոխվել, ազդվել՝ *նորոգել պատը, սպանել մարդուն, կոտրել բաժակ, պատռել էջը* և այլն:

. ուղիղ խնդիրը կարող է լինել որպես արդյունք գործողության հետևանքով՝ *գրել գիրք, կառուցել տուն, սրտեղծել բանակ* և այլն:

. ուղիղ խնդիրը կարող է լինել այն առարկան, որի վրա ուղղված է գործողությունը իր ամբողջ ծավալով՝ առանց իրական փոփոխություններ մտցնելու նրանց մեջ՝ *դիտել ֆիլմը, սիրել հայրենիքը, լսել ծայնը, մոռանալ նրան, զգալ ամեն ինչ* և այլն:

Ներգործական և կրավորական սեռի հետ կապված լրացումները կոչվում են սեռի խնդիրներ: Որոշ լեզվաբաններ ներգործական սեռի բայերի պահանջով դրված ուղիղ խնդիրը կոչում են կրող խնդիր:

Ներգործական բայերը, ըստ իրենց կազմության, լինում են պարզ՝ *գրել, բարեկարգել, հաղթահարել, և* բաղադրյալ՝ *մտցնել, բարձրացնել, թաքցնել*: Հայերենի ներգործական բայերի ստվար մասը պատճառական բայերն են, որոնց մեծ մասը ներգործական սեռի են:

Չեզոք բայերի մի մասը, ստանալով *-ցն-* ածանցը, դառնում է ներգործական՝ *մեծանալ-մեծացնել, բարձրանալ-բարձրացնել, հեռանալ-հեռացնել* և այլն:

-Ցն- կարող են ստանալ նաև որոշ ներգործական բայեր՝ *հասկանալ-հասկացնել, հագնել-հագցնել, խմել-խմեցնել, տեսնել-տեսցնել, կարդալ-կարդացնել*:

Ներգործականից ստեղծված պատճառականների և պարզ ներգործականների միջև կա տարբերություն: Սրանք պահանջում են մեկ այլ

առարկա՝ ենթակայի գործողության ազդեցության տակ մեկ այլ առարկայի վրա ազդելու համար. *Մայրը զգեստ է հագնում երեխային:*

Սակայն ոչ բոլոր *–ցն–* ածանց ունեցող բայերն են ներգործական: Կան պատճառական բայեր, որոնք չեն պահանջում ուղիղ խնդիր, չեն ազդում այլ առարկայի վրա, սեռով չեզոք են, այլ ոչ թե ներգործական: Օրինակ՝ *խոռացնել, խոխոռացնել, չփփացնել, փնչացնել, փռշտացնել*, որոնք բնածայնական գործողության պատճառականաձև չեզոք սեռի բայեր են:

Պատճառական բայեր են կազմվում նաև *տալ* բայի հարադրությամբ՝ *սիրել-սիրել տալ, բերել-բերել տալ, հեռացնել-հեռացնել տալ, ավելացնել-ավելացնել տալ* և այլն: *Տալ* բայով պատճառականները ցույց են տալիս գործողություն, որը ոչ թե ենթական է կատարում, այլ կատարել է տալիս, դրդում է մեկ ուրիշին:

Երբեմն ներգործական սեռի բայերը ունենում են ոչ թե հայցական, այլ բացառական հոլովով դրված ուղիղ խնդիր, որը կոչվում է մասնական ուղիղ խնդիր՝ *ուտել հացից, խմել ջրից, ուղարկել գրքից, տալ նյութերից* և այլն: Մասնական ուղիղ խնդիրը չպետք է շփոթել մասնական ենթակայի հետ: Տարբերակվում են սրանք *–վ–* ածանցի միջոցով՝ *Հաղորդում էին Կոմիտասի ստեղծագործություններից: Հաղորդվում էր Կոմիտասի ստեղծագործություններից:*

Ինչպես նշեցինք, ուղիղ խնդիրը հայցական հոլովով է դրվում՝ անձի դեպքում՝ տրականաձև, իրի դեպքում՝ ուղղականաձև. *Աղջիկը ճանաչեց մարդուն: Սիրում եմ մուգ երկինքը:* Կենդանիների անունները անորոշ առումով գործածվելու դեպքում դրվում են ուղղականաձև հայցականով՝ *Մի մեծ շուն ուներ Ավոն:* Որոշյալ առման դեպքում դրվում են տրականաձև հայցականով՝ *Ավոն սիրում էր իր շանը:* Որոշ դեպքերում անձը, որն իրի փոխարեն է գործածվում, դրվում է ուղղականաձև հայցականով՝ *Ամուսինները տղա որդեգրեցին:*

1.3.Կրավորական սեռ: Կրավորական սեռը արդի հայերենում բայի քերականական ձևափոխությամբ ստացվող սեռ է: Գործողությունը կամ եղելությունը քերականորեն ներկայացվում է հակադարձ ուղղությամբ: Արդի

հայերենում կրավորական սեռը կազմվում է ներգործական սեռից հատուկ ձևային՝-վ- ածանցի հավելման միջոցով: Սակավ բացառություններով յուրաքանչյուր ներգործական սեռի բայ ունի իրեն համապատասխան կրավորականը՝ *բարձրացնել-բարձրացվել, զգալ-զգացվել, կարդալ-կարդացվել, գրել-գրվել, մեծացնել-մեծացվել, պարզևարել-պարզևարվել*:

Եթե ներգործական սեռի բայերը ցույց են տալիս մի գործողություն, որ ենթակայից անցնում է խնդրին, ապա կրավորական սեռի բայերը ցույց են տալիս խնդրից ենթակային անցնող գործողություն:

Սուկ –վ-ի առակայությունը բավական չէ բայը կրավորական համարելու համար: Մեծ մասամբ գրեթե բոլոր ներգործական կառույցի նախադասությունները կարող ենք փոխել կրավորականի. *Ճարտարապետը քանդակեց արձանը: Արձանը քանդակվեց ճարտարապետի կողմից:* Ներգործական նախադասությունում քերականական սուբյեկտը և օբյեկտը համապատասխանում են տրամաբանական սուբյեկտին և օբյեկտին, մինչդեռ երկրորդում՝ կրավորականում, տրամաբանական սուբյեկտը դառնում է անուղղակի խնդիր, տրամաբանական օբյեկտը՝ ենթակա: Տրամաբանական սուբյեկտը կամ ներգործող խնդիրը՝ կրավորական սեռի խնդիր, արտահայտվում է կա՛մ բացառական հոլովով, կա՛մ սեռական հոլովի և *կողմից* կապի միջոցով. *Տղան սպանվեց հանցագործից //հանցագործի կողմից*:

Լինում են նաև ներգործող խնդրի՝ գործիական հոլովով գործածություններ՝ *Աղջիկը հիացած էր երիտասարդով: Սար ու ձոր ծածկվեց ձյունով*:

Չպետք է շփոթել ներգործող խնդիրը պատճառի պարագայի հետ՝ *Տղան ինքնամոռաց պաշտպանվում էր հարվածներից: Երեխան սրթսրթում է ցրտից*:

Ուղարկվել, հրավիրվել, ծաղրվել բայերը, ինչ կառույցում էլ լինեն, արտահայտում են կրավորականություն, բայց *հանձնվել, պատրաստվել, սկսվել* և նմանատիպ այլ բայեր, կախված կառույցից, արտահայտում են կրավորականություն կամ չեզոքություն. *Աշխատանքը հանձնվել է այս*

ուսանողների կողմից: Նա գերի հանձնվեց: Կամ Գյուղացիների կողմից սկսվեց աշխատանքը: Սկսվեց հորդառատ անձրև:

Մի շարք կրավորական բայեր արտահայտում են այնպիսի գործողություն, որը կատարում է ենթական, բայց այն ուղղված է նաև հենց իր վրա: Սրանք մեր քերականության մեջ անվանում են *անդրադարձ բայեր՝ լվացվել, սանրվել, զուգվել, փաթաթվել, յուղվել, օծվել, շպարվել, մաքրվել, օծվել* և այլն:

Ժամանակակից հայերենում կան մի շարք չեզոք (կրավորաձև չեզոք) բայեր՝ *–վ* ածանցով՝ *բնակվել, գանգալվել, գժվել, գունալվել, զբաղվել, հաշվել, հակվել, թաքնվել, խաղաղվել, խելագարվել, հարձակվել, հիասթափվել, հնազանդվել* և այլն: Այս խմբի բայերը եղել են կրավորաձև չեզոք նաև գրաբարում: Նրանցից մի քանիսը ունեցել են *Ե լծորդությամբ ներգործականը՝ խաղաղիմ-խաղաղեմ, հարձակիմ-հարձակեմ, հնազանդիմ-հնազանդեմ:*

Մի քանի կրավորական բայեր ցույց են տալիս երկու կամ մի քանի առարկաների գործողություններ, որոնք կատարում են առարկաներից յուրաքանչյուրը, բայց նաև հանդես են գալիս որպես մյուս առարկայի կատարած գործադրության օբյեկտ: սրանք *փոխադարձ բայերն են՝ համբուրվել, պաչպչվել, ծեծկվել, տեսնվել, ողջագուրվել, բախվել, զարկվել* և այլն. *Նրանք համբուրվում էին երկնի աստղերի տակ:*

Ա. Աբրահամյանը և մի շարք այլ լեզվաբաններ առաջ են բերում *միջին-անդրադարձ սեռային առումը*: Ենթական ինքը մասամբ կրում է, կատարում է, ունենում է դրության փոփոխություն: Կրավորաձև չեզոք է համարում առանց *–վ*-ի տարբերակ չունեցող բայերը՝ *սխալվել, հարձակվել, վախճանվել, զբաղվել, բնակվել* և նմանատիպ այլ բայեր (**Աբրահամյան Ա., 1962**):

1.4.Չեզոք սեռ: Այս բայերը զուրկ են ուղիղ խնդրի սեռային պահանջից, ցուցաբերում են չեզոք սեռի հատկանիշներ: Չեզոք սեռի դեպքում հանգումային առարկան արդեն ոչ թե հայցական հոլովով է, այլ՝ տրական, կամ այն կարող է լինել պարագա՝ հայցական հոլովով, բայց ոչ երբեք հայցական հոլովով ուղիղ խնդիր՝ *Մազերը թափվել էին երեսին: Տղան գնաց տուն* և այլն:

Շփոթության տեղիք է տալիս չեզոք սեռի՝ տրական հոլովով դրվող հանգման խնդիր լրացումը: Այն նման է անձի դեպքում տրականաձև հայցականին: Պետք է հիշել, որ չեզոք սեռի բայերը ցույց են տալիս հանգում, մոտեցում, ուղիղ ձևով չեն ազդում առարկայի վրա, հանգման խնդիրն էլ չի պատասխանում ուղիղ խնդրի *ու՛մ, ի՞նչ* հարցերին, այլ *ու՛մ, ինչի՞ն, ինչի՞* հարցերին՝ *Նրանք համաձայնեցին կարծիքին: Երեխան չէր հնազանդվում դաստիարակչուհուն: Ծովի գույնը փոխվեց կապույտի:* Հանգման խնդիրը կարող է դրվել *կապով ու կապի խնդրով՝ հարձակվել թշնամու վրա, բողոքել դատավճռի դեմ, ազդել ընկերոջ վրա:*

Տարօրինակ ու սխալ են *վազվել, հոգնվել, ընկնվել, փախչվել* և նման ձևերը: Հանդիպում են երբեմն սակավաթիվ այլ գործածություններ՝ *այս կոշիկով լավ է քայլվում, դրա համար նրան պիտի դիմվի, այստեղով դժվար կգնացվի:*

Սակայն չեզոք սեռի իմաստ են արտահայտում բազմաթիվ կրավորական բայեր՝ *բացվեց առավոտ, կուտակվեցին ամպեր, վերքը փակվեց, նա ոգևորվեց, տղան համոզվեց, արտերը փովել են, նա տանջվում է:*

Չեզոք սեռը ունի ուժեղ խնդրառություն՝ *վախենալ մահից, սարսափել նրանից, ծանծրանալ գանգադներից, ամաչել քեզանից* կապակցություններում լրացումները ներգործող խնդիրներ չեն: Տրականով արտահայտված լրացումները *օգնել ընկերներին, հասնել կայարանին, հանդիպել մարդու, պատկանել աշխատանքին* օրինակներում ևս ոչ թե ուղիղ խնդիրներ են, այլ անուղղակի:

Եթե տրամաբանորեն որոշենք բայի սեռը, ապա *դավաճանել, օգնել, տիրապետել* բայերը ևս կհամարենք ներգործական: Թեև սրանք բայի և խնդրի տրամաբանական հարաբերությամբ նման են ներգործականներին: Բայց այս բայերը պահանջում են անուղղակի խնդիր լրացում՝ *դավաճանել հայրենիքին, տիրապետել լեզվին:*

Նույն բայերը կարող են պատկանել և՛ ներգործական, և՛ չեզոք սեռերին՝ կախված իրենց իմաստներից՝ *ապրել Երևանում, ապրել լավ օրեր, նայել դաշտերին, նայել ֆիլմը:* Այս երևույթը կոչվում է *կրկնասեռություն*: Պետք է հաշվի

առնել, որ ձևով նույն, իմաստով տարբեր բայերը չի կարելի համարել կրկնասեռ՝ *մեկնել-բացատրել և մեկնել-գնալ*: Սրանք նույնանուն բայեր են: Կրկնասեռ բայերի իմաստային փոփոխությունները, երանգավորումները, տարբերակումները դուրս չեն գալիս նույն բայի իմաստային շրջանակից: Այսպիսի բայերից են *աշխատել, ապրել, նայել, պրծնել, շրջել, սպասել*. ապրել կյանք - ապրել երկրում, սովորել դասը-սովորել միջավայրին, կմարի կյանքս-մարել եմ աստղեր:

Բառիմաստի փոփոխությամբ սեռային տեղաշարժերը ակտիվ են նաև մեր օրերում՝ *զորքը կայանեց այստեղ-նա կայանեց զորքը, կրակել դիրքի վրա-կրակել անցորդին (Ավետիսյան Յու., 2024)*:

Արդի հայերենում շատ բայերի դեպքում այս միտումը ավարտված չի կարելի համարել: Օրինակ՝ *գերազանցել, կարողել, հսկել* և այլ բայեր կարելի է համարել չեզոքից ներգործական սեռին անցնող: Կրկնասեռ չի կարելի համարել այն բայերը, որոնք լծորդությունների տարբերություններով ունեն սեռային տարբերություններ՝ *Ա լծորդությամբ՝ չեզոք, իսկ Ե լծորդությամբ՝ ներգործական՝ ծխալ//ծխել, փողփողալ//փողփողել, երերալ//երերել, թվալ//թվել, ծփալ//ծփել* և այլն:

Սեռերի արտահայտման մեջ կարևոր են բայիմաստները: Ըստ սրանց՝ փոխվում են սեռերը. շրջել-շուռ տալ /շրջել-ման գալ, մեկնել-բացատրել/մեկնել-գնալ:

2. Բայասեռի ըմբռնումը և ձևակերպումը արևմտահայերենում:

2.1. Ներգործական սեռը արևմտահայերենում: Այստեղ ևս ներգործական սեռի բայերը արտահայտում են այնպիսի գործողություն, որի կատարման համար պահանջվում է կրող առարկա՝ ուղիղ խնդիր: Արևմտահայերենում ուղիղ խնդիրը դրվում է միայն ուղղական (բուն հայցական) հոլովով: Այստեղ որոշ բայեր՝ *ազդել, խնայել, յաղթել, ներել, վնասել*, սկսել են ստանալ անձի առումով ուղիղ խնդիր՝ *Արշակը յաղթեց Արամին: Գեղամը վնասեց բարեկամներուն*: Սրա բացատրությունն այն է, որ այս բայերը, ըստ գործածության կամ բառիմաստի,

կարող են ստանալ նաև տրականաձև հայցականով ուղիղ խնդիր **(Ավետիսյան Յու., 2007)**:

Ըստ արևմտահայ քերական Կ. Առաքելյանի՝ սրանք ներգործական սեռի բայեր չեն, թեև ունեն կրավորական տարբերակներ, և սրանց լրացումը տրական հոլովով անուղղակի խնդիր է **(Առաքելյան Կ., 1998)**:

Ըստ Ռ. Սաքապետոյանի՝ գործածությունների այս յուրահատկությունները քերականական նոր իրողություններ են, որ արևմտահայերենում ձևավորվել են սկսել արևելահայերենի ազդեցությամբ: *Խնայել հացը և խնայել մեղավորին, զարնել թռչուն և զարնել Աշոտին, ներել պարտքը և ներել աշակերտին* **(Սաքապետոյան Ռ., 2006)**:

Երկու գրական հայերեններում էլ *-ցն-* ածանց ունեցող գրեթե բոլոր բայերը ներգործական սեռի են՝ *ճանչցնել, խենթեցնել, վազցնել// վազեցնել, լայնցնել, լեցնել* և այլն: Սրանք ընդունում են նույն բնույթի հարցեր՝ որոշ ձևային տարբերությամբ. արևելահայերենում՝ *ո՞ւմ, ի՞նչ(ը), արևմտահայերենում՝ որո՞ւ, ի՞նչ(ը), զո՞ւ*: Արևմտահայերենում էլ ներգործական են հիմնականում Ե խոն. բայերը, Ա խոնարհումից որոշ բայեր. *ջրել, բերել, ներկել, անել/ընել, ասել/ըսել, բանալ, մոռնալ, գիտնալ, կարդալ, սորվիլ* և այլն:

2.2.Կրավորական սեռը արևմտահայերենում: Այս բայերը ցույց են տալիս գործողության անցում այլ առարկայից ենթակայից: Ձևային հակադրությունն *-ու(-վ-)* ածանցի պարտադիր առկայությունն է: Արևմտահայերենում ևս կրավորական սեռի բայերը կազմվում են ներգործականներից: Բայի սեռի փոփոխություններից՝ փոխվում է նախադասության կառուցվածքը: Կրավորական սեռի ցուցիչը նույն *-վ-*ն է, որը արևմտահայերենում դառնում է *-ու-*, ավելանում է *Ե* և *Ի* խոնարհման աններածանց բայերի ներկայի հիմքին՝ *բերել-բերուիլ, խօսիլ-խօսուիլ, զարնել-զարնուիլ, գրել-գրուիլ*, իսկ *Ա* խոնարհման աններածանց ու սոսկաձանցավոր բայերի անցյալի հիմքին՝ *կարդալ-կարդացուիլ, հասկնալ-հասկցուիլ, հեռանալ-հեռացուիլ, մոռնալ-մոռցուիլ*: Արևմտահայերենում պատճառական բայերի

դեպքում *-ու-*ն ավելանում է *-ցն-* ածանցի *-ն-*ի փոխարեն՝ *հարստացնել-հարստացուիլ*: Այս դեպքում պատճառական բայերը և սկզբնաձևերը նույնանում են՝ *հասկանալ-հասկացուիլ, հասկացնել-հասկացուիլ*:

2.3.Չեզոք սեռը արևմտահայերենում: Այս բայերը ցույց են տալիս ենթակայի այնպիսի գործողություն, որի կատարման համար չի պահանջվում անմիջապես առարկա՝ որպես ուղիղ խնդիր: Չեզոք սեռի բայերը *-ու-(-վ-)* ստանալ չեն կարող և ձևային ընդհանրություն չունեն և՛ արևմտահայերենում, և՛ արևելահայերենում:

Չեզոք սեռի են *-ան-*, *-ն-* սուկաձանց ունեցող բայերի մեծ մասը և *-չ-*ով բոլոր բայերը՝ *մեռնիլ, բուսնիլ, իջնել, իյնալ, հիանալ, թռչիլ, փախչիլ*: Այստեղ արդեն մասնակի տարբերություններ կան արևելահայերենի ու արևմտահայերենի միջև. արևմտահայերենում ներգործական սեռի որոշ բայեր չեզոքի իմաստ են արտահայտում լծորդության փոփոխությամբ՝ *-ել* մասնիկը փոխելով *-իլ*-ի: Պոլսի բարբառում *-իլ*-ով վերջացող չեզոք բայերից ստացվում են ներգործական սեռի բայեր՝ *-իլ*-ը վերածելով *-ել*-ի. արդյունքում արևմտահայերենում ունենք *ազադիլ/ազադել, էրիլ/էրել, վառիլ/վառել* և այլ տարբերակները կամ *ծավալել-ծավալիլ, շարժել-շարժիլ* ձևերը (**Աճառյան Հ., 1959**): Միջին հայերենի անցողական բայերի երեք սեռերն էլ պահպանվել են Պոլսի բարբառում, որից էլ մասնակիորեն անցել են արևմտահայ գրական լզվին: Վերջինում էլ մի քանի ներգործական բայեր կրավորական սեռի ձևից բացի ունեն առանձին չեզոք սեռի ձևեր. *թափել//թափիլ//թափվիլ, այրել//այրիլ//այրվիլ, մարել//մարիլ//մարվիլ* (**Այտընեան Ա., 1866**):

Փոխադարձ, անդրադարձ և *կրավորակերպ չեզոքները* արևմտահայերենում Ի խոնարհման են՝ *բարւոքուիլ, գունափուիլ, սուզուիլ, գրկախառնուիլ, լուացուիլ* և այլն:

Անդրադարձ և *փոխադարձ* բայերի համար իբրև տարբերակիչ հատկանիշ է նշվում դրանց ենթակայի շնչավոր լինելը (**Ավետիսյան Յու., 2007**):

Արևմտահայերենին բնորոշ է կրկնասեռությունը: Կան բազմիմաստ բայեր, որոնք տարբեր իմաստներով պատկանում են տարբեր սեռերի. *սորվիլ-ուսանել/սորվիլ-վարժվել, լսել-ունկնդրել/լսել-հնազանդվել, նայիլ-աչք:*

-Ու-(վ) ածանց ունեցող բոլոր բայերը չէ, որ կրավորական են: Դրանք հավասարաչափ գործածվում են և՛ որպես կրավորական, և՛ որպես չեզոք: *Նամակը գրուեցաւ իմ կողմէս:*-կրավորական, *Տղան կամաւոր գրուեցաւ:*-չեզոք:

Առանձին բառեր կամ բառակապակցություններ, որոնք արևմտահայերենում ունենում են բառիմաստի տարբերություն, երևան են հանում նաև սեռային տարբերություն. *մորիկ ընել/լսել*-ներգործական, *մորիկ անել/նայել*-չեզոք:

Վայելել և վայլել բայերը նույն *Ե* լծորդության են, բայց պատկանում են տարբեր սեռերի՝ *վայելել-ըմբռնխնել, ունենալ, վայլել-սազել:*

3. Ժամանակակից հայերենի սեռորոշ մասնիկները:

Ժամանակակից հայերենի սեռանիշ մասնիկները երկուսն են՝ $(ա, ե)g(ն/ր)$ և $-վ$: $(ա, ե)g(ն/ր)$ մասնիկը եռաբաղադրիչ է.

$.-g-$, որ մասնիկի իմաստի բուն կրողն է, ծագմամբ նույնն է կատարյալի g -ի հետ,

$.ա, ե$ ձայնավորներ, որոնք նույն կատարյալի հիմքի $ա$ և $ե$ -ն են, որոնց բացակայությունը որոշվում է կատարյալի հիմքում նրանց բացակայությամբ՝ զրո մասնիկով՝ *խոսեց-խոս-ե-ց-խոս-ե-ց-ն/ր-*, *մն-ա-ց-մն-ա-ց-ն/ր-* և այլն:

$.ն/ր-$ ն, որը նույնն է կերպատիպարանիշ մասնիկի հետ, և որի բացակայությունը որոշվում է հաջորդող $վ$ -ի առկայությամբ: Այս մասնիկը հանդես է գալիս ինը դիրքային տարբերակներում՝ *ացն, եցն, ցն, ացր, եցր, ցր, աց, եց, ց*: Առաջին վեց տարբերակներով օժտված բայաձևերը խոնարհվում են հետևյալ կերպ՝ *վեր-ցն-եմ, վեր-ցր-ի, վեր-ցր-ու, վեր-ցր-ե՛ք, խոս-եց-վ-եմ, խոս-եց-վ-եց-ի* :

$-Վ$ -ն կարող է հանդիպել ինչպես նախորդող $(ա, ե)g (ն/ր)$ մասնիկի ուղեկցությամբ, այնպես էլ առանց նրա՝ *գրվեմ, բերվեմ, թողնվեմ, տեսնվեմ, հագնվեմ, վերցվեմ*:

-Վ-ի հավելման դեպքում մասնակաղապարային փոփոխություններ չեն կրում միայն որոշ բայեր՝ *խոսվի՛ր-խոսի՛ր, խոսվեց-խոսեց*: Մնացած բոլոր դեպքերում բայերի խոնարհման մասնակաղապարները խախտվում են, փոխվում՝ *մնացվեմ-մնամ-մնա՛, մոտեցվեցե՛ք-մոտեցե՛ք*:

-Վ-ն ցույց է տալիս կրավորականություն- ոչ կրավորականություն հակադրություն, բայց որոշ բայական հիմքերի դեպքում՝ անդրադարձություն-ոչ անդրադարձություն, փոխադարձություն-ոչ փոխադարձություն հակադրություններ: **Աննան և Արմենը ողջագուրվեցին** նախադասության մեջ երկուսն էլ ենթակա են, իսկ **Աննան ողջագուրվեց Արմենի հետ** նախադասության մեջ Աննա-ն ենթակա է, Արմենի հետ-ը միասնության խնդիր: Կան բայեր, որոնք առանց -վ-ի գործածություն չունեն՝ սիրահարվել, հարձակվել:

Բայական մյուս ածանցները չի կարելի սեռանիշ անվանել, քանի որ դրանք հավասարապես հանդես են գալիս և՛ ներգործական, և՛ չեզոք սեռի բայերում:

Սոսկածանցավոր -ան- ածանց ունեցող բայերում ներգործական են *գողանալ, իմանալ, խոստանալ* և այլ բայեր, չեզոք են *զարգանալ, զարմանալ, զլանալ, ընթանալ* և այլ բայեր: -Ան- ածանց ունեցողներից որոշները ունեն իրենց անածանց զուգահեռները՝ *բարդանալ//բարդել, ձևանալ//ձևել, կարճանալ//կարճել, նեղանալ//նեղել, չորանալ//չորել*, որոնց մեջ զուգահեռությունները տարբեր սեռերի են:

-Են ածանցավոր բայերը հայերենում քիչ են: Կան երկու սեռերն էլ՝ *արբենալ, արժենալ*՝ չեզոք, *գիտենալ, կամենալ, ուզենալ*՝ ներգործական:

Նույնն է նաև -ն- ածանցի դեպքում. *անցնել, առնել, գտնել, թողնել, լցնել, հագնել*, ՝ ներգործական, *ելնել, ընկնել, իջնել, բուսնել, լինել, հասնել, մեռնել*՝ չեզոք: -չ- ածանցովները չեզոք են՝ *թռչել, կորչել, թաքչել, հալչել, հանգչել, ուռչել, սառչել*:

Բազմապատկական -ադ-, -ոդ-, -կոդ-, -դ-, -կլդ-, -ռդ-, -կռդ- ածանցներով բայերի ճնշող մեծամասնությունը ներգործական սեռի են: Չեզոքները շատ քիչ են: *Կապոդել, տնտրոդել, խոցոդել, ծալծլոդել, պոկոդել*

բայերը ներգործական են, *հուրհրապել, ցափկոյել, քնոյել, նսփոյել, սափկոյել*՝ չեզոք:

ԵԶՐԱԿԱՑՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

Ժամանակը, անընդհատ փոփոխվող լեզվամտածողությունը, պահանջները, օտար ազդեցությունները իրենց ազդեցությունն են ունեցել լեզվական ցանկացած երևույթի վրա, այդ թվում՝ բայի սեռի, ինչն էլ ժամանակի ընթացքում զարգացել է, ճշգրտվել, պարզեցվել, հստակեցվել: Այսպիսով՝

1. Ներգործական սեռի բայերը ունեն հայցական հոլովով ուղիղ խնդիր կամ բացառականով մասնական ուղիղ խնդիր լրացում:
2. Ոչ բոլոր ներգործական սեռի բայերն ունեն իրենց կրավորականները:
3. Գրեթե բոլոր պատճառական բայերը ներգործական են:
4. Եթե ներգործականում առաջնային է սուբյեկտը, ապա կրավորականում օբյեկտի դերն ավելի է մեծանում:
5. Կրավորական սեռի բայերը պիտի ունենան բացառականով ներգործման անուղղակի խնդիր լրացում, պիտի հստակ լինի գործողության կրումը այլ առարկայից, և պարտադիր առկա լինի *–վ–* ածանցը, սակայն սոսկ *–վ–*ի առկայությունը բավարար չէ բայը համարելու կրավորական:
6. Չեզոք սեռի դեպքում տրամաբանական սուբյեկտն ու տրամաբանական ենթական համընկնում են: Հանգումային առարկան տրական հոլովով է, կարող է լինել հայցականով, բայց պարագա:
7. Սեռերի անընդհատ զարգացման ու փոփոխության ամենավառ ապացույցներից է նաև բայերի կրկնասեռությունը, որը կա նաև արևմտահայերենում:
8. Արևմտահայերենում ուղիղ խնդիրը դրվում է միայն ուղղական հոլովով: Թեև վերջին շրջանում այն սկսել է դրվել տրականաձև հայցականով: Սրանք քերականական նոր իրողություններ են՝ արևելահայերենի ազդեցությամբ:

9. Արևմտայերենում ևս գրեթե բոլոր պատճառական բայերը ներգործական են:
10. Արևմտահայերենում կրավորական սեռի ցուցիչը –ու-ն է:
11. Սեռորոշ մասնիկների ու վերը նշած բազմաթիվ ապացույցների միջոցով հստակ որոշվում է բայի սեռը: Այն գրեթե վիճահարույց չէ:

ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

1. **Աբեղյան Մ. (1965)**, Հայոց լեզվի տեսություն, Երևան, «Միտք» հրատ.:
2. **Աբրահամյան Ա. (1962)**, Բայը ժամանակակից հայերենում, Երևան, ԳԱԱ հրատ.:
3. **Աղայան Է. (1967)**, Ժամանակակից հայերենի հոլովումը և խոնարհումը, Երևան, ԳԱԱ հրատ.:
4. **Աճառյան Հ. (1940)**, Հայոց լեզվի պատմություն, մաս 1, Երևան, ԵՊՀ հրատ.:
5. **Աճառյան Հ. (1951)**, Հայոց լեզվի պատմություն, մաս 2, Երևան, ԵՊՀ հրատ.:
6. **Այտընեան Ա. (1866)**, Քննական քերականություն աշխարհաբար կամ արդի հայերէն լեզուի, Երևան, ԵՊՀ հրատ.:
7. **Ավետիսյան Յու. (2007)**, Արևելահայերենի և արևմտահայերենի զուգադրական քերականություն, Երևան, ԵՊՀ հրատ.:
8. **Ավետիսյան Յու. (2024)**, Ժամանակակից հայոց լեզու, Ձևաբանություն, Երևան, «Զանգակ» հրատ.:
9. **Բարսեղյան Հ. (1953)**, Արդի հայերենի բայի և խոնարհման տեսություն, Երևան, ԳԱԱ հրատ.:
10. **Գյուլգատյան Դ. (2015)**, Անցողականության և բայասեռի քերականական կարգերի տիպաբանություն, «Բանբեր», N 3, (102), ԵՊՀ հրատ., 37-44 էջ:
11. **Պալասանյան Ս. (1906)**, Քերականություն մայրենի լեզուի, 5-րդ տիպ, Թիֆլիս, «Հայկական տպագրական ընկ.» հրատ.:

12. **Սաքապետոյան Ռ. (2006)**, Արևմտահայերենի դասագիրք, Երևան, ԵՊՀ հրատ.:

REFERENCES

1. **Abeghyan M. (1965)**, Hayoc lezvi tesowt'yown /Theory of the Armenian Language/, Yerevan, "Mitq" Publishing House.
2. **Abrahamyan A. (1962)**, Bayy' jhamanakakic hayerenowm /The Verb in Modern Armenian/, Yerevan, NAS Publishing House.
3. **Aghayan E. (1967)**, Jhamanakakic hayereni holowowmy' ev xonarhowmy' /Inflection and Conjugation of Modern Armenian/, Yerevan, NAS Publishing House.
4. **Acharyan H. (1940)**, Hayoc lezvi patmowt'yown /History of the Armenian Language/, Part 1, Yerevan, YSU Publishing House.
5. **Acharyan H. (1951)**, Hayoc lezvi patmowt'yown /History of the Armenian Language/, Part 2, Yerevan, YSU Publishing House.
6. **Aytyan A. (1866)**, Qnnakan qerakanowt'iwn ashxarhabar kam ardi hayere'n lezowi /Examination Grammar of the World or Modern Armenian Language/, Yerevan, YSU Publishing House.
7. **Avetisyan Yu. (2007)**, Arelahayereni ev arevmtahayereni zowgadrakan qerakanowt'yown /Comparative grammar of Eastern and Western Armenian/, Yerevan, YSU Publishing House.
8. **Avetisyan Yu. (2024)**, Jhamanakakic hayoc lezow. D'evabanowt'yown /Modern Armenian language, Morphology/, Yerevan, "Zangak" Publishing House.
9. **Barseghyan H. (1953)**, Ardi hayereni bayi ev xonarhman tesowt'yown /Theory of verb and conjugation in modern Armenian/, Yerevan, NAS Publishing House.
10. **Gyulzatyan D. (2015)**, Ancoghakanowt'yan ev bayaser'i qerakanakan kargeri tipabanowt'yown /Typology of transitivity and verb gender grammatical orders/, "Banber", No. 3, (102), YSU Publishing House., pp. 37-44.

11. **Palasanyan S. (1906)**, Qerakanowt'iwn mayreni lezowi /Grammar of the native language/, 5th edition, Tbilisi, "Armenian Printing Company" Publishing House.
12. **Sakapetoyan R. (2006)**, Arevmtahayereni dasagirq /Textbook of Western/ Armenian, Yerevan, YSU Publishing House.

Armine Poghosyan, Ani Poghosyan

**Controversial issues of verb gender in Eastern Armenian
Comparison with Western Armenian Gender-defining particles
Conclusion**

Keywords and expressions: *Verb gender, neuter, intransitive, passive, particle, verb, suffix, direct object.*

Language is a living organism and is subject to various influences and changes over time. Verb voice, more than any other linguistic unit or grammatical order, has changed considerably over the years and centuries. And now we have many controversial issues related to verb voice. The goal of our work is to show these changes and to give a solid answer to the problematic questions.

Let's remember that the gender order of a verb indicates the relationship between the grammatical subject and the object, the logical subject and the object. In other words, gender expresses the verb's ability to take on a task and its relationship to that task and subject.

By also presenting a brief study of gender-defining particles, we will provide a grammatical canonical picture of voice order in both Eastern and Western Armenian. There are conflicting opinions and very different perspectives. We will bring these together, summarize them, and understand how voice-defining particles help to distinguish the voice of a verb, and answer all the controversial questions related to voice. We will also briefly present a picture of the decades-long process of

studying the voices of modern Armenian. We will also make comparisons with Western Armenian.

Армине Погосян, Ани Погосян

Спорные вопросы рода глагола в восточноармянском языке

Сравнение с западноармянским частицы, определяющие пол

Заключение

Ключевые слова и выражения: *Род глагола, средний род, непереходный, страдательный залог, частица, глагол, суффикс, прямое дополнение.*

Язык — это живой организм, который подвержен различным влияниям и изменениям с течением времени. Род глагола, больше, чем любая другая языковая единица или грамматический порядок, значительно изменился за годы и столетия. И теперь у нас есть много спорных вопросов, связанных с родом глагола. Цель нашей работы — показать эти изменения и дать четкий ответ на проблемные вопросы.

Давайте вспомним, что род глагола указывает на отношение между грамматическим субъектом и дополнением, логическим субъектом и дополнением. Другими словами, род выражает способность глагола выполнять задачу и его отношение к этой задаче и подлежащему.

Также представив краткое исследование частиц, определяющих род, мы предоставим грамматическую каноническую картину порядка рода как в восточноармянском, так и в западноармянском языках. Существуют противоречивые мнения и очень разные точки зрения. Мы соберем их вместе, обобщим и поймем, как частицы, определяющие род, помогают различать род глагола, и ответим на все спорные вопросы, связанные с родом. Мы также кратко представим картину многолетнего процесса изучения родов современного армянского языка. Мы также сделаем сравнения с западноармянским.

Արմինե Պողոսյան - Երևանի Ամենայն հայոց կաթողիկոս Վազգեն Առաջինի անվան հ. 168 հիմնական դպրոցի ուսուցչուհի: Գիտական հետաքրքրությունները՝ հայոց լեզու, լեզվաբանական հարցեր: poxosyana1004@gmail.com

Անի Պողոսյան-Երևանի Ամենայն հայոց կաթողիկոս Վազգեն Առաջինի անվան թիվ 168 հիմնական դպրոցի ուսուցչուհի: Գիտական հետաքրքրությունները՝ հայոց լեզու, լեզվաբանական հարցեր: anipoghosyanlil2023@gmail.com

Armine Poghosyan- teacher of Yerevan Catholicos of All Armenians Vazgen I No. 168 Primary School. Scientific interests: Armenian language, problems of linguistics. poxosyana1004@gmail.com

Ani Poghosyan - teacher of Yerevan Catholicos of All Armenians Vazgen I No. 168 Primary School. Scientific interests: Armenian language, problems of linguistics. anipoghosyanlil2023@gmail.com

Армине Погосян - учительница начальной школы № 168 имени Вазгена I Католикоса Всех Армян г. Еревана. Научные интересы: армянский язык, проблемы языкознания. poxosyana1004@gmail.com

Ани Погосян - учительница начальной школы № 168 имени Вазгена I Католикоса Всех Армян г. Еревана. Научные интересы: армянский язык, проблемы языкознания. anipoghosyanlil2023@gmail.com

Խմբագրություն է ուղարկվել 02.04.2025թ.

Հանձնարարվել է գրախոսության 14.04.2025թ.

Հրապարակման է ներկայացվել 10.09.2025թ

ԱՐՓԻՆԵ ՍԻՄՈՆՅԱՆ

ՄԱՇՏՈՑՅԱՆ ՄԱՏԵՆԱԴԱՐԱՆԻ Հ^Մ 349 ԱՍՏՎԱԾԱՇՆՉԻ
ՀՈՎՀԱՆՆՈՒ ՀԱՅՏՆՈՒԹՅԱՆ ԳՐՔԻ ՆԿԱՐԱԶԱՐԴՈՒՄՆԵՐԸ

DOI: 10.24234/journalforarmenianstudies.v2i69.176

ԱՄՓՈՓՈՒՄ

Հոդվածում ներկայացնում ենք Մաշտոցյան Մատենադարանում պահվող Հ^Մ 349 Աստվածաշնչում զետեղված Հովհաննու Հայտնության գրքի նկարազարդումները: Ձեռագիրը գրվել է 1686 թ. Նահապետ Ուրֆայեցի գրչի կողմից: Աստվածաշնչի նկարազարդումների հեղինակն է Կոստանդնուպոլսի մանրանկարչական դպրոցի հայտնի մանրանկարիչ Մարկոս Պատկերահանը: Աստվածաշունչը արժեքավոր է իր շքեղ պատկերազարդմամբ, որի բաղկացուցիչ մասն են կազմում Հովհաննու Հայտնության գրքի նկարազարդումները, քանի որ մինչ ԺԷ. դարը հայ ձեռագրարվեստում գրեթե չենք հանդիպում Հայտնության նկարազարդումներ: Հոդվածը միտված է արվեստաբանական քննության ենթարկել Մարկոս Պատկերահանի ՄՄ 349 Աստվածաշնչի Հովհաննու Հայտնության մանրանկարների պատկերագրությունը, խորհրդաբանությունը, ոճը, առանձնացնել դրանց բնորոշ գծերը, փորձել գտնել այդ մանրանկարների նախորինակները¹:

Բանալի բառեր և արտահայտություններ. Աստվածաշունչ, Հովհաննու Հայտնություն, Կոստանդնուպոլիս, պատկերագրություն, փորագրապատկեր, Մարկոս Պատկերահան:

ՆԵՐԱԾՈՒԹՅՈՒՆ

¹ Հոդվածը հրատարակվում է Հայաստանագիտական ուսումնասիրությունների և հետազոտության ազգային ասոցիացիա (National Association for Armenian Studies and Research) աջակցության շրջանակում:

ԺԷ. դարում Կոստանդնուպոլիսը վերածվել էր կարևորագույն առևտրական կենտրոնի, որի տնտեսական բարգավաճումը նպաստում էր նաև մշակութային կյանքի ակտիվացմանը: Հայ վաճառականների, արհեստավորների, կառուցողական վարպետների և արվեստագետների կենտրոնացումը այս քաղաքում հանգեցրել էր նաև գրական-մշակութային պահանջարկի աճին: Հայերեն ձեռագրերը, հատկապես՝ շքեղ պատկերազարդված Աստվածաշնչերը, մեծապես գնահատվում էին և պատվերների առարկա դառնում ինչպես հոգևորականության, այնպես էլ բարձր խավի աշխարհիկ պատվիրատուների կողմից:

Կոստանդնուպոլսի գրչատներում ստեղծված ձեռագրերից առանձնանում է Մաշտոցյան Մատենադարանում պահվող ՄՄ 349 Աստվածաշունչը՝ աչքի ընկնելով իր հարուստ գունապնակով և ոսկու առատ կիրառմամբ: Ձեռագիրը գրվել է 1686 թ. Նահապետ Ուրֆայեցի գրչի կողմից: Գրված է թղթի վրա, երկայուն բոլորգորով (**Եգանեան Օ., Զեյթունեան Ա., Անթաբեան Փ., Քեօշկերեան Ա., 2004**): Ստացողը եղել է Սարգիս վարդապետ Թեքիրդաղցին: Ձեռագիրը, ըստ հիշատակարանի, գրվել է երկու վայրում՝ Կոստանդնուպոլսում և Էջմիածնում, ինչը վկայում է տվյալ մատյանի ստեղծման շուրջ ձևավորված միջավայրի բազմակողմանիության մասին: ՄՄ 349 Աստվածաշնչի պատկերազարդումը պատկանում է Մարկոս Պատկերահանին (**Ծովական արք. Ն., 1989**)՝ կոստանդնուպոլսյան մանրանկարչական դպրոցի հայտնի ծաղկողներից մեկին:

ՄԵԹՈՂԱԲԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

Սույն հոդվածը շարադրված է տարաբնույթ և բազմալեզու ուսումնասիրությունների և գիտական հոդվածների հիման վրա: Աշխատանքի հիմքում ընկած է արվեստաբանական վերլուծության համալիր մեթոդը: Օգտագործված են նկարագրական, պատկերագրական, ոճական, ձեռագրագիտական, զուգադրահամեմատական, աղբյուրագիտական, տեխնիկա-տեխնոլոգիական մեթոդները:

ՔՆՆԱՐԿՈՒՄ

Նախքան ՄՄ 349 Աստվածաշնչի Հովհաննու Հայտնության նկարագրողումների բովանդակային և ոճական վերլուծության անցնելը նպատակահարմար ենք գտնում համառոտ անդրադառնալ Մարկոս Պատկերահանի գործունեությանը: Ներկայումս Մարկոսի ծաղկած մեզ հայտնի ձեռագրերի թիվը հասնում է տասնմեկի: Դրանցից երեքը պահվում են Մաշտոցյան Մատենադարանում, հինգը՝ Երուսաղեմի Սուրբ Հակոբյանց վանքում, մեկական օրինակներ՝ Էջմիածնի Մայր Աթոռի Մատենադարանում, Վենետիկի Մխիթարյան միաբանությունում, և մեկ օրինակ՝ Լոնդոնում գտնվող Սեմ Ֆոգի անձնական հավաքածուում: Այսպիսով, նրա ստեղծագործական գործունեության արդյունքները տարածվել են Հայաստանի և սփյուռքի տարբեր կենտրոններում՝ ցույց տալով Մարկոսի բարձր գնահատականն ինչպես ժամանակակիցների, այնպես էլ հետագա սերունդների կողմից: Նրա կենսագրական տվյալները սահմանափակ են. հիմնականում հայտնի են ձեռագրերում պահպանված մակագրություններից: Դրանց վկայությամբ Մարկոսը գործել է Կոստանդնուպոլսում, ստեղծագործել այնտեղի գրչատներում, ինչպես նաև որոշ ժամանակ եղել է Էջմիածնում, որտեղ նկարագրողել է Կոստանդնուպոլսից բերված Աստվածաշունչ մատյանը նկարիչ Մաղաքիա Կոստանդնուպոլսեցու հետ (**Ձեռ. հմր 2289**): Այս փաստը վկայում է Մարկոսի բարձր մասնագիտական հեղինակության մասին, որը հնարավոր է՝ հիմք է դարձել նրան Էջմիածին հրավիրելու: Նրա գործունեության հիմնական ժամանակաշրջանն ընդգրկում է 1651–1686 թթ., երբ աշխատել է Կոստանդնուպոլսի Սուրբ Նիկողայոս և Սուրբ Հրեշտակապետաց եկեղեցիներին կից գրչատներում (**Գևորգյան Ա., 2000**): Ձեռագրերի պատկերազարդման պատվերներ նա ստացել է նշանավոր հայ հոգևորականներից, այդ թվում՝ Խաչատուր, Հովհաննես և Մարտիրոս երեցներից, Մարտիրոս վարդապետ Ղրիմեցուց, Խաչատուր Կեսարացուց, Մահդասի Ամբակումից, Սարգիս վարդապետ Թեքիրդաղցուց և Նահապետ վարդապետ Ուռհայեցուց (**Գևորգյան**

Ա., 2000): Մարկոս Պատկերահանի գեղարվեստական ժառանգությունը լայն տարածում է ունեցել՝ դուրս գալով Կոստանդնուպոլսի սահմաններից և հասնելով Ղրիմ, Էջմիածին, Երուսաղեմ և, հնարավոր է, այլ կենտրոններ:

ԺԷ. դարի հայ գաղթօջախների մանրանկարչությունը ձևավորվել էր իբրև ինքնուրույն ոճական և պատկերագրական ուղղություն: Աստվածաշնչյան թեմատիկ նկարներում նկատվում է քաղաքային կյանքի ազդեցությունը, մասնավորապես՝ արևմտաեվրոպական սովորույթների և մտածողության ներթափանցումը: Դրանք հաճախ արտացոլում են մեծահարուստ վաճառականների հովանավորությամբ ստեղծված արվեստի նմուշներ, որոնք սերտ կապերի մեջ են եղել Արևելքի և Արևմուտքի երկրների հետ: Այդ միջավայրից ներմուծվել են նաև պերճաշուք առարկաներ, այդ թվում՝ պատկերազարդ ձեռագրեր: Արդյունքում, հայ մանրանկարչությունը սկսում է զուգակցվել եվրոպական փորագրանկարչական ավանդույթների հետ, ինչը նկատելիորեն արտահայտված է նաև Մարկոսի ստեղծագործություններում: Նրա գեղանկարչական մոտեցումներում տեսանելի է անցում՝ պատկերազարդումն ընկալելու ոչ միայն որպես բնագրի մեկնաբանում, այլև՝ որպես ինքնուրույն ստեղծագործական գործընթաց: Պատկերագրությունը հարստացվում է նոր տեսարաններով, որոնցում գերակշռում են իրական կյանքի դրվագներ, կենցաղային տարրեր:

ՄՄ 349 Աստվածաշունչ մատյանը այս միտումների ցայտուն արտահայտությունն է. այն աչքի է ընկնում շքեղ պատկերազարդմամբ, որի բաղկացուցիչ մասն են կազմում Հովհաննու Հայտնության գրքի նկարազարդումները: Մինչ Հայտնության մանրանկարների վերլուծությանը անցնելն անհրաժեշտ է դիտարկել այն համատեքստը, որում եվրոպական փորագրապատկերներն ազդել են ուշ շրջանի հայկական ձեռագրարվեստի վրա:

Հայ տպագիր գրքի պատկերազարդումները՝ սկսած առաջին հրատարակություններից, ձևավորվել են հայկական մանրանկարչության սկզբունքների հիման վրա՝ ներառելով խորաններ, ճակատազարդեր,

գլխազարդեր, լուսանցազարդեր և զարդատառեր: Ընդամին թեմատիկ պատկերագրությունն առավել հաճախ մոտեցել է արևմտաեվրոպական փորագրանկարների լուծումներին: Այս խաչաձև ազդեցությունները հատկապես ակնհայտ են ՄՄ 349 Աստվածաշնչում, որի նկարազարդումներում միաձուլված են ազգային ավանդույթը և եվրոպական պատկերային մտածողությունը: Այդ միտումը պայմանավորված էր նրանով, որ հայկական տպագրության սկզբնավորումից մինչ ԺԸ. դարը հայկական գրքերի փորագրապատկերները կատարվում էին միայն եվրոպացի վարպետների ձեռքով: Օրինակ՝ Ոսկան Երևանցու հրատարակած գրքերում, այդ թվում՝ Աստվածաշնչում², տեղ էին գտել հոլանդացի փորագրիչ Քրիստոֆել վան Զիխեմ կրտսերի (**Veldman I., 2006**) (1581 թ. Բազել-1658 թ. Ամստերդամ, եղել է հայտնի փորագրիչ Քրիստոֆել վան Զիխեմ Ավագի որդին), պատրաստած փորագրանկարները: Վան Զիխեմն իր հերթին կրկնօրինակել էր ԺԵ-ԺԷ. դարերի եվրոպական հայտնի նկարիչների և փորագրիչների աշխատանքները, ինչպիսիք են Ալբրեխտ Դյուրերը, Լուկաս վան Լեյդենը, Հենդրիկ Գուլցիուսը, Հանս Հոլբեյնը, Յոհաննես և Հիերոնիմուս Վիերիքսները, Յոհան Սադելերը, Կրիսպին վան դը Բրոքը, Հանս Մեմլինգը, Մարտին դը Վոսը, Մարտին վան Հեմսկերկը (**Simonyan A., 2019**): Այսպիսով, կարող ենք եզրակացնել, որ Քրիստոֆել վան Զիխեմն առանց բացառության ծանոթ էր նաև ֆրանկ-ֆլամանդացի փորագրիչ Թեոդոր դե Բրայի (1561-1623 թթ.) փորագրապատկերներին, որոնցից մի քանիսը հայտնվել էին 1609թ. Գերմանիայի Մայնց քաղաքում հրատարակված լատիներեն Աստվածաշնչում (**Սիմոնյան Ա., 2018**): Այս ամենից ելնելով՝ կարող ենք եզրակացնել, որ հայ տպագիր գրքերի նկարազարդման արվեստը ձևավորվել է ժամանակի գեղանկարչական բարձր վարպետությամբ ստեղծված հիմքերի վրա, իսկ Ոսկան

² Շքեղ զարդանախշերով բազմաթիվ մեծ եւ փոքր պատկերների առկայությամբ առաջին հայ տպագիր Աստվածաշունչը լույս է տեսել 1666-1668 թթ.: Այն յուրահատուկ է նախ եւ առաջ օգտագործված պատկերների հարստությամբ, որոնց քանակը Հին Կտակարանում 51-ն է, իսկ Նոր Կտակարանում՝ 107-ը:

Երևանցու հրատարակած Աստվածաշունչը դարձել է եվրոպական գեղանկարչության ազդեցությունները տարածող հիմնական աղբյուրը: Այն գեղարվեստական մեծ ազդեցություն է ունեցել ոչ միայն հայ տպագիր գրքի ձևավորման, այլ նաև ուշ շրջանի հայ միջնադարյան մանրանկարչության, հատկապես Աստվածաշնչերի պատկերազարդման վրա: Ոսկանյան Աստվածաշունչը նորորակ ու կարևորված խթան դարձավ ԺԷ-ԺԸ դարերի հայ գրքարվեստի մեջ՝ գեղարվեստական նոր ձևերի մշակման և զարգացման համար: Մեզ հասած մի շարք Աստվածաշնչեր և Ավետարաններ, որոնց մանրանկարների նախօրինակները հանդիսացել են եվրոպական պատկերները, վկայում են այս զարգացումների մասին:

Եվրոպական փորագրանկարների ոճով հայկական ձեռագիր Աստվածաշնչերի նկարազարդումը սկսվում է ԺԷ դարի առաջին քառորդում: Այդ շարժումը սկիզբ առավ Լեհաստանից և անցավ Կոստանդնուպոլիս, ապա Սպահան: Այս շարժման կարևորագույն ներկայացուցիչն էր գրիչ-մանրանկարիչ Ղազար Բաբերդացին³: Շարժումը տարածվեց նաև հայ եկեղեցիների որմնանկարչության վրա, որի լավագույն օրինակը Նոր Զուղայի Ս. Ամենափրկիչ Վանքի եկեղեցու որմնանկարներն են (**Laporte-Eftekharian S., 2006**): Ոսկանյան Աստվածաշունչից կարելի է առանձնացնել մոտ տասը թեմատիկ փորագրապատկերներ, որոնք մեծ տարածում են գտել Կոստանդնուպոլսի, Նոր Զուղայի և Սպահանի ձեռագիր Աստվածաշնչերի նկարազարդումներում:

ԺԷ դարում Նոր Զուղայում և Կոստանդնուպոլսում նկարազարդված Աստվածաշնչերը, պատկերազարդման տեսանկյունից բաժանվում են երկու խմբի: Առաջին խումբը նկարազարդվում էր Ամստերդամյան հրատարակությունների փորագրապատկերների օրինակով, իսկ մյուսը՝ Թեոդոր դե Բրայի Աստվածաշնչի հիման վրա (**Merian S., 2014**): Մաշտոցյան Մատենադարանում պահվող ձեռ. 201

³ Ղազար վրդ. Բաբերդացին Լվովի Հաճկատար Ս. Աստվածածին եկեղեցում Թորոս գրչին պատվիրել է գրել Աստվածաշունչ, որը մասամբ նկարազարդել է ինքը (**Ձեռ. Հ^ա 351**):

(Սպահան, 1660 թ.), ձեռ. 204 (Նոր Զուղա, ԺԷ. դ.), ձեռ. 349 (Կոստանդնուպոլիս, 1686 թ.), ձեռ. 6765 (Սպահան, ԺԷ. դ.), ձեռ. 6772 (Նոր Զուղա, 1658-1659 թթ.) և այլոց նկարազարդումներում տեղ են գտել եվրոպական փորագրապատկերներ՝ հատկապես Հովհաննու Հայտնության նկարազարդումները: Սա պայմանավորված է նրանով, որ Հայտնության նկարազարդումների համար նախօրինակ են հանդիսացել եվրոպական փորագրանկարները, քանի որ հայ գրքարվեստում մինչև ԺԷ. դարը Հայտնության պատկերներ գրեթե չկան:

Այժմ անդրադառնանք ՄՄ 349 Աստվածաշնչում զետեղված Հովհաննու Հայտնության գրքի նկարազարդումներից մի քանիսին, որոնք սերտ ընդհանրություններ ունեն Ամստերդամյան հրատարակությունների և եվրոպական փորագրապատկերների հետ: Այսպիսով, այն արվեստը, որն արտահայտվել է ՄՄ 349 Աստվածաշնչի մանրանկարներում, եվրոպական տպագիր գրքի միջոցով թափանցել է հայ ձեռագրարվեստ:

Հովհաննու Հայտնության գրքի նկարազարդումները

Հայտնություն Հովհաննու կամ Սուրբ Հովհաննես առաքյալի հայտնությունը (գրաբար՝ Յայտնութին Յովհաննու կամ Սուրբ Յովհաննէս առաքեալի եւ աստուածաբան աւետարանչի յայտնութիւնը) Աստվածաշունչ մատյանի Նոր Կտակարանի վերջին գիրքն է: Պատմոս կղզում աքսորված Հովհաննես առաքյալը գրել է այս մարգարեական գիրքը տեսիլքներից և հայտնություններից: Գիրքը լի է վախճաբանական այլաբանություններով և խորհրդանշաններով: Հովհաննեսը գրել է այն Պատմոս կղզում Հռոմեական կայսրության ժամանակ՝ Քրիստոսի Ավետարանը քարոզելու համար: Գիրքն ուղղված է Փոքր Ասիայի արևմտյան ափերին գտնվող յոթ եկեղեցիներին: Այն համարվում է Նոր Կտակարանի ամենից դժվար մեկնելի գիրքը:

Պաշտամունք երկնքում

(Հայտնություն Դ. 1-11)

«Եւ յետ այսր ամենայնի, տեսի, եւ ահաւասիկ դրունք երկնից բացեալ էին, եւ ձայն փողոյն զոր լուա զառաջինն, որ խաւսեր ցիս եւ ասէր. Ել այսր, եւ ցուցից քեզ զինչ լինելոցն է յապա ժամանակի: Եւ ի ժամուն յայնմիկ եղեւ յիս Հոգին Աստուծոյ, եւ տեսի աթոռ մի զի կայր յերկինս. եւ ի վերայ աթոռոյն նստէր նմա տեսւեան ական յասպիս, եւ սարդիովն. եւ քահանայք շուրջ զաթոռովն նման տեսւեան զմրխտի, եւ էին այլ աթոռք քսան եւ չորք, եւ ի վերայ աթոռոյն նստէին երիցունք քսան եւ չորս, զգեցեալ հանդերձս սպիտակս եւ ի գլուխս իւրեանց ունէին պսակս ոսկիս: Եւ յաթոռոյ անտի ելանէին փայլատակմունք, եւ ձայնք եւ որոտմունք, եւ եւթն դամբարք հրոյ բորբոքելոյ առաջի աթոռոյն, որ են եւթն զաւրութիւնք Հոգւոյն Սրբոյ...» (Աստուածաշունչ ..., 1997)⁴:

Այս մանրանկարի ստեղծման համար (նկ. 1) հիմք են ծառայել ամստերդամյան հրատարակությունների, Քրիստոֆել վան Զիխեմի (նկ. 2), ինչպես նաև Ալբրեխտ Դյուրերի և Յոհան Սադելեր Ավագի փորագրությունները:

Պատկերը բաժանված է երկու հատվածի: Նկ. 1

Վերին հատվածում՝ երկնականարի կենտրոնում՝ ոսկեգույն փառապսակի հենքին, քառակերպյան աթոռին բազմած՝ պատկերված է Հայր Աստված՝ շրջապատված սպիտակ, երկարազգեստ քսանչորս երեցներով: Հայր Աստծո

⁴ Աստվածաշունչ Մատեան Հին եւ Նոր Կտակարանաց, Յայտնութիւն Յովհաննու Դ. 1-5, Այսուհետև «Յայտնություն»-ից արվող մեջբերումներին կից կնշվեն միայն գլխահամարները:

գահի ներքևում յոթ ճրագակալներ են: Երեցներից ոմանք տավիղ են նվագում, ոմանք էլ ձեռքերում ճրագ են պահում: Մանրանկարի երկրորդ գոտիում պառկած, կիսաքնած դիրքով-պատկերված է Հովհաննես Ավետարանիչը՝ ալեհեր, երկարամորուս ծերունու տեսքով: Այս մանրանկարը շատ հազեցած է կերպարներով, և փորագրիչը կարծես տարածության յուրաքանչյուր հատված օգտագործել է:

Նկ. 2

Վերը նշված հեղինակների փորագրանկարների հետ համեմատած՝ այս մանրանկարը բովանդակային և պատկերագրական առումով ավելի աղքատիկ է և մի փոքր շեղված կանոնիկ պատկերագրությունից:

Եկեղեցին որպես Ընտրյալների Բազմություն

(Հայտնություն Է. 9-17)

«Եւ յետ այսորիկ տեսի եւ ահա ժողովուրդ բազում, որ ոչ գոյր թիւ, յամենայն ազգաց, եւ յամենայն ցեղից, եւ յամենայն լեզուաց, եւ յամենայն ժողովրդոց, որք կային առաջի աթոռոյն եւ առաջի Գառինն, արկեալ զիրեամբք հանդերձս սպիտակս, եւ ունէին ի ձեռինս իւրեանց արմաւենիս. եւ ձայնիւ մեծաւ ասէին. «Փրկութիւն Աստուծոյ մերոյ որ նստի յաթոռ Գառինն»:

ՄՄ 349 Աստվածաշնչի մանրանկարում երկնականարում՝ ոսկե հենքի վրա, պատկերված է Հայր Աստվածը, որը նստած է քառակերպյան աթոռի վրա և շրջապատված է երեցներով (նկ. 3):

Նկ. 3

Ոմանք քնար են նվագում, իսկ Աստծո փառապսակը շրջապատված է քերովբեների պատկերներով: Մանրանկարի կենտրոնում՝ կապույտ հենքի վրա, ներկայացված է Աստծո գառն՝ Հարության խաչվառը պահած: Հայր Աստծո և գառան պատկերները շրջապատված են ամպի ծվեններով, որոնց վրա տարբեր ազգերի ներկայացուցիչներն են՝ ոսկեզօծ թագերով: Նրանցից յուրաքանչյուրը երկրպագում է և՛ Հայր Աստծուն, և՛ գառանը: Այս մանրանկարը համեմված է Քրիստոֆել վան Զիխեմի համանուն փորագրանկարով (նկ. 4), որի հիման վրա ստեղծվել է նաև Դյուրերի համանուն փորագրանկարը:

Նկ. 4

Հայտնության Կինը կամ Հղի Կնոջ Տեսիլքը

(Հայտնություն ժԲ. 1-6)

«Եւ նշան մեծ երեւեցաւ յերկինս: Կին մի արկեալ զիրեաւ զարեգակն, եւ լուսինն ի ներքո ոտից նորա, եւ ի վերայ գլխոյ նորա պսակս աստեղաց յերկոտասանից. եւ էր յղի, եւ ճէր յերկնելն բազում վշտաւք, մերձ էր ի ծնանել. եւ երեւեցաւ այլ նշան յերկինս. եւ ահա վիշապ հրեղէն մեծ յոյժ, որոյ էին գլուխք եւթն, եւ եղջիրք տասն, եւ ի վերայ գլխոյ նորա եւթն խոյր. եւ տուտն նորա քարշէր մինչեւ յեւթներորդ մասն աստեղաց երկնից, եւ ընկեաց զնոսա յերկիր, եւ վիշապն կայր առաջի կնոջն որ կամէր ծնանել, զյորժամ ծնցի կինն զորդին իւր, կլցէ զնա վիշապն: եւ ծնաւ կինն որդի արու որ հովուեսցէ զժողովուրդ իւր գաւազանաւ երկաթեաւ»:

Մանրանկարի աջ անկյունում հստակորեն տեսնում ենք յոթ գլխով վիշապի պատկերը, որի պոչը ձգվում է մինչև երկինք (նկ. 5):

Նկ. 5

Վիշապի դիմաց՝ փառապսակի մեջ, պատկերված է Հայտնության կինը՝ հրեշտակի թևերով և աղոթողի դիրքով, գլուխը զարդարված տասներկու աստղերով պսակված թագով, արևի մեջ և կիսալուսինը (մահիկ) ոտքերի տակ: Հետագայում կնոջ նման պատկերումն արտացոլում էր Եկեղեցին, իսկ ուշ միջնադարում (Արևմուտքում)՝ Աստվածածնին: Տիրամոր նման

պատկերագրությունը հայտնի է *Հայրնության Տիրամայր* անվանումով: Երկնականարի կենտրոնում Հայր Աստվածն է, որը կարծես գգվել է նորածին մանկանը: Պատկերի վերին ծախ անկյունում տեսնում ենք Միքայել հրեշտակապետին, ով նիզակով կարծես հարվածում է վիշապին: Մանրանկարի ստեղծման համար ոգեշնչման աղբյուր է հանդիսացել Քրիստոֆել վան Զիխենի համանուն ստեղծագործությունը (նկ. 6), որն էլ իր հերթին կրկնօրինակել է Դյուրերի համանուն փորագրանկարից (**Strauss W., 1981**):

Նկ. 6

ՄՄ 349 Աստվածաշնչում Տիրամայրը պատկերված է որպես Երկնային թագուհի. վերջինս ներկայացված է երկնային լույսի և արևի շողերի մեջ, եթերային, կարծես սավառնում է երկնքում: Տիրամոր հագուստի ծալքերը և վարսերը աննախադեպ շարժում են հաղորդում պատկերին: Տիրամոր այս տեսակի պատկերագրությունը հետագայում դարձավ շատ տարածված ուշ միջնադարյան հայկական ձեռագրերում և տպագիր գրքերում:

Հրեշտակը և Գրքոյքը

(Հայտնություն Ժ. 1-11)

«Եւ տեսի այլ հրեշտակս զաւրաւոր զի իջանէր յերկնից, եւ ծածկեալ էր զինքն ամպով. եւ էր ծիր ածեալ ի վերայ գլխոյ իւրոյ, եւ երեսք նորա իբրեւ զարեգակն, եւ ոտք նորա, իբրեւ զծիւն հրոյ. եւ ունէր ի ձեռինն իւր զհր բացեալ, եւ եդ զոտն իւր զաջ ի վերայ ծովու, եւ զձախն ի վերայ ցամաքի. եւ աղաղակեաց ի

ձայն մեծ, եւ գոչեաց իբրեւ զառեւծ եւ յորժամ աղաղակեաց, խաւսեցան եւթն որոտմունքն յիւրեանց ձայնսն. եւ յորժամ խաւսեցան, որոտմունքն կամէի գրել. եւ լուայ ձայն յԱստուծոյ յերկնից զի ասէր. Կնքեա զորս խաւսեցան եւթն որոտմունք, եւ մի զդոսա գրեր. եւ հրեշտակն զորս տեսի որ եդ զոտս իւր ի վերայ ծովուն, եւ զմիւսն ի վերա ցամաքի, համբարձ զձեռս իւր զաջ յերկինս. եւ երդուաւ ի կենդանին յաւիտենից, որ հաստատեաց զերկինս եւ որ ի նմա, եւ զերկիր, եւ որ ի նմա, զծով, եւ զամենայն ինչ որ ի նմա, զի ոչ եւս կայ այլ ժամանակ: Այլ յաւուրս ձայնի եւթներորդ հրեշտակին յորժամ հարցէ զփողն: Կատարեսցի խորհուրդ Աստուծոյ, որ աւետարանեցաւ ծառայից իւրոց մարգարէիցն: Եւ ձայնն զոր լուայ յերկնից, դարձեալ խաւսեցաւ ընդ իս եւ ասէ. Երթ առ զգիրն զոր ունի հրեշտակն բացեալ ի ձեռինն իւրում, որ կայր ի վերայ ծովու եւ ցամաքի: Եւ ես երթեալ առ հրեշտակն խնդրեցի զգիրն ի նմանէ. Եւ ասէ ցիս. Առ եւ կուլ զայդ. եւ դառնասցի ի փորի քում. եւ ի բերան քում է քաղցր իբրեւ զմեղր: Եւ առի զգիրն բացեալ ի հրեշտակէն, եւ կլի զնա. եւ լցաւ որովայն իմ դառնութեամբ...»:

Փորագրանկարում ցուցադրվում է հրեշտակ՝ իջնելով երկնքից, ծածկված ամպով և ձեռքին բացված գիրք (նկ. 7):

Նկ. 7

Վերջինիս դիմաց՝ ծնրադիր պատկերված է ալեհեր ոսկեգօծ լուսապսակով Հովհաննեսը, ով հրեշտակից ստանում է գիրքը: Տալով Հովհաննեսին նոր, դեռ չկատարված աղետների մասին գրված գիրքը՝ նա հրամայում է Հովհաննեսին կուլ տալ այն: Ամպի ծվենների վրա պատկերված են հրեշտակների գլուխներ, որոնք կարծես փչում են այս ու այն կողմ: Փորագրանկարի ձախ կողմում անձայրածիր ծովն է, որում լողում է նավը: Այս իրական հենքի վրա կտրուկ առանձնանում է արևի նման գլխով և կրակի սյունների նման ոտքերով հրեշտակի կերպարը, որը, համաձայն բնագրի, մի ձեռքով ցույց է տալիս երկինքը, որտեղ Աստծո տաճարն է, և Հովհաննեսին է մեկնում գիրքը:

Մանրանկարի համար հիմք են հանդիսացել Քրիստոֆել վան Ջիխեմի (նկ. 8) և Ալբրեխտ Դյուրերի համանուն փորագրանկարները: Սակայն այս մանրանկարում Մարկոս Պատկերահանը դուրս է եկել որոշ ավանդական պատկերագրական դրվագներից՝ ցուցաբերելով անհատական մոտեցում, ինչպիսիք են ափին նստած Հովհաննեսը՝ գիրքը կուլ տալու պահին:

Նկ. 8

Այստեղ բացակայում է ափին նստած Հովհաննեսի կերպարը, որը վերցրել է գիրքը և կուլ է տալիս: Նրա կողքին թափված են գրենական պիտույքներ և բացված գիրք:

Հրեշտակի ձեռքում պահած գիրքը ամրագրում է Աստծո խորհրդի տարածումը, և հրեշտակը բարձրաձայն հայտարարում է Աստծո փառքը՝ հրավիրելով մարդկանց հետևելու նրա պատգամին: Այս պատկերացումն արտահայտում է հրեշտակների առաքելությունն ու հիասքանչ աստվածային զորությունը, ինչպես նաև Հայտնության իրագործումը՝ աստվածային տեսիլքով ու մարգարեությամբ:

Եվրոպացի վարպետներն իրենց աշխատանքներում արտահայտել են ժամանակի խռովահույզ, անհանգիստ ոգին, աշխարհի կործանման և «Ահեղ դատաստանի» գաղափարները, որը չենք տեսնում Մարկոսի մանրանկարներում: Դրանք աչքի են ընկնում կանոնավոր պատկերագրության մեջ հեղինակի ներմուծած կերպարներով կամ այլ մանրամասնություններով, որոնք բացակայում են մանրանկարներում: Փորագրապատկերները հիմնականում ներկայացնում են բազմակերպար հորինվածքներ, որոնցում հեղինակը դրսևորում է տարածության, հեռանկարի կառուցման մեծ վարպետություն:

Խնդրո առարկա Աստվածաշնչի Հովհաննու Հայտնությունը պատկերող մանրանկարներում թափանցում են քաղաքային կյանք մուտք գործած եվրոպական սովորույթներն ու մտածողությունը: Մանրանկարների հորինվածքները հետաքրքրական են դառնում տեսարան ներմուծված բնապատկերման շնորհիվ: Մարկոսն իր հորինվածքների խորքը երբեմն ծածկում է ոչ թե միագույն գունապնակով կամ ճարտարապետական համալիրով, այլ բնապատկերով: Հաճախ ոճավորված բուսական զարդաձևերին փոխարինել են բնական ծաղիկներ: Մարկոս Պատկերահանի ստեղծած կանացի կերպարներն արտահայտում են հմայք ու մայրական գորովանք, որը ցայտուն կերպով դրսևորվում է Տիրամոր պատկերներում: Կոստանդնուպոլսյան մանրանկարչական ոճն աչքի է զարնում կերպարների երկարավուն չափսերի համամասնությամբ, ձևաձև գլուխներով և կարճ ոտքերով, որոնք իրենց դրսևորումն են գտել նաև Խնդրո առարկա Աստվածաշնչի մանրանկարներում: Պատկերահանի վարպետությունն առանձնապես զգացվում է նկարների

գունաշարի ճաշակով ընտրության ու համադրման մեջ: Թե՛ ողորկ մագաղաթը, թե՛ օգտագործման հարուստ գունապնակը, որոնց պայծառ գույները չեն կորցրել թարմությունը, և թե՛ նուրբ բոլորգիրն ու ոսկեզարդման առատությունը Մարկոսի ձեռագրերը դարձրել են առավել արժեքավոր:

ԵԶՐԱԿԱՑՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

ՄՄ 349 Աստվածաշնչում զետեղված Հովհաննու Հայտնության գրքի նկարագարողումների արվեստաբանական քննությունը ցույց տվեց, որ չնայած Մարկոս Պատկերահանի և եվրոպական վարպետների՝ Հովհաննու Հայտնությունը պատկերող ստեղծագործություններում ներկայացված է տեսարանների գրեթե միևնույն պատկերագրությունը՝ դրանք միմյանցից տարբերվում են կերպարների փոփոխված մեկնաբանմամբ և կատարողական վարպետությամբ:

Մարկոս Պատկերահանի մանրանկարչական արվեստը առանձնանում է նրանով, որ կանոնական պատկերները հաստացվում էին նորանոր թեմատիկ տեսարաններով, որոնցից շատերը ստեղծելիս նկարիչն արդեն ազատ էր իր ընտրության մեջ և, որքան հնարավոր էր, աշխատում էր ընտրել այնպիսի հորինվածքներ, որոնք առնչվում էին իրական կյանքի, մարդկանց կենցաղի մեջ մտած սովորույթներին (**Գևորգյան Ա., 2000**) :

Մարկոս Պատկերահանի մանրանկարչական ոճի վրա զգացվում են հայ միջնադարյան մանրանկարչության ավանդները, նաև ժամանակի եվրոպական նկարչության, հոլանդական, գերմանական փորագրության անմիջական ազդեցությունը: Վերջինս, պահպանելով հայ ձեռագրարվեստի ավանդույթները, միաժամանակ իր մանրանկարներում ցուցաբերել է ստեղծագործական ուրույն մոտեցում, որը բնորոշ է միայն կոստանդնուպոլսյան դպրոցին:

Կոստանդնուպոլսի ձեռագրական ժառանգությունն իր բացառիկ ու վառ ինքնատիպությամբ մեծապես նպաստել է հայ արվեստի զարգացմանը, և այն ունի իր յուրահատուկ տեղը համաշխարհային գեղարվեստի ժառանգության մեջ: Մարկոս Պատկերահանի արվեստը, որն այս ավանդույթների սերտ հետևորդն է,

միաժամանակ վառ արտահայտում է այդ արվեստի բացառիկությունը՝ կազմելով մի առանձին ու հարուստ մշակութային ժառանգություն:

Այսպիսով, Մարկոս Պատկերահանը՝ Կոստանդնուպոլսի դպրոցի նշանավոր ներկայացուցիչը, անհերքելիորեն իր ներդրումն է ունեցել հայ և համաշխարհային գեղարվեստի պատմության մեջ: Նա կատարելապես միավորել է արևմտյան և հայկական ավանդույթները՝ պահպանելով բարձր մակարդակի ստեղծագործական վարպետություն:

Համառոտագրություններ

ՄՄ - Մաշտոցյան Մատենադարան

ՀՄԲ - Համար

ձեռ. - ձեռագիր

Նկ. - նկար

Ձեռագրեր

1. **Ձեռ. հմր 2289**, Կոստանդնուպոլիս, գրիչ՝ Տիրատուր, ծաղկող՝ Մարկոս Պատկերահան (Երուսաղեմի Սուրբ Հակոբյանց վանք):
2. **Ձեռ. հմր 351**, Լվով, 1616-1619 թթ., գրիչ՝ Թորոս դպիր, ծաղկող՝ Ղազար վրդ. Բաբերդացի (Մաշտոցյան Մատենադարան):
3. **Ձեռ. հմր 201**, Աստվածաշունչ, Սպահան, գրիչ՝ Աստվածատուր քահանա, ծաղկող՝ Հայրապետ:
4. **Ձեռ. հմր 204**, Աստվածաշունչ, Նոր Զուղա, գրիչ՝ Գասպար, ծաղկող՝ Ստեփանոս:
5. **Ձեռ. հմր 6772**, Ավետարան, Նոր Զուղա, գրիչ՝ Վարդան աարկավագ, ծաղկող Աստվածատուր աարկավագ:

List of Manuscripts

1. **Ms. No 2289**, Constantinople, scribe: Tiratur, illuminator: Markos Patkerahan (Monastery of St. James, Jerusalem).
2. **Ms. No. 351**, Lvov, 1616-1619, scribe: Toros Dpir, illuminator: Ghazar Vardapet Baberdatsi (Matenadaran, Yerevan).
3. **Ms. No. 201**, Bible, Isfahan, scribe: Priest Astvatsatur, illuminator: Hayrapet.
4. **Ms. No. 204**, Bible, New Julfa, scribe: Gaspar, illuminator: Stepanos.
5. **Ms. No. 6772**, Gospel, New Julfa, scribe: Deacon Vardan, illuminator: Deacon Astvatsatur.

ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

1. **Աստուածաշունչ Մատենան Հին եւ Նոր Կտակարանաց (1997)**, Ս. Էջմիածին, Հայաստանի Աստուածաշնչային ընկերություն հրատ.:
2. **Գևորգյան Ա. (2000)**, Մարկոս Պատկերահան (ԺԷ. դ., Կ. Պոլիս), «Էջմիածին», Հ^ր Է., Էջմիածին, Մայր Աթոռ Ս. Էջմիածին հրատ., էջ 76-83:
3. **Եգանեան Օ., Զեյթունեան Ա., Անթաբեան Փ., Քեօշկերեան Ա. (2004)**, Մայր Յուզակ Հայերէն Ձեռագրաց Մաշտոցի Անուան Մատենադարանի, հատ. Բ, Երևան, «Նաիրի» հրատ.:
4. **Ծովական արք.Ն. (1989)**, Հայ Նկարողներ ԺԱ-ԺԷ. դդ., Երուսաղեմ, Սբ. Յակոբեանց հրատ.:
5. **Սիմոնյան Ա., (2018)**, Հայտնության փորագրապատկերները Ոսկան Երևանցու և Թովմաս Վանանդեցու հրատարակություններում, «Լրաբեր» հասարակական գիտությունների, (654), սեպտեմբեր-դեկտեմբեր, Երևան, ՀԽՍՀ ԳԱ հասարակական գիտությունների բաժանմունքի հրատ., էջ 278-299:
6. **Laporte-Eftekharian S. (2006)**, Le rayonnement international des gravures flamandes aux XVI et XVII siecles, Les peintures murals des eglises

Sainte-Betlee'm et Saint-Sauveur a la' Nouvelle-Djoulfra (Ispahan), Art et histoire de l'art. Belgium, Universite' Libre de Bruxelles (U. L. B.) press.

7. **Merian S. (2014)**, Illuminating the Apocalypse in seventeenth-century Armenian manuscripts: The transition from printed book to manuscript: The Armenian Apocalyptic Tradition A Comparative Perspective. Essays presented in honor of professor Robert W. Thomson on the occasion of his eightieth birthday. Edited by **Kevork B. Bardakjian** and **Sergio la Porta.**, Leiden/Boston, Brill press. p. 603-639.
8. **Veldman I. (2006)**, Images for the eye and soul function and meaning in Netherlandish prints (1450-1650), Leiden, Primavera press. p. 223-239.
9. **Simonyan A. (2019)**, (**Revue des études sud-est européennes. Journal of South-East European Studies**”, Tome LVII (nos 1-4), The stylistic and pictorial peculiarities of “The Last Supper” and “Washing of the Feet” engravings in the Vanandetsi publications, Bucharest, the Romanian Academy press, pp. 253-272.
10. **Strauss W. (1981)**, The Illustrated Bartsch, № 71, Sixteenth Century German Artists, New York, New York press, p. 306.

REFERENCES

1. **Astowac'ashownch Matean Hin ew Nor Ktakaranac /The Holy Bible: Old and New Testaments/ (1997)**, Holy Etchmiadzin, published by the Bible Society of Armenia.
2. **Gevorgyan, A. (2000)**, Markos Patkerahan (JhE'. d., K. Polis) /The Gospel of Mark (14th century, Constantinople)/, Etchmiadzin, Issue 5, Holy Etchmiadzin, published by the Mother See of Holy Etchmiadzin, pp. 76–83
3. **Eganian, O., Zeytounian, A., Antabian, P., & Kyoshkerian, A. (2004)**, Main Mayr Cowcak Hayere'n D'er'agrac Mashtoci Anowan Matenadarani

- /Catalogue of Armenian Manuscripts of the Matenadaran Named after Mesrop Mashtots/, Vol. 2, Yerevan, “Nairi” Publishing.
4. **Archbishop N. Tsovakian (1989)**, Hay Nkaroghner JhA-Jhe'. dd., Erowsaghem /Armenian Painters of the 17th–18th Centuries/, Jerusalem, published by the St. James Brotherhood.
 5. **Simonyan, A. (2018)**, Haytnowt'yan p'oragrapatkernery' Oskan Er&ancow & T'ovmas Vanandecow hratarakowt'yownnerowm /Engravings of the Book of Revelation in the Publications of Voskan Yerevantsi and Tovmas Vanandets/i, Herald of Social Sciences, (654), September–December, Yerevan, Published by the Department of Social Sciences of the Academy of Sciences of the Armenian SSR, pp. 278–299.
 6. **Laporte-Eftekharian S. (2006)**. “The International Influence of Flemish Engravings in the 16th and 17th Centuries: The Mural Paintings of the Churches of Saint Bethlehem and Saint Saviour in New Julfa (Isfahan)”. Art and Art History. Belgium: Université Libre de Bruxelles (U.L.B.) Press.
 7. **Merian S. (2014)**, Illuminating the Apocalypse in seventeenth-century Armenian manuscripts: The transition from printed book to manuscript: The Armenian Apocalyptic Tradition A Comparative Perspective. Essays presented in honor of professor Robert W. Thomson on the occasion of his eightieth birthday. Edited by **Kevork B. Bardakjian** and **Sergio la Porta.**, Leiden/Boston, Brill press. p. 603-639.
 8. **Veldman I. (2006)**, Images for the eye and soul function and meaning in Netherlandish prints (1450-1650), Leiden, Primavera press. p. 223-239.
 9. **Simonyan A. (2019)**, (*Revue des études sud-est européennes. Journal of South-East European Studies*”, Tome LVII (nos 1-4), The stylistic and pictorial peculiarities of “The Last Supper” and “Washing of the Feet” engravings in the Vanandetsi publications, Bucharest, the Romanian Academy press, pp. 253-272.

10. **Strauss W. (1981)**, The Illustrated Bartsch, № 71, Sixteenth Century German Artists, New York, New York press, p. 306.

Arpine Simonyan

**Illustrations of the Book of Revelation of John from Bible No. 349 of the
Matenadaran (Mashtots Matenadaran).**

Conclusion

Key words and expressions: *Bible, miniaturist, Apocalypse, Costantinople, iconography, engraving, Markos Illuminator Patkerahan.*

The art historical analysis of the illustrations in the Book of Revelation, as preserved in Manuscript MM 349 of the Bible, reveals that although the iconography of the scenes in the works of Markos the Illuminator and European masters largely overlaps, they differ in their interpretative nuances and levels of artistic execution. Markos the Illuminator's (Patkerahan) miniature art is distinguished by its expansion of canonical imagery through the inclusion of novel thematic scenes. In many of these, the artist exercised considerable creative freedom, often opting for compositions that reflected real life and customary practices of the time. His style exhibits the influence of classical Armenian medieval miniature traditions, as well as the direct impact of contemporary European painting and Dutch and German engravings. While upholding the heritage of Armenian manuscript art, Markos simultaneously demonstrated a uniquely creative approach that is characteristic of the Constantinople school.

The manuscript tradition of Constantinople, with its vivid originality and distinctiveness, significantly contributed to the development of Armenian art and occupies a unique place within the global artistic heritage. The art of Markos the Illuminator, as a devoted follower of these traditions, vividly expresses this uniqueness and constitutes a rich and independent cultural legacy. Thus, Markos the Illuminator, a prominent representative of the Constantinople school, made an undeniable

contribution to the history of both Armenian and global art. He masterfully synthesized Western and Armenian traditions, maintaining a high level of artistic excellence.

Арпине Симонян

**Иллюстрации к книге Откровения Иоанна из Библии № 349 Матенадарана
(Матенадаран имени Маштоца).**

Заключение

Ключевые слова и выражения: Библия, Откровение Иоанна, Костантинополь, иконография, гравюра, Маркос миниатюрист (Паткерахан)

Проведённый искусствоведческий анализ иллюстраций к Книге Откровения Иоанна, включённых в библейскую рукопись ММ 349, показал, что несмотря на почти идентичную иконографию сцен в произведениях Маркоса Паткерахана и европейских мастеров, между ними наблюдаются различия, обусловленные интерпретационными особенностями образов и уровнем художественного исполнения.

Миниатюрное искусство Маркоса миниатюриста (Паткерахан) отличается тем, что традиционные иконографические мотивы обогащаются новыми тематическими сценами. Во многих случаях художник обладал определённой свободой выбора и стремился использовать такие композиционные решения, которые отражали реалии повседневной жизни и устоявшиеся обычаи.

В его творчестве ощущается влияние как армянской средневековой миниатюрной традиции, так и западноевропейской живописи, в частности, нидерландской и немецкой гравюры. При этом, оставаясь верным армянскому рукописному наследию, Маркос демонстрирует оригинальный художественный подход, характерный исключительно для константинопольской школы.

Рукописное наследие Константинополя, обладая ярко выраженной самобытностью, внесло значительный вклад в развитие армянского искусства и занимает особое место в контексте мирового художественного наследия.

Творчество Маркоса миниатюриста, представляющего эту традицию, ярко иллюстрирует её уникальность и само по себе составляет богатое культурное достояние. Таким образом, Маркос миниатюрист, выдающийся представитель константинопольской школы, внёс неоспоримый вклад в историю как армянского, так и мирового изобразительного искусства. Ему удалось мастерски объединить западноевропейские и армянские художественные традиции, сохраняя при этом высокий уровень творческого мастерства.

Արփիմե Սիմոնյան - Մեսրոպ Մաշտոցի անվան հին ձեռագրերի գիտահետազոտական ինստիտուտի Ձեռագրագիտության բաժնի ավագ գիտաշխատող, արվեստագիտության թեկնածու: Հայաստանի Ազգային գրադարանի մատենագետ: Հեղինակ է 19 գիտական հոդվածների և երկու մենագրության: arpine.simonyan.90@mail.ru

Arpine Simonyan - Senior Researcher at the Department of Codicology of the Matenadaran – Mesrop Mashtots Institute of Ancient Manuscripts, PhD in Art Studies. Bibliographer at the National Library of Armenia. Author of 19 scholarly articles and two monographs. arpine.simonyan.90@mail.ru

Арпине Симонян - Отдела кодикологии Института древних рукописей имени Месропа Маштоца (Матенадаран), кандидат искусствоведения. Старший научный сотрудник Библиограф Национальной библиотеки Армении. Автор 19 научных статей и двух монографий. arpine.simonyan.90@mail.ru

Խմբագրություն է ուղարկվել 10.04.2025թ.

Հանձնարարվել է գրախոսության 29.04.2025թ.

Հրապարակման է ներկայացվել 10.09.2025թ.

ՊԱՏՄՈՒԹՅՈՒՆ

ԱՇՈՏ ՆԵՐՍԻՍՅԱՆ

ՀԱՅԿԵՂԿՈՄԻ 1920Թ. ԴԵԿՏԵՄԲԵՐԻՑ 1921Թ. ՓԵՏՐՎԱՐՆ ԸՆԿԱԾ
ԺԱՄԱՆԱԿԱՀԱՏՎԱԾԻ ՔԱՂԱՔԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ ՔՆՆԱԿԱՆ
ՎԵՐԼՈՒԾՈՒԹՅՈՒՆ

DOI: 10.24234/journalforarmenianstudies.v2i69.178

ԱՄՓՈՓՈՒՄ

Հոդվածում քննության է ենթարկվում Հայհեղկոմի 1920թ. դեկտեմբերից 1921թ. փետրվարն ընկած ժամանակահատվածի գործունեությունը՝ ընդգծելով նրա առաջացման նախադրյալները, իշխանական նոր կառուցվածքի ձևավորումը, գաղափարական հռետորաբանությունը և հասարակական արձագանքները: Վերլուծվում են այդ իշխանական կառույցի գործունեության հիմնական կողմերը, որոնք ընթանում էին բոլշևիկների 1918-20թթ. վարած քաղաքականության կրկնությամբ, որը սխալ էր և որը հանգեցրեց մասսայական դժգոհությունների: Դրանց ուժեղ արտահայտությունը եղավ 1921թ. Փետրվարյան ապստամբությունը, որը տապալեց Հայհեղկոմի իշխանությունը: Հոդվածի արդյունքները կարևոր են Հայաստանի խորհրդայնացման և հայաստանյան սոցիալ-քաղաքական պատմության ուսումնասիրության համատեքստում:

Բանալի բառեր և արտահայտություններ. Հայկական հեղկոմ (հեղափոխական կոմիտե), խորհրդայնացում, բոլշևիկյան կենտրոն, իշխանական կառուցվածք, գաղափարաբանական հռետորաբանություն, ապստամբություն, սոցիալական հակասություններ, ազգային ինքնություն:

ՆԵՐԱԾՈՒԹՅՈՒՆ

1917թ. Ռուսաստանի հեղափոխական ցնցումներից հետո ձևավորված քաղաքական և գաղափարական վակուումը աստիճանաբար հասավ նաև

Անդրկովկաս՝ ներառյալ Հայաստան: 1920 թ. դեկտեմբերի 2-ին Հայաստանում խորհրդային իշխանության հաստատումը սկիզբ դրեց մի նոր կառավարման համակարգի՝ Հայկեղկոմի, որը դարձավ համապարփակ իշխանություն՝ թե՛ քաղաքական, թե՛ վարչական առումով: Այս կառույցը գործեց մի շրջան, որը թեև կարճատև էր, սակայն բեկումնային ազդեցություն ունեցավ Հայաստանի հետագա պետական և հասարակական զարգացման վրա:

Հայկեղկոմի ստեղծումը և գործունեությունը պատմագիտական ուսումնասիրությունների մեջ հաճախ դիտարկվել է միարժեք կամ իբրև ազատագրման ակտ՝ խիստ հակաթուրքական և սոցիալիստական շեշտադրումներով, կամ էլ՝ իբրև խորհրդային կենտրոնական իշխանության՝ բոլշևիկյան գծով ընթանալու թելադրանք: Սակայն վերջին տարիներին ձևավորվել է մի նոր մոտեցում, որի նպատակը ոչ միայն գործընթացների վերապատմումն է, այլ դրանց դիտարկումը գաղափարական, կառուցային և ուժային դաշտում:

Սույն հոդվածի նպատակն է քննել Հայկեղկոմի գործունեությունը 1920թ. դեկտեմբերից մինչև 1921 թ. մարտ ամիսը՝ դիտարկելով այն ոչ միայն քաղաքական, այլև գաղափարական տեսանկյունից, մասնավորապես վերլուծել, թե ինչպե՞ս է Հայկեղկոմը հանդես եկել որպես խորհրդային իշխանության ինստիտուցիոնալ գործիք Հայաստանում՝ ազգային, գաղափարական ու տարածաշրջանային ուժերի բախման պայմաններում:

Հոդվածը հիմնվում է ինչպես հրապարակված պատմագիտական ուսումնասիրությունների, այնպես էլ ժամանակաշրջանի մամուլի և վավերագրական նյութերի հենքի վրա: Քննությունը կրում է համադրական բնույթ՝ ներառելով նաև արդի գիտական մոտեցումները պատմության քննական վերլուծության տեսանկյունից:

ՄԵԹՈԴԱԲԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

Հոդվածում կիրառվում է պատմագիտության քննական վերլուծության մեթոդը, որի նպատակն է վերարժևորել Հայկեղկոմի գործունեությունը ոչ միայն

բավարարվելով սոսկ փաստերի շարադրանքով, այլև մոտենալով դրան որպես բազմաշերտ քաղաքական և գաղափարական գործընթացի: Քննությունը հիմնված է սկզբնաղբյուրների, այդ թվում ժամանակաշրջանի պաշտոնական փաստաթղթերի, հայտարարությունների, մամուլի նյութերի վրա: Մասնավորապես օգտագործվել են 1920-1921թթ. Հայիեղկոմի հրատարակած որոշումներ, ինչպես նաև ժամանակաշրջանի խորհրդային մամուլում հրապարակված նյութեր:

Գիտական աղբյուրների ընտրության մեջ ընդգրկվել են ինչպես խորհրդային շրջանի պատմագրական փաստեր, այնպես էլ հետխորհրդային, առավելապես քննական բնույթ ունեցող ուսումնասիրություններ: Բնականաբար օգտագործվել են նաև մեր ուսումնասիրությունները (**Ներսիսյան Ա., 2003; 2007; 2019**), որոնցում առկա են հիմնավոր գնահատականներ և վերլուծական դիտարկումներ՝ վերաբերող թե՛ Հայիեղկոմի ձևավորման հանգամանքներին, թե՛ նրա գործունեության ներքին զարգացումներին:

Հոդվածում համադրվում են հետևյալ մեթոդաբանական ուղղությունները՝

- **Քաղհասարակական վերլուծություն՝** Հայիեղկոմի գաղափարախոսության և գործողությունների ուսումնասիրություն հասարակության կառուցվածքի համատեքստում,
- **Ինստիտուցիոնալ վերլուծություն՝** Հայիեղկոմի իշխանական մոդելի և իրավական լիազորությունների մեկնաբանում,
- **Դիսկուրսային մոտեցում՝** շեշտադրելով պաշտոնական հռետորաբանության ու հասարակական ընկալման տարբերությունները:

Այս մեթոդաբանական մոտեցումները հնարավորություն են տալիս Հայիեղկոմը դիտարկել ոչ միայն որպես պատմական կառույց, այլև որպես գաղափարական հարթակ, որը դերակատար էր թե՛ ներքին, թե՛ արտաքին քաղաքական փոխակերպումների մեջ:

ՔՆՆԱՐԿՈՒՄ

Հայիեղկոմի ստեղծման նախադրյալները (1920 թ. դեկտեմբեր)

1920թ. աշնանը Հայաստանի Հանրապետությունը կանգնած էր խոր ճգնաժամի առջև՝ միաժամանակ ռազմական, քաղաքական և սոցիալ-տնտեսական ճնշումների ներքո: Մոտ երեք տարի գոյատևած առաջին Հանրապետության կառավարման համակարգը թուլացել էր, իսկ թուրքական բանակի՝ արևմտյան սահմաններին մոտենալու և 1920թ. օգոստոսի համաձայնագրով պայմանավորված (**Ներսիսյան Ա., 2023**) Սյունիքում և Ղարաբաղում կարմիր բանակի առկայությամբ պայմանավորված թաթարական ընդվզումների ֆոնին իշխանությունը հայտնվեց կործանման եզրին:

Դեկտեմբերի 2-ին Հայաստանի Հանրապետության և Խորհրդային Ռուսաստանի միջև կնքված համաձայնագրով իշխանությունը փաստացիորեն փոխանցվեց բոլշևիկյան կողմին (**Սասունի Կ., 1970**): Դրա արդյունքում ձևավորվեց Հայհեղկոմը՝ որպես Հայաստանի ժամանակավոր հեղափոխական կոմիտե: Այս մարմինը հանդես եկավ որպես լիակատար գործադիր իշխանություն՝ չունենալով խորհրդարանական կամ ժողովրդավարական վերահսկողության տարրեր: Հայհեղկոմը պաշտոնապես ձևավորվեց մի քանի հոգուց կազմված խմբով՝ ղեկավարությամբ Սարգիս Կասյանի, Ավիս Նուրիջանյանի և մյուսների, որոնք Մոսկվայից ուղարկված կուսակցական գործիչներ էին (**Վրացեան Ս., 1958; Խատիսեան Ա., 1968**):

Հայհեղկոմի ստեղծումը պայմանավորված էր մի քանի գործոններով: Նախ՝ բոլշևիկյան կողմը Հայաստանի խորհրդայնացումը դիտարկում էր ռազմավարական նշանակության քայլ՝ Անդրկովկասում դիրքերն ամրապնդելու համար: Երկրորդ՝ տեղական սոցիալիստական խմբավորումները, չնայած քանակապես սահմանափակ էին, արդեն ձևավորել էին մի կազմակերպչական հենք, որը կարող էր արագորեն օգտագործվել նոր իշխանության հաստատման համար: Երրորդ՝ միջազգային քաղաքական կացությունը (Ռուսաստան-Թուրքիա մերձեցման գործընթաց, քեմալական Թուրքիայի դիվանագիտական ակտիվություն) պահանջում էր կայունություն Անդրկովկասում՝ թեկուզ դա իրականացվեր ուժային մեթոդներով:

Կարծում ենք, որ արդիական է մեր այն տեսակետը՝ համաձայն որի՝ Հայիեդկոմի ձևավորումը ոչ միայն քաղաքական, այլ նաև գաղափարական գործողություն էր՝ ուղղված այն տպավորության հիմնավորմանը, թե Հայաստանը սեփական նախաձեռնությամբ է միանում խորհրդային համակարգին (**Ներսիսյան Ա., 2009**): Սակայն իրականում, ինչպես ցույց են տալիս և՛ խորհրդային, և՛ արևմտյան աղբյուրները, այդ գործընթացը կրում էր ծրագրված և պարտադրական բնույթ:

Հայիեդկոմի՝ որպես ժամանակավոր իշխանության մարմնի լեգիտիմությունը մշտապես մնում է վիճարկելի: Չկային ընտրություններ, հանրային քննարկումներ կամ իրավական ընթացակարգեր, որոնք կապահովեին դրա ընդունելիությունը տեղական հասարակության կողմից: Պետք է ավելացնել նաև, որ Արևմուտքի կողմից իշխանության փոփոխության նկատմամբ դրսևորվեց զգուշավոր վերաբերմունք:

Իշխանական կառուցվածքի ձևավորումը և առաջին քայլերը

Հայիեդկոմը, իշխանությունն իր ձեռքը վերցնելով 1920 թ. դեկտեմբերի 2-ից սկսած, անմիջապես ձեռնամուխ եղավ նոր վարչական համակարգի ձևավորմանը: Մինչ այդ գոյություն ունեցող պետական կառույցները՝ նախարարություններն ու խորհրդարանը, ցրվեցին, իսկ իշխանության բոլոր լծակները կենտրոնացվեցին մի քանի անձից բաղկացած կոմիտեի ձեռքում: Հայիեդկոմը ստանձնում էր միաժամանակ օրենսդիր, գործադիր և դատական գործառույթներ՝ առանց իշխանությունների տարանջատման որևէ սկզբունքի:

Հեղափոխական կոմիտեի առաջին քայլերը կապված էին նոր իշխանության հիմքերի ամրապնդման, հասարակական վերահսկողության հաստատման և գաղափարական հենքի ձևավորման հետ: Առաջին իսկ օրվանից հայտարարվեց նախկին պաշտոնյաների, հատկապես դաշնակցական գործիչների ձերբակալության և նրանց նկատմամբ հետապնդումների մասին, ինչը սկսեց հասարակության որոշ խավերի մեջ առաջացնել անհանգստություն և անվստահություն:

Հայիեղկոմի կառուցվածքը ենթադրում էր հանձնաժողովների և տեղական կոմիտեների միջոցով իշխանության իրականացում ողջ երկրի տարածքում: Նմանապես գավառներում սկսեցին գործել գավառային հեղկոմներ, որոնք ենթարկվում էին կենտրոնական մարմնին: Սակայն շատ դեպքերում տեղերում իշխանությունն իրականացվում էր առանց հստակ իրավական կամ վարչական լիազորագրերի՝ ստեղծելով քառասային վիճակ:

Սոցիալական ոլորտում Հայիեղկոմը փորձեց ապահովել զանգվածների աջակցությունը՝ մի կողմից խոստանալով հողագրկված գյուղացիների հողերի հատկացում, մյուս կողմից՝ աշխատանքային օրենսդրության միջոցով բանվոր դասակարգի դիրքերի բարելավում: Սակայն տնտեսական ճգնաժամը, սննդամթերքի պակասը և քայքայված ենթակառուցվածքները խոչընդոտում էին քաղաքականության գործնական իրականացումը:

Այս փուլում կոմիտեն փորձեց լեգիտիմություն ձևավորել նաև գաղափարական միջոցներով՝ հրապարակելով մի շարք քաղաքական հռչակագրեր և բաց նամակներ, որոնցում շեշտվում էր, որ նոր իշխանությունը հայ աշխատավորության ազատ կամարտահայտման արդյունք է: Սակայն նոր վարչակարգի կայացման գործընթացը կրել է ավելի շուտ բռնի և ուղղորդված բնույթ, քան թե նախատեսել է ժողովրդավարական սկզբունքներ **(Սասունի Կ., 1970):**

Արդյունքում 1920թ. դեկտեմբերից մինչև 1921թ. փետրվար ընկած ժամանակահատվածում Հայիեղկոմի իշխանությունն արդեն հաստատված էր ողջ երկրի տարածքում, սակայն դրա ամրապնդման հիմքերը ավելի շատ հիմնվում էին ուժի կիրառման, վարչական ճնշման և կուսակցական վերահսկողության վրա, քան հասարակական լայն աջակցության:

Գաղափարական հռետորաբանություն և հասարակական արձագանք

Հայիեղկոմի գործունեության առաջին փուլում կարևոր դեր էր վերապահված ոչ միայն վարչական և ռազմական գործողություններին, այլև գաղափարական հռետորաբանությանը: Նորաստեղծ իշխանությունը ձգտում էր

իրեն ներկայացնել որպես ազգային-սոցիալական առաջընթացի մարմին, որը միաժամանակ վերացնում է թե՛ արտաքին կախվածությունը, թե՛ ներքին շահագործումը: Այդ նպատակով հրապարակվում էին քաղաքական հռչակագրեր, հայտարարություններ և կոչեր, որոնք ուղղված էին հասարակության տարբեր խմբերին՝ գյուղացիներին, բանվորներին, մտավորականությանը:

Հայհեղկոմի կողմից որդեգրված գաղափարական լեզուն ընդօրինակում էր բոլշևիկյան դասական հոետորաբանության ձևաչափը՝ ընդգծելով սոցիալական հավասարությունը, «աշխատավորների ազատագրված հայրենիքը» և կապիտալիստական կարգերի վերջնական մերժումը: Հայաստանի մամուլում ակտիվորեն օգտագործվում էին այնպիսի արտահայտություններ, ինչպիսիք են «աշխատավորների իշխանություն», «ժողովրդական հեղափոխություն», «ցարական և դաշնակցական ռեժիմների դեմ պայքար»:

Սակայն գաղափարական հոետորաբանության և հասարակական ընկալման միջև գոյություն ուներ խոր հակասություն: Հայ հասարակության զգալի հատվածը նոր իշխանությանը վերաբերվում էր ոչ թե իբրև ազատագրող կողմի, այլ իբրև օտարի բռնության հաստատողի: Մասնավորապես մտավորական շրջանակներում և նախկին քաղաքական գործիչների միջավայրում տարածված էր այն ընկալումը, ըստ որի Հայհեղկոմը հանդիսանում էր մոսկովյան ուղղակի թելադրանքի գործիք: Այս արձագանքները նկատելի են ոչ միայն հետագայում լույս տեսած հուշագրություններում, այլ նաև որոշ պարբերականներում և մանավանդ գաղտնի շրջանառվող նյութերում (**Վրացեան Ս., 1958; Խատիսեան Ա., 1968; Ռուբին, 1952; Ներսիսյան Ա., 2023**):

Ըստ որոշ պատմաբանների՝ նոր իշխանության նկատմամբ բացասական վերաբերմունքի հիմնական պատճառը ոչ այնքան գաղափարախոսության առերեսությունն էր, որքան այն ձևը, որով իշխանությունն իրացվում էր: Բռնությունների, բռնագաղթերի, ձերբակալությունների և բռնագրավումների ալիքը լուրջ հարված հասցրեց Հայհեղկոմի՝ «ժողովրդի անունից» խոսելու և գործելու հավաստիությանը:

Հայիեդկոմի գործունեության գաղափարախոսական հնարանքը չէր աշխատում, քանի որ քարոզչության եղանակները կոպիտ էին, որոնք թիրախավորում էին ժողովրդական զանգվածներին և երբեք չէին ընթանում հասարակության տարբեր խավերի հետ երկխոսության համադրությամբ **(Ներսիսյան Ա., 2003; Սասունի Կ., 1970; Վրացեան Ս., 1958):**

Ի վերջո, Հայիեդկոմի կողմից առաջարկվող սոցիալիստական կարգերի մոդելը շատերի համար անհասկանալի կամ նույնիսկ վտանգավոր էր՝ հատկապես գյուղատնտեսության ոլորտում, որտեղ հողի ազգայնացումը դիտվում էր իբրև տնտեսության քայքայում և ունեզրկում: Հասարակական վակուումը, որ առաջացավ պետական նախկին կառուցվածքի փլուզման և նոր, բռնապետական կարգերի հաստատման արդյունքում, հանգեցրեց ներքին լարվածության խորացման, որի հետևանքները ի հայտ եկան արդեն 1921 թվականի սկզբին՝ ընդվզումների և ապստամբության տեսքով:

Հայիեդկոմի փոխհարաբերությունները բոլշևիկյան կենտրոնական կառույցների հետ

Հայիեդկոմի գործունեությունը չի կարող ամբողջությամբ հասկանալ առանց նրա հարաբերությունների վերլուծության Խորհրդային Ռուսաստանի՝ հատկապես ՌԿ(բ)Կ կենտրոնական կառույցների հետ: Չնայած կոմիտեն ներկայանում էր որպես անկախ մարմին, իրականում նրա գործունեությունը սկզբից ևեթ գտնվել է բոլշևիկյան կուսակցության՝ մասնավորապես Կովկասյան Բյուրոյի ուղիղ վերահսկողության տակ:

Հայաստանի խորհրդայնացումը դիտարկվում էր որպես Խորհրդային Ռուսաստանի ռազմավարական ծրագիր՝ Անդրկովկասի լիարժեք միացման և թյուրքական աշխարհում ազդեցության ամրապնդման շրջանակներում: Այս համատեքստում Հայիեդկոմը խաղում էր տեխնիկական գործառույթի դեր, որի հիմնական առաքելությունն էր նոր կարգերի ներդրումը տեղում՝ առանց արմատական լեգիտիմացման գործընթացների:

Ստեղծման առաջին իսկ օրերից Հայեղկոմի կազմը և լիազորությունները հաստատվում էին Մոսկվայից: Տեղի կոմունիստական խումբը, որ դրսևորվում էր որպես ՀԿ(բ)Կ, չուներ ինքնուրույն որոշումներ կայացնելու իրական հնարավորություն: Իսկ երբ Հայաստանի խորհրդայնացումից հետո շատ չանցած երևան ժամանեց չեկայի նախագահ Գևորգ Աթարբեկյանը, Հեղկոմի նախագահ Սարգիս Կասյանն առհասարակ դարձավ ձևական կերպար և ամբողջ իշխանությունը կենտրոնացվեց նրա և հեղկոմի անդամ Ավիս Նուրիջանյանի ձեռքում: Նրանք բացարձակապես իրենց գործունեության մեջ հաշվետու չէին Հեղկոմի նախագահին, ավելին. իրականացնում էին քայլեր, որոնք բոլշևիկների Ռուսաստանում 1918-20թթ. վարած քաղաքականության կրկնությունն էին:

Նույնը վկայում է նաև արևմտյան պատմաբան Ռիչարդ Հովհաննիսյանը, ով նշում է, որ «Հայաստանի խորհրդայնացման ընթացքում տեղական ղեկավարությունը հիմնականում կատարում էր կենտրոնական իշխանության հրահանգները՝ առանց լայն նախաձեռնության և մանևրելու տարածության» (**Hovannisian R., 1982**):

Հատկապես կարևոր է ընդգծել նաև կոմիսարական համակարգի ներմուծումը, որով վերահսկվում էր պետական ապարատը՝ տեղից ուղարկված ռուս կամ վրացի կոմունիստների միջոցով: Այս գործելաոճը արմատապես փոխեց հայաստանյան քաղաքական մշակույթը՝ անցում կատարելով կուսակցական գերիշխանության:

Բացի գաղափարական վերահսկողությունից, Կենտրոնը վերահսկում էր նաև ֆինանսական և տնտեսական քաղաքականությունը: 1921 թ. սկզբին Մոսկվան արդեն ուղարկել էր մի շարք նյութական և սննդային օգնության խմբաքանակներ՝ դրանցում ներառելով տեղում վերահսկող պաշտոնյաների: Այդ գործելաոճը ցույց էր տալիս, որ Հայաստանը դիտվում էր ոչ թե իբրև հավասար խորհրդային հանրապետություն, այլ՝ սահմանային գոտի՝ ռազմավարական նշանակությամբ, որը պետք է կառավարվի վերևից:

1921 թ. Փետրվարյան ապստամբության նախանշանները և Հայհեղկոմի արձագանքը

1921 թ. սկզբին Հայաստանում սկսեցին դրսևորվել Հայհեղկոմի գործունեության նկատմամբ խիստ դժգոհության նշաններ, որոնք հանգեցրին փետրվարյան լայնամասշտաբ ապստամբության: Այս գործընթացը չէին կանխատեսել տեղական իշխանությունները, և նրանց արձագանքը շտապ և հաճախ անհամաչափ էր:

Ապստամբության նախանշանները սկսվեցին գյուղական տարածքներում՝ հատկապես Զանգեզուրում, որտեղ հողի ազգայնացման քաղաքականությունը բուռն դիմադրության էր հանդիպել: Գյուղացիների համար հողն այլևս ոչ թե տնտեսական միջոց էր, այլ սոցիալական՝ ընտանիքի գոյատևման և ինքնության հիմք: Հողի բռնազավթումը և նախկին տնօրինման ձևերի կտրուկ փոփոխությունը խթան են հանդիսանում ընդվզումների համար:

Քաղաքներում ևս աճում էր դժգոհությունը տնտեսական ծանր պայմանների և ազատությունների սահմանափակման պատճառով: Ժողովրդական ընդհանուր դժգոհության պայմաններում Դաշնակցություն կուսակցության ընդհատակյա կառույցները գաղտնորեն իրենց ձեռքը վերցրին ապստամբության կազմակերպման խնդիրը: Ապստամբությանը նպաստեց նաև ազգային տրամադրություններով խմբերի ակտիվությունը: Այն նպաստեց լայնամասշտաբ անկարգությունների կազմակերպմանը: Փետրվար ամսին ընդվզումները լայն տարածում ստացան՝ դառնալով մի նոր փորձաքար Հայհեղկոմի իշխանության կայունության համար (**Ներսիսյան Ա., 2019; Սասունի Կ., 1970; Վրացեան Ս., 1958**) :

Հայհեղկոմը դիմեց կոշտ միջոցների՝ զանգվածային ձերբակալությունների, ռազմական ուժի կիրառման և քաղաքական հետապնդումների: Այդ շրջանի որոշ հրամաններում պարզորոշ երևում է իշխանության մտահոգությունը՝ զսպելու ապստամբությունը և վերականգնելու խորհրդային կարգերը: Սակայն այդ

միջոցները չհաղթահարեցին խորքային սոցիալական տագնապները, որոնք մնացին և դրդեցին լայն բախումների:

Փետրվարյան ապստամբությունը Հայիեդկոմի քաղաքականությունից փաստացի հիասթափության արդյունք էր, առանց տեղական առանձնահատկությունների հաշվառման ռուսական հեղափոխության կարգախոսների կուրորեն կիրառումը, որի ցավալի սոցիալական, տնտեսական և քաղաքական հետևանքները չէին կարող մեկ նպատակի շուրջ չմիավորել ժողովրդին, որի արդյունքը եղավ Հայիեդկոմի իշխանության տապալումը: 1921թ. Փետրվարի 18-ից մինչև ապրիլի 2-ը Հայաստանի մեծ մասի վրա հաստատվեց <<Հայրենիքի փրկության կոմիտեի>> իշխանությունը, որի մասնաճյուղներին անդրադառնալը դուրս է մեր նպատակից:

ԵԶՐԱԿԱՑՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

1920 թ. դեկտեմբերից մինչև 1921 թ. փետրվար ընկած ժամանակահատվածը եղել է հայ հասարակության և պետական կառավարման համար բարդ ու հակասական փուլ: Հայիեդկոմի ստեղծումը, որն արտահայտում էր Խորհրդային Ռուսաստանի ռազմավարական նպատակները Անդրկովկասում, հիմքում չէր ունեցել լայն հասարակական աջակցություն:

Նոր իշխանությանը բնորոշ էր կենտրոնացված և ավտորիտար էությունը, որտեղ ամբողջ իշխանությունը կենտրոնացվեց մի քանի գործիչների ձեռքում՝ ազատության և բազմակարծության սահմանափակմամբ: Տեղական ու միջազգայն քաղաքական պայմանները, ներառյալ ռազմական լարվածությունը և տնտեսական ճգնաժամը, խթանել են բռնաճնշումների գործիքների կիրառումը, ինչն ավելի էր խորացրել հասարակական հակասությունները:

Խորհրդային կենտրոնի անմիջական ազդեցությունն ու վերահսկողությունը սահմանափակեցին տեղական նախաձեռնողականությունն ու քաղաքական ինքնավարությունը, ինչը խթանեց ներքին հակասությունների խորացումը: Արդյունքում Փետրվարյան ապստամբությունը տապալեց նրա իշխանությունը,

որը եղավ սակավաբեր ժողովրդի քաղաքական, սոցիալական, տնտեսական ակնկալիքների ընկալման տեսանկյունից:

Այս պատմական շրջանը կարևոր է հասկանալու համար ոչ միայն Հայաստանի խորհրդայնացման գործընթացը, այլև տեղական և կենտրոնական իշխանությունների հարաբերությունների շարժընթացը, հասարակական արձագանքների և սոցիալական լարվածությունների զարգացման լանդշաֆտը, ինչպես նաև խորհրդային կարգերի ներմուծման դժվարությունները տեղական յուրահատկությունների անտեսման պայմաններում:

ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

1. **Խատիսեան Ա. (1968)**, Հայաստանի Հանրապետության ծագումն ու զարգացումը, Պէյրութ, Տպ. «Սեան»:
2. **Ներսիսյան Ա. (2019)**, Կարո Սասունի, Երևան, «Տիր» հրատ.:
3. **Ներսիսյան Ա. (2003)**, Ավետիք Սահակյան (Հայր Աբրահամ), Երևան, Իրանագիտական Կովկասյան կենտրոն:
4. **Ներսիսյան Ա. (2007)**, Ռուբեն, Երևան, «Էդիտ Պրինտ» հրատ.:
5. **Ներսիսյան Ա. (2023)**, Պատմաքննական վերլուծություններ, Երևան, «Տիր» հրատ.:
6. **Ռուբեն (1952)**, Հայ Յեղափոխականի մը յիշատակները, Լոս Անջելես, տպ. «Հորիզոն»:
7. **Սասունի Կ. (1970)**, Փետրուարեան ապստամբութիւնը, Պէյրութ, տպ. «Սեան»:
8. **Վրացեան Ս. (1958)**, Հայաստանի Հանրապետութիւն, Պէյրութ, տպ. «Մշակ»:

REFERENCES

1. **Xatisyan A. (1968)**, Hayastani Hanrapetowt'ean c'agowmn ow zargacowmy' /The Origin and Development of the Republic of Armenia/, Beirut, "Sevan" Press.

2. **Nersisyan A. (2019)**, Karo Sasowni /Karo Sasuni/, Yerevan, Tir Publishing House.
3. **Nersisyan A. (2003)**, Avetiq Sahakyan (Hayr Abraham) /Avetik Sahakyan (Father Abraham)/, Yerevan, Iranology Caucasian Center.
4. **Nersisyan A. (2007)**, R'owben /Ruben/, Yerevan, "Edit Print" Publishing House.
5. **Nersisyan A. (2023)**, Patmaqnnakan verlowc'owt'yownner /*Historical-Critical Analyses*/, Yerevan, Tir Publishing House.
6. **Rouben (1952)**, Hay Yeghap'oxakani my' yishatakner' /*Memoirs of an Armenian Revolutionary*/, Los Angeles, "Horizon" Press.
7. **Sasuni K. (1970)**, P'etrowarean apstambowt'iwny' /*The February Uprising*/, Beirut, "Sevan" Press.
8. **Vratcyan S. (1958)**, Hayastani Hanrapetowt'iwn /*The Republic of Armenia*/, Beirut, "Mshak" Press.

Ashot Nersisyan

Critical Analysis of the Armrevkom's Policy from

December 1920 to February 1921

Conclusion

Key words and expressions: *Armenian Revkom, Sovietization, Bolshevik center, Power structure, Ideological rhetoric, Uprising, Social contradictions, National identity*

This article presents a critical analysis of the activities and developments of the Armenian Revolutionary Committee (Hayheghkom) during the period from December 1920 to February 1921. The study explores the historical background that led to the establishment of Hayheghkom as a governing body during a highly volatile period in Armenian history. It focuses on the committee's administrative structure, ideological rhetoric, and the complex relationship with the Bolshevik central authorities in Moscow.

The paper highlights how the revolutionary committee was both a product and an instrument of Sovietization in Armenia, tasked with implementing a new socio-political order modeled on Bolshevik principles. Despite its declared mission to represent the proletariat and peasantry, Hayheghkom faced significant challenges due to lack of broad popular legitimacy and widespread resistance among various social strata, especially rural populations wary of land nationalization policies.

The ideological narrative promoted by Hayheghkom employed classic Bolshevik slogans and rhetoric aimed at mobilizing workers and peasants toward socialist transformation. However, this ideological messaging often clashed with entrenched national sentiments and social realities, leading to considerable skepticism and hostility from segments of Armenian society, including intellectuals and former political elites.

Moreover, the article discusses the direct control exerted by the Bolshevik center over the Armenian committee's decisions and operations, which limited the autonomy of local leaders and intensified the perception of Hayheghkom as a Moscow proxy. The centralized control extended to economic and military spheres, reinforcing the committee's dependence on external support and supervision.

The analysis culminates in examining the outbreak of the February 1921 uprising, which reflected deep-seated social grievances and political discontent with the new regime's repressive measures and lack of popular engagement. The uprising underscored the inherent contradictions within the Sovietization process and revealed the limits of revolutionary authority imposed from above.

Ultimately, the article argues that the period under study represents a critical phase in Armenia's transition to Soviet rule, illustrating the complexities of imposing ideological and political change in a society marked by traditional structures and nationalist aspirations. This case study contributes to a broader understanding of early Soviet republics' formation dynamics and the interplay between local conditions and central directives.

Ашот Нерсисян

Критический анализ политики Армревкома в период

с декабря 1920 по февраль 1921 года

Заключение

Ключевые слова и выражения: *Армревком, Советизация, Большевистский центр, Структура власти, Идеологическая риторика, Восстание, Социальные противоречия, Национальная идентичность.*

Данная статья представляет собой критический анализ деятельности Армянского революционного комитета (Архевкома) в период с декабря 1920 года по февраль 1921 года — одного из самых сложных и противоречивых этапов в истории Армении. В работе рассматриваются исторические предпосылки создания Архевкома как органа власти, его организационная структура, идеологическая риторика, а также взаимоотношения с центральными большевистскими властями в Москве.

Автор показывает, что Архевком являлся одновременно продуктом и инструментом советизации Армении, который был призван внедрять новый социалистический порядок, основанный на принципах большевизма. Несмотря на провозглашённую миссию представлять интересы пролетариата и крестьянства, комитет столкнулся с серьезными трудностями из-за отсутствия широкой народной поддержки и сопротивления многих социальных слоев, особенно крестьян, которые негативно воспринимали политику национализации земель.

Идеологическая риторика Архевкома опиралась на классические большевистские лозунги и была направлена на мобилизацию рабочих и крестьян для построения социалистического общества. Однако эта риторика часто вступала

в противоречие с национальными чувствами и социальными реалиями армянского общества, вызывая скептицизм и недовольство среди интеллектуалов и бывших политических элит.

В статье также анализируется влияние центра — большевистской партии — на деятельность Архивкома, которое ограничивало автономию местных руководителей и усиливало восприятие комитета как марионетки Москвы. Централизованный контроль распространялся не только на политическую, но и на экономическую и военную сферы, что делало комитет зависимым от внешней поддержки и надзора.

Кульминацией исследования становится рассмотрение февральского восстания 1921 года — выражения глубинных социальных проблем и политического недовольства репрессивной политикой новой власти и отсутствием диалога с населением. Восстание выявило внутренние противоречия советизации и ограничения революционной власти, навязанной сверху.

В заключение подчеркивается, что рассматриваемый период является ключевым этапом перехода Армении к советской власти, демонстрируя сложности внедрения идеологических и политических преобразований в обществе с традиционными структурами и национальными устремлениями. Исследование вносит значимый вклад в понимание процессов становления ранних советских республик и взаимодействия между местными условиями и централизованным руководством.

Աշոտ Ներսիսյան – Երևանի պետական համալսարանի Հայոց պատմության ամբիոնի պրոֆեսոր, պատմական գիտությունների դոկտոր: Գիտական հետաքրքրությունները՝ հայոց պատմություն, հայ ազգային ազատագրական շարժումների և հայ քաղաքական մտքի պատմություն, հայ քաղաքական կուսակցությունների պատմություն, Հայկական հարցի պատմություն, Հայաստանի առաջին հանրապետության պատմություն, հայ-

թուրքական հարաբերությունների պատմություն, հայ մշակույթի պատմություն: Հեղինակել է 18 մենագրություն, 200 -ից ավելի գիտական հոդվածներ: ashot-nersisyan@mail.ru, ashot-nersisyan@ysu.am.

Ashot Nersisyan – Professor at the Department of Armenian History, Yerevan State University: Doctor of Historical Sciences. Research interests: Armenian history, the history of the Armenian national liberation movements and political thought, the history of Armenian political parties, the history of the Armenian Question, the history of the First Republic of Armenia, Armenian-Turkish relations, and Armenian cultural history. Author of 18 monographs and over 200 scholarly articles. **ashot-nersisyan@mail.ru, ashot-nersisyan@ysu.am**

Ашот Нерсисян – Профессор кафедры истории Армении Ереванского государственного университета, доктор исторических наук. Научные интересы: история Армении, история армянского национально-освободительного движения и армянской политической мысли, история армянских политических партий, история Армянского вопроса, история Первой Республики Армения, история армяно-турецких отношений, история армянской культуры. Автор 18 монографий и более 200 научных статей. **ashot-nersisyan@mail.ru, ashot-nersisyan@ysu.am**

Խմբագրություն է ուղարկվել 25.07.2025թ.

Հանձնարարվել է գրախոսության 10.08.2025թ.

Հրապարակման է ներկայացվել 10.09.2025թ.

ԳՐԵՏԱ ԳԱՍՊԱՐՅԱՆ

ՄԱՇՏՈՑՅԱՆ ՄԱՏԵՆԱԴԱՐԱՆԻ Հ^տ 7639 ՁԵՌԱԳՐԻ
ԱՎԵՏԱՐԱՆԻՉՆԵՐԻ ԴԻՄԱՆԿԱՐՆԵՐԻ ԵՒ ՆՐԱՆՑ ԱՆՎԱՆԱԹԵՐԹԵՐԻ
ԳԵՂԱՐՎԵՍՏԱԿԱՆ ՀԱՐԴԱՐԱՆՔԻ ՔՆՆՈՒԹՅՈՒՆԸ

DOI: 10.24234/journalforarmenianstudies.v2i69.177

ԱՄՓՈՓՈՒՄ

Պատմական, աստվածաբանական, բանասիրական, բնագիտական, իրավական և մի շարք այլ ոլորտներին առնչվող նյութերի բացառիկ շտեմարան են Մաշտոցյան Մատենադարանում (այսուհետ՝ ՄՄ) հանգրվանած ձեռագիր մատյանները, որոնք ուսումնասիրման անսպառ նյութ են հետազոտողների համար: Արվեստաբանական ուսումնասիրությունները մեծավ մասամբ նվիրվում են հայկական ձեռագրերի գեղարվեստական հարդարանքի քննությանը, որոնք գերազանցապես առնչվում են հայկական մանրանկարչության վաղ և զարգացած փուլին, մինչդեռ պակաս կարևոր չեն նաև ուշ միջնադարում ստեղծված ձեռագիր մատյանները:

Պատմական տեսանկյունից ուշ միջնադարը ևս բարենպաստ ժամանակաշրջան չէր արվեստի զարգացման համար. պետականությունից զրկված հայ ժողովուրդը գտնվում էր Սեֆյան Պարսկաստանի և Թուրքիայի կողմից հրահրվող պատերազմների բռնության: Այսպիսով, նրանց միջև հերթական պատերազմը հանգեցրեց 1604 թ. Նախիջևանի շրջանի Զուղա բնակավայրից և հարակից շրջաններից հայ ժողովրդի բռնագաղթին. «Ի սարասուր ձմեռնացեալ վերջի դարուցս թագաւորն Պարսից շարժեցաւ ըստ պարշաճին իւրոյ ի վերայ մեր ազգ//իս. Աւերեաց զպունս Հայոց, առեալ զՀայքս, ժողովելով քարերացս արմաքախիլ արար և երեր մինչ ի վիճակն և աստ նաւահանգիստ արար և բնակեցոյց: Եւ սկսաք շինել զպունս և զեկեղեցիս բարձրագոյն և պայծառ քան

զառաջինն: Եղաք նոր քաղաք և կոչեցաւ անուն Նոր Զուղայ» (ՄՄ Հ^Ժ 7639; Հակոբյան Վ., Հովհաննիսյան Ա. 1974):

Թեպետ հայոց պատմության այս դժվարին ժամանակներին, Նոր Զուղայում հաստատված հայ վարպետները զբաղվել են եկեղեցաշինությամբ, գրել ու նկարազարդել տասնյակ ձեռագիր մատյաններ: Այս գրչության կենտրոնի մասին համառոտ ներկայացրել է Նոր Զուղայի Սբ Ամենափրկիչ վանքի թանգարան-տպարանի երկարամյա տնօրեն, նորջուղայեցի պատմաբան և բանասեր Լևոն Մինասյանը (**Մինասյան Լ., 1991**), իսկ Նոր Զուղայում գրված ձեռագրերի մասին արվեստաբանական տեսանկյունից բազմիցս անդրադարձել է Միքայել Առաքելյանը (**Առաքելյան Մ., 2008**): Հակոբ Զուղայեցու նկարազարդած մի Ավետարանի մասին հրատարակվել է կատալոգ-ուսումնասիրություն (**Greenwood T., Vardanyan E., 2006**): Հատկանշական է շեշտել, որ նշանավոր ծաղկող Հակոբ Զուղայեցու մասին մի սովորածավալ աշխատություն հրատարակել է արվեստաբան Իրինա Դրամփյանը (**Дрампян И., 2008; Դրամփյան Ի., 1971**): Նրա աշխատանքում համառոտ անդրադարձ է եղել նաև սույն ձեռագրի ոճական առանձնահատկություններին: Թեպետ արվեստաբան Դրամփյանի հիմնարար ուսումնասիրությանը, սույն հետազոտության խնդիրը Հակոբ Զուղայեցուն վերագրվող ՄՄ 7639 ձեռագրի ավետարանիչների դիմանկարների և անվանաթերթերի գեղարվեստական հարդարանքի առավել ընդարձակ նկարագրություն-քննությունն է: Այս ուսումնասիրության մեջ ընդգրկված չեն Զուղայեցուն վերագրվող մյուս ձեռագրերում պատկերված ավետարանիչների դիմանկարները, քանի որ նպատակ ունենք հետազայում մանրամասն անդրադառնալ դրանց ոճական առանձնահատկություններին:

Քանալի բառեր և Արտահայտություններ. Մալբենադարանի հավաքածու, Նոր Զուղա, Նոր Զուղայի մանրանկարչական դպրոց, Հակոբ Զուղայեցի, Ավետարան, ավետարանիչ, անվանաթերթ, մանրանկար:

ՆԵՐԱԾՈՒԹՅՈՒՆ

Մինչ Նոր Զուղայում հայերի հաստատվելը, պատմական Զուղա քաղաքն ունեցել է մշակութային մի այնպիսի միջավայր, որն առանձնացել է հարակից շրջաններից: Վասպուրականի, Խիզանի, Ամիդի մանրանկարչական դպրոցներով շրջապատված և նրանց հարևանությամբ գտնվող Զուղայում ևս գրվել ու նկարազարդվել են ձեռագրեր, որոնց գեղարվեստական ոճը որոշ դեպքերում նմանվում է միմյանց: Հետաքրքրական է, որ ստեղծվել էր մի այնպիսի միջավայր, որտեղ արդեն իսկ կային հայտնի ծաղկող վարպետներ, որոնց մոտ աշակերտելու էին գնում հարակից շրջաններից անգամ: Շահաբբասյան բռնագաղթից հետո Զուղայի նշանավոր վարպետներից Հակոբը հաստատվեց Նոր Զուղայում: Ըստ Դրամփյանի ուսումնասիրության՝ Հակոբ Զուղայեցին նկարազարդել է 9 ձեռագիր.

80-ականների առաջին կես – Ավետարան, ՄՄ Հ^մ 6758, 2. 1585 թ. – Ավետարան, ՄՄ Հ^մ 9691, 3. 1586 թ. – Ավետարան: Մինչև 1980 թ. գտնվում էր Փարիզի Սևաճյան մասնավոր հավաքածուում, երբ Համբուրգում աճուրդի հանվեց: Ձեռագրի հետագա ճակատագիրը մեզ հայտնի չէ¹, 4. 1587 թ. – Ավետարան, Մանչեսթեր, Ջոն Ռայլենդսի գրադարանի հավաքածու, «Arm. N° 20», 5. 1592 թ. – Ավետարան, Երուսաղեմի Սրբոց Հակոբյանց վանք, ձեռագիր Հ^մ 3424, 6. 1607 թ. – Ավետարան, Նոր Զուղայի Սուրբ Սարգիս եկեղեցի, ձեռագիր Հ^մ 18², 7. 1610 թ. – Ավետարան, ՄՄ Հ^մ 7639, 8. ԺԶ դար – Կեղծ Կալիսթենեսի՝

¹ Արվեստաբան Դրամփյանի նշած 1586 թ. գրված Ավետարանը այժմ պահվում է Տոլեդոյի արվեստի թանգարանում «2023.311» համարի ներքո: Տոլեդոյի թանգարանի կայքում բաց հասանելությամբ ներկայացված է ձեռագրի կազմի, խորանների, ավետարանիչների և նրանց անվանաթերթերի, մանրանկարների լուսանկարները: Նկարագրության բաժնում առկա է «Գնված է Libbey Endowment-ի միջոցներով, Էդվարդ Դրամոնդ Լիբբիի նվերը, փոխանակումով» գրությունը: Մանրամասն տե՛ս <http://emuseum.toledomuseum.org/objects/82098/the-pozzi-gospels-hakobs->

[gospels?sessionid=6D583D7BEC7AAF8831E365A33F786C0C?fbclid=IwY2xjawE7zWlleHRuA2FlbQlxAABHxPFBjXai_g4euHlv4RE10dYSAon8wj6gmuBycZ8tIH6cLNgFqXUB4CMQ_aem_RP7GgChhAtusgASKRYi0ZQ](http://emuseum.toledomuseum.org/objects/82098/the-pozzi-gospels-hakobs-gospels?sessionid=6D583D7BEC7AAF8831E365A33F786C0C?fbclid=IwY2xjawE7zWlleHRuA2FlbQlxAABHxPFBjXai_g4euHlv4RE10dYSAon8wj6gmuBycZ8tIH6cLNgFqXUB4CMQ_aem_RP7GgChhAtusgASKRYi0ZQ): Ձեռագրի մասին ուսումնասիրությունը հրատարակված է նաև գրքի տեսքով (**Greenwood T., Vardanyan E., 2006**).

² Ինչպես Յուզակ ձեռագրաց Նոր Զուղայի Ամենափրկիչ վանքի Ա հատորում (էջ 149), այնպես էլ Նոր Զուղայում մեր կատարած ուսումնասիրության արդյունքում պարզ է դառնում, որ արվեստաբան Դրամփյանի վերոթվարկած ձեռագիրը ոչ թե Սուրբ Սարգիս եկեղեցու Հ^մ 18

Ալեքսանդր Մակեդոնացու պատմությունը, ՄՄ Հ^մ 5472, 9. 1613 թ. - Ճաշոց, Նոր Զուլայի Սուրբ Ստեփանոս եկեղեցի, ձեռագիր Հ^մ 491 (**Драмбян И., 2008**):

ՄԵԹՈԴԱԲԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

Աշխատանքը կատարվել է արվեստաբանական վերլուծության՝ նկարագրական և քննական մեթոդների կիրառմամբ:

ՔՆՆԱՐԿՈՒՄ

Հակոբ Զուլայեցուն վերագրվող Ավետարանների մեջ ոճով և գեղարվեստական լուծումներով առանձնանում է Մատենադարանի Հ^մ 7639 ձեռագիրը: Այն ըստ ձեռագրի 294ա էջի հիշատակարանի տվյալի՝ գրվել է 1610 թ. Շոշում³: Ինչպես տեղեկանում ենք Ցուցակ ձեռագրաց Մաշտոցի անվան Մատենադարանի առաջաբանից՝ Հ^մ 7639 ձեռագիրը գտնվել է Թիֆլիսի Նորաշենի Սբ Աստվածածին եկեղեցում, հետագայում 94 ձեռագրերի հետ միասին տեղափոխվել է Երևանի Կերպարվեստի թանգարան: Տարիներ անց դարձել է նշյալ թանգարանից Մատենադարանին փոխանցված ձեռագրերից մեկը (**Եգանյան Օ., Զեյթունյան Ա., Անթաթյան Փ., 1965**): Մատենադարանի հավաքածուում Նոր Զուլայում կամ Սպահանում գրված ձեռագրերի շարքում Հ^մ 7639 ձեռագիրը թվով երրորդն⁴ է Շահ Աբբասի կազմակերպած գաղթից հետո Նոր Զուլայում նկարագրված ձեռագրերի շարքում:

ձեռագիրն է, այլ Հ^մ 8: Հետևաբար առաջնորդվելով ձեռագրացուցակի տվյալներով՝ նշվում է Ս. Սարգիս 396 (8):

³ Ուսումնասիրության ընթացքում «Շոշ» գրության տարբերակը կասկածի տեղիք տվեց, քանի որ իրանական աղբյուրներում Սպահան անվան Շոշ հիշատակում նախկինում չի եղել: Սույն հարցը մեկնաբանել է Լևոն Մինասյանը՝ գրելով. «Սպահան քաղաքը, որին մեր գրիչները Շոշ անուն են տվել, շփոթելով Խուզստանի Շուշ-Դանիէլի հետ, մինչև 20-րդ դարի 30-40-ական թվերը, իր մեջ չէր ընդգրկում Նոր Զուլան... Գրչագրերի որպես վայր, թեև շատերի վրայ է գրված Սպահան կամ Շոշ, բայց պետք է նկատի ունենալ, որ մինչև 1655 թիվը, կարող է գրչագիրը գրված լինի Սպահան քաղաքամիջում, եթե Զուլայի եկեղեցիների անունը յիշուած չէ, իսկ այդ թից յետոյ, եթե Սպահան էլ գրված լինի պետք է համարել Նոր Զուլա, քանի որ այդ թից յետոյ Սպահան քաղաքամիջում այլևս հայեր չեն ապրել, գոնեայ 17-րդ և 18-րդ դարերում: Ահա այս նկատառումով էլ Սպահան և Շոշը, յարկապէս 1655 թից յետոյ, մենք շատ անգամ գրել են Նոր Զուլա, որ նոյնն է Սպահանի հետ» (**Մինասյան Լ., 1991**):

⁴ Առաջին ձեռագիրը (ՄՄ Հ^մ 6785) Ավետարան է՝ թվագրված 1607 թ.: Այն սկսել է գրվել Խիզանում, այնուհետև անցել գաղթի ճանապարհով և ավարտին հասցվել Սպահանում (**Եգանյան Օ., Զեյթունյան Ա., Անթաթյան Փ., 1970**): Թվագրությամբ երկրորդ ձեռագիրը (ՄՄ Հ^մ 8172)

Ձեռագրի գեղարվեստական հարդարանքը՝ այդ թվում գիրը, դրա տեսակը, մանրանկարները, դրանց քանակն ու դրանում ոսկու կիրառումը մեծամասամբ բնորոշում էր տվյալ ձեռագրի պատվիրատուին, նրա ճաշակն ու արվեստի նկատմամբ ունեցած հետաքրքրությունը: Այդ հատկանիշներն էլ արտահայտվում էին ձեռագրում՝ հաճախ նաև պատվիրատուի «թելադրմամբ»: Ավետարանի պատվիրատուն ժամանակի նշանավոր խոջա Ավետիքն է (ձեռագրի հիշատակարաններում հանդիպում է նաև «Աւետիս» տարբերակով): Մեծահարուստ անձի կողմից պատվիրած ձեռագիրն աչքի է ընկնում իր յուրահատուկ ոճավորմամբ, պատկերագրական բացառիկ տեսարաններով և զարդամոտիվներով: Հ^մ 7639 ձեռագիրը սկսվում է Տերունական շարքի պատկերներով, որին հաջորդում է Քրիստոսի հրաշքների և փորձությունների տեսարանները: Դրանք ընդհանուր թվով 59-ն են: Շարքին հաջորդում է 10 խորանները:

Հ^մ 7639 ձեռագրի 73բ էջից մինչև 299ա էջերին են ներկայացվում Մատթեոս, Մարկոս, Դուկաս և Հովհաննես ավետարանիչների Ավետարանները: Ընդ որում՝ չորս ավետարանչի յուրաքանչյուր Ավետարան նկարազարդման ուրույն ձևն ունի: Մատթեոս ավետարանչի դիմանկարը և անվանաթերթը գտնվում է Ավետարանի 73բ և 74ա էջին: Ավետարանչի պատկերն (նկ. 1) ամփոփված է ուղղանկյուն շրջանակի մեջ, որի վերին և ստորին եզրերում կան կարմիր և վարդագույն շղթայական մոտիվներով զարդարված եռանկյունաձև դուրս բացվածքներ, իսկ աջ և ձախ եզրերում՝ կապույտ, կանաչ խաչաձև և եռաստիճան մոտիվներով զարդարված կիսաշրջանաձև ելուստներ, որոնց շուրջբոլորը կապույտով բարակ ծաղկային մոտիվներ են: Հորինվածքի կենտրոնում Մատթեոս ավետարանիչն է՝ պատկերված աթոռի վրա՝ նստած դիրքով: Կանաչով և վարդագույնով երանգավորված է ավետարանչի հագուստը,

Ժողովածու է՝ գրված 1608 թ.: Ժողովածուի բովանդակությունն է «Հարցմունք և պատասխանիք հոգևորք, Հարցմունք Աթանասի և պատասխանիք Կիրոլի Երուսաղեմացոյ, Գր. Մարաշեցոյ Վայք ողբոց, Ի Կանոնագրոց Հայոց, Վարդ. Արեւելցոյ Աշխարհացոյց»: Գրիչ՝ Սիմէոն, Յովհաննէս արեղայ (Եգանյան Օ., Զեյթունյան Ա., Անթաբյան Փ., 1970):

որի լուսաստվերի հաղորդման և գունային համադրության մանրամասն ուսումնասիրելու արդյունքում ակնհայտ է ծաղկողի վարպետությունը: Ավետարանչի պատկերն ամբողջացվում է լուսապսակով, որի ծայրերը երիզված են սպիտակ կետերով: Այն ամփոփված է խորան հիշեցնող կամարի մեջ, որը կազմված է շեղ հատվածներից՝ մեկ գույնի մի քանի երանգավորմամբ քառակուսիների հաջորդական ներկայացմամբ: Ուշագրավ են հատկապես երկու անկյուններում պատկերված հրեշտակները, որոնց հայացքներն ուղղված են դեպի Մատթեոս ավետարանիչը: Սովորաբար մեծ թիվ են կազմում այն ձեռագրերը, որոնցում Մատթեոս ավետարանչին ներկայացնող էջում պատկերված է լինում նաև իրեն խորհրդանշող մարդ-հրեշտակը: Մատենադարանում պահվող Նոր Զուղայում նկարազարդված Ավետարանների ուսումնասիրությունների արդյունքում պարզել ենք, որ Հ^մ 7639 Ավետարանի այս մանրանկարը բացառիկ է մասնավորապես խորհրդանիշ մարդ-հրեշտակի կրկնակի պատկերմամբ:

Նկ. 1. Մատթեոս ավետարանչի դիմանկարը և անվանաթերթը, ՄՄ 7639, 1610 թ., Նոր Զուղա, 73բ-74ա (լուսանկարը՝ ՄՄ)

Գեղարվեստական յուրատիպ լուծումներով է արված Մատթեոս ավետարանչի անվանաթերթը (նկ. 1), որի գերակշիռ մասը զբաղեցնում է կիսախորանը: Վերևում, ինչպես ընդունված է ասել, հավատի աղբյուրից սնվող թռչուններն են: Հորինվածքի կենտրոնում վեցաթև աստղի և ծաղկաթերթի՝ անվերջություն հիշեցնող զարդամոտիվն է: Կիսախորանի ողջ հատվածում Հակոբ Զուղայեցու ձեռագրին բնորոշ այն մանրամասներն են, որոնք հանդիպում են նաև ձեռագրի մյուս էջերի առանձին հատվածներում և ամբողջական էջով ներկայացված մանրանկարներում: Կարծում ենք, որ ծաղկողը սովորաբար այս մոտիվները պատկերել է ազատ տարածությունները լրացնելու և մանրանկարներն առավել հագեցված պատկերագրությամբ ներկայացնելու համար: Ճակատագարդի երեք կողմում առկա է հետևյալ արձանագրությունը. «ԸՐՍՏԱՅՈՂ ՍՈՐԱ ԶԽՕՋԱ ԱԻԵՏԻԿՆ ԵՒ ԶԵՂԲԱՅՐՆ ԶԽՕՋԱ»: Այն ամփոփած է ութ ուղղանկյունաձև հատվածում, որոնց միջև տեսանելի են նարնջագույն շրջանաձև մոտիվները:

Նկ. 2. Մարկոս ավետարանչի դիմանկարը և անվանաթերթը, ՄՄ 7639, 1610 թ., Նոր Զուղա, 137բ-138ա (լուսանկարը՝ ՄՄ)

Նկ. 3. Ղուկաս ավետարանչի դիմանկարը և անվանաթերթը, ՄՄ 7639, 1610 թ., Նոր Զուղա, 179թ-180ա (լուսանկարը՝ ՄՄ)

Մարկոս (նկ. 2) և Ղուկաս (նկ. 3) ավետարանիչների դիմանկարները հորինվածքային առումով ունեն բավական նմանություններ: Ծաղկողը փորձել է հնարավորինս հագեցնել պատկերը՝ ներկայացնելով ավետարանիչներին բավական ուրույն միջավայրում, հավատարիմ մնալով նաև ավանդական պատկերագրությանը, երբ ավետարանիչներին ներկայացնում էին գահավորակին նստած Ավետարանը գրելիս՝ իր աշխատանքային գործիքների, գրասեղանի առկայությամբ: Այստեղ ծաղկողը թերևս ցանկացել է միաժամանակ և՛ պահպանել կանոնիկ ավանդական պատկերագրությունը, և՛ միևնույն ժամանակ միջավայրին բնորոշող մանրամասները ներկայացրել է խիստ ոճավորված, լի բազմաթիվ մանր զարդամոտիվներով: Թվում է, թե այդ զարդամոտիվները սկսում են առավել շատ դեկորատիվ բնույթ կրել՝ դրանով գեղարվեստական մի նոր որակ հաղորդելով պատկերներին: Հետաքրքրական է այն փաստը, որ ծաղկողը փորձել է հնարավորինս ազատ տարածություն չթողնել, իսկ եթե եղել է, պատել է այն ոսկով: Նոր Զուղայում նկարազարդված ձեռագրերի

ուսումնասիրման ընթացքում հաճախ նկատել ենք ավետարանիչների պատկերներ, որում ներկայացված են նաև նրանց խորհրդանիշերը՝ մեծ մասամբ ներշնչված Եվրոպայում նկարագարված ձեռագրերի և տպագիր գրքի օրինակներով: Խնդրո առարկա օրինակում հանդիպում է ավանդական պատկերատիպ՝ հորինվածքի աջ հատվածում, ավելի փոքր չափսերով, լուսապսակով, գլուխն ուղղած դեպի ավետարանիչը: Հովհաննեսի դիմանկարում (նկ. 4) ծաղկողը ավետարանչին ներկայացրել է տարբեր երանգավորմամբ գունավոր ժայռերի նմանող միջավայրում, որով նրա պատկերն ասես կտրվել է ոսկով պատված հետնախորքից: Գունազարդ ժայռերը խորհրդանշում են այն բացված քարայրը, որտեղ աստվածային ներշնչանքով Հովհաննես ավետարանիչը թելադրել է Ավետարանը իր աշակերտ Պրոքորոնին: Բյուզանդական պատկերագրության ավանդույթով ներկայացված այս օրինակում Հովհաննեսի հայացքն ուղղված է հորինվածքի ձախ վերնամասում պատկերված երկնականարը, մի ձեռքով պահել է հագուստը, իսկ մյուսն ուղղել նրանից ձախ գտնվող աշակերտը: Ավետարանիչների դիմանկարները ստանալիս ծաղկողը կարծես կիրառել է դեմքի նույն կաղապարը, որում առանձնանում է ընդգծված աչքերը և հոնքերը, բավականին մանրամասն ներկայացված մորուսն ու մազերը և հատկապես աչքերի կարմիր բծերը, որը համարում ենք ծաղկողի անհատական ձեռագրի բնորոշ հատկանիշներից մեկը:

Նկ. 4. Հովհաննես ավետարանչի դիմանկարը և անվանաթերթը, ՄՄ 7639, 1610 թ., Նոր Զուղա, 245բ-246ա (լուսանկարը՝ ՄՄ)

Մատթեոս ավետարանչի անվանաթերթին ծաղկողի թողած հիշատակության պես Մարկոսի անվանաթերթի (նկ. 2) կենտրոնական հատվածում ևս տեսնում ենք «Ավետիք ծառա Քրիստոսի» գրությունը։ Ի տարբերություն նշյալ երկու անվանաթերթերի, Ղուկաս և Հովհաննես ավետարանիչների (նկ. 3, 4) անվանաթերթերը տարբերվում են իրենց ոճավորմամբ։ Մասնավորապես պատկերագրական տեսանկյունից յուրահատուկ է Հովհաննես ավետարանչի անվանաթերթը (Նկ. 4), որի ճակատագարդի կենտրոնական մասում ներկայացված է Տիրամայրը՝ Մանուկ Քրիստոսը գրկին։ Մատենադարանի հավաքածուի Նոր Զուղայում նկարագարոված ձեռագրերի ուսումնասիրության արդյունքում ակնհայտ է դառնում, որ անվանաթերթի այսպիսի պատկերումը բացառիկ է։ Մինչդեռ, ուսումնասիրելով Հակոբ Զուղայեցուն վերագրվող, ավելի վաղ շրջանում նկարագարոված ձեռագրերը՝ նկատում ենք, ՄՄ Հ^մ 9691 ձեռագրի 222ա էջին՝ կրկին Հովհաննես ավետարանչի անվանաթերթի ճակատագարդի կենտրոնական մասում,

պատկերված են Քրիստոսը և Տիրամայրը: Անվանաթերթերին Տիրամոր և Քրիստոսի պատկերը հանդիպում է նաև զարգացած միջնադարում ստեղծված ձեռագրերում: Ինչպես օրինակ մանրանկարչությունից մեզ հայտնի է Թորոս Տարոնացու նկարազարդած ՄՄ 6289 ձեռագրի՝ Մատթեոսի, Ղուկասի և Հովհաննեսի Ավետարանի անվանաթերթի պատկերները (**Բեգլարյան Ս., 2022**):

Չորս ավետարանիչների Ավետարանի գեղարվեստական հարդարանքում առանձնանում է չորս հիմնական հորինվածքային լուծում՝ ընդ որում յուրաքանչյուր ավետարանչի Ավետարանը՝ իր խորհրդանիշով: Այդ օրինաչափությամբ 74բ էջից մինչև 136ա էջերին Մատթեոս ավետարանչի՝ երկու սյուներով ներկայացված Ավետարանն է: Ճակատազարդերի պատկերման մեջ երկու զույգ մարդակերպ կերպարներն են, որոնք երկու ձեռքով պահում են ճարտարապետական մանրամասնը: Այն նմանվում է հնգախորան եկեղեցու, որի յուրաքանչյուր գմբեթ պսակվում է խաչով: Ինչպես գիտենք, Մատթեոս ավետարանչի խորհրդանիշը մարդ-հրեշտակն է: Հետաքրքրական է այն հանգամանքը, որ իր դիմանկարի հետնախորքում պատկերված են զույգ թևերով երկու հրեշտակներ, իսկ իր Ավետարանի նկարազարդման դեպքում՝ մարդակերպ կերպարներ: Այդ նույն ձևով են ոճավորվել նաև Մարկոս և Ղուկաս ավետարանիչների Ավետարանները՝ մասնավորապես 138բ էջից 179ա էջերի երկայուն գրադաշտերը պսակվում են զույգ առյուծների կերպարով և կամարներով, իսկ 180բ էջից 245ա էջերին Ղուկաս ավետարանչինը՝ ցլակերպ մոտիվներով: Նկարազարդման նման համակարգը տարբերվում է 246բ էջից մինչև 299ա էջերին, որտեղ Հովհաննես ավետարանչի երկայուն Ավետարանը պսակված է միահյուսված զարդամոտիվներով, որի կենտրոնում երկզույն զույգ թռչուններ են, որոնք հավանաբար ծաղկողը փորձել է ներկայացնել որպես Հովհաննես ավետարանչի խորհրդանիշ արժիվ թռչունին:

ԵԶՐԱԿԱՑՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

Այսպիսով, ՄՄ 7639 ձեռագիրը գրվել է շահաբբասյան բռնագաղթից ընդամենը մի քանի տարի հետո՝ մի դժվարին ժամանակաշրջանում, որի մասին

հիշատակարանում նշվում է. «աւերեաց զըրունս Հայոց, առեալ զՀայքս, ժողովելով փարերացս արմատախիլ արար և եբեր մինչ ի վիճակն և աստ նաւահանգիստ արար և բնակեցոյց: Եւ սկսաք շինել զըրունս և զեկեղեցիս բարձրագոյն և պայծառ քան զառաջինն: Եղաք նոր քաղաք և կոչեցաւ անուն Նոր Զուղայ: Եւ աստ գրեցաւ արեգակնափայլ Աւետարանս ոսկիապատ և երանգ երանգ լաջուարդանկար և գոյնազարդ տեսուջ, շարունակեալ դրուարս, յարմարեալ և խորանիս ձևն երկնազարդ նմանութեամբ յարինեալ բազում աշխատութեամբ» (ՄՄ Հ^ր 7639): Այն բացառիկ արժեք է ներկայացնում ոչ միայն ձեռագրի գրվելու պատմական ժամանակահատվածի, այլ նաև նկարազարդ էջերի բովանդակային բազմազանության ու թեմատիկ պատկերների գեղարվեստական հարդարանքի տեսանկյունից:

Սույն հոդվածում քննության ենթարկվեցին նախ Հակոբ Զուղայեցուն վերագրվող ձեռագրերի տվյալները՝ մասնավորապես ճշգրտվեց նախկինում հրատարակված ուսումնասիրության մեջ առկա ձեռագրերի համարները, մեկ այլ ձեռագրի գտնվելու վայրը: Արվեստաբանական տեսանկյունից վերլուծվեցին Հ^ր 7639 ձեռագրի ավետարանիչների դիմանկարներն ու անվանաթերթերը, Ավետարանի նկարազարդման հորինվածքային լուծումները: Ակնհայտ է, որ նման նկարազարդ էջեր պարունակող Ավետարանից անմասն չէին կարող մնալ նաև ավետարանիչների դիմանկարներն ու անվանաթերթերը, որոնք ներկայացված են ձեռագրում միասնական էջաբացվածքներին:

Չորս ավետարանիչները պատկերված են աստվածային ներշնչման պահին՝ ըստ որի Մատթեոս, Մարկոս, Ղուկաս ավետարանիչները՝ Աստծո խոսքը գրի առնելիս, իսկ Հովհաննեսը՝ իր աշակերտին ներշնչված թելադրելիս: Ծաղկողը յուրաքանչյուր ավետարանչի պատկերել է գունային և հորինվածքային բարդ լուծումներ ունեցող հագեցած միջավայրում: Անվանաթերթերի հարդարանքում ծաղկողը չի սահմանափակվել միայն ավանդական հորինվածքի ներկայացմամբ, այլ դիմել է ավելի բարդ լուծումների՝ միջավայրը հարստացնելով ձեռագրի ստացողի, ընտանիքի անդամների մասին տեղեկությունների փոխանցմամբ:

Ավետարանիչների դիմանկարներն արված են կանոնիկ պատկերագրության համաձայն, ըստ որի չորս ավետարանիչները ներկայացված են հորինվածքի կենտրոնում: Մատթեոսը և Հովհաննեսը, համարվելով ավագ սերնդի ավետարանիչներ, պատկերված են ծերունիների տեսքով, որին հակառակ՝ Մարկոս և Ղուկաս ավետարանիչները՝ առավել երիտասարդ տարիքում:

Ձեռագրի նկարազարդումները բավական դեկորատիվ են, որի մասին է փաստում նաև անվանաթերթերում տեղ գտած հիշատակությունները: Այդ քայլով ծաղկողը ոչ միայն փորձել է մեկ անգամ ևս կարևորել ձեռագրի ստացողի և ընտանիքի անդամների համառոտ հիշատակումները, այլ նաև գիրը դարձրել է գեղարվեստական հարդարանքի մաս: Վերջինս դուրս էր մնացել հետազոտողների ուշադրությունից:

Համառոտագրություններ

ՄՄ – Մաշտոցյան Մատենադարան

Հ^{ՄԲ} - Համար

Նկ. – նկար

Ձեռագրերի ցանկ

ՄՄ Հ^{ՄԲ} 5472 - Կեղծ Կալիսթենեսի՝ Ալեքսանդր Մակեդոնացու պատմությունը, ԺԶ (16) դար, գրչության վայր՝ Հռոմ, գրիչ՝ Զաքարիա եպիսկոպոս, ծաղկող՝ Զաքարիա եպիսկոպոս, Հակոբ Զուղայեցի:

ՄՄ Հ^{ՄԲ} 6758 – Ավետարան, 80-ականների առաջին կես, գրչության վայր՝ Թվնիկ գյուղ: Գրիչ՝ Ներսէս: Ծաղկող՝ Յակոբ: Ստացող՝ Կարապետ քահանա:

ՄՄ Հ^{ՄԲ} 7639 - Ավետարան, 1610 թ., գրչության վայր՝ Ասպահան, գրիչ, ծաղկող՝ Յակոբ երէց: Ստացող՝ խոջա Աւետիք:

ՄՄ Հ^{ՄԲ} 9691 - Ավետարան, 1585 թ. գրչության վայր՝ Կեղի, գրիչ, ծաղկող՝ Յակոբ Զուղայեցի, ստացող՝ Աստուածատուր քահանա, կազմող՝ Յակոբ դպիր (1762 թ.):

Մանչեսթրի Ջոն Ռայլենդսի գրադարանի հավաքածու «Arm. № 20» - Ավետարան, 1587 թ., գրչության վայր՝ Հին Ջուղա, գրիչ և ծաղկող՝ Յակոբ սարկավագ:

Երուսաղեմի Սրբոց Հակոբյանց վանք Հ^մ 3424 - Ավետարան, 1592 թ., գրչության վայր՝ Ավանց գյուղ, գրիչ և ծաղկող՝ Յակոբ Ջուղայեցի:

Նոր Ջուղայի Սուրբ Սարգիս եկեղեցի Հ^մ 18 - Ավետարան, 1607 թ., գրչության վայր՝ Շոշ (Սպահան), գրիչ՝ Յակոբ երեց Ջուղայեցի:

Նոր Ջուղայի Սուրբ Ստեփանոս եկեղեցի Հ^մ 491, 1613 թ. – Ճաշոց, Նոր-Ջուղա, Գրիչ՝ Սարգիս: Ստացող՝ Պարոն Մարգարե: Ծաղկող՝ հաւանաբար Տէր Յակոբ:

List of Manuscripts

Matenadaran manuscript № 5472 – *The History of Alexander the Great by Pseudo-Callisthenes*, 16th century; place of copying: Rome; scribe: Bishop Zak'aria; illuminators: Bishop Zak'aria and Hakob of Julfa.

Matenadaran manuscript № 6758 – *Gospel*, early 1580s; place of copying: village of T'vnik; scribe: Nersēs; illuminator: Yakob; recipient: Priest Karapet.

Matenadaran manuscript № 7639 – *Gospel*, dated 1610; place of copying: Isfahan; scribe and illuminator: Yakob the Presbyter; recipient: Khoja Avetik.

Matenadaran manuscript № 9691 – *Gospel*, dated 1585; place of copying: Keghi; scribe and illuminator: Hakob of Julfa; recipient: Priest Astvatsatur; binder: Scribe Hakob (1762).

John Rylands Library, Manchester, manuscript "Arm. No. 20" – *Gospel*, dated 1587; place of copying: Old Julfa; scribe and illuminator: Deacon Hakob.

Manuscript № 3424, Monastery of Saint James, Jerusalem – *Gospel*, dated 1592; place of copying: village of Avants; scribe and illuminator: Hakob of Julfa.

Manuscript № 18, Saint Sargis Church, New Julfa – *Gospel*, dated 1607; place of copying: Shosh (Isfahan); scribe: Yakob the Presbyter of Julfa.

Manuscript № 491, Saint Stepanos Church, New Julfa – Lectionary, dated 1613; place of copying: New Julfa; scribe: Sargis; recipient: Paron Margarē; illuminator: presumably Ter Hakob.

ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

1. **Առաքելյան Մ. (2008)**, Պատկերազարդ Ավետարանների ուսումնասիրությունը Նոր Զուղայի դպրոցի շրջանականերում, Երևան, «Բանբեր Մատենադարանի», Հ^ր 18, էջ 125-138:
2. **Բեգլարյան Ս. (2022)**, Թորոս Տարոնացու մանրանկարների պատկերագրության մարիամաբանական հենքը, Երևան, «Բանբեր Մատենադարանի» Հ^ր 33, էջ 196 - 214:
3. **Դրամիյան Ի. (1971)**, Հակոբ Զուղայեցու մանրանկարների պատկերագրությունը, «Բանբեր Մատենադարանի» Հ^ր 10, Երևան, էջ 171-184:
4. **Եգանյան Օ., Զեյթունյան Ա., Անթաբյան Փ. (1965)**, Ցուցակ ձեռագրաց Մաշտոցի անվան Մատենադարանի, հատ. Ա, Երևան, ՀՍՍՌ Գիտությունների ակադեմիայի հրատ.:
5. **Եգանյան Օ., Զեյթունյան Ա., Անթաբյան Փ. (1970)**, Ցուցակ ձեռագրաց Մաշտոցի անվան Մատենադարանի, հատ. Բ, Երևան, Հայկական գիտությունների ակադեմիայի հրատ.:
6. **Հակոբյան Վ., Հովհաննիսյան Ա. (1974)**, Հայերեն ձեռագրերի ԺԷ. դարի հիշատակարաններ (1601-1620 թթ.), հատ. Ա, Երևան, Հայկական գիտությունների ակադեմիայի հրատ.:
7. **Մինասյան Լ. (1991)**, Գրչության արվեստը Նոր Զուղայում, Նոր Զուղա, Ս. Ամենափրկիչ Վանքի տպարան:
8. **Greenwood T., Vardanyan E. (2006)**, Hakob's Gospels: The Life and Work of an Armenian Artist of the Sixteenth Century, publisher: Sam Fogg, University of Michigan.

9. **Дрампян И. (2008)**, Акоп Джугаеци, Ереван, Изд. “Гитутюн” НАН РА.

REFERENCES

1. **Araqelyan M. (2008)**, Patkerazard Avetaranneri owsowmnasirowt'yowny' Nor Jowghayi dproci shrjanakanerowm /The Study of the Illustrated Gospels within the Framework of the New Julfa School/, The Bulletin of Matenadaran, No 18.
2. **Beglaryan S. (2022)**, T'oros Taronacow manrankarneri patkeragrowt'yan mariamabanakan henqy' /The mariological basis of T'oros Taronats'i's iconography/, The Bulletin of Matenadaran, No 33.
3. **Dramp'yan I. (1971)**, Hakob Jowghayecow manrankarneri patkeragrowt'yowny' /The iconography of Hakob Jughayetsi's miniatures/, The Bulletin of Matenadaran, No 10.
4. **Eganyan Ō., Zeyt'unyan A., Ant'abyan P'. (1965)**, Cowcak d'er'agrac Mashtoci anvan Matenadarani /Catalogue of Armenian Manuscripts of Mashtots Matenadaran/, vol. A, Publishing House of the Academy of Sciences of the Armenian SSR., Yerevan.
5. **Eganyan Ō., Zeyt'unyan A., Ant'abyan P'. (1970)**, Cowcak d'er'agrac Mashtoci anvan Matenadarani /Catalogue of Armenian Manuscripts of Mashtots Matenadaran/, vol. B, Publishing House of the Armenian Academy of Sciences.
6. **Hakobyan V., Hovhannisyan A. (1974)**, Hayeren d'er'agreri JhE' dari hishatakaranner (1601-1620 t't'.) /Colophons of Armenian manuscripts of the 17th century (1601-1620)/, Vol. A, Publishing House of the Academy of Sciences of the Armenian SSH, Yerevan.
7. **Minasyan L. (1991)**, Grchowt'yan arvesty' Nor Jowghayowm /The Art of Writing in New Julfa/, Printing House of the Holy Savior Monastery, New Julfa.
8. **Greenwood T., Vardanyan E. (2006)**, Hakob's Gospels: The Life and Work of an Armenian Artist of the Sixteenth Century, publisher: Sam Fogg, University of Michigan.

9. **Drampjan I. (2008)**, Akop Dzhugaetsi /Akop Dzhugajeci/, Yerevan, “Gitutjun” publishing NAN RA.

Նկարների ցանկ

- Նկ. 1.** Մատթեոս ավետարանչի դիմանկարը և անվանաթերթը, ՄՄ 7639, 1610 թ., Նոր Զուղա, 73բ-74ա (լուսանկարը՝ ՄՄ):
- Նկ. 2.** Մարկոս ավետարանչի դիմանկարը և անվանաթերթը, ՄՄ 7639, 1610 թ., Նոր Զուղա, 137բ-138ա (լուսանկարը՝ ՄՄ):
- Նկ. 3.** Ղուկաս ավետարանչի դիմանկարը և անվանաթերթը, ՄՄ 7639, 1610 թ., Նոր Զուղա, 179բ-180ա (լուսանկարը՝ ՄՄ):
- Նկ. 4.** Հովհաննես ավետարանչի դիմանկարը և անվանաթերթը, ՄՄ 7639, 1610 թ., Նոր Զուղա, 245բ-246ա (լուսանկարը՝ ՄՄ):

List of Illustrations

- Fig. 1.** Matt'eos avetaranchi dimankary' ev anvanat'ert'y' /Portrait of the Evangelist Matthew and the title page/, MS 7639, 1610, New Julfa, fols. 73v–74r (photo: Matenadaran).
- Fig. 2.** Markos avetaranchi dimankary' ev anvanat'ert'y' /Portrait of the Evangelist Mark and the title page/, MS 7639, 1610, New Julfa, fols. 137v–138r (photo: Matenadaran).
- Fig. 3.** Ghowkas avetaranchi dimankary' ev anvanat'ert'y' /Portrait of the Evangelist Luke and the title page/, MS 7639, 1610, New Julfa, fols. 179v–180r (photo: Matenadaran).
- Fig. 4.** Hovhannes avetaranchi dimankary' ev anvanat'ert'y' /Portrait of the Evangelist John and the title page/, MS 7639, 1610, New Julfa, fols. 245v–246r (photo: Matenadaran).

Greta Gasparyan

An examination of the artistic decoration of the portraits of the evangelists and their title pages in the Matenadaran manuscript № 7639

Conclusion

Key words and expressions: *Matenadaran Collection, New Julfa, New Julfa Miniature School, Hakob Jughayets'i, Gospel, Evangelist, Title Page, Miniature.*

Among the numerous manuscripts preserved in the Matenadaran collection and created in the Armenian center of New Julfa, manuscript № 7639 occupies a special place. It stands out due to its approximately sixty miniatures, which are stylistically and thematically closely connected with the text of the Gospels. The manuscript was created in 1610 and is attributed to the well-known miniaturist Hakob Jughayets'i. This study reviews nine manuscripts ascribed to this master, while also clarifying specific information concerning their identification and present location.

Particular attention is paid to the artistic analysis of the evangelists' portraits and their title pages. Each Gospel in the manuscript begins with a miniature depicting the evangelist at the moment of divine inspiration. The compositional solutions reflect a synthesis of traditional and innovative elements, revealing both iconographic conventions and the artist's individual style.

The title pages serve not only a decorative but also a memorial function, preserving information about the patron and his family. The study demonstrates that the decoration of manuscript № 7639 reflects the rich artistic tradition of 17th-century Armenian miniature painting and deserves to be considered an important source for the study of late medieval book art. Special attention is also given to the scenes of divine inspiration and their symbolic meaning in 17th-century Armenian book culture, confirming the significance of this manuscript for the study of New Julfa art and Armenian miniature in general.

Грета Гаспарян

**Исследование художественного оформления портретов евангелистов и их
титульных страниц в рукописи Матенадарана № 7639**

Заключение

Ключевые слова и выражения: Коллекция Матенадарана, Новая Джульфа, миниатюрная школа Новой Джульфы, Акобу Джугаеци, Евангелие, евангелист, титульная страница, миниатюра.

Среди многочисленных рукописей, хранящихся в коллекции Матенадарана и созданных в Новой Джульфы, рукопись № 7639 занимает особое место благодаря своим примерно шестидесяти миниатюрам, стилистически и тематически тесно связанным с текстом Евангелия. Рукопись была создана в 1610 году и приписывается известному миниатюристу Акобу Джугаеци. В исследовании рассматриваются данные о девяти рукописях, приписываемых этому мастеру, а также уточняются отдельные сведения, касающиеся их идентификации и местонахождения.

Особое внимание уделяется художественному анализу портретов евангелистов и их титульных страниц. В рукописи каждое Евангелие начинается с миниатюры, изображающей евангелиста в момент божественного вдохновения. Композиционные решения сочетают традиционные и новаторские элементы, раскрывающие как иконографические каноны, так и индивидуальный почерк художника.

Титульные страницы несут не только декоративную, но и мемориальную функцию, сохраняя сведения о заказчике и его семье. Исследование показывает, что оформление рукописи № 7639 отражает богатую художественную традицию армянской миниатюры XVII века и заслуживает рассмотрения как важный источник по изучению книжного искусства позднего средневековья. Внимание уделено сценам божественного вдохновения евангелистов и их символическому значению в армянской книжной культуре XVII века, что подтверждает значимость

данной рукописи как источника по изучению искусства Новой Джульфы и армянской миниатюры в целом.

Գրետա Գասպարյան – Մեսրոպ Մաշտոցի անվան Մատենադարան՝ հին ձեռագրերի գիտահետազոտական ինստիտուտի ասպիրանտ և Միջնադարյան արվեստի ուսումնասիրման բաժնի գիտաշխատող: Գիտական հետաքրքրությունները՝ Նոր Զուղայի ձեռագրերի գեղարվեստական հարդարանքը, Նոր Զուղայի որմնանկարչությունը և ճարտարապետությունը: Հեղինակ է 5 հոդվածի: arthistoriangreta@gmail.com

Грета Гаспарян - Аспирант Института древних рукописей Матенадарана имени Месропа Маштоца, научный сотрудник отдела Средневекового искусства. Сфера научных интересов: Художественное оформление рукописей Новой Джульфы, Фрески и архитектура Новой Джульфы. Автор около пяти статей. arthistoriangreta@gmail.com

Greta Gasparyan - PhD student at the Matenadaran, Mesrop Mashtots Institute of Ancient Manuscripts, and Researcher at the Department of Medieval Art Studies. Scientific interests: the artistic decoration of New Julfa manuscripts, New Julfa frescoes and architecture. She is the author of about five articles. arthistoriangreta@gmail.com.

Խմբագրություն է ուղարկվել 26.02.2024թ.

Հանձնարարվել է գրախոսության 14.03.2024թ.

Հրապարակման է ներկայացվել 10.09.2025թ.

ԷԴՈՒԱՐԴ ՄԿՐՏՉԱՆ

ԱՅՍՕՐՎԱ ԼԱԶԻՆԸ ԱՆՑՅԱԼԻ ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՊԱՏՄԱԿԱՆ
ԱՂԱՀԵՃՔ ԳԱՎԱՌՆ Է

DOI: 10.24234/journalforarmenianstudies.v2i69.179

ԱՄՓՈՓՈՒՄ

1893 թ. Վենետիկում լույս է տեսնում ականավոր բանասեր, պատմաբան, աշխարհագրագետ, բանաստեղծ ու թարգմանիչ Ղևոնդ Ալիշանի «Սիսական» (Տեղագրություն Սիւնեաց աշխարհի) աշխատությունը, որը գրաբարով 562 էջ է:

«Երկոտասան գաւառս Սիւնեաց համարին ամենայն պատմիչք մեր և աշխարհագիրք, յորոց հնագոյնն (*Մովսես Խորենացի*) յարեմտեան սահմանաց աշխարհին սկսանի թուել և դասել» (**Ալիշան Ղ., 1893**):

«Սիսական» գրքում *Աղահեճքը* ներկայացված է որպես 6-րդ գավառ: Գրքի շարադրանքը մանրագիր գրաբար է¹:

Այժմ քննարկվող հարցի կնճռոտ կողմն այն է, որ կլինի կարծիքների բախում. *Աղահեճքը* (*Լաչինը*) պատմականորեն հայկական տարածք է, թե՞ այլազգիների:

Ուստի Ղևոնդ Ալիշանի գրածը ընթերցել կարողացող ցանկացած անձնավորություն օբյեկտիվորեն կհանգի ճշմարտության:

Բանալի բառեր և արտահայտություններ. Ղևոնդ Ալիշան, Սյունյաց գավառ, Լաչին, Աղահեճք, գյուղեր, Ծիծեռնավանք, Խծաբերդ, հայկական տարածք:

ՆԵՐԱԾՈՒԹՅՈՒՆ

¹ Գրքի «Հաբանդ», «Աղահեճք», «Արևիք» գավառների գրաբար տեքստերը լիովին և «Ծղուկ» գավառի «Տաթև», «Լորածոր» հատվածները թարգմանել՝ արևելահայերենի եմ վերածել. բացի «Աղահեճք»-ից՝ մյուսները տպագրվել են գիտական հանդեսում, թերթերում:

Ալիշանի վկայած *Ջանքանակյան* վտակը շրջակա գյուղերում՝ *Արփա-գետուկ, Խծաբերդ, Պետրոսաշեն, Սպիտակշեն, Թեգխարաբ, Զինգյա*՝ նա՛ կապ գետ էին համարում, որը գյուղերի տարածքային սահմանների բաժանման գիծ էր դիտվում՝ աջում *Արփա-գետուկ*ն էր, ձախում՝ *Խծաբերդ*ը:

ՄԵԹՈՂԱԲԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

Հոդվածը շարադրված է պատմահամեմատական, պատմանկարագրական և վերլուծական մեթոդաբանությամբ:

ՔՆՆԱՐԿՈՒՄ

Աղահեճքի տարածքային-աշխարհագրական կառուցվածքը՝ լեռները, անտառները, գետերը, վտակները, ձորերը, աղբյուրները, բարձունքները, բնակավայրերը՝ գյուղերը, հանգրվանները, եկեղեցիները, վանքերը, մզկիթները, հայերի, հայկական և այլազգիների անունները, բուսականությունը, կամուրջները և այլն, մանրակրկիտ բնութագրված և տեսանելի են դարձված:

Աղահեճք գավառը գտնվում էր *Աղուան* կամ *Աղավնո* գետի (այժմ՝ *Հագարի*, այլազգիների լեզվով՝ *Հաքարա-չայ*, այլև *Հաքյառլու*) վերին հոսանքի տարածքում: *Սյունիքի* 6-րդ գավառը՝ 1402 քառ. կիլոմետր տարածքով, ընկած էր *Սյունիքի* հյուսիս-արևելյան մասում, սահմանակից էր *Արցախի Ծար, Սյունիքի Ծղուկ* և *Հաբանդ* գավառներին:

Այնտեղ ոչ սակավ ձորեր և վտակներ են նշվում, որոնք իջնում են արևելքից՝ գավառն անջրպետող *Շուշվա* լեռներից, որոնցից առաջինը, որը հյուսիսից դեպի հարավ էր գնում, *Մելիք*-ն է, որ խառնվում է մեծագույն *Մուսուլմանին*, որի աղբյուրների ակունքներում ամուր հանգրվաններ կան՝ *Րիճան, Մուսուրմանլար, Ճամպերախաչ* (գուցե *Ճամբարախաչ*), *Գարագըշլագ, Քեշիշքենյո, Տայղան* գյուղ՝ 3708՝ բարձրությամբ:

Երկրորդ վտակը *Խանալի* անունով է, նրա հարավից մյուս վտակն անանուն է, որի մոտ *Հարար* գյուղն է. այս գյուղում մի ավետարան է գտնվում՝ գրված 1668 թ.՝ *Աղվանքի* կաթողիկոսի եղբայր *Մատթեոսի* մասին, որ բնակվել է *Կտիչ (Գտիչ)* վանքի մոտ:

Հարարի և Մուսուլման գետակի միջնամասում՝ Ագարայի գետեզերքին մոտ, Չինարի, Սոֆիան գյուղերն են և Տեկիրմեն, Գուշիլար, Մախսումլու հանգրվանները և այլն:

Հարավից՝ Հարարի վտակի վերջից, կա մեծագույն վտակ, որ կոչվում է *Ջանքանակյան²*, որն իր մեջ ընդունում է բազմաթիվ վտակներ կամ աղբյուրներ վերին կողմում (արևելքից), որտեղ նշվում են ամրոցներ կամ բազում հանգրվաններ, ինչպես՝ աջից կամ արևմտակողմում՝ *Դաշ-ալդը, Էլիճա՝ 6630՝* բարձրությամբ համանուն լեռան ստորոտներում. Հարարին մոտ՝ *Արփա-կեպիք, Փառաճան, և ձախից՝ Խոզաբերդ* գյուղ. վերջին այդ երկու հայանունները [*Փառաճան, Խոզաբերդ*] չեն հիշվում Սյունյաց աթոռի հարկատուների ցուցակներում և այլ տեղերում (**Ալիշան Ղ., 1893**):

Սրանց մոտիկ՝ երկայնաձիգ *Ճաղապուս* լեռն է, և նրա հարավից՝ 6260՝ [բարձրությամբ] *Թոփաղաճ* լեռը և *Խաղ* գյուղը:

Այս ձորագետի [*Ջանքանակյանի*] հարավից ձգվում է մյուս [ձորագետը]՝ նրան հավասար, բայց սակավաշեն է, որի գլխում [վերևում]՝ *Խոզաբերդի³* հարավից՝ բարձրանում են երկայնանիստ *Չեմեն* լեռը և *Պոզալ-տաղ* կոնաձև լեռնակը, որոնց վերջից՝ Արցախական գավառների լեռնասահմաններում

² *Ալիշանի* այս անվանումը և նրա հետ առնչվող տվյալները՝ վտակ, աղբյուր, ամրոց, հանգրվան, լիապես համապատասխանում են իրականությանը, ճշմարիտ են նաև արևմտակողմում *Դաշ-ալդը, Էլիճան՝ 6630՝* բարձրությամբ, և Հարարին մոտ *Արփա-կեպիք* ու *Փառաճանը* և ձախից՝ *Խոզաբերդ* գյուղը:

³ Նույն *Առաքել վարդապետը*՝ ըստ մի գրչի շարադրանքի, ներկայացնում է նաև այն բնակատեղը, որ *Օձաբերդ* ավան են կոչել. այն գավառը կոչվում է *Ագարի* [Աղահեճքի Ագարին է], որտեղի գավառապետը եկեղեցաձորցի էր՝ անունը *Վարդան*, կնոջ անունը՝ *Եղիսաբեթ*, որոնք երկար տարիներ այնտեղ էին՝ անպտուղ և անզավակ...: Զոհեր և պատարագներ էին մատուցում սուրբ նահատակ *Գրիգորիսին*, խնդրում, որ զավակ ունենա: Այդպես էլ լինում է. տղա է ծնվում, կոչում են *Գրիգոր*: Գիշերը հրեշտակը սրանց ասում է, որ *Գրիգորը* մեռնելու է օձահարությունից: *Վարդանը* 40 ոտնաչափ բարձր, 10 ոտնաչափ լայն աշտարակ է սարքում, դրսից ասեղ էլ չէր մտնում, անվանում էին *օձաբերդ*. դա էլ անցել է գյուղին՝ *Օձաբերդ*:

Բարբառի խոսվածքում օրինաչափ փոփոխություն է գործել. *օձ-ը օխց* է արտասանվել, հետևապես *Օձաբերդը՝ Օխցաբերդ*: Օ-ի անկում եղավ՝ *խցաբերդ*. *ց* և *ծ* առաջնային խուլ բաղաձայններ են՝ *ց=թս, ծ=տս*. հնչակից են, կարող են փոխարինվել, որից՝ *խծաբերդ*:

Գինաթաղար հանգրվանը կամ ամրոցն է, որը հայտնի է դարձնում Հաբանդ գավառի Գինեթաղք գյուղը:

Մյուս ծորագետում ևս, որ սրա [երկրորդ ծորագետի] հարավում է, նշվում են Պաշալեդ հանգրվանը և Գոմշեճուպան աղբյուրը: Այս երկուսի միջում՝ Ագարայի եզերքում, կան ամուր գյուղեր՝ Մուրադխան, Խանտեք, Պալիսուդանի, Ճիճիք:

Ղևոնդ Ալիշանի՝ Աղահեճքի հարավ-արևելյան ծայրամասային այս տարածքի դիտարկումներից մի անչափ կարևոր եղելություն արձանագրված չէ: Այժմ դա ներկայացնել է պետք լրացման կարգով:

Զինգյա՝ նա՝ կապ գետի վերին ակունքում՝ աջ ափին, վեր է խոյացել այդ տարածքի ամենամեծ ու ճանաչված եկեղեցին, տարածքը կոչվում էր *Եկեղեցաձոր*, որ Հայաստանին մոտ և կից էր համարվում, սկզբում 1600 բնակիչ ուներ: Սարի հետևի քրդաց ազգը նրանց բուն թշնամին էր. հայերը շատ էին և հաղթական, քաջ և անհաղթ, նեղում կամ նրանց մանուկներին ծառա էին դարձնում: Օձերը դարանակաված սպասում էին հարվածելու հնար գտնել: Գարնան ծաղկազարդի տոնին զինված խմբերով շրջապատում են, նախ տղամարդկանց կոտորում, հետո մյուս բոլորին, թալանում, կողոպտում են, հեռանում: Ողջ մնացածները, որ օձաբերդցիներ (խճաբերձցիներ) էին, գնում են *Տող* գյուղը, որին հարկատու էին: Շուշին կառուցված էր, անցնում են նրա մի քարաժայռի տակ, բնակվում՝ կոչվելով *Քարենտակի* բնակիչներ: Այս բոլորը պատմում է Գորիչ վանքի վարդապետ *Առաքել Կոստանդյանցը*: Ըստ արձանագրության՝ *Ագարայի* եզերքում էլի գյուղեր կան՝ *Խոճիկ*, *Էֆենտիլեր*, *Տանլիլեր*, *Վերին* և *Սյորրին Ռաշիտ*, *Մաֆրուզլու* և *Քյուրտ Մաֆրուզլու*: Ավելի նշանավորը *Ագարա* գետի և *Արցախի* լեռնասահմանների մի լեռան ստորոտում *Թումաս* կամ *Թումասլու* գյուղն է, կա և *Դադ-Թումաս* լեռ՝ 4836', սրա հարավից՝ *Թումաս-գյումպեզ*, որ թվում է մզկիթ է և մահմեդականների ուխտատեղի: *Ագարա* գետի հետին մասում՝ աջ գետեզեր շուրջը գյուղեր կան՝ *Գարագիլխե*, *Սորալ* գյուղիկ, *Ռապլանդ*, *Թաթար*, Սարիլ, Խարալան, *Շարոֆան* և այլն:

Այսպես գյուղերի անուններ թվարկելով՝ *Ալիշանը* նշում է. «Բայց չեն ինձ յայտնեալ ազգային յիշատակք ի սուին» (**Ալիշան Ղ., 1893**)՝ սրանցում [եղած առկա] ազգային հիշատակություններն ինձ չեն հայտնել:

[Ուշագրավ է. քուրդ կա՝ *Քյուրդ Մաֆրուզլու*, թաթար կա՝ *Թաթար*] [էջ 270-ում կա *Արաբլու* հանգրվան]:

Աղահեճքի ամենանշանավոր կառույցը *Ծիծեռնավանքն* է, որը գավառի արևմտյան մասի ձորահովտում է, և այդ անունով գետ էլ կա, որի մասին *Ալիշանը* գրում է. «Գլուխ ձորահովտին (գորոյ ոչ գիտեմ հին անուն, այլ ախորժեմ անուանել *Ծիծեռնավանուց* գետ կամ *Խոժոռաբերդոյ*) միջասահման է երից գաւառացոյ, *Ծղկայ*, *Աղահեճոյ* և *Հաբանդայ*» (**Ալիշան Ղ., 1893**). Ձորահովտի վերև հին անունը չգիտի, բայց ցանկանում է կոչել *Ծիծեռնավանքի* կամ *Խոժոռաբերդի* գետ, որը երեք գավառներիդ՝ *Ծղուկի*, *Աղահեճի* և *Հաբանդի* միջասահմանն է: Այլազգիներն այն անվանում են *Ագօղլան գետ* [*Ագօղլան* = *Սպիտակ տղա*]:

Ծիծեռնավանքի վերջին կողմից՝ *Ծղուկի* և *Հաբանդի* սահմաններից, բազմաթիվ վտակներ գալիս խառնվում են գետին, քիչ գյուղեր նշանակված են *Հաբանդ* գավառի հաշվի մեջ, կարգված էին հին ցուցակում, դրանք երկուսն են՝ *Պայինդուր*, *Խոնաձախ*: Բայց ավելի վեր՝ արևմտյան կողմը, վանքին ավելի մոտիկ, *Խոզնավար* կամ *Խազնավար* գյուղն է, հին ցուցակում չկա, ունի *Ս. Մինաս* եկեղեցի, հայ բնակիչները մոտ 70 տուն են, 30 տուն՝ այլազգիներ: Գյուղը ձորակում է, երկու կողմից լեռներ, նեղ և մշակության սահման: Հայազգիները այլ գյուղերից գաղթել են այդտեղ, գլխավոր ընտանիքներ՝ *Միրզաբեկյան*, *Հարությունյան*, *Մելիք Եգանյան*, *Բահադրյան*:

Ճոխ ձորահովիտ է նաև *Հոջանցը*, որ շրջապատված է լեռներով՝ *Գարանլըգ* (*Մթին*), *Գարասու պաշի*, *Չարազլու* սարը, բազմաթիվ գյուղեր են՝ *Աղճաքենյու*, *Առնավուր*, *Արապլու* բերդիկ, *Սոուգ-պուլագ* (*Ցուրպի՝ սառն աղբյուր*), *Քաշաթաղ*, *Հոջաս* (*Հոջանք*, *Հոջանց*), *Հոջես* և այլն:

Օսմանյանների պատերազմների ժամանակ՝ *Մուրադ IV*-ի օրոք, *Շահ Սեֆիի* դեմ (1635թ.), երբ *Երևանի* պարսիկ կուսակալ *Թահմազ Ղուլին*, չվստահելով նրանց դեմն առնել, թույլ տվեց ժողովրդին գաղթել ուր և կամենան:

Կարբի գյուղի ժողովուրդը միանգամից ելավ դիմեց դեպի *Քաշաթաղի* երկիրը, հասան մինչև *Հոջես* գյուղը: Այնտեղ սև վրաններով բազմաթիվ քրդեր էին բնակվում և երբ տեսան փախստականներին՝ կարբեցիներին, հարձակվեցին, հինգ տղամարդու սպանեցին, կողոպտեցին նրանց, կանանց մերկացրին՝ հասցնելով վերջին թշվառության:

Կարբեցիներից մեկը՝ *Ժանտենց Միրզան*, լսում է կատարվածի մասին (*Թավրիզում* էր), գրավոր դիմում է *Շահին*, և *Շահը* զորք է ուղարկում քրդերի դեմ. գնում ջարդում են, կողոպտում քրդերին, փրկում գերի մանուկներին, թալանվածը տալիս կարբեցիներին, ազատում: Կարբեցիները մնում են այնտեղ, ապա վերադառնում են իրենց գյուղը՝ Կարբին:

Մանրակրկիտ բնութագրման են ենթարկված նաև *Ագարու* ձորահովիտները. «յառաջ քան զխառնուրդ *Հօջանց* գետոյն ընդ բուն գետն *Ագարու*, յերիս կամ չորիս գետակս բաժանեալ է սա առանձնակ ձորակօք, որոց արևմտագոյնն և զուգընթաց *Հօջեսի* կոչի *Նարվան-չայ*. գետդեանն հուպ առ գետեզերքն են, սկսեալ հիւսիսոյ, *Ղաուշուխ*, *Ազիզ-փաղեասի* ? *Ջօս-քեշիշ...*» (**Ալիշան Ղ., 1893**):

Հարավում վեր է խոյանում *Քեշիշ թեփե* լեռը՝ 7100' բարձր:

Ձորահովտի հարավ-արևմուտքից *Քուրդխաճին* է, հյուսիսարևելքից՝ երկու ձորագետերի անջրպետ(ող)ների մեջ, հառնում է *Արփա-կեփիք* լեռը՝ 6475, ինչպես և գետի ձախից՝ *Շարքարը*՝ 6570' բարձր: Այս կողմում *Ավադ* գյուղն է և համանուն հանգրվանը, հարավից բարձրանում է *Չիլլաս լեռը*՝ 6540' բարձր: *Ալիգուլի քենյ* մեծ գյուղը, *Ենկիճեն*, *Փիրճանը*, *Արաբլու* հանգրվանը, *Սեյիդլեր* գյուղը *Ագարայի* և *Հոջանցի* խառնարանների անկյունում են:

Ագարա ձորահովտի ձախակողմը ավելի ընդարձակ է, և նրա միջով հոսում են *Շուշվա* արևմտյան լեռներից իջնող վտակները: Լեռնակողմում գլխավոր գյուղը *Գալեփերեսին* է՝ 4480' բարձր, որը, ըստ հայերի, *Բերդաձորն* է (որ է *Բերդաձոր*

ըստ Հայոց (**Ալիշան Ղ., 1893**). անգլիացի ճանապարհագրող *Միկենեն* ևս նկատել է ու ներկայացրել աղավաղված ձևով՝ *Քարիանձոր*, *Pereanzour* (**Ալիշան Ղ., 1893**):

Ալիշանը *Լաչին* բառը գործածել է մեկ անգամ որպես լեռան անուն. «Յոյժ անտառամոլ են սահմանքն: -Ի Հս. Մ. *Քերդաձորոյ* ամբառնայ *Լաչին* լեռոն 5940՝ բարձր. և ի Հր. արևելից *Շաղնարար?* լեռոն 6460՝ բարձր. Առ գետեզերքն գետը» (**Ալիշան Ղ., 1893**)՝ սահմանները չափազանց անտառախիտ են: *Քերդաձորի* հյուսիս-արևմուտքում *Լաչին* լեռն է վեր խոյանում՝ 5940 մետր բարձր. և հարավ-արևելքից *Շաղնարար?* լեռն է՝ 6460 մ. բարձր. գետեզերքին գյուղեր են:

Ղևոնդ Ալիշանն իրավացիորեն օգտագործել է իրեն հայտնի տվյալները, որոնք բաղադրվում են ըստ հին և հետին՝ հետազայի ցուցակների: Ամեն բան ներկայացնում, բնութագրում է՝ գործածելով հակադրության մեթոդը՝ հին և հետին ցուցակներ, հայ-հայկական-հայություն և այլազգի-այլազգիներ (արաբ, քուրդ, թուրք, տաճիկ, մուսուլման, անգլիացի, օսման (յան), մահմեդական, թաթար):

Աղահեճք գավառը բնակչության պարունակության, ազգային պատկանելության իմաստով երկու տեսակ է եղել՝

1. Հին՝ հայկական և 2. Հետին՝ խառն՝ հայեր և այլազգիներ:

Սա հաստատվում է Ալիշանի վկայած փաստերով ու բովանդակությամբ:

Այսպես՝ 1. *Աղահեճքի* 43 գյուղեր *Սյունյաց* եկեղեցու հարկատուների ցուցակում են դասակարգված. այլազգի գյուղ չկա այդ ցուցակում, հարկը նշվում բեռներով: Հին Ցուցակում՝ *Ավժեն*-10, *Ձիասար*-6, *Որբորքոյ քար*-8, *Անեժ*-12, *Մարտակերտ*-6, *Արահուժ*-6, *Տանձուր*-7, *Մենի*-6, *Ծիծառնի* վանք-10, *Հացեաց* աղբյուր-12, *Հունչաք*-12, *Կարոհրինք*-12, *Քեղաձոր*-40, *Մարգք*- 10, *Հայելեակ*-6, *Հակ*-15, *Պոխոչոխ*-10, *Մախուլն*-10, *Արտանգետ*-12, *Սուրբ Գեորգ*-8, *Խրու*-8, *Մեղրի*-12, *Լսորք*-8, *Ծորացիք*-10, *Ականք*-8, *Խախձիք*-12, *Ագարակի* գետ-10, *Արվական*-6, *Շապոկի*-7, *Վժնաբերդ*-12, *Մշենի*-6, *Կարկասան*-6, *Հայրի*-8, *Քաշաթաղ*-6, *Պախախոնիք*-12, *Անուշավան*-12, *Վերին շեն*-6, *Մոշենք*-10, *Աղտառ*-6, *Շամրթա*-8, *Վասակակերտ*-12, *Արքո*-6, *Ազորոկ*-10:

Արանց ավելացնում է *հետին ցուցակներում հիշվածները Քաշաթաղում և Խոժոռաբերդում՝ Սթունիք, Աղվեսահագի, Եզնագոմեր, Փուլ, Սպիտակաջուր, Քարագլուխ, Շրվական, Խոզնավար, Հալաքս և թուրքանունները՝ Դաշլու, Աղճաքենյ, Յալխուզյամ, Ղուշճի, գուցե և մի քանիսը:*

2. *Աղահեճքի սկզբնական բնակիչները հայեր են եղել, դա երևում էր, ինչպես տեսանք՝ հին Ցուցակներից. այդպես էլ հին շինությունները. վանքերն ու եկեղեցիները, հիշենք Ծիծեռնավանքն ու նրա անունով Ծիծեռնավանք գետը, այլ եկեղեցիները: Այլազգիների անունով հին կառույցներ չեն նշվում: Իսկ օրինակ՝ 9-րդ դարի մի եկեղեցու մասին Ալիշանը նշում ունի. Դա արաբացու ոստիկանի որդու՝ Վլթա Փապոզուի՝ 847 թվականի արշավանքին պատահաձև է. նա Գանձակի կողմերից եկել էր Սյունյաց աշխարհը, գերեվարել շատերի սահմանները և իջել Աղահեճ գավառը՝ Արքունագետ կոչված ավանը, և իսկույն հրամայում է այրել Գրիգորիկ կոչված եկեղեցին Սուրբ, սակայն ձի հեծած մեկը դուրս է ելնում եկեղեցուց, իր զորքով փախուստի մատնում Եղջեր-խոռ սարը, որտեղից էլ կորչում են:*

3. *Ալիշանը նկատում է, որ Սյունյաց գավառների տերերը, իշխանները չեն հիշվում, այդպես էլ Աղահեճքի ոչ մի տեր կամ իշխան չի հիշվում, որ նշանակում է՝ գավառը վաղուց օտարացել էր Սյունյաց բնիկ տերերից և ընկել Աղվանից իշխանության տակ կամ մանավանդ այլազգիների բռնությունների տակ, որոնք խափանեցին ազգային հիշատակություններն ու վայելչագեղ ձորահովիտների վայելքները. «Իշխան կամ տեր Աղահեճոյ, որպէս այլոց գաւառաց՝ և ոչ մի յիշի, գրեալէ ոչ դեպք ինչ քաղաքականք, յորմէ կասկածելի է թէ վաղ ուրեմն օտարացեալ էր սա ի բնիկ տերանց Սիւնեաց, և անկեալ ընդ Աղուանից իշխանութեամբ, և կամ մանաւանդ ընդ բռնաբարութեամբ այլազգեաց, որք խափանեցին զազգային յիշատակս և զվայելս վայելչագեղ ձորահովտացն. յորոց յիշի միայն արշաւանք արաբացի ոստիկանի որդւոյ Վլթայ Փապոզու կոչեցելոյ, յամի 847» (Ալիշան Ղ., 1893):*

4. Օբյեկտիվորեն բնութագրելով *Աղահեճքի* աշխարհագրական կառուցվածքը՝ *Ալիշանն* արձանագրում է բազմաթիվ փաստեր, որոնք հաստատում են հինը՝ հայինը և հայկականը վերանվանվածությամբ ու բռնությամբ այլազգիներին անցած լինելու իրողությունը: Բացառություն չկա. գյուղերի, գետերի, վտակների ու ձորերի, հանգրվանների, սար ու լեռների, տարածքների անունները փոփոխում կամ վերացնում են, վանքերն ու եկեղեցիները տեղի են տալիս մզկիթների:

ԵԶՐԱԿԱՑՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

Ղևոնդ Ալիշանի «Սիսական» գրքի տվյալների փաստարկներով հաստատվում է, որ *հին Աղահեճք գավառն* սկզբնապես եղել է հայկական տարածք՝ հայկական գյուղերով, եկեղեցիներով, շինություններով, ամուր հանգրվաններով և կապ է ունեցել կից գավառների հետ՝ *Ծղուկի, Հաբանդի, Արցախի*:

Պատահական երևույթ չէ, որ *Աղահեճքի* 43 գյուղեր հարկատու են եղել *Սյունիքի* եկեղեցուն, իսկ հարավ-արևելյան տարածքի *Հարարին* մոտ *Արփակերիք, Օձաբերդ (Խժաբերդ)* գյուղերը և *Եկեղեցաձոր* եկեղեցին հարկատու են եղել *Դիզակի* գավառի *Տող* բերդաքաղաքին:

Աղահեճքում արձանագրված այլազգիների՝ գյուղերի, գետերի, սարերի ու լեռների, հանգրվանների անունները հետագայում են առաջացել, ինչպես *Ալիշանն* է նշում, պատերազմների պատճառով՝ *Աղվանից*, այլև տարբեր տեղերից այլազգիների մուտքով *Աղահեճքի* հայազրկության և թուրքանալու այլ եղանակ չկար: Այնտեղ մուտք են գործել մահմեդականներ, քրդեր, տաճիկներ, արաբներ, թուրքեր:

Խորհրդային իշխանության շրջանում՝ սկսած 1920-ական թվականներից, նախկին *Աղահեճքը* *Լաչին էր դարձել և մտնում էր Լեռնային Ղարաբաղի Ինքնավար Մարզի Շուշիի շրջանի մեջ: Ստեփանակերտից և Շուշիից* մինչև *Լաչին* և մինչև *Գորիսի* սահմանը շատ վատ, քանդ ու քարափ ճանապարհներ կային:

Երբ *Արցախյան* առաջին պատերազմից հետո՝ 1991-1994թթ., Շուշին, Լաչինը հայացան, վերակառուցվեցին, նոր բնակիչներ, առաջընթաց մշակույթ, նորովի կյանք ու ծաղկունք եղավ:

Ղևոնդ Ալիշանի գիտական բնութագրումներից և մեկնաբանություններից երևում է, որ *Աղահեճք* գավառը ի սկզբանե հայկական տարածք է եղել, հետո մուտք են գործել այլազգիներ, գերազանցապես քրդեր, որոնք աստիճանաբար դարձել են թուրքացած ադրբեջանցիներ, Ադրբեջանի քաղաքացիներ:

ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

1. **Ալիշան Ղ. (1893)**, Սիսական, Վենետիկ, Ս. Ղազար:
2. **Երեմեան Ս. (1902)**, Կենսագրություն Հ. Ալիշանի, Վենետիկ, Ս. Ղազար:

REFERENCES

1. **Alishan Gh. (1893)**, Sisakan /Sissakan/, Venice, St. Lazar.
2. **Yeremian S. (1902)**, Kensagrowt'yown H. Alishani /Biography of H. Alishyan/, Venice, St. Lazar.

Eduard Mkrtchyan

Today's Lachin is the historical Armenian Agakhech.

Conclusion

Key words and phrases: *Ghevond Alishan, Syunik region, Lachin, Agakhech, villages, Tsitsernavank, Khatsaberd, Armenian territory.*

The arguments of Ghevond Alishan's book "Sisakan" confirm that the old province of Agakhech was originally an Armenian territory with Armenian villages, churches, buildings, strongholds and had connections with neighboring provinces: Tsghuk, Khabandi, Artsakh.

It is no coincidence that 43 villages of Aghachechka were taxpayers of the Syunik Church, and the villages of Arpa-ketik, Odzaberd (Khatsaberd) and the Chrachadzor

Church near Harar in the southeastern region were taxpayers of the fortress city of Tokh in Dizak Marz.

The names of villages, rivers, mountains and landmarks of foreigners, recorded in Agakhechka, arose later, as Alishan notes, due to wars, with the arrival of foreigners from Agvan, but also from different places, there was no other way to determine. To armenize and turkify Agakhechka. Muslims, Kurds, Tajiks, Arabs, Turks entered there.

During the Soviet rule, starting from the 1920s, the former Agakhech became Lachi and was part of the Shusha district of the Nagorno-Karabakh Autonomous Region. From Stepanakert and Shusha to Lachin and to the border with Goris, there were very bad, dilapidated and rocky roads.

When, after the first Artsakh war, in 1991-1994, Shushi and Lachin became Armenian, they were restored, new residents appeared, a developed culture, new life and prosperity.

From the scientific descriptions and comments of Ghevond Alishan, it became clear that the province of Agakhech was originally the territory of Armenia, then foreigners arrived here, especially Kurds, who gradually became Turkified Azerbaijanis, citizens of Azerbaijan.

Едуард Мкртчян

Сегодняшний Лачин – это исторический армянский Агахеч.

Заключение

Ключевые слова и фразы: Гевонд Алишан, Сюникская область, Лачин, Агахечк, села, Цицернаванк, Хцаберд, армянская территория.

Аргументы книги Гевонда Алишана «Сисакан» подтверждают, что старая провинция Агахеч изначально была армянской территорией с армянскими селами, церквями, постройками, сильными опорными пунктами и имела связь с соседними провинциями: Цгуком, Хабанди, Арцахом.

Неслучайно 43 села Агачечка были налогоплательщиками Сюникской церкви, а села Арпа-кетик, Одзаберд (Хцаберд) и церковь Чрачадзор близ Харара в юго-восточном регионе были налогоплательщиками города-крепости Тох Дизакского марза.

Названия сел, рек, гор и ориентиров иностранцев, записанные в Агахечке, возникли позже, как отмечает Алишан, из-за войн, с приходом иностранцев из Агвана, но и из разных мест, другого способа определить не было. Арменизировать и тюркизировать Агахечка. Туда вошли мусульмане, курды, таджики, арабы, турки.

Во время советской власти, начиная с 1920-х годов, бывший Агахеч стал Лачи и входил в состав Шушинского района Нагорно-Карабахской автономной области. От Степанакерта и Шуши до Лачина и до границы с Горисом были очень плохие, ветхие и каменистые дороги.

Когда после первой Арцахской войны, в 1991-1994 годах, Шуши и Лачин стали армянскими, они были восстановлены, появились новые жители, развитая культура, новая жизнь и процветание.

Из научных описаний и комментариев Гевонда Алишана выяснилось, что провинция Агахеч изначально была территорией Армении, затем сюда прибыли иностранцы, особенно курды, которые постепенно стали тюркизированными азербайджанцами, гражданами Азербайджана.

Էդուարդ Մկրտչյան – Խաչատուր Աբովյանի անվան ՀՊՄՀ հայոց լեզվի և նրա դասավանդման մեթոդիկայի ամբիոնի պրոֆեսոր, բան. գիտ. դոկտոր: Գիտական հետաքրքրությունները՝ հայոց լեզվի պատմություն, հին հայերեն, բարբառագիտություն: Հեղինակ է 6 գրքի և շուրջ 50 հոդվածի: mkrtchyan.edik.30@mail.ru

Eduard Mkrtchyan - Professor at ASPU named Khachatur Abovyan, Doctor of Sciences in Philology. Scientific interests; history of armenian language, Old Armenian, dialectology. He is an author of 6 books (monographs, university manuals) and around 50 articles. mkrtchyan.edik.30@mail.ru

Едуард Мкртчян – Профессор Государственного университета имени Хачатура Абовяна, д. филол. н.. Научные интересы; история армянского языка, древнеармянский язык, диалектология. Автор 6 книг и около 50 статей. mkrtchyan.edik.30@mail.ru

Խմբագրություն է ուղարկվել 05.12.2024թ.

Հանձնարարվել է գրախոսության 28.12.2024թ.

Հրապարակման է ներկայացվել 10.09.2025թ.

ԳԱՅԱՆԵ ՄԿՐՏՈՒՄՅԱՆ

ԵՐՈՒՍԱՂԵՄԻ ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՀԱՄԱՅՆՔԻՆ ՍԱԼԱՀ ԱԴ – ԴԻՆԻ
ՇՆՈՐՀԱԾ ՊԱՅՄԱՆԱԳԻՐԸ*DOI: 10.24234/journalforarmenianstudies.v2i69.180*

ԱՄՓՈՓՈՒՄ

Երուսաղեմում դեռևս քրիստոնեության հաստատման առաջին դարերում էին կառուցվել հայկական վանքերն ու եկեղեցիները: 4-5-րդ դարերում Ս. Հակոբ վանքի կառուցումից հետո հայ եկեղեցական դասը իր հոգևոր իշխանությունը տարածեց Սիրիայի, Պաղեստինի, Եգիպտոսի հայ բնակչության վրա: 5-րդ դարում Հայ Առաքելական եկեղեցին ընդդիմացավ Բյուզանդական կայսրության փորձերին, որը ցանկանում էր «եկեղեցիների միասնության» քողի տակ զրկել Հայաստանի բնակչությանը քաղաքական ինքնուրույնությունից, որը չէր ընդունում Քաղկեդոնի ժողովի որոշումները: Արդեն 6-րդ դարում հակաքաղկեդոնական պայքարի արդյունքում Ս. Հակոբ տաճարի հիմքի վրա ձևավորվեց Երուսաղեմի Հայոց Պատրիարքությունը: Այս շրջանում Հայոց եկեղեցին Երուսաղեմում ենթարկվում էր մեծ ճնշումների և քաղաքի հայ բնակչության մի մասը ստիպված էր գաղթել Եգիպտոս: Միայն արաբական նվաճումներից հետո հայերը նորից վերադարձան Երուսաղեմ:

Ինչպես փաստում են Երուսաղեմի Հայոց Պատրիարքության Դիվանում պահպանվող մի շարք արաբերեն ձեռագրեր, վավերագրեր ու փաստաթղթեր, իսլամի հիմնադիր Մուհամմադ մարգարեն քաղաքի հայ բնակչությանն է շնորհել մի պայմանագիր, որով երաշխավորվում էին ու հաստատվում հայոց իրավունքները Երուսաղեմի մի շարք սրբավայրերի նկատմամբ: Հետագայում այս պայմանագիրը նոր դաշնագրով հաստատեց Օմար իբն ալ-Խատտաբ խալիֆան (634-644), երբ 637թ. գրավեց քաղաքը (**Սավալանյան Տ., 1931**): Իսկ խաչակրաց

արշավանքների ընթացքում արդեն Այյուբյան հարստության հիմնադիր Սալահ ադ-Դինը (1171-1193), երբ մտավ Երուսաղեմ, վերահաստատեց վերոհիշյալ դաշնագրերը՝ անվտանգություն խոստանալով բնակչությանը: Այս դաշնագիրը հետագա դարերում մեծ դեր է խաղացել ամրագրելու հայոց իրավունքները մի շարք եկեղեցիների նկատմամբ, որոնք վիճաբանության առարկա էին դարձել քաղաքի հայ և քրիստոնյա այլ համայնքների (հույն, վրացի) միջև: Օսմանյան կայսրության սուլթաններն էլ իրենց հերթին Սալահ ադ-Դինի դաշնագրի հիմքի վրա ճանաչեցին հայոց իրավունքները Երուսաղեմի մի շարք կրոնական սրբությունների վրա:

Այսպես. հոդվածը վերոհիշյալ պայմանագրերի վերաբերյալ մի ուսումնասիրություն է, իհարկե, Սալահ ադ-Դինի պայմանագրի շեշտադրմամբ՝ շարադրված հիմնականում հայ մատենագրության մեջ առկա պատմական նյութերի մի շարք ուսումնասիրությունների, Երուսաղեմի Հայ Պատրիարքության Դիվանում պահվող արաբատառ ձեռագրերի հիմքի վրա, որոնցով փորձ է արվել համապարփակ ձևով ներկայացնել այդ պայմանագրի խաղացած մեծ դերը Երուսաղեմի հայկական համայնքի կյանքում: Վերոհիշյալ թեման հրատապ է հատկապես այժմ, երբ Իսրայելի պետական իշխանությունների կողմից իրականացվող ճնշումների արդյունքում վտանգված է հայոց բազմադարյան ներկայությունը Երուսաղեմում և խախտված են միջազգային իրավունքի փորձերի՝ խլելու Հայոց Պատրիարքայանի կրոնական և պատմական նշանակության սեփականությունը, որն անբաժանելի մասն է հայկական և քրիստոնեական ժառանգության:

Բանալի բառեր և արտահայտություններ. Սալահ ադ-Դին, Օսմանյան պետության սուլթաններ, Երուսաղեմի հայկական համայնք, խաղաղության պայմանագիր, հայ-արաբական հարաբերություններ, կյանքի անվտանգություն, Ալլահի պաշտպանություն, հայերի իրավունքներ, Երուսաղեմի սրբավայրեր, հայոց պատրիարք:

ՆԵՐԱԾՈՒԹՅՈՒՆ

Սուրբ երկրում հայերի բնակեցման պատմությունը սկիզբ է առնում դեռևս 1-ին դարից, հայկական մատենագրության մեջ հիշատակվում է, որ քրիստոնեության հաստատման վաղնջական ժամանակներից հայ ուխտավորներ էին այցելում Երուսաղեմ: Ակնհայտաբար 7-րդ դարում հայոց Անաստաս վարդապետը իշխան Համազասպ Կամսարականի խնդրանքով այցելել է Երուսաղեմ և գրի առել տեղի հայկական վանքերի ցուցակը, որոնց թիվը հասնում էր յոթանասունի (**Աղավնունի Մ., 1930; Azarya V., 1984**): Պարզ է դառնում, որ դեռևս հայոց Տրդատ արքայի (287-330) թագավորության և Ս. Գրիգոր Լուսավորչի (302-326) հայրապետության օրոք հայոց մեծամեծները վանքեր են կառուցել Երուսաղեմում, և հայ ուխտավորների բազմությունը հաճախ էր այցելում այդ սրբավայրերը և բնակություն հաստատում այնտեղ: Ընդ որում, քաղաքի մի շարք սրբավայրերի կառուցմանը, ըստ հայկական ազգային ավանդության, բյուզանդական կայսր Կոստանդինոսի և նրա մոր՝ Հելինեի հետ մասնակից է եղել նաև հայոց Տրդատ թագավորը (**Սավալանյան Ս., 1931; Azarya V., 1984**):

Բոլոր հիշատակությունները փաստում են, որ հայերը գործունե մասնակցություն են ունեցել Երուսաղեմի քաղաքական, տնտեսական, մշակութային և հոգևոր կյանքում (Azarya V., 1987):

Ըստ Երուսաղեմի հայոց պատմության գիտակ Ս. Սավալանյանի՝ Մուհամմադ մարգարեն Երուսաղեմի հայոց պատրիարք Աբրահամին է շնորհել մի պայմանագիր, որով քաղաքի հայ համայնքի իրավասության տակ են անցել մի շարք սրբավայրեր՝ Ս. Հակոբ եկեղեցին, Ս. Հարություն տաճարը, Ձիթենյաց վանքը և այլն, որոնք հետագայում վեճի առարկա դարձան հայ և հույն եկեղեցիների միջև: Աբրահամ պատրիարքը իր հերթին ևս պարտավորվեց հարկեր վճարել մուսուլմանական համայնքին: Ըստ Ս. Սավալանյանի, Երուսաղեմի պատրիարքական դիվանատանը չկա հիշյալ հավատարմագիրը, որի փոխարեն հին թղթի վրա գրված մի հրովարտակ կա, որ «երեսուն վկաների ստորագրությունը կկրի» (**Սավալանյան Ս., 1931**):

Բացի Ս. Սավալանյանի գրքում զետեղված Մուհամմադ մարգարեի անունով վերոհիշյալ պայմանագրից, Երուսաղեմի Հայոց Պատրիարքության Դիվանում Մուհամմադ մարգարեի անունով պահպանվում են մոտ 220 ձեռագիր, որոնցից մեր կողմից ուսումնասիրության է ենթարկվել հնագույն ձեռագիր-պայմանագիրը: Այն իր բովանդակությամբ և բառային ձևակերպումներով բավականին տարբերվում է վերոհիշյալ հրովարտակից՝ առկա Ս. Սավալանյանի գրքում և նմանություններ ունի Եմենի Նաջրան քաղաքի բնակչությանը Մուհամմադի կողմից տրված պայմանագրի հետ, որն առկա է Նեստորականների անանուն պատմության մեջ (**Sher A., 1918**):

Պատրիարքության դիվանում պահվող Երուսաղեմի հայ բնակչությանը Մուհամմադի անունով պայմանագրում նշվում է, որ այն Ալլահի Մարգարեի պատվերով գրել է ալ- Հարիս իբն Քաաբան որպես նախագգուշացում և ապավինում Բարձրյալ Ալլահի հովանավորությանը՝ ուղղված քրիստոնյա մասնավորապես Երուսաղեմի հայկական համայնքի և նրա հետևորդներին՝ ասորիներին, ղպտիներին և եթովպացիներին: Պայմանագիրը կնքվում էր բոլոր մուսուլմանների անունից, որոնք բնակվում են երկրագնդի արևելքում և արևմուտքում: Հիշատակվում են այն եկեղեցիների և վանքերի անունները, որոնք շնորհվում էին հայկական համայնքին. Ս. Հակոբ եկեղեցին, Ս. Հարություն տաճարը իր ներսով և դրսով, Բեթղեհեմի եկեղեցին և Ս. Քաղաքի մյուս սրբավայրերը: Մարգարեն խոստանում էր իր զորքերով, օգնականներով պաշտպանել հայ բնակչությանը, հեռու լինեն, թե մոտիկ, նրանց վանքերն ու եկեղեցիները, քանի որ «նրանց եղբայրն իմ ազգի մեջ է», հավանաբար նկատի ունենալով, Մուհամմադ մարգարեի ջերմ վերաբերմունքը քրիստոնյա, մասնավորապես հայկական համայնքի հանդեպ: Մուսուլմանները չպետք է միջամտեին նրանց ներքին գործերին: Հայերը պատրաստվում էին վճարել 40 դիրհեմ: Գլխահարկից ազատվում էին խոշոր առևտուր վարողները, որոնք մթերք պիտի վճարեին մուսուլմանական գանձատանը (**Երուսաղեմի Հայոց Պատրիարքության Դիվանի Իժ //131 ձեռագիր**):

Պայմանագրում առկա են նաև մի շարք պայմաններ, որոնք վերաբերվում են մուսուլմանի հետ քրիստոնյա կնոջ ամուսնությանը և նրա իրավունքներին, մուսուլմանների դեմ պատերազմի դեպքում քրիստոնյաների վարվելակերպին և այլն: Պայմանագրի վերջում բերվում են 36 վկաների անունները: Փաստաթուղթը չունի թվական: Ի դեպ, օտարազգի հեղինակներից Յ. Շիլտբերգերը իր ուղեգրության 46-րդ գլխում, հիմք ունենալով Մուհամմադի մասին հայկական միջավայրում տարածված ավանդույթները, հիշատակում է, որ Եգիպտոսի ճանապարհին գտնվող գյուղերից մեկում հայ քահանան գուշակում է, որ օտար առևտրականների հետ ճամփորդող պատանին դառնալու է ապագա Մահմեդը և դիմելով պատանուն ասում է, որ նա պիտի դառնա մեծ ուսուցիչ և հիմնի նոր հավատ հեթանոսների մեջ, իր զորությամբ ճնշի նաև քրիստոնյաներին: Ուստի խնդրում է նա այդ պատանուն, որ խաղաղության մեջ պահի հայ ազգին: Պատանին խոստանում է այդպես վարվել (**Աբգարյան Գ., 1997**): Մուհամմադ մարգարեի՝ Երուսաղեմի հայկական համայնքին տրված պայմանագիրը մուսուլմանա- հայկական շփումների ամենավաղ ապացույցն է և մատնանշում է հայերի՝ մուսուլմանների հետ փոխհամաձայնության գալու առաջին փուլը (**Dadoyan S., 2013**):

ՄԵԹՈՂԱԲԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

Հոդվածում ուսումնասիրության է ենթարկվել Երուսաղեմի հայկական համայնքին Սալահ ադ-Դինի շնորհած պայմանագիրը մատենագիտական նյութերի, ուսումնասիրությունների, ձեռագրերի հիմքի վրա, որոնք համադրվել, համեմատվել, վերլուծվել են մանրամասն կերպով միմյանց հետ: Ըստ այդմ հոդվածում կիրառվել են պատմահամեմատական համադրական վերլուծական, պատմաքննական մեթոդները:

ՔՆՆԱՐԿՈՒՄ

Մուհամմադ մարգարեի մահից հետո Աբրահամ պատրիարքը քառասուն հայ վանականների հետ դիմում է Ալի իբն Աբու Տալիբ խալիֆային, որ վերահաստատի Մուհամմադ մարգարեի պայմանագիրը: Ըստ մատենագիրների՝

այս դեպքը տեղի է ունեցել Օմարի՝ Երուսաղեմի գրավելուց առաջ (**Krikorian G., 2002**): Երբ Օմարը գրավեց Երուսաղեմը, քաղաքի հույն պատրիարք Սոֆրոնիոսի եղբայր Պետրոսը ապահովության գիր խնդրեց Օմար խալիֆայից՝ հարկ վճարելու պայմանով: Այդ պայմանագրով ապահովություն էր տրվում քաղաքի բնակիչներին, նրանց ունեցվածքին, եկեղեցիներին (**Krikorian G., 2002**): Երուսաղեմի հայ բնակիչներն էլ իրենց հերթին, Օմարին ներկայացրին Մուհամմադի պայմանագիրը և նա համոզվելով, որ պայմանագիրը իսկական է, հաստատեց այն՝ տալով նոր պայմանագիր: Վերջինս որոշակիորեն համընկնում է մուսուլմանական պատմագրության մեջ վկայված և Օմարի կողմից Երուսաղեմի բնակիչներին տրված պայմանագրի կետի հետ (**Tabari..., 1962**): Քաղաքից հեռացողներին ապահովվում էր անվտանգություն, քաղաքում մնացողներին՝ անձեռնմխելիություն: Հայ բնակիչները քաղաքից պետք է դուրս հանեին հույն ավագաններին ու լրտեսներին: Պայմանագրում նշվում է Գրիգոր Ուռհայեցու անունը, որը այդ ժամանակ հայոց պատրիարքն էր (**Kashishian A., 2009**): Այս ամենը գալիս է ևս մեկ անգամ ապացուցելու, որ նվաճող արաբը զերծ չէր մարդասիրության դրսևորումից, արաբի հիմնական նպատակն ավերածությունն ու ջարդը չէր, մի երևույթ, որ մենք տեսնում ենք մի քանի դար ուշ՝ թաթար-մոնղոլների նվաճումների ժամանակ: Միջնադարյան նվաճող արաբին հատուկ էր երդմանը հավատարիմ մնալու նախնյաց «ասպետական պատվի կոդեքսը», որով հպարտանում էին անցյալում ավագուտների ու դաժան բնական պայմաններում ապրող արաբական ցեղերը:

Բացի վերոհիշյալ պայմանագրերից, Երուսաղեմի Հայոց Պատրիարքության Մայր Դիվանում պահպանվում է քաղաքի հայ բնակչությանը Օմարի անունով տրված ևս մի հրովարտակ, որն իր բովանդակությամբ, բառային ձևակերպումներով նմանություններ ունի Երուսաղեմի հայկական համայնքի Մուհամմադ մարգարեի անունով տրված պայմանագրի հետ:

Հրովարտակում հիշատակվում է, որ հիջրայի 15թ. (638թ.) քաղաքի հայ համայնքի ներկայացուցիչները Օմարին են ներկայացրել Մուհամմադ մարգարեի՝

իրենց տրված ապահովության գիրը և խնդրեց նրանց, որ իրենց իրավասության տակ շարունակեն գտնվել մի շարք սրբավայրեր, ինչպես նաև՝ իրենց հավատակից հետևորդների՝ եթովպացիների, ղպտիների և ասորիների սեփականությունները:

Նրանց խնդրանքը Օմար խալիֆան հաստատում է իր հրովարտակով՝ շնորհելով նրանց հավատարմության և անվտանգության ուխտ բոլոր մուսուլմանների անունից: Պայմանագրում առկա՝ Երուսաղեմի հայ համայնքի իրավունքներին, հարկային պարտականություններին, մուսուլմանների հետ փոխհարաբերությունների խնդրին վերաբերվող բոլոր պայմանները հիմնականում համընկնում են Մուհամմադի անունով Երուսաղեմի Հայոց Պատրիարքության Դիվանում պահվող պայմանագրի պայմանների հետ: Նշվում է, որ ով փոխի վերոհիշյալ պայմանները, անարդար կլինի Ալլահի նկատմամբ, ապստամբած կլինի Նրա Մարգարեի նկատմամբ և կգրկվի Նրա պաշտպանությունից: Ընդ որում, Երուսաղեմի Հայոց Պատրիարքության Դիվանում պահվող այս ձեռագիրը համար չունի սակայն նրա արաբերեն տարբերակը առկա՞ծ Ա. Քեշիշյանի գրքում (**Kashishian A., 2009**):

Մուսուլմանները պիտի հավատարիմ լինեին այդ ուխտին և կատարեին այն մինչև Ահեղ Դատաստանի օրը, «քանի դեռ ծովը կթրջի բուրդը, երկնքից անձրև կգա, գիշերը կլուսավորեն աստղերը, ոչ ոք չի կարող խզել այն»:

Օմարի կողմից Երուսաղեմը գրավվելուց հետո քաղաքի հայ եպիսկոպոսներն իրենց իրավունքներով և լիազորություններով հավասարվեցին հույների պատրիարքին և գրեթե կաթողիկոսական փոխանորդ էին Պաղեստինի ու Ասորիքի մեջ՝ Եգիպտոսի սուլթանութեան հպատակ գաւառայ վրայ (**Օրմանյան Մ., 2001**):

Եվ այսպես, 1187թ. Երուսաղեմը գրավվեց Սալահ ադ- Դինի կողմից, որի մասին մուսուլմանական պատմագրության հետ վկայում են նաև հայ պատմագիրները (**Կիրակոս Գանձակեցի, 1982**): Ի դեպ, Սալահ ադ-Դինի հայրը՝ Այյուբը ծնունդով սերել է Դվինի քրդերից: Հայ հնագետ-պատմաբան Անուշավան

Տեր-Էպպեյանը, հիմնվելով իր կողմից կատարված դրամագիտական հետազոտությունների վրա, պնդում էր, որ Սալահ ադ-Դինի հայրը Անիի Բագրատունիների տոհմից էր, և որ նա սերել է հայերից ու քրդերից (**Էպպեյան Ա., 1981**): Մտնելով Երուսաղեմ՝ Այյուբյան սուլթանը հաշտության պայմանագիր կնքեց քաղաքի բնակչության հետ պայմանով, որ 40 օրվա ընթացքում հեռանան քաղաքից, իսկ նրանց եկեղեցիները դարձրեց տաճարներ: Այնտեղ արդեն չէին լսվում հույն եկեղեցականների օրհներգությունները, այլ միայն հայերն ու մյուս արևելյան քրիստոնյաները կշարունակեին Աստվածորդու հարության ու թաղման տեղի մեջ պաշտամունքներ կատարել, և շարականների հրաշալի երգեցողությունները Գողգոթայի եկեղեցու գմբեթի տակ կհնչեին (**Krikorian G., 2002**): Երբ Սալահ ադ-Դինը մտավ Երուսաղեմ, քաղաքի հայոց առաքելական աթոռի գահակալն էր Աբրահամը (1180-1191), որը մի քանի հայ բարձրաստիճան հոգևորականների հետ ուղևորվեց սուլթանի մոտ՝ իր հպատակությունը հայտնելու նրան և ներկայացնելու նաև Մուհամմադ մարգարեի, Ալի իբն Աբու Տալիբ և Օմար իբն ալ-Խատտաբ խալիֆաների հավատարմագրերը՝ տրված Երուսաղեմի հայկական համայնքներին, որոնցով ապահովություն էր տրվում հայ բնակիչների գույքին, անձերին և եկեղեցիներին: Սալահ ադ-Դինը, կարդալով վերոհիշյալ հրովարտականքը, առանձին հրովարտակով վերահաստատեց դրանք: Երուսաղեմի Հայոց Պատրիարքության Դիվանում պահպանվում են Սալահ ադ-Դինի անունով երկու տարբեր պայմանագիր՝ տրված քաղաքի հայ բնակիչներին, որոնք ուսումնասիրվել են մեր կողմից: Դրանցից մեկը գրված է կենդանական ծագման մագաղաթի վրա՝ սոսնձված կանաչ ատլասի կտորին, այն համարակալված է: Այդ պայմանագրի հայերեն թարգմանությունը առկա է Երուսաղեմի պատմության գիտակներ Տ. Սավալանյանի և Ա. Տեր-Հովհաննեսյանցի աշխատություններում (**Սավալանյան Տ., 1931; Հովհաննեսյանց Ա., 1890**), իսկ անգլերեն թարգմանությունը՝ Ս. Դադոյանի գրքում (**Dadoyan S., 2013**):

Այս պայմանագրով հաստատվում էին Սալահ ադ-Դինի կողմից Մուհամմադ մարգարեի, Ալի և Օմար խալիֆաների՝ հայերին տրված առանձնաշնորհումները, նրանց իրավունքները քաղաքի մի շարք սրբավայրերի նկատմամբ, ինչպիսիք են Ս. Հովհաննես եկեղեցին, Սիոնի և Ձիթենյաց վանքերը, Քրիստոսի բանտ կոչվող եկեղեցին, Բեթղեհեմի, Նաբլուսի, Գողգոթայի եկեղեցիները, որոնց համար վեճեր չպետք է լինեին քաղաքի հայ և այլ քրիստոնյա հոգևորականների միջև: Խոստացվում էր անվտանգություն բնակիչներին, որտեղ էլ որ լինեին, ծովում, թե ցամաքում, լեռներում թե քարանձավներում (**The Covenants of the prophet Muhammad, 2023**): Ապահովություն էր տրվում նաև եթովպիացիների, ղպտիների և ասորիների սեփականություններին: Պայմանագրով սահմանվում էին հայ քրիստոնյաների հարկային պարտավորությունները, նրանց փոխհարաբերությունները մուսուլմանների հետ՝ նրանց դեմ պատերազմի դեպքում, մուսուլմանի հետ քրիստոնյա կնոջ ամուսնության դեպքերը և այլն: Այն գրված է ռաջաբ ամսի 20-ին հիջրայի 583 թ. (1187 թ.) (**Երուսաղեմի Հայոց Պատրիարքության Դիվանի He//156 ձեռագիր**): Երուսաղեմի Դիվանում պահվող Սալահ ադ-Դինի անունով քաղաքի հայ բնակչությանը տրված մյուս պայմանագիրը գրված է հին թղթի վրա. հիշատակվում է, որ հիջրայի 583 թ. (1187թ.) հայ բարձրաստիճան հոգևորականները սուլթանին ու նրա մերձավորներին ներկայացրին հայ բնակիչներին Մուհամմադ մարգարեի, Ալի և Օմար խալիֆաների կողմից շնորհած հրովարտականքները և խնդրեցին ողորմածություն և բարերարություն սուլթանի կողմից, որ իրենից իրավասության տակ գտնվեն քաղաքի մի շարք սրբավայրեր, ինչպես նաև ասորիների, ղպտիների և եթովպացիների սեփականությունները Երուսաղեմում: Շեշտվում է, որ քանի դեռ իսլամը հաստատուն է և հավատը՝ անհրաժեշտ, այս ուխտն ու պայմանագիրը պարտադիր է բոլոր մուսուլման սուլթանների, կառավարիչների և բնակչության համար: Այս պայմանագիրը իր պայմանների շարադրմամբ, բովանդակությամբ նմանություններ ունի վերոհիշյալ պայմանագրի հետ, որոնք վերաբերում են մուսուլմանների պարտավորություններին: Հայ բնակչության

պայմաններում չի խոսվում հայ քրիստոնյաների հարկային պարտավորությունների մասին մուսուլմանների նկատմամբ: Վերջում բերվում են վկաների անունները, որոնք չեն համընկնում Սալահ ադ- Դինի անունով առաջին պայմանագրի հետ: Այս բոլոր պայմանագրերը վկայում են Այյուբյան հարստության հիմնադիրի՝ հայերի նկատմամբ ունեցած բարեհաճ վերաբերմունքի մասին (**Երուսաղեմի Հայոց Պատրիարքության Դիվանի Խժ/126 ձեռագիր**):

Եվ Սալահ ադ- Դինի անունով պայմանագիրը հետագա դարերում հսկայական դեր է խաղացել ամրագրելու հայոց իրավունքները Երուսաղեմի մի շարք սրբավայրերի նկատմամբ, որոնք հիշատակված են պայմանագրում:

ԵԶՐԱԿԱՑՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

Ամփոփելով, կարող ենք ասել, որ հայերը Երուսաղեմում բնակվել են դեռևս քրիստոնեության հաստատման վաղնջական ժամանակներից, երբ հայ ուխտավորները այցելել են Երուսաղեմ, կառուցել վանքեր ու եկեղեցիներ, որի վկայությունն է 7-րդ դարում Անաստաս վարդապետի կազմած Երուսաղեմի 70 վանքերի ցուցակը:

Մուհամմադ մարգարեի՝ Երուսաղեմի հայոց պատրիարք Աբրահամին տրված հրովարտակով հայկական համայնքի իրավասության տակ անցան մի շարք քրիստոնեական սրբավայրեր, որով էլ հաստատվեց հայոց աներկբա իշխանությունը դրանց վրա: Այս պայմանագիրը նախադեպ հանդիսացավ հետագա մուսուլման խալիֆաների ու սուլթանների համար՝ անվերապահորեն ճանաչել Երուսաղեմում հայկական համայնքին տրված պայմանագիրը արաբա- հայկական շփումների ամենավաղ ապացույցն է և մատնանշում է հայերի՝ մուսուլմաններ հետ փոխհամաձայնության գալու առաջին փուլը:

Արաբական արշավանքների նախօրյակին Երուսաղեմի հայ հոգևորականությունը կայուն դերակատարում ուներ քաղաքի կայնքում, նրա իրավասության տակ էին գտնվում մի շարք եկեղեցիներ, և այս փաստը աննկատ չմնաց արաբ նվաճողների կողմից: Օմար իբն ալ- Խատտաբ խալիֆայի՝

Երուսաղեմի հայկական համայնքին շնորհած պայմանագրով վերահաստատվեցին հայոց բոլոր իրավունքները մի շարք սրբավայրերի նկատմամբ: Քաղաքի հայ եպիսկոպոսներն իրենց իրավունքներով հավասարվում էին հույների պատրիարքին և գրեթե փոխարինում էին կաթողիկոսներին Պաղեստինում և Ասորիքում:

Այյուբյան հարստության հիմնադիր Սալահ ադ- Դինի՝ Երուսաղեմի հայկական համայնքի շնորհած պայմանագիրը, որը Մուհամմադ մարգարեի, Ալի իբն Աբու Տալիբ և Օմար իբն ալ- Խատտաբ խալիֆաների վերահաստատումն է, ձեռք բերեց պատմական մեծ կենսունակություն՝ ապահովելով հայ համայնքի խաղաղ կեցությունը:

ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

1. **Աբգարյան Գ. (1997)**, Հայերը Շիլտբերգերի ուղեգրությունում, Առանձնատիպ, Բանբեր Երևանի համալսարանի, №2(92), Երևան, Երևանի պետական լսարանի հրատ., էջ 106-110:
2. **Աղավնունի Մ. (1931)**, Հայկական հին վանքեր և եկեղեցիներ Սուրբ Երկրին մեջ, Երուսաղեմ, Սրբոց Հակոբեանց հրատ.:
3. **Երուսաղեմի Հայոց Պատրիարքության Դիվանի արաբատառ ձեռագրեր** № Hc// 131, Hc//156, Hc. 126:
4. **Էպեան Ա. (1981)**, Հայության անձանոթ իր երկրորդ կայսրությունը, շահ էլ Արման, Բեյրութ, «Մշակ» հրատ.:
5. **Կիրակոս Գանձակեցի (1982)**, Հայոց պատմություն, առաջաբանը՝ Վ. Առաքելյանի, Երևան, «Սովետական գրող» հրատ.:
6. **Հովհաննեսյանց Ա. (1890)**, Ժամանակագրական պատմութիւն Ս. Երուսաղեմի, Յերուսաղեմ, հատ. 1, Սրբոց Հակոբեանց հրատ.:
7. **Սավալանյան Տ. (1931)**, Պատմություն Երուսաղեմի, Երուսաղեմ, առաջաբանը՝ Մ.Նշանեանի, հատ.1, Երուսաղեմ, Սրբոց Հակոբեանց հրատ.:

8. **Օրմանյան Մ. (2001)**, Ազգապատում. Հայ ուղղափառ եկեղեցւոյ անցքերը սկիզբէն մինչո մեր օրերը յարակից ազգային պարագաներով պատմուած, հատ. 2, Էջմիածին, Մայր աթոռ Ս. Էջմիածնի հրատ.:
9. **Azaria V. (1984)**, The Armenian Quarter of Yerusalem, Urban life behind monastery walls, London, Los Angeles, University of Caluifornia Press ed:
10. **Dadoyan S. (2013)**, The Armenians in the Medieval Islamic World: Paradigms of interaction Seventh to Fourteenth Cenmtuties. Vol 2, New Brunswick (U.S.A.) and London (U.K.), Trans action Publishers ed:
11. **Kashishyan A. (2009)**, Al-Arman fi al- Quds mundhu 2000 am. Al Turath al-Arabi, Dimashq, Itihad al-Kuttabi al-Arab ed:
12. **Krikorian G. (2002)**, Though the Eye of an Armenian Needle Antelias: Lebanon, Armenian Catholicate of Cilicia ed.:
13. **Sher A. (1918)**, Historie Nestorienne Chronique de Seert, seconde partie (II), Paris, Editions Brepols/ Belgique.
14. **Tabari Ibn Ya' afar Muhammad Yarir. (1962)**, Tariqh al- rusul waal- muluk, II, al- Kahira, Tiba Dar al-maarif.
15. **The Covenants of the prophet Muhammad (2023)**. Fromshared historical memory to peaceful Existance, Ibrahim Muhammad Yein and Ahmed El-Wakil Tailor and Francis e Books ed. www.taylorfrancis.com

REFERENCES

1. **Abgaryan G. (1997)**, Hayery' Shiltbergeri owghegrowt'yownowm /Armenians in Shiltberger's travellnotes/, Special type, Banber of Yerevan University, 2(92), p.106, Yerevan, Yerevan State University Publishing House.
2. **Aghavnuni M. (1931)**, Haykakan hin vanqer ev ekegheciner Sowrb Erkrin mej /Ancient Armenian monasteries and churches in the Holy Land/, Yerusalem, Srbots Hakobeats Publishing House:

3. **Erowsaghemi Hayoc Patriarqowt'yan Divani arabatar' d'er'agrer /Arabic manuscripts of the Armenian Patriarchate of Yerusalem/,** № Hc//131, Hc //156, Hc.126.
4. **Epeyan A. (1981),** Hayowt'yan anc'anut' ir erkrord kaysrowt'yowny' /The second empire unknown to Armenians/, shah el Arman, Bairut, "Mshak" Publishing House:
5. **Khirakos Gandzaketsi (1982),** Hayoc patmowt'yown /History/, foreword. V.Arakhelyan, Erevan, "Sovetakan grogh" Publishing House:
6. **Hovhannesyants A. (1890),** Jhamanakagrakan patmowt'iwn S. Erowsaghemi /Chronological History of Yerusalem/, vol1, Yerusalem, srbot Hakobeants Publishing House.
7. **Savalanyan T. (1931),** Patmowt'yown Erowsaghemi /History of Yerusalem/, forword M. Nshanean, vol 1, Yerusalem, Srpots Hokobeants Publishing House.
8. **Ormanian M. (2001),** Azgapatowm. Hay owghghap'ar' ekeghecoy ancqery' skizbe'n minchr mer o'rery' yarakic azgayin paraganerov patmowac' /History of nation. The events of the Armenian Ortodox church from the begining to the present days are told with related national circumstances/, vol2, Etchmiadzin, Mother See of Holy Etchmiadzin Publishing House.
9. **Azaria V. (1984)** The Armenian Quarter of Yerusalem, Urban life behind monastery walls, London, Los Angeles, University of Caluifornia Press Publishing House.
10. **Dadoyan S. (2013),** The Armenians in the Medieval Islamic World: Paradigms of interaction Seventh to Fourteenth Cenmtuties. Vol 2, New Brunswick (U.S.A.) and London (U.K.), Transaction Publishers ed..
11. **Kashishian A.(2009),** Armenians in Yerusalem , since 2000 year. The legacy of the Arabs, Damascus, Arab writers union ed..
12. **Krikorian G. (2002),** Though the Eye of an Armenian Needle Antelias: Lebanon, Armenian Catholicate of Cilicia ed..

13. **Sher A. (1918)**, Historie Nestorienne Chronique de Seert, seconde partie (II), Paris, Editions Brepols/ Belgique.
14. **Tabari Ibn Ya' afar Muhammad Yarir. (1962)**, History of prophets and kings, vol 2, Kahira, Hous of science ed..
15. **The Covenants of the prophet Muhammad (2023)**, Fromshared historical memory to peaceful Existance, Ibrahim Muhammad Zein and Ahmed El-Wakil, Tailor and Francis e Books ed. www.taylorfrancis.com

Gayane Mkrtumyan

The covenant granted by Salah ad-Din to the Armenian community of Jerusalem

Conclusion

Keywords and expressions: *Salah ad-Din, Sultansof Ottoman Empires, Armenian community of Yerusolim, the covenant of peache, Arab-Armenianreletions ship, livesavety, Allahs protection, rights of Armenians, sanctuaries of Yerusalem, Armenian patriarch.*

In this article was studied the covernant given to the Armenian community of Yerusalem by Salah ad- Din, the founder of the Ayyubid dynasty (1171-1193), wich is based of the agrements with the Armenian population of the city in the names of Prophet Muhammad and Caliph Omar ibn al- Khattab. The article presented how this covenant was recognised and as an out-horitative document reaffirmed by the Muslim rules of different eras and the Sultans of Ottman Empire, wich not only protected the safe existence of Armenian community of Yerusolim, but also guarontered the Armenian rights to a number of sanctuaries of the city, whis for a long time were a subject of dispute between Armenian and other Christian communities. In the article, the Arabic monuscripts with the names of the Prophet Muhammad and Caliph Omar ibn al-Khattab kept in the Divan of the Armenian Patraarchate of Yerusalem were stuolied in detail ley combining a series of studies and works related to the thema, wich are aviable in the Armenian bibliography. In the article the arabic handwritten

covenant by Salah ad-Din to the Armenian community of Yerusalem was given Key attention, in two versions, the content of which was analysed by us, and the second version of that document was translated into Armenian. That covenant reaffirmed vows given to the Armenian community by the prophet Muhammad and Caliph Omar ibn al-Khattab, which guaranteed the safe existence of the Armenian community in the Yerusalem. This treaty in later centuries by being accepted by Ottoman Sultans, ensuring the peaceful life of the Armenian community.

Գայնէ Մկրտումյան

**Грамота дарованной Салах ад-Дином
армянской общине Йерусалима
Заключение**

Ключевые слова и выносы: Салах ад Дин, султаны Османской империи, армянская община Йерусалима, мирный договор, армянско- арабские отношения, безопасность жизни, защита Аллаха, права армян, святыни Йерусалима, патриарх Йерусалима.

В этой статье было изучено грамота дарованной основателем Аййубидской династии Салах ад-Дином (1171-1193) армянской общины Йерусалима, который основан на договорах данных армянскому населению города по имени Пророка Мухаммада и халифа Омар ибн ал- Хаттаба. В статье было предъявлено как этот договор был признан авторитетным документом и подтверждён мусульманскими властями разных эпох и султанами Османской империи, что защищало не только благополучное существование армянской общины Йерусалима, но и гарантировало права армян на ряд святыни города, которые уже давно были предметом споров между армянской и другими христианскими общинами. В статье подробно изучены арабские рукописи, написанные от имени Пророка Мухаммада, Халифа Омар ибн аль-Хаттаба, хранящихся в Диване Армянского Патриархата в Иерусалиме, в сочетании исследований и работ в армянской библиографии связанных с этой темой. В статье особое внимание уделено арабскому рукописному договору данному Салах ад-Дином армянской общине Иерусалима в двух вариантах, содержание первого из них нами проанализировано, а второй вариант этого документа

переведен нами на армянский язык. По этому договору были подтверждены заветы данные армянской общине Пророком Мухаммедом и Омаром ибн аль-Хаттабом, которые гарантировали безопасное существование армянской общины в Иерусалиме. Этот договор приобрело большую историческую жизнеспособность в последующие века, будучи подтверждено османскими султанами, обеспечив мирную жизнь армянской общины.

Գայանե Մկրտումյան – Երևանի պետական համալսարանի Արևելագիտության ֆակուլտետի արաբագիտության ամբիոնի դոցենտ, պատմական գիտությունների թեկնածու: Գիտական հետաքրքրությունները՝ միջնադարյան արաբական պատմագրություն և մշակույթ, հայ արաբական հարաբերություններ: Հեղինակ է շուրջ 36 հոդվածի, մեկ մենագրության: gmkrtumyan@ysu.am

Gayane Mkrtumyan - PHD in Historical sciences, Associate professor of the Chair of Arabic Studies of the Faculty of oriental studies at YSU. Scientific interest: Medieval Arabic historiography and culture, Armenian - Arab relationships. gmkrtumyan@ysu.am

Гаяне Мкртумян - Кандидат исторических наук, доцент кафедры арабистики, факультета востоковедения ЕФУ. Сфера научных интересов: средневековая арабская историография и культура, армянско-арабские отношения. Автор около 36 статей, одной монографии. gmkrtumyan@ysu.am

Խմբագրություն է ուղարկվել 16.03.2025թ.

Հանձնարարվել է գրախոսության 01.04.2025թ.

Հրապարակման է ներկայացվել 10.09.2025թ.

ԻՍԿՈՒՀԻ ԱՎԱՆԵՍՅԱՆ

**ԱՏԵԼՈՒԹՅԱՆ, ԹՇՆԱՄԱԿԱՆ ՔԱՐՈՉՉՈՒԹՅՈՒՆԸ ԱԴՐԲԵՋԱՆԱԿԱՆ
ԶԼՄ-ՆԵՐՈՒՄ ԵՎ ՍՈՑԻԱԼԱԿԱՆ ՑԱՆՑԵՐՈՒՄ 2020Թ. ՊԱՏԵՐԱԶՄԻ
ԸՆԹԱՑՔՈՒՄ**

DOI: 10.24234/JOURNALFORARMENIANSTUDIES.V2I69.181

ԱՄՓՈՓՈՒՄ

Այլատյացությունը ժամանակակից աշխարհում մարդկությանը սպառնացող մարտահրավերներից մեկն է, որն իր ցանկացած դրսևորմամբ կանխում է համագործակցության ցանկացած հնարավորություն: Առավել վտանգավոր է, երբ այլատյացությունը և ատելության խոսքը վեր են ածվում պետական քաղաքականության ու կարճաժամկետ, երկարաժամկետ հեռանկարներում կասկածի տակ դնում ժողովուրդների խաղաղ գոյակցությունը: Առանձնակի ուշադրության է արժանի Ադրբեջանի կողմից իրականացրող այլատյացության, հայատյացության դրսևորումները, որի ականատեսն եղանք նաև 2020թ. 44-օրյա պատերազմի ժամանակ:

Սույն հոդվածը նպատակ ունի վեր հանելու 2020թ. պատերազմի ժամանակ Ադրբեջանի կողմից այլատյացության տարածումն ադրբեջանական ՋԼՄ-ներում և սոցիալական հարթակներում:

Հոդվածում կատարված ուսումնասիրությունները վկայում են, որ մեզ հետաքրքրող ժամանակահատվածում ադրբեջանական լրատվամիջոցներն ու սոցցանցերը հեղեղվել էին հայերի նկատմամբ ատելություն պարունակող հայտարարություններով ու հրապարակումներով:

Իրականացված հետազոտության արդյունքում կարելի է պնդել, որ Ադրբեջանում ատելությունն այնպիսի համակարգային բնույթ էր կրում, որ վերածվել էր փակ շղթայի՝ սկսած իշխանություններից, ավարտած մշակութային

գործիչներով՝ ամեն անգամ արժանանալով հանրային հավանության: Առկա փաստերը վկայում են, որ հայատյացության քաղաքականության արդյունքում ադրբեջանական հասարակության մեջ լայնորեն տարածվում էր էթնիկ հիմքով խոշտանգումների և հայերի նկատմամբ անմարդկային վերաբերմունքի հրապարակային գովեստը: Ամփոփելով կարող ենք արձանագրել, որ հակահայկականությունը գաղափարական հիմք է ծառայել 44-օրյա պատերազմի ընթացքում ռազմական հանցագործությունների և էթնիկ զտումների փորձերի համար:

Բանալի բռներ և արտահայտություններ. *հակամարտություն, հայատյացություն, պատերազմական հանցագործություն, միջազգային իրավունք, քարոզչություն, պարբերական մամուլ, սոցիալական ցանցեր:*

ՆԵՐԱԾՈՒԹՅՈՒՆ

2020թ. սեպտեմբերի 27-ին Ադրբեջանի զինված ուժերը, թուրքական ստորաբաժանումների աջակցությամբ և կառավարման մարմինների անմիջական մասնակցությամբ, հրթիռային ու ավիացիոն հուժկու հարվածներ սկսեցին հասցնել Արցախի պաշտպանության բանակի պատասխանատվության գոտու ամբողջ խորությամբ՝ թիրախավորելով ռազմական օբյեկտները, խաղաղ բնակավայրերն և պետական ենթակառուցվածքները: Նոր լայնածավալ պատերազմն Արցախի դեմ տևեց 44 օր: Հարկ է նկատել, որ Ադրբեջանում հայատյացությունը լայնորեն փաստագրվեց 44-օրյա պատերազմից առաջ, ընթացքում և հետո, հատկապես ադրբեջանական ԶԼՄ-ների և սոցիալական ցանցերի միջոցով: Այս քարոզչության պատճառով հայերի նկատմամբ բռնություն գործադրելու և նրանց սպանելու կոչերը, ինչպես նաև սոցիալական ցանցերում հայ խաղաղ բնակիչների և զինվորների նկատմամբ բռնության և դաժանության սարսափելի տեսարաններով հրապարակային գրառումները լայն հավանության և աջակցության արժանացան ադրբեջանական հասարակության կողմից (**ԱՀ ՄԻՊ զեկույց, 2020**):

Սույն հոդվածով նպատակ է դրված վեր հանելու 2020թ. պատերազմի ժամանակ հայատյացության դրսևորումները ադրբեջանական մամուլում և սոցիալական հարթակներում: Այդ նպատակով խնդիր է դրվել.

1. Բացահայտել պատերազմի օրերին պետական, հանրային գործիչների հայատյաց քարոզչությունները ադրբեջանական մամուլում, սոցիալական ցանցերում:

2. Վեր հանել պատերազմի ընթացքում ադրբեջանական զինված ուժերի կատարած հանցագործությունները՝ տեղադրված համացանցում:

Ուսումնասիրության արդիականությունը պայմանավորված է նրանով, որ առ այսօր Ադրբեջանում շարունակական բնույթ են կրում հայատյացության դրսևորումները:

Մեզ հետաքրքրող ժամանակահատվածում տեղի ունեցող իրադարձությունների, հատկապես հակահայ դրսևորումների մասին տեղեկություններ են հաղորդում ՀՀ և ԱՀ ՄԻՊ գրասենյակների կազմված միջանյալ զեկույցները (**ԱՀ ՄԻՊ զեկույց, 2020; Report of the Ombudsman...., 2020**): Ադրբեջանի նախագահի ատելության խոսքի տարածմանն է անդրադարձել Մ. Մելքոնյանը (**Մելքոնյան Մ., 2021**): Ներկայացվող աշխատանքում ցույց է տրվում այն իրողությունը, ըստ որի Ադրբեջանում հայերի նկատմամբ հովանավորվող ատելության խոսքը մշտապես քարոզվել է պետական մակարդակով:

ՄԵԹՈԴԱԲԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

Հոդվածի մեթոդաբանական հիմքը կազմում են վերլուծության, լրատվականներում տեղ գտած փաստերի քննության, սոցիալական հարթակում հավաքագրված տարբեր նյութերի համադրման մեթոդները: Ուսումնասիրությունն իրականացվել է առկա փաստերի համալիր քննության, համադրման միջոցով:

ՔՆՆԱՐԿՈՒՄ

Պետական, հասարակական, մշակութային գործիչների թշնամանքի քարոզչությունը ադրբեջանական մամուլում, սոցիալական ցանցերում:

Ժամանակակից միջազգային իրավունքում ատելության խոսքն արգելված է մի շարք միջազգային փաստաթղթերով (**ՀՀ Փաստաբանների պալատ, 2017**): Իսկ Ադրբեջանի վարքագիծը, հատկապես 2020թ. պատերազմի օրերին, ուղիղ հակասում էր միջազգային իրավունքին և մարդասիրության սկզբունքներին: Չնայած այդ ամենի, Ադրբեջանի դեմ պատժամիջոցներ չկիրառվեց, չկանխարգելվեց ցեղասպան այն գործողությունները, որոնք համակարգված կերպով իրականացվեց Արցախի ժողովրդի դեմ՝ բացարձակ անպատժելիության մթնոլորտում:

Ադրբեջանում հայերի նկատմամբ պետության կողմից հովանավորվող ատելության խոսքը մշտապես քարոզվում էր երկրի ղեկավարության, մասնավորապես՝ նախագահ Իլհամ Ալիևի և նրա վարչակազմի կողմից: Ադրբեջանի նախագահի ուղերձը տարիներ շարունակ հստակ էր. Հայաստանը ագրեսոր է, Հայաստանը թույլ է, հայերը ֆաշիստ են և ահաբեկիչ, ուստի Հայաստանի և հայերի դեմ բոլոր ռազմական գործողություններն արդարացվում են: Ավելին. 2016-ից 2020 թվականներն ընկած ժամանակահատվածում Իլհամ Ալիևի ելույթներում նրա ռեժիմը ստեղծել էր «թշնամու կերպարը»՝ Լեռնային Ղարաբաղի հակամարտության համատեքստում (**Սահակյան Ն., 2002**): Հարկ է նկատել, որ լրատվամիջոցներն ու սոցիալական ցանցերը Ադրբեջանում օգտագործվել և շարունակվում են որպես զենք Ադրբեջանի կառավարության կողմից՝ այլատյաց և հակահայ հաղորդագրություններ տարածելու համար: Սա ներառում է վախի մթնոլորտի ստեղծումը, հայերի՝ կովկասյան տարածաշրջանի բնիկ ժողովուրդ լինելու ժխտումն և հայերին տարածաշրջանի խնդիրների, այդ թվում՝ պատերազմի մեջ մեղադրելը:

2020թ. սեպտեմբեր-նոյեմբեր ամիսներին Ադրբեջանի ռազմական ագրեսիան ուղեկցվել էր հայերի նկատմամբ ատելության և բռնության տարածման հետևողական քաղաքականությամբ, որն տարածվում էր ինչպես տեղական լրատվամիջոցների, նույնքան և սոցիալական ցանցերի միջոցով: Վերը նշված բոլորը խրախուսվում էր Ադրբեջանի իշխանությունների կողմից: 44-օրյա

պատերազմի ընթացքում պետական տարբեր պաշտոնյաներ՝ պատգամավորից մինչև երկրի նախագահ Ի. Ալիևը, իրենց ելույթները համեմունք էին հակահայկականության և ամենասուր ու հակամարդկային ձևակերպումներով: Ադրբեջանի նախագահի հայատյացության քարոզը լրատվամիջոցների և սոցիալական ցանցերի միջոցով դառնում էր ադրբեջանցիների շրջանում մոբիլիզացնող միջոց: Այդ նույն բառերն էին օգտագործում նաև ադրբեջանական զինվորականները, հայկական կողմի զինծառայողների ու քաղաքացիական անձանց սպանության, նրանց խոշտանգելու ու անմարդկային վերաբերմունքի ենթարկելու տեսանյութերում, որոնք հրապարակվում էին Ֆեյսբուկ, Թվիթեր, Տիկ Տոկ-ի, Տելեգրամ և այլ սոցիալական ցանցերի միջոցով: Ի. Ալիևի շովինիստական խոսքերն իրենց գազաթնակետին հասան պատերազմի ավարտի հաջոդ օրը՝ 2020 թ. նոյեմբերի 10-ի ուղերձում, որտեղ մասնավորապես ասում էր հետևյալը. «...Մենք ծնկի բերեցինք նրանց, սրա-նրա փեշից կպած մարդ չմնաց, որ այս 40 և ավելի օրվա ընթացքում չզզվեցնի, օգնություն չխնդրի, ինքն իրեն չնվաստացնի, մենք ենք նրան նվաստացրել, լավ ենք արել (ուղղված ՀՀ վարչապետին)....» (**Մելքոնյան Մ., 2012**): Ադրբեջանական լրատվամիջոցները, այդ թվում «1news.az», «ask.org.az», «defence.az», «trend.az», «haqqin.az», «minval.az», «news.day.az», «report.az», «vesti.az» լի էին հոդվածներով, հարցազրույցներով, գրառումներով և այլ նյութերով, որոնց միակ նպատակը էթնիկ հայերի նկատմամբ ատելություն և թշնամանք տարածելն է: Հարկ է նկատել, որ պետական մարմինների ու քաղաքական գործիչների կողմից օգտագործվող հայատյաց ճառերն ու արտահայտություններն նույնական էին:

Ադրբեջանի Միլի Միջլիսի պատգամավոր Ազեր Բադամովը իր ելույթում կոչ էր անում. «Պետք չէ բանակցությունների սեղանի շուրջ նստել ահաբեկիչների և վանդալների հետ, պետք է շարունակել նրանց ոչնչացման գործողությունները... Մենք պետք է հարձակողական գործողություններ իրականացնենք մինչև վերջ...» (<https://www.trend.az/azerbaijan/karabakh/3314834.html> 11.12.2020): Սա վկայություն է այն բանի, որ Ադրբեջանի պետական պաշտոնյաներն ամենաբարձր

մակարդակով պարբերաբար մասնակցում են հակահայկական քարոզչության հրահրմանը, այլատյացության ու ատելության տարածմանը:

Ալիևի վարչակարգն իրեն քաջալերված էր զգում, քանի որ նրա ատելության խոսքն ու հայերի նկատմամբ բռնության քարոզը, այն էլ ԶԼՄ-ների և սոցիալական ցանցերի միջոցով, որևէ հետևանք չէր ունենում:

Պատերազմի օրերին ադրբեջանական մամուլը ողողված էր մշակույթի, արվեստի և սպորտի ներկայացուցիչների ելույթներով ու հայտարարություններով, որոնք ատելություն էին պարունակում էթնիկ հայերի նկատմամբ: Դա նշանակում էր, որ ատելության տարածումը տեղի էր ունենում մեծ շրթայով և Ադրբեջանում խրախուսվում էր բոլորի կողմից: Այսպես, ադրբեջանական «Ղարաբաղ» ֆուտբոլային ակումբի հասարակայնության և ԶԼՄ-ների հետ կապերի մենեջեր Նուրլան Իբրահիմովը Ֆեյսբուկի իր էջում գրում է. «Մենք պետք է սպանենք հայերին: Կարևոր չէ՝ դա կին է, երեխա, թե ծեր մարդ: Մենք պետք է սպանենք բոլոր նրանց, ում կարող ենք և ում էլ պատահի: Մենք չպետք է ափսոսանք զգանք, չպետք է խղճանք: Եթե մենք չսպանենք (նրանց), մեր երեխաները կսպանվեն» (**Report of the Ombudsman, 2020**): Ադրբեջանի ֆուտբոլային ֆեդերացիաների ասոցիացիայի ԶԼՄ-ների և հաղորդակցության մենեջեր Ֆիրուզ Աբդուլլահը իր սոցիալական էջում գրում է. «Կարեկցանքը ամենակարևոր, գուցե ամենաբարձր զգացողությունն է, որը պետք է սնուցեն բնությունը, կենդանիները և մարդիկ... Հայերը բացառություն են: Որովհետև հայը մի էակ է, որը ոչ մի կապ չունի իմ թվարկածի հետ...»

(<https://x.com/SaschaDueerkop/status/1322233635274215426>): Բազմաթիվ էին նման գրառումները Ադրբեջանի մշակույթի, սպորտի ներկայացուցիչների կողմից: Պատերազմի առաջին օրերի հայտարարությամբ հանդես եկավ Ադրբեջանի ժողովրդական արտիստ Ֆիքրեթ Վերդիևը, ով ասում էր. «Ղարաբաղը մաքրվելու է հայկական ֆաշիզմի սատանայական թոհուրոհից». այդ հայ ֆաշիստները պատիվ չունեն և արդարացիորեն ոչնչացված են, իսկ նրանք, ովքեր մնացել են,

թող փախչեն մեր հայրենի հողից...»

(<https://www.trend.az/life/socium/3319702.html>):

Առկա վկայությունները փաստում են, որ այս արատավոր իրադարձությունները, որոնք դուրս են մարդկային երևակայության շրջանակներից և հակասում են միջազգային բոլոր պահանջներին, կրում են համակարգված և լայնորեն տարածված բնույթ՝ սկսած Ադրբեջանի քաղաքական իշխանություններից մինչև մշակույթի և սպորտի գործիչներ:

Ռազմական հարձակումների առաջին իսկ ժամանակահատվածում ադրբեջանցիների կողմից ատելության և դաժան վերաբերմունքի ու սպանությունների կոչերի տարածումը դարձել է ավելի համակարգված, ինչը հանգեցրել է չափազանց վտանգավոր չափերի: Այսպես Ադրբեջանի փաստաբանների կոլեգիայի իրավաբան Մուրադ Միրզեզադեն, Ֆեյսուլի իր էջում գրառում կատարելով, նշում է. «...Պետք է սպանել և հայի մորը և երեխային» (**Report of the Ombudsman**, 2020): Հայ երեխաների և կանանց նկատմամբ ատելության խոսքը սոցիալական ցանցերում օգտագործվում էր նրանց նկատմամբ բռնություն գործադրելու և հրահրելու համար: Ինչպես վկայում են հավաքագրված նյութերը, հայատյացությունն Ադրբեջանում վերածվել էր համաժողովրդական զբաղմունքի: Այդ ամենն արվում էր ադրբեջանական մեդիա ռեսուրսների հաշվին: Հարկ է նկատել, որ Հայաստանի ու հայերի թեմայի շուրջ նյութերում ու սյուժեներում ավելի հաճախ կարելի է հանդիպել հայիոյանքների, կոպիտ և վիրավորական արտահայտությունների: Ադրբեջանի մշակութային գործիչների «մրցակցությունը»՝ հայերին հայիոյելը, վիրավորելը, սեփական ժողովրդի մեջ հայատյացությունը տարածելը հատկապես պատերազմի օրերին ավելի էր վտանգավոր դառնում: Վերը նշվածները խոսում են այն մասին, որ Ադրբեջանում հանրային խոսքն ամբողջությամբ լցված էր հայերի նկատմամբ մեծ ատելությամբ, ինչը մեծ հովանավորություն էր ստացել իշխանավորների կողմից:

Ադրբեջանի զինված ուժերի հանցագործ արարքները, դրանց գովեստը սոցիալական ցանցերում: 2020թ. Արցախյան պատերազմն աննախադեպ էր իր

ծավալով, պատերազմական հանցագործությունների դաժանությամբ ու միջազգային մարդասիրական իրավունքի դեմ ոտնձգություններով: Միևնույն ժամանակ այն Բաքվի ավելի քան մեկ դար ձգվող հակահայ քաղաքականության արտացոլումն էր: Պատերազմի ընթացքում Ադրբեջանի զինված ուժերի ռազմական հարձակումներն ուղեկցվել են հայ զինծառայողների, ռազմագերիների և քաղաքացիական անձանց մարմինների նկատմամբ խոշտանգումներով, խեղումներով, գլխատումներով, այլ վայրագություններով և անմարդկային վերաբերմունքով, ինչը էթնիկ հայերի նկատմամբ ատելության արդյունք է: Առավել մտահոգիչ է այն փաստը, որ այդ դաժանություններին հաջորդում էր վայրագությունների լուսանկարումը կամ տեսանկարահանումը և դրանց հրապարակումը: Ավելին. սոցիալական ցանցերի մոնիթորինգը ցույց է տալիս, որ ադրբեջանական կամ թուրքական օգտահաշիվներ կամ էջեր բացվում կամ ակտիվանում էր սպանվածների մասին տեսանյութեր և լուսանկարներ տարածելու հատուկ նպատակով: Նշված նյութերը տարածվում էին Ֆեյսբուկ, Ինստագրամ, Թվիթեր, Տիկ Տոկ, հատկապես Տելեգրամ սոցիալական ցանցերի միջոցով՝ թիրախավորելով հայաստանյան ՁԼՄ-ներին և սոցիալական ցանցերի հայ օգտատերերին, այդ թվում՝ անչափահասներին: Տելեգրամի օգտագործումը մեծացել էր պատերազմի օրերին և դարձել հայերի դեմ ուղղված ռասայական ատելության տարածման աղբյուր: Ռազմագործողությունների ժամանակ Տելեգրամ և ՏիկՏոկ հարթակներում տեղադրվեցին տեսանյութեր՝ ադրբեջանական զինված ուժերի անդամների կողմից: Նկարահանված էր գերության մեջ գտնվելու ընթացքում հայազգի զինծառայողներին ծեծի, նվաստացնող վերաբերմունքի և ծաղրի ենթարկելու դեպքեր՝ անմիջապես գերեվարվելուց հետո և վայրից վայր տեղափոխելիս (<https://www.bellingcat.com/news/rest-of-world/2020/10/15/an>): Տեսանյութում մասնավորապես երևում էր ինչպես են ադրբեջանցի զինծառայողներն ապտակում, ոտքով հարվածում, հրմշտում և սուր գործիքով ծակծկում հայազգի ռազմագերիներին, գերեվարելու պահին սպառնում անդամախեղել, ուժի

ակնհայտ կիրառմամբ և նվաստացնելու բացահայտ նպատակով ստիպում նրանց համբուրել Ադրբեջանի պետական դրոշը, հայիոյել հայերին և հայտարարել, որ Ղարաբաղն Ադրբեջան է: Այս վայրագություններին զուգահեռ, ականատես ենք լինում ադրբեջանական սոցցանցերում օգտատերերի կողմից գովեստի, հպարտության խոսքերի՝ ուղղված հայ գերիների հանդեպ վայրագություններ կատարողներին: Այսպես, ոչ միայն Ադրբեջանի իշխանությունները, այլ նաև ժողովուրդը համացանցն օգտագործում էր ատելություն տարածելու և քարոզում սպանություններ՝ առանց հանդուրժողականության որևէ հնարավորության: Բազմաթիվ են սոցիալական հարթակներում ադրբեջանցի օգտատերերի ատելության խոսքի տարածման վկայությունները: Այսպես, սոցիալական հարթակում կարդում ենք. «Մենք պետք է խմենք հայերի արյունը՝ անկախ տարիքից և սեռից» «Նախագահ, դանդաղ սպանեք հայերին, որպեսզի կարողանաք վրեժխնդիր լինել այն բանի համար, ինչ ձեր ուսուցիչն արել է անցյալում», «Ես ուզում եմ կամավոր միանալ ձեր բանակին՝ հայերին սպանելու համար: Ձեր պատերազմը մեր պատերազմն է» (**Special public report of the Ombudsman, 2020**):

Տարածվող տեսանյութերից ակնհայտ է դառնում, որ Ադրբեջանի զինուժը խաղաղ բնակչության և զինվորականների հանդեպ թույլ է տվել միջազգային մարդասիրական իրավունքի նորմերի լուրջ խախտումներ, որոնք որակվում են որպես պատերազմական հանցագործություններ: Խոշտանգման և դաժան վերաբերմունքի դեպքերը վկայում են, որ Ադրբեջանը խախտել է մարդու իրավունքների ոլորտում իր ստանձնած միջազգային պարտավորությունները: Հայ խաղաղ բնակչության և զինծառայողների դեմ գործած վայրագությունների տեսագրությունները լայնորեն տարածումն սոցիալական ցանցերով, ևս անձի մարդկային արժանապատվության դեմ ոտնձգության հանցագործություն է: Պատերազմի ընթացքում տելեգրամյան ալիքներով և սոցիալական այլ ցանցերով տարածված մի շարք տեսագրություններում երևում էր, թե ինչպես են ադրբեջանական զինված ուժերի զինծառայողները խեղում և անարգում են

զոհված հայ զինծառայողների մարմինները: Տեսանյութերում ոճրագործները պարծենում են իրենց կատարած հանցագործություններով:

Ադրբեջանի զինված ուժերի կողմից հայ զինվորների և քաղաքացիական անձանց նկատմամբ խոշտանգումները, անմարդկային վերաբերմունքն ու դաժանությունը էթնիկ հայերի նկատմամբ Ադրբեջանի վարած ատելության քաղաքականության արդյունք են: Հաշվի առնելով վերը նշված բոլոր ապացույցները՝ ակնհայտ է դառնում, որ Ադրբեջանի զինված ուժերի ռազմական հարձակումներն ուղեկցվել են զանգվածային լրատվության միջոցներում էթնիկ հայերի նկատմամբ համատարած ատելության հրահրմամբ, հատկապես սոցիալական մեդիայի հարթակներում:

ԵԶՐԱԿԱՑՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

Ամփոփելով խնդրո առարկան, հանգել ենք հետևյալ եզրահանգումների.

1. Պատերազմի օրերին ադրբեջանական մեդիա դաշտը, ինչպես նաև սոցիալական ցանցը հագեցած էր քարոզչական բնույթի նյութերով, որոնք կոչված էին հասարակության մեջ ամրապնդելու և միավորելու մինչ այդ էլ հետևողականորեն ձևավորված «թշնամի հայի» կերպարը, ապահովելու վրեժխնդրության, հակառակորդի հետ հաշվեհարդար տեսնելու մթնոլորտը:
2. Ալիևի վարչակարգի կողմից հրահրվող ատելության խոսքը, տարածաշրջանում ծայրահեղ ռասայական և էթնիկական անհանդուրժողականության և բռնության մշակույթ քարոզելու փորձ էր, որն ունեցավ իր հետևանքները: Այսօր այն օգտագործում են պետության կողմից հովանավորվող բոլոր լրատվամիջոցները, սոցիալական ցանցերը, համաժողովները, պատվիրակություններին, ելույթները և կրթական համակարգը մարդկային արժանապատվությունը նվաստացնող հաղորդագրություններ տարածելու, հայերին իրենց էթնիկական պատկանելության պատճառով սևացնելու, ինչպես նաև բռնություններն ու

պատերազմն օրինականացնելու նպատակով վախի մթնոլորտ ստեղծելու համար:

3. Վերլուծված տվյալները վկայում են ադրբեջանական հասարակության բոլոր շերտերում ծայրահեղական հայատյացության տագնապալի վիճակի մասին: Այս վտանգավոր երևույթը հանգեցրել է հայերի դեմ ռազմական հանցագործությունների՝ ելնելով նրանց էթնիկ պատկանելությունից: Հոդվածները, հարցազրույցները, հայտարարությունները, կարծիքները, ինչպես նաև տարածված տեսանյութերում վայրագություններն ու անմարդկային վերաբերմունքը Ադրբեջանի զինված ուժերը ցույց են տալիս, որ ռազմական հարձակումների առաջին իսկ օրվանից ատելության տարածումը և բռնության ու սպանության կոչերը դարձել են ավելի համակարգված:

Համառոտագրություններ

ԱՀ ՄԻՊ – Արցախի Հանրապետության Մարդու իրավունքների պաշտպան

ՀՀ ՄԻՊ – Հայաստանի Հանրապետություն Մարդու իրավունքների պաշտպան

Abbreviations

AH MIP (RA HRO) - The Human Rights Ombudsman of the Republic of Artsakh

HH MIP (RA HRO) - The Human Rights Ombudsman of the Republic of Armenia

ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

1. **Մելքոնյան Մ. (2021)**, Հայաստանի դրսևորումներն ու «ատելության խոսքն» Իլիամ Ալիևի ելույթներում, «Արևելագիտության հարցեր», №20, Երևան, ԵՊՀ հրատ., էջ 72-86:
2. **ՀՀ Փաստաբանների պալատ (2017)**, Մասնագիտական կարծիք. Արցախյան հակամարտության և ադրբեջանական հանրապետության կողմից թույլ տված միջազգային իրավունքի խախտումների վերաբերյալ, Երևան,
file:///C:/Users/user/Desktop/2025%D5%A9%E2%80%A4/Opinion_on_Artsakh_conflict_2017_arm-2.pdf (մուտք 15.09.2024):
3. **ԱՀ ՄԻՊ (2020)**, 2020 թվականի սեպտեմբեր-հոկտեմբեր ամիսներին Արցախի բնակչության դեմ ադրբեջանական վայրագությունների վերաբերյալ երկրորդ միջանկյալ զեկույցի թարմացված հրատարակություն, միջանկյալ զեկույց, [file:///C:/Users/user/Desktop/2025%01.10.2020_3%20\(1\).pdf](file:///C:/Users/user/Desktop/2025%01.10.2020_3%20(1).pdf). (մուտք 12.11.2023):
4. **Սահակյան Ն. (2022)**, Թշնամանքի հոետորական դեմքը. Ղարաբաղյան հակամարտությունը և հայերին անմարդկային դարձնելը Իլիամ Ալիևի ելույթներում,
<https://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/14683857.2022.2153402?journalCode=fbss20>. (մուտք 06.12. 2024):
5. Гянджинцы – потомки Джавад хана. Карабах будет очищен от дьявольского отребья армянского фашизма - народный артист Фикрет Вердиев, 19.10, 2020, <https://www.trend.az/life/socium/3319702.html>. (մուտք 07.10.2024):
6. В Азербайджане празднуют победу, а в Армении – траур и беспорядки. Вот, что значит наша сила! – народный артист Сабир Мамедов, 10.11. 2020, <https://www.trend.az/life/interview/3332521.html>. (մուտք 21.10.2024):
7. Напоминание от известного азербайджанского врача, 25.11.2020, <https://www.trend.az/azerbaijan/karabakh/3340084.html>. (մուտք 22.01.2025):

8. **Report of the Ombudsman of the Republic of Armenia and the Republic of Artsakh (2020)**, Armenians in Azerbaijan as root causes of Ethnicallybased torture and inhuman treatment by the Azerbaijani Armed Forces (2020) September-November), Yerevan-Stepanakert.
<https://www.ombuds.am/images/files/2032f021fe81176414a649d588ad0e86.pdf>. (մուտք 03.12.2024):
9. <https://x.com/SaschaDueerkop/status/1322233635274215426>. (մուտք 09.11.2024):
10. <https://x.com/elbakyanedgar/status/1310100200376152064>. (մուտք 26.11.2024):
11. @karabah_news, <https://twitter.com/KarabakhRecords/status/1319203595368226818> /01.01.2021/ (մուտք 06.12.2024):
12. @bagramyan26, 2020,
<https://mega.nz/file/ro1BzARR#9NDWr07IHxmkPh04RYpjlif200wg8oUmXr7SK> (մուտք 10.12.2024):
13. @bagramyan26, 2020,
<https://mega.nz/file/S0UnGlqQ#PfoD4Kc890BmlHBpCqrQqAXw5kcDtjo>. (մուտք 10.12.2024):

REFERENCES

1. **Melkonyan M. (2021)**, Hayatyacowt'yan drsevorowmnern ow «atelowt'yan xosqn» Ilham Ali&i elowyt'nerowm /Manifestations of Armenophobia and "hate speech" in Ilham Aliyev's speeches/, "Questions of Oriental Studies", No. 20, Yerevan, YSU Publishing House, p. 72-86.
2. **The Chamber of Lawyers of the Republic of Armenia (2017)**, Masnagitakan karc'iq. Arcaxyan hakamartowt'yan ev adrbejanakan hanrapetowt'yan koghmict'owyl tvac' mijazgayin iravownqi xaxatowmneri veraberyal /Professional opinion. On violations of international law committed by the Artsakh conflict

- and the navigation of the Republic of Azerbaijan/, Yerevan,
file:///C:/Users/user/Desktop/2025%D5%A9%E2%80%A4/Opinion_on_Artsakh_conflict_2017_arm-2.pdf (accessed 15.09.2024).
3. **RA HRO (2020)**, “2020 t'vakani september-hoktember amisnerin Arcaxi bnakchowt'yan dem adrbejanakan vayragowt'yownneri veraberyal erkrord mijankyal zekowyci t'armacvac' hratarakowt'yown” /"Updated edition of the second interim report on Azerbaijan's atrocities against the population of Artsakh in September-October 2020"/, interim report,
[file:///C:/Users/user/Desktop/2025%2010.2020_3%20\(1\).pdf](file:///C:/Users/user/Desktop/2025%2010.2020_3%20(1).pdf). (accessed 12.11.2023).
4. **Sahakyan N. (2022)**, T'shnamanqi hr'etorakan demqy'. Gharabaghyan hakamartowt'yowny' & hayerin anmardkayin dard'nely' Ilham Ali&i elowyt'nerowm /The rhetorical face of hostility. The Karabakh conflict and inhumane treatment of Armenians in Ilham Aliyev's speeches/,
<https://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/14683857.2022.2153402?journalCode=fbss20>. (accessed 06.12. 2024).
5. Gyandzhintsy – potomki Dzhavad khana. Karabakh budet ochishchen ot d'yavol'skogo otreb'ya armyanskogo fashizma - narodnyy artist Fikret Verdiyev /The Ganja people are descendants of Javad Khan. Karabakh will be cleansed of the devilish scum of Armenian fascism - People's Artist Fikret Verdiev/, 19.10, 2020, <https://www.trend.az/life/socium/3319702.html> (accessed 07.10.2024).
6. V Azerbaydzhane prazdnuyut pobedu, a v Armenii – traur i besporyadki. Vot, chto znachit nasha sila! – narodnyy artist Sabir Mamedov /Victory is being celebrated in Azerbaijan, while mourning and riots are taking place in Armenia. That's what our strength means! – People's Artist Sabir Mammadov/, 10.11. 2020, <https://www.trend.az/life/interview/3332521.html>. (accessed 21.10.2024).
7. Napominaniye ot izvestnogo azerbaydzhanskogo vracha /Reminder from a famous Azerbaijani doctor/, 11.25.2020,

- <https://www.trend.az/azerbaijan/karabakh/3340084.html>. (accessed 22.01.2025).
8. Report of the Ombudsman of the Republic of Armenia and the Republic of Artsakh, (2020) Armenians in Azerbaijan as root causes of Ethnicallybased torture and inhuman treatment by the Azerbaijani Armed Forces (2020) September-November), Yerevan, Stepanakert.<https://www.ombuds.am/images/files/2032f021fe8.pdf>.(accessed 03.12.2024):
 9. <https://x.com/SaschaDueerkop/status/1322233635274215426>.(accessed 09.11.2024):
 10. <https://x.com/elbakyanedgar/status/1310100200376152064>.(accessed 26.11.2024):
 11. @karabah_news,<https://twitter.com/KarabakhRecords/status/1319203595368226818> (accessed 06.12.2024):
 12. @bagramyan26, 2020
<https://mega.nz/file/ro1BzARR#9NDWrO7IHxmkPh04RYpjlf2O0wg8oUmXr7SK>
(accessed 10.12.2024):
 13. @bagramyan26, 2020,
https://mega.nz/file/S0UnGIqQ#PfoD4Kc890BmIHBpCqrQqAXw5kcDtT_8SOW6Dtd_tjo (accessed 10.12.202):

Iskui Avanesyan

**Propaganda of hatred and hostility in the azerbaijani media and on
social networks during the 2020 war**

Conclusion

Key words and expressions: *conflict, armenophobia, war crime, international law, propaganda, press, social networks.*

Xenophobia in the modern world is one of the challenges threatening humanity, which in any form prevents any possibility of cooperation. It is all the more dangerous when xenophobia and hate speech rise to the fore in public policy and cast doubt on the peaceful coexistence of peoples in the short and long term.

The manifestations of xenophobia and Armenophobia on the part of Azerbaijan deserve special attention, which we also witnessed during the 44-day war in 2020. The purpose of this article is to identify the spread of xenophobia by Azerbaijan during the 2020 war in the Azerbaijani media and social networks.

The research conducted in the article shows that during the period we are interested in, Azerbaijani media and social networks were flooded with statements and publications containing hatred of Armenians.

As a result of the conducted research, it can be argued that hatred in Azerbaijan is so systemic that it has turned into a closed chain, starting from the authorities and ending with cultural figures, each time receiving public approval. The available facts indicate that as a result of the policy of Armenophobia, public praise of ethnic torture and inhumane treatment of Armenians has become widespread in Azerbaijani society. Summing up, we can state that anti-Armenians served as the ideological basis for war crimes and attempts at ethnic cleansing during the 44-day war.

Искуи Аванесян

**Пропаганда, ненависти и враждебности в азербайджанских сми и в
социальных сетях во время войны 2020 г.**

Заклучение

Ключевые слова и выражения: конфликт, армянофобия, военное преступление, международное право, пропаганда, пресса, социальные сети.

Ксенофобия в современном мире является одним из вызовов, угрожающих человечеству, которое в любом своем проявлении препятствует любой

возможности сотрудничества. Тем опаснее, когда ксенофобия и разжигание ненависти поднимаются на первый план в государственной политике и ставят под сомнение мирное сосуществование народов в краткосрочной и долгосрочной перспективе.

Особого внимания заслуживают проявления ксенофобии и армянофобии со стороны Азербайджана, свидетелями которых мы стали также во время 44-дневной войны 2020 года.

Цель этой статьи-выявить распространение ксенофобии Азербайджаном во время войны 2020 года в азербайджанских СМИ и социальных сетях. Исследования, проведенные в статье, показывают, что в интересующий нас период азербайджанские СМИ и социальные сети были наводнены заявлениями и публикациями, содержащими ненависть к армянам. В результате проведенного исследования можно утверждать, что ненависть в Азербайджане носит настолько системный характер, что превратилась в замкнутую цепочку, начиная от властей и заканчивая деятелями культуры, каждый раз получая общественное одобрение. Имеющиеся факты свидетельствуют о том, что в результате политики армянофобии в азербайджанском обществе широко распространилась публичная похвала этническим пыткам и бесчеловечному обращению с армянами. Подводя итог, мы можем констатировать, что антиармянство послужило идеологической основой для военных преступлений и попыток этнических чисток во время 44-дневной войны.

Իսկուհի Ավանեսյան - ՀՀ ԳԱԱ պատմության ինստիտուտի Հայկական հարցի և Հայոց ցեղասպանության պատմության բաժնի գիտաշխատող, պատմական գիտությունների թեկնածու, iskuhi82@mail.ru, Հայաստանի պետական տնտեսագիտական համալսարանի Հասարակագիտության ամբիոնի դոցենտ, iskuhi.avanesyan@asue.am <https://orcid.org/0009-0005-2491-5058>

Искуи Аванесян - Институт истории НАН РА Научный сотрудник отдела армянского вопроса и истории геноцида армян, кандидат исторических наук, iskuhi82@mail.ru, Доцент кафедры социальных наук Армянского государственного экономического университета, iskuhi.avanesyan@asue.am

Iskui Avanesyan - Institute of History, National Academy of Sciences of the Republic of Armenia Researcher at the Department of the Armenian Question and the History of the Armenian Genocide, Ph.D. in History, iskuhi82@mail.ru, Associate Professor, Department of Social Sciences, Armenian State University of Economics, iskuhi.avanesyan@asue.am

Խմբագրություն է ուղարկվել 20.03.2025թ.

Հանձնարարվել է գրախոսության 07.04.2025թ.

Հրապարակման է ներկայացվել 10.09.2025թ.

ՄԱՆԿԱՎԱՐԺՈՒԹՅՈՒՆ

ԱՍՏԴԻԿ ՎԱՐԴԱՆՅԱՆ

ԿԱՌԱՎԱՐՄԱՆ ՃԿՈՒՆ ՀՄՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ ԾՆՈՂՆԵՐԻ ՀԵՏ
ԱՇԽԱՏԱՆՔՈՒՄ*DOI: 10.24234/journalforarmenianstudies.v2i69.182*

ԱՄՓՈՓՈՒՄ

Հոդվածում սահմանվում է «ճկուն հմտություն» հասկացությունը ծնողների հետ աշխատանքի համատեքստում: Բացահայտվում է «Ֆասիլիտացիա և «ճկուն հմտություն» հասկացությունների բովանդակային և գործառական բնութագրերը դրանց միաժամանակ զարգացնելու տեսանկյունից: Ներկայացվում են նաև ծնողների հետ աշխատանքի տեսակները, նորագույն տեխնոլոգիաները դպրոցի ճկուն կառավարման համակարգում: Հիմնավորվում է ֆասիլիտացիա տեխնոլոգիայի կիրառման արդյունավետությունը ծնողների հետ աշխատանքի համակարգում:

Բանալի բառեր և արտահայտություններ. ֆասիլիտացիա, ճկուն հմտություն, ճանաչողական ունակություն, անձնային ունակություն, կարեկցանք, ծնողական ժողով, տնայց, վերառարկայական, համադպրոցական գիտաժողով:

ՆԵՐԱԾՈՒԹՅՈՒՆ

Կառավարման ճկուն հմտությունները, լինելով վերառարկայական, ձևավորվում են թե՛ դասարանային, թե՛ արտադասարանային աշխատանքի ժամանակ:

Հոդվածի նպատակն է ներկայացնել ծնողների հետ աշխատանքի դիդակտիկական համակարգը, որտեղ առաջին պլան են մղվում ֆասիլիտացիա տեխնոլոգիան, կառավարման ճկուն մեթոդները:

Ուսումնասիրվել է համապատասխան հոգեբանամանկավարժական գրականություն դպրոցի կառավարման համակարգում ծնողների հետ աշխատանքը ճկուն տեխնոլոգիաներով իրականացնելու համար:

Առաջարկվող տեխնոլոգիան կարող են կիրառել իրենց աշխատանքային պրակտիկայում դպրոցի տնօրենները, նրա տեղակալները, ուսուցիչները:

ՄԵԹՈՂԱԲԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

Հետազոտությունը կատարվել է համադրական-վերլուծական և զուգադրական մեթոդներով:

ՔՆՆԱՐԿՈՒՄ

Տարբեր մոտեցումներ են շրջանառվում, երբ փորձ է արվում սահմանել «ճկուն հմտություն» հասկացությունը: Այն հիմնականում վերառարկայական հմտություն է համարվում և ենթադրում է, որ այն տիրապետող անձը շփվող է, ունի դրական մտածողություն, ճկուն է, ունակ է թիմային աշխատանքի (Сорокопуд Ю., 2021):

Ուշադրության է արժանի Ս. Ա. Յարկովայի և Ի.Ի. Չերկասովայի մոտեցումը, ըստ որի՝ ճկուն հմտություններն ունեն երեք բաղադրիչ 1) ճանաչողական ունակություններ. սահմանափակ ժամանակում որոշումներ ընդունելու ունակություն, 2) գործունեություն ծավալելու ունակություն (առաջնորդի որակներ, կազմակերպչական ունակություններ, այլ մարդկանց հետ շփվելու ունակություն), 3) անձնային ունակությունները (հրապարակային ելույթ ունենալու ունակություն, աշխատել թիմում, հաղորդակցական ունակություններ, ժամանակի կառավարման հմտություններ) (Яркова Т., 2016):

Նշված ունակություններից առանձնանում են հատկապես անձնային ունակությունները, երբ խոսքը վերաբերում է ծնողների հետ աշխատանքին: Ակնհայտ է, որ ծնողների հետ աշխատող տնօրենը, դասղեկը, ուսուցիչը պետք է կարողանա հնարավորինս ճանաչել նրանց, բացահայտել նրանց հոգեբանական բնութագրերը: Այդ առումով կարևորվում է հատկապես ֆասիլիտացիա տեխնոլոգիան, որը կիրառելու ընթացքում ուսուցիչը ծնողներին ճանաչելու

նպատակով անկեղծանում է, ազնվորեն ներկայացնում է իր մոտեցումները, իր անձային բնույթի խնդիրները: Կարևոր է, երբ անկեղծ մթնոլորտ ստեղծելու փուլին հաջորդում է ազատ մտքերը փոխանակաբերական փուլը: Միայն ազատ և անկաշկանդ մտքերի փոխանակումը կարող է ստեղծագործական փուլի սկիզբ հանդիսանալ:

Առաջին հայացքից թվում է, թե ծնողի հետ անկեղծ լինելն ավելի հեշտ է, քան աշակերտի հետ: Սակայն լինում են դեպքեր, երբ աշակերտի հետ լեզու գտնելն ավելի հեշտ է: Խնդիրն այն է, թե ուսուցիչն ի՞նչ աշխատանք է կատարում: Հիմնականում ծնողներն ավելի ազատ անկաշկանդ են արտահայտում իրենց մտքերը: Սակայն եթե երեխայի խնդիրները ինչ-որ առումով իրենց է վերաբերում, ապա դժվար է նրանցից ակնկալել անկեղծություն: Նույնը վերաբերում է Կ. Ռոջերսի կողմից առաջ քաշած վստահության սկզբունքին: Միշտ էլ դժվար է վստահության մթնոլորտ ստեղծելը: Հնարավոր չէ աջակցել ո՛չ աշակերտին, ո՛չ նրա ծնողին, եթե վստահություն ուսուցչի և ծնողի միջև չի ձևավորվում: Երրորդ սկզբունքը ըստ Կ. Ռոջերսի «կարեկցանքով հասկանալն» է: Շատ ուսուցիչների թվում է, թե իրենք պետք է կարեկցեն միայն աշակերտներին: Սակայն դա սխալ է: Ծնողին նույնպես կարելի օգնել, որ նա եղած խնդիրները հասկանա այլ տեսանկյուններից:

Արդեն նորույթ կամ գաղտնիք չէ, որ հնարավոր չէ պատկերացնել դպրոցի կառավարման համակարգը առանց ֆասիլիտացիա տեխնոլոգիայի կիրառման: Ընդ որում, ֆասիլիտացիան կառավարման ճկուն հմտություններ ձևավորելու կարևոր գործիք է: Այն թույլ է տալիս նոր տեսական, մեթոդաբանական դիրքերից դիտարկել դպրոցում կազմակերպվող ծնողների հետ աշխատանքը: Հայերենում ֆասիլիտացիան մանկավարժների կողմից թարգմանվում է որպես օժանդակում կամ աջակցում: Կարևոր է նշել, որ ֆասիլիտացիայի հիմնական սկզբունքները մշակվել են XX դարի 50-ական թթ. հումանիստական հոգեբանության ներկայացուցիչ Կ. Ռոջերսի կողմից:

Ակնհայտ է, որ հոգեթերապիայի համար նախատեսված ֆասիլիտացիայի սկզբունքները բուռ զարգացում են ապրել՝ ձեռք բերելով նոր բովանդակային և գործառական բնութագրեր հատկապես մանկավարժության շրջանակներում: Ուսուցիչ-օժանդակողի աշխատանքի վերջնական նպատակը պետք է լինի անկախության, ինքնատիպության ձգտող ծնողներին աջակցել երեխաների դաստիարակության և կրթության հետ կապված տարաբնույթ խնդիրները լուծելիս: Ինչպես նշում է այդ առումով Դավիդովան, «ծնող-ուսուցիչ հանդիպումների կազմակերպման ժամանակ հաջողությամբ կարելի է կիրառել ֆասիլիտացիա տեխնոլոգիան» (Давыдова О., 2014):

Ֆասիլիտացիա տեխնոլոգիան կարելի է կիրառել ծնողական ժողովների, ծնողների համար նախատեսված սեմինարների, թրեյնինգների, տարաբնույթ միջազգառումների ժամանակ: Այդ առումով կարելի է առանձնացնել ծնողական ժողովը, որն իր գործառույթներով առավելապես աջակցող ուղղվածություն ունի: Ըստ Ա.Ա. Մաերի՝ ծնողական ժողովները կարելի է բաժանել 4 մասնաբաժնի.

1-ին մասնաբաժին՝ «Մենք նրանց...»: Այս կարգի հանդիպումները առաջնորդ են պահանջում: Ուսուցչը ծնողներին անհրաժեշտ հոգեբանական և մանկավարժական գիտելիքներով զինելու խնդիր է լուծում: Ծնողների հետ հաղիպման ժամանակ ուսուցիչը ծնողների հետ քննարկումներ է կազմակերպում: Հարկ է նշել, որ նման հանդիպումների ժամանակ ուսուցիչը ոչ թե պարզապես տեղեկատվություն էր փոխանցում, այլև հանդես գալով որպես դաստիարակ, կազմակերպում էր համատեղ քննարկում՝ ամփոփելով առկա տեղեկատվությունը, օգտագործելով փոխազդեցության կազմակերպման ինտերակտիվ ձևերը:

2-րդ մասնաբաժին՝ «Մենք իրենց հետ ենք. այս մասնաբաժնում հանդիպումներ են կազմակերպվում ուսուցչի կողմից ծնողների հետ: Այդ հանդիպումները կարող են տեղի ունենալ կլոր սեղանների շուրջ, ստեղծագործական հյուրասենյակներում, մանկավարժական լաբորատորիաներում: Ծնողները ուսուցչի ղեկավարությամբ պատրաստում են

ելույթներ, առաջադրանքներ և խաղեր, որոնք թույլ են տալիս հանգիստ մթնոլորտում լուծել իրենց երեխաների կրթության արդի խնդիրները:

3-րդ մասնաբաժին՝ «Նրանք մեզ հետ են»: Այս բլոկի առանձնահատկությունն այն է, որ ծնողները ինքնուրույն որոշում են ծնող-ուսուցիչ հանդիպման թեման, ուսուցչի հետ քննարկում են լուսաբանման ենթակա խնդիրները, անցկացման հնարավոր ձևերը և մասնագետների ներկայության անհրաժեշտությունը: Հանդիպումն անցկացնում են ծնողկոմիտեի անդամները կամ քննարկվող թեմայով հետաքրքրված և իրավասու ծնողները:

4-րդ մասնաբաժին՝ «Նրանք առանց մեզ են...»: Ծնողները հանդիպումների այս մասնաբաժինն անցկացնում են ինքնուրույն՝ առանց ուսուցիչների մասնակցության, ամփոփում են արդյունքները, վերլուծում, թե ինչ է տեղի ունենում տարվա ընթացքում, ինչն է դրական, ինչը բացասական, ինչ արդյունքների են հասել մինչև տարեվերջ, ինչ դժվարությունների են հանդիպել տարվա ընթացքում և այլն (**Холодцова И., 2021**):

Յուրաքանչյուր հանդիպումից առաջ ուսուցիչները հարցում են անցկացնում, որի նպատակն է բացահայտել ծնողների համար առավել հրատապ խնդիրները և բացահայտված խնդիրները քննարկելու մոտիվացիա ապահովել: Ծնողների նամակները և ուսուցիչների անձնական բլոգները ծնողներին թույլ էին տալիս բացահայտել քննարկման համար կարևոր թեմաներ, որտեղ ծնողները կարող էին իրենց հետաքրքրող հարցերը տալ: Կարևոր էր նաև արտացոլող թերթիկների օգտագործումը՝ հետադարձ կապ ապահովելու և ծնողներին մանկավարժական արտացոլման տարրերով զինելու համար:

Կարելի է պնդել, որ ֆասիլիտացիա տեխնոլոգիան նպատակահարմար է կիրառել թե՛ աշակերտների, թե՛ ծնողների հետ աշխատանքում: Ընդ որում, արդյունավետ է, երբ ծնողը ոչ միայն զգում է ուսուցչի աջակցությունը, այլև ինքն է սովորում աջակցել, այսինքն՝ ֆասիլիտացիա անել: Հասկանալով ֆասիլիտացիայի կարևորությունը՝ ծնողը սկսում է իր երեխայի հետ աշխատանքում կիրառել ճկուն հմտություններ: Օրինակ՝ նա երբեք չի ասի՝ ինչ

գնով էլ լինի պետք է սովորես: Շատ ծնողներ լավ չեն գիտակցում, որ միայն ակտիվ հանգստից հետո է արդյունավետ կատարել տնային աշխատանքը: Շատ ծնողներ չեն գիտակցում, որ կրտսեր դպրոցականները չպետք է առանց հանգստի, խաղալու սովորեն դասերը: Մանկավարժամեթոդական, բացատրական աշխատանքն ուսուցիչը պետք է իրականացնի ճկուն տեխնոլոգիաների կիրառմամբ:

Աշակերտների արագ առաջադիմություն ապահովելու համար անհրաժեշտ է կիրառել ֆասիլիտացիա տեխնոլոգիան կամ աջակցել նրանց՝ հաշվի առնելով նրանց ընտանեկան վիճակը, ծնողների հոգեբանական, մանկավարժական գիտելիքները, նրանց համագործակցելու կարողությունները: Ուսուցիչն անհրաժեշտ արդյունքի հասնելու համար պետք է կիրառի ճկուն հմտություններ թե՛ ծնողների, թե՛ երեխաների հետ աշխատանքում:

Մանկավարժահոգեբանական գրականության մեջ կիրառվում է «ուսուցման աջակցող տեսակ» եզրույթը, որը ենթադրում է, որ դասավանդողը պետք է լինի ֆասիլիտատոր: Ըստ այդմ, «ուսուցման աջակցող տեսակը կամ ֆասիլիտացիա իրականացնող դասավանդողը հնարավորություն է տալիս մշտապես գտնվել փոփոխությունների գործընթացում՝ փորձել, ստեղծել և գտնել ճկուն պատասխաններ այն հարցերին, որոնցով մտահոգված են ժամանակակից մանկավարժները» (**Психологическое консультирование ... 1998**):

Ակնհայտ է, որ հնարավոր չէ կիրառել ֆասիտացիայի տեխնոլոգիան առանց կիրառելու ճկուն հմտություններ: Երբեմն ճկուն հմտություններն անվանում են «մարդկային հմտություններ», որոնք անհրաժեշտ են կրթական գործընթացում այլ անձանց հետ համագործակցելու համար: Ուսուցիչը պետք է ունենա ոչ միայն մասնագիտական, այլև ճկուն հմտություններ: Հատկանշական է այն, որ որոշ ուսուցիչներ ծնողների հետ շփվելիս անընդհատ հիշեցնում են նրանց, որ իրենք հմուտ մասնագետներ են, որը և բավարար չէ հավուր պատշաճի ուսումնադաստիարակչական աշխատանք իրականացնելու համար: Կառավարման և ուսուցման ճկուն հմտությունները լինելով վերառարկայական,

անհրաժեշտ են ոչ միայն աշակերտների, այլև նրանց ծնողների հետ շփվելու համար:

Կարևոր դրույթ է այն, որ անհրաժեշտ է կիրառել ճկուն տեխնոլոգիաներ կառավարման և ուսուցման բոլոր մակարդակներում: Ընդ որում, արդյունավետ չի կարող լինել ճկուն տեխնոլոգիայի կիրառումը կառավարման մակարդակում, եթե այն չի կիրառվում ուսուցման գործընթացում: Ուսուցիչները պետք է կարողանան անհրաժեշտ տեղեկատվությունը փոխանցել ծնողներին, որպեսզի միասին աշխատեն աշակերտների ձեռքբերումների վրա, մինչդեռ կարևոր է ապահովել, որ ծնողները հասկանան դասավանդման ժամանակակից սկզբունքներն ու տեխնոլոգիաները, ինչպես նաև իրենց երեխաների վարքի ձևերն ու խնդիրները:

Որպես ծնողների հետ կառուցողական շփման արդյունավետ միջոցներ կարող են առաջարկվել հետևյալը.

ա) ծնողների հետ անձնական հարաբերությունների հաստատում, ծնողական վստահության հաստատում և ամրապնդում (սա ծնողներին ապացուցելու մշտական գործընթաց է, որ ուսուցիչն անկեղծորեն հետաքրքրված է երեխաների կյանքով, մանավանդ որ տեխնոլոգիաների և հասանելի գործիքների զարգացմամբ՝ հեռախոսազանգեր, էլեկտրոնային տեղեկագրեր, էլեկտրոնային քարտեր, չաթի, վիդեոկոնֆերանսի հավելվածներ, ինչպես նաև սոցիալական ցանցային գործիքներ. խնդրի լուծումը դառնում է ավելի քիչ սթրեսային);

բ) փոխզիջում գտնելու համար ծնողներին լսել ոչ միայն նրանց հարցերն ու տարբեր տեսակի մտահոգությունները, այլև կրթական գործընթացից դժգոհությունը՝ փոխզիջում գտնելու համար (հատկապես եթե ծնողները սխալվում են).

գ) յուրաքանչյուր հաղորդակցության փաստաթղթավորումը (պարտադիր գաղտնիությամբ) թույլ է տալիս չկորցնել կարևոր տեղեկատվություն, վերլուծել և պլանավորել ուսումնական աշխատանքը սովորողների հետ և փոխգործակցությունը ծնողների հետ:

2. Խնդիրների լուծում՝ որպես առաջիկա խնդիրները հեշտությամբ կանխատեսելու և վերլուծելու և դրանք հաղթահարելու ստեղծագործ լուծումներ մշակելու կարողություն: Ներքին և արտաքին խնդիրները, որոնք առաջանում են ուսուցման գործընթացում, կարող են բացասաբար ազդել ուսուցման արդյունքների վրա: Օրինակ, երբ հակամարտությունը թուլացնում է կամ աշխատում է կյանքի խնդրի վրա, որը խանգարում է աշակերտի ուսմանը, ուսուցիչը պետք է պատրաստ լինի ընդունելու մարտահրավերը և իմանա իրավիճակը լուծելու լավագույն միջոցը: Խնդրի լուծման հմտությունները կարևոր են խնդիրը օբյեկտիվորեն քննարկելու համար. ուսումնասիրել խնդրի ազդեցությունը երեխաների և (կամ) դասախոսական կազմի և դրա արդյունավետության վրա. գտնել հնարավոր լուծումներ, մշակել լուծումների իրականացման ծրագրեր:

Ուսուցիչը պետք է կարողանա կիրառել ճկուն հմտություններ ծնողների հետ աշխատելու ցանկացած ձև կիրառելիս: Ծնողական հանդիպումների ժամանակ ուսուցիչը պետք է կարողանա չառանձնացնել այս կամ այն ծնողին, նրանց հետ շփվել առանց նրանց վիրավորելու, երեխաների անհաջողությունները շարունակաբար մատնանշելու: Ծնողը պետք է զգա ուսուցչի հոգատար վերաբերմունքը երեխաների տարբեր խնդիրներ քննարկելիս կամ լուծելիս:

Փորձը ցույց է տալիս, որ ՀՀ հանրակրթական դպրոցներում համադասարանային և համադպրոցական գիտաժողովներ գրեթե չեն կազմակերպվում: Կազմակերպելու դեպքում ուսուցիչները հնարավորություն են ստանում զեկուցումներ պատրաստել ֆասիլիտացիա տեխնոլոգիայի, կառավարման ճկուն հմտությունների մասին: Նրանք պետք է հաշվի առնեն այն փաստը, որ շատ ծնողներ ունեն հոգեբանամանկավարժական կրթություն: Զեկուցումների թեման ընտրելիս նրանք պետք է թիրախավորեն մանկավարժական կրթություն չունեցող ծնողներին: Խնդիր է դրվում ապահովել նրանց համապատասխան հոգեբանամանկավարժական գրականությամբ՝ հաշվի առնելով հատկապես համացանցի անսահմանափակ հնրավորությունները:

Ֆասիլիտացիա տեխնոլոգիան կիրառելու լայն հնարավորություն են ընձեռում հատկապես բաց դռների օրերը: Այստեղ կարևոր խնդիր է ծնողների ակտիվ մասնակցությունը ապահովելը, որ հիմնականում պայմանավորված է ուսուցիչների պատրաստվածության աստիճանով: Դժվար է ժամանակակից ծնողին առաջարկել երեխայի ուսուցման և դաստիարակության հետ կապված հետաքրքիր թեմայով: Ուսուցիչը պետք է կարողանա կիրառել ոչ միայն կառավարման, ուսուցման ճկուն հնտություններ, այլև պետք է լինի մասնագիտական առումով անհրաժեշտ մակարդակի պատրաստված:

Ծնողների մեծ մասը նախընտրում է ուսուցիչների անհատական խորհրդատվությունը: Նրանք հիմնականում նախապատվություն են տալիս այս կամ այն ուսուցչին: Երբեմն այդ նախապատվությունը չի բացատրվում տվյալ ուսուցչի մասնագիտական կարողունակություններով: Մեծ դեր է խաղում անձնական համակրանքը կամ երեխայի կարծիքը: Այս պարագայում նույնպես վճռորոշ է դառնում ֆասիլիտացիա տեխնոլոգիայի կիրառումը:

Տարածված է նաև ծնողների հետ աշխատանքի բավականին արդյունավետ ձևերից մեկը՝ տնայցը: Տնայցերը հիմնականում ուսուցչին երեխան ինչ-որ խնդիրներ է ունենում: Լավ կազմակերպված տնայցը հնարավոր չէ կատարել առանց ճկուն հնտություններ ունենալու:

Ե. Վ. Դեմիդովայի կողմից արված ծնողական ժողովների անցկացնելու առաջարկությունների վերլուծությունը ցույց է տալիս, որ ուսուցիչը պետք է լինի ֆասիլիտատոր: Ե. Վ. Դեմիդովա գրում է.

«1. Ծնողական ժողովը պետք է դաստիարակի ծնողներին, այլ ոչ թե ասի երեխաների ուսման մեջ սխալներն ու անհաջողությունները:

2. Հանդիպման թեման պետք է հաշվի առնի երեխաների տարիքային առանձնահատկությունները:

3. Հանդիպումը պետք է կրի թե՛ տեսական, թե՛ գործնական բնույթ՝ իրավիճակների վերլուծություն, թրեյնինգներ, քննարկումներ և այլն:

4. Ժողովը չպետք է զբաղվի սովորողների անհատականության քննարկմամբ և դատապարտմամբ» (Демидова Е., 2012):

Սխալ է ասել, թե «ծնողական ժողովը պետք է դաստիարակի ծնողներին»: Ակնհայտ է, որ այստեղ խոսք է գնում ծնողներին դաստիարակելու մեթոդներով զինելու մասին: Դժվար պահանջ է հատկապես «իրավիճակների վերլուծություն, թրեյնինգներ, քննարկումներ» իրականացնելը: Դժվար չէ կռահել, որ ուսուցիչը պետք է ոչ միայն լավ մանկավարժ լինի, այլև ունենա այլ մարդկանց հետ աշխատելու, շփվելու ճկուն հմտություններ:

Նույնը վերաբերում է «սովորողների առաջադիմության, նրանց հնարավորությունների, ուսումնական գործունեության մեջ դասարանի առաջադիմության աստիճանի վերլուծությանը»: Շատ ուսուցիչներ հանդիպում են ծնողներին՝ նախ և առաջ երեխայի խնդիրները, թերացումները վեր հանելու համար: Ֆասիլիտացիա տեխնոլոգիայի կիրառումը ենթադրում է նախ և առաջ երեխայի դրական կողմերը, առաջադիմության հնարավորությունները ներկայացնելը: Նույն հեղինակն առաջարկում է չխոսել ծնողների հետ «գնահատականների, այլ գիտելիքների որակի և ինտելեկտուալ ջանքերի չափի մասին»: Նա նշում է. «Ծնողական ժողովի համար անհրաժեշտ է պատրաստել սովորողների ստեղծագործական աշխատանքների ցուցահանդեսներ, ներկայացնել նրանց ձեռքբերումները, և ոչ միայն կրթական գործունեության մեջ» (Демидова Е., 2012):

Ծնողական կոմիտեն մեծ դեր է խաղում ծնողների և դպրոցի միջև համագործակցության մեջ: Դպրոցական համայնքում տիրող մթնոլորտը, ծնողների փոխհարաբերությունները, մեծահասակների ու երեխաների շփումը կախված են նրանից, թե ծնողական հանձնաժողովը որքան ներդաշնակ և պատասխանատու է մոտենում իր գործունեությանը:

Ֆասիլիտացիա տեխնոլոգիան անհրաժեշտ է կիրառել հատկապես ծնողների հետ աշխատանքի ոչ ավանդական ձևերը կիրառելիս: Դրանք են

- թեմատիկ խորհրդատվությունները

- ծնողական դասախոսությունները
- ծնողական երեկոները
- ծնողների վերապատրաստումները
- ընտանեկան սպորտային միջոցառումները (**Демидова Е., 2012**):

Այս հմտությունը արդյունավետ ձևավորելու և (կամ) զարգացնելու համար ուսուցիչները պետք է ունենան քննադատական մտածողության, հետազոտության ներքին հակումներ, ինչպես նաև վճռականություն և հարցեր տալու պատրաստակամություն: Ուսուցիչների շրջանում այս հմտությունն ամրապնդելու լավագույն մեթոդներից մեկը խնդրի վրա հիմնված ուսուցումն է ինչպես ուսուցիչների, այնպես էլ աշակերտների համար:

3. Թվային տեխնոլոգիաների տիրապետում՝ որպես ժամանակակից տեխնոլոգիաներով կողմնորոշվելու կարողություն՝ հասնելու ոչ միայն մասնագիտական, այլև անձնական նպատակներին: Այս փափուկ հմտությունը հատկապես կարևոր է թվային դարաշրջանում, քանի որ այն օգնում է.

- ծրագրային ապահովման առավելագույն օգտագործում՝ արտադրողականությունը բարձրացնելու և ամենօրյա գործունեությունը օպտիմալացնելու համար,
- նպատակներին հասնելու համար ինչպես աշխատասեղանի, այնպես էլ ամպային տեխնոլոգիաների արդյունավետ օգտագործում,
- ինտերնետի օգտագործումը արտադրական և հետազոտական գործունեության, ինչպես նաև հաղորդակցության համար,
- կոնկրետ նպատակի համար օպտիմալ ծրագրային ապահովման ընտրություն:

ԵԶՐԱԿԱՑՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

Ծնողների հետ աշխատանքում կիրառելով ֆասիլիտացիա տեխնոլոգիան, ուսուցիչը առաջնորդվում է հստակ սկզբունքներով: Կարևորվում են անկեղծության, վստահության, կարեկցանքով հասկանալու սկզբունքները: Ուսուցիչ-օժանդակողի աշխատանքի վերջնական նպատակը պետք է լինի

անկախության, ինքնատիպության ձգտող ծնողներին աջակցել երեխաների դաստիարակության և կրթության հետ կապված տարաբնույթ խնդիրները լուծելիս:

Ծնողների հետ աշխատանքը կարող է լինել արդյունավետ, երբ ծնողները ներգրավվում է ուսուցիչների կողմից կազմակերպվող տարաբնույթ միջոցառումների, սեմինարների, քննարկումների, անգամ գիտաժողովների: Աշխատանքի ավարտական փուլում ծնողները իրենք են կազմակերպում հանդիպումներ, մշակում երեխաների խնդիրների հետ կապված օրակարգեր, գնահատում ծնողական ժողովների աշխատանքի արդյունքները և այլն:

Ֆասիլիտացիա անելու կարևոր պայման է ուսուցիչների կողմից անցկացվող հարցումները, ծնողների թեստավորումը, այսինքն՝ այն ամենը, ինչը նպաստում է հետադարձ կապ հաստատելուն:

Արդյունավետ է, երբ ծնողը ոչ միայն զգում է ուսուցչի աջակցությունը, այլև ինքն է սովորում աջակցել, այսինքն՝ ֆասիլիտացիա անել:

Ուսուցիչն անհրաժեշտ արդյունքի հասնելու համար պետք է կիրառի ճկուն հմտություններ թե՛ ծնողների, թե՛ երեխաների հետ աշխատանքում:

Ուսուցիչները պետք է կարողանան անհրաժեշտ տեղեկատվությունը փոխանցել ծնողներին, որպեսզի միասին աշխատեն աշակերտների ձեռքբերումների վրա: Նրանք պետք է հնարավորինս խուսափեն քննադատել, բացասական գնահատական տալ խնդիրներ ունեցող աշակերտներին:

Սկզբունքային նշանակություն ունի այն, որ ծնողները հասկանան դասավանդման ժամանակակից սկզբունքներն ու տեխնոլոգիաները, ինչպես նաև իրենց երեխաների վարքի ձևերն ու խնդիրները:

ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

1. **Давыдова О. (2014),** Как эффективно использовать технологии фасилитации на родительских собраниях в ДОО /О.И. Давыдова, А.А. Майер, Москва, Центр педагогического образования.

2. **Демидова Е. (2012)**, Система работы классного руководителя с родителями учащихся, Классное руководство как искусство//Эксперимент и инновации в школе, №6, с. 27-34.
3. **Ермаков Д. (2020)**, Персонализированная модель образования: развитие гибких навыков /Д. С. Ермаков // Образовательная политика. №1 (81). — URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/personalizirovannaya-model-obrazovaniya-razvitie-gibkih-navykov>.
4. **Психологическое консультирование и психотерапия (1998)**, Хрестоматия. Т. 1. Теория и методология /Под редакцией А. Б. Фенько, Н. С. Игнатъевой, М. Ю. Локтаева, Москва, Московский психотерапевтический журнал.
5. **Сорокопуд Ю. (2021)**, Soft skills («мягкие навыки») и их роль в подготовке современных специалистов /Ю. В. Сорокопуд, Е. Ю. Амчиславская, А. В. Ярославцева // Мир науки, культуры, образования. №1 (86). — URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/gibkost-myshleniya-kak-vostrebovanny-myagkiy-navyk-soft-skills-sovremennyh-spet-sialistov/viewer> (дата обращения: 15.03.2022).
6. **Холодцова И. (2022)**, Формирование и развитие «гибких» навыков в подготовке педагогов общеобразовательных учреждений // Инновационные проекты и программы в образовании. № 4 (82), с. 50-56.
7. **Яркова Т. (2016)**, Формирование гибких навыков у студентов в условиях реализации профессионального стандарта педагога /Т. А. Яркова, И. И. Черкасова // Вестник Тюменского государственного университета. Гуманитарные исследования. Humanitates. Том 2, № 4, с. 222-234.

REFERENCES

1. **Davydova O. (2014)**, Kak effektivno ispol'zovat' tekhnologii fasilitatsii na roditel'skikh sobraniyakh v DOO /How to effectively use technologies of

- facilitation at parent meetings in preschool institutions/ / O.I. Davydova, A.A. Maye, Moscow, Center for Pedagogical Education.
2. **Demidova E. (2012)**, Sistema raboty klassnogo rukovoditelya s roditelyami uchashchikhsya, Klassnoye rukovodstvo kak isskustvo /The system of classroom teacher's work with students' parents: classroom guidance as an art/. //Experiment and innovation at school, No. 6, pp. 27-34.
 3. **Ermakov D. (2020)**, Personalizirovannaya model' obrazovaniya: razvitiye gibkikh navykov /Personalized model of education: development of flexible skills/ / D. S. Ermakov //Educational policy. №1(81). — URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/personalizirovannaya-model-obrazo-vaniya-razvitie-gibkih-navykov>.
 4. **Psychological counseling and psychotherapy (1998)**, Khrestomatiya. T. 1. Teoriya i metodologiya /A textbook. Vol. 1. Theory and methodology/ /Edited by A. B. Fenko, N. S. Ignatieva, M. Y. Loktaev, Moscow, Moscow Psychotherapeutic Journal.
 5. **Sorokopud, Yu.V. (2021)**, Soft skills («myagkiye navyki») i ikh rol' v podgotovke sovremennykh spetsialistov /Soft skills and their role in the training of modern specialists/ / Yu.V. Sorokopud, E. Y. Amchislavskaya, A.V. Yaroslavtseva // The world of science, culture and education, №1 (86). — URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/gibkost-myshleniya-kak-vostrebovanny-myagkiy-navyk-soft-skills-sovremennyh-spet-sialistov/viewer>.
 6. **Kholodtsova I. (2022)**, Formirovaniye i razvitiye «gibkikh» navykov v podgotovke pedagogov obshcheobrazovatel'nykh uchrezhdeniy /Formation and development of "flexible" skills in the training of teachers of educational institutions/ // Innovative projects and programs in education. No. 4 (82), pp. 50-56.
 7. **Yarkova T. (2016)**, Formirovaniye gibkikh navykov u studentov v usloviyakh realizatsii professional'nogo standarta pedagoga /Formation of flexible skills

among students in the context of the implementation of the professional standard of a teacher/ /T. A. Yarkova, I. I. Cherkasova // Bulletin of the Tyumen State University. Humanitarian studies. Humanities., Vol. 2, No. 4, pp. 222-234.

Astghik Vardanyan

Flexible management skills in working with parents

Conclusion

Key words and expressions: *facilitation, soft skills, cognitive abilities, personal abilities, empathy, parent-teacher conference, home visiting, cross-curricular, school-wide conference.*

When using facilitation technology in working with parents, the teacher is guided by clear principles. The principles of sincerity, trust, understanding and compassion are emphasized. The ultimate goal of the work of a teacher-facilitator should be to support parents who strive for independence and originality in solving various problems related to the upbringing and education of children.

Working with parents can be effective when parents participate in various events, seminars, discussions and even conferences organized by teachers. At the final stage of work, parents themselves organize meetings, develop agendas related to children's problems, evaluate the results of parent-teacher meetings, etc.

An important condition for facilitation is surveys conducted by teachers, testing of parents, that is, everything that contributes to the establishment of feedback.

It is effective when the parent not only feels the support of the teacher, but also learns to support, that is, to facilitate.

To achieve the desired result, the teacher must use flexible skills in working with both parents and children.

Teachers must be able to provide parents with the information they need to collaborate on student achievement. They should avoid criticizing and negatively evaluating students with problems as much as possible.

It is fundamentally important that parents understand modern teaching principles and technologies, as well as the behavior patterns and problems of their children.

Астхик Варданян

Гибкие навыки управления в работе с родителями

Заключение

Ключевые слова и выражения: *фасилитация, гибкие навыки, познавательные способности, личные способности, сопереживание, родительское собрание, посещение на дому, надпредметный, общешкольная конференция.*

Применяя технологию фасилитации в работе с родителями, педагог руководствуется четкими принципами. Подчеркиваются принципы искренности, доверия, понимания и сострадания. Конечной целью работы педагога-фасилитатора должна быть поддержка родителей, стремящихся к самостоятельности и оригинальности в решении различных задач, связанных с воспитанием и обучением детей.

Работа с родителями может быть эффективной, когда родители участвуют в различных мероприятиях, семинарах, дискуссиях и даже конференциях, организуемых педагогами. На заключительном этапе работы родители сами организуют собрания, разрабатывают повестки дня, связанные с проблемами детей, оценивают результаты работы родительских собраний и т. д. Важным условием фасилитации являются опросы, проводимые педагогами, тестирование родителей, то есть все, что способствует установлению обратной связи.

Эффективно, когда родитель не только чувствует поддержку педагога, но и учится поддерживать, то есть делать фасилитацию.

Для достижения необходимого результата педагог должен использовать гибкие навыки работы как с родителями, так и с детьми.

Учителя должны иметь возможность передавать родителям необходимую информацию для совместной работы над успеваемостью учащихся. Им следует избегать критики и негативных оценок ученикам с проблемами, насколько это возможно.

Принципиально важно, чтобы родители понимали современные принципы и технологии обучения, а также модели поведения и проблемы своих детей.

ԱՍՏԳԻԿ ՎԱՐԴԱՆՅԱՆ - Գյումրու թիվ 45 միջնակարգ դպրոցի տնօրեն, ՇՊՀ-ի Մանկավարժության տեսություն և պատմություն ամբիոնի հայցորդ: Համաձայն ՀՀ ԲԿԳԿ-ի մասնագիտությունների անվանացանկի՝ ունի տպագրված 6 հոդված: astvardanyan@mail.ru

ASTGHİK VARDANYAN - Headmaster of Gyumri Secondary School No. 45, candidate of the Department of Theory and History of the Shirak State University. Author of 6 articles. astvardanyan@mail.ru

АСТХИК ВАРДАНЯН - Директор гюмрийской средней школы № 45, соискатель кафедры теории и истории педагогики ШГУ. Автор 6 статей. astvardanyan@mail.ru

Խմբագրություն է ուղարկվել 21.07.2025թ.

Հանձնարարվել է գրախոսության 10.08.2025թ.

Հրապարակման է ներկայացվել 10.09.2025թ.

ԱՄԱԼՅԱ ՍԱՀԱԿՅԱՆ

ԿՐՏՍԵՐ ԴՊՐՈՑԱԿԱՆԻ ՍՏԵՂԾԱԳՈՐԾԱԿԱՆ ԿԱՐՈՂՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ
ԶԱՐԳԱՑՈՒՄԸ ՆՈՐԱԳՈՒՅՆ ՄԱՆԿԱՎԱՐԺԱԿԱՆ ՏԵԽՆՈԼՈԳԻԱՆԵՐԻ
ԿԻՐԱՌՄԱՄԲ

DOI: 10.24234/journalforarmenianstudies.v2i69.183

ԱՄՓՈՓՈՒՄ

Հոդվածում քննարկվում է կրտսեր դպրոցականի ստեղծագործական կարողությունների զարգացման հիմնախնդիրը՝ նորագույն մանկավարժական տեխնոլոգիաների կիրառմամբ:

Մշակվել են տարրական դպրոցի ուսուցման գործընթացում դպրոցականների ստեղծագործական կարողությունների զարգացման արդյունավետությունն ապահովող նորագույն տեխնոլոգիաների և փոխներգործուն մեթոդների կիրառման վերաբերյալ նոր մոտեցումներ, համաստեղծագործական դասերի, ստեղծագործական առաջադրանքների, վարժությունների համալիր, որոնք կհարստացնեն տարրական դպրոցի մանկավարժությունը տեսական և մեթոդական նոր դրույթներով: Այն կարող է օժանդակ տեսամեթոդական նյութ հանդիսանալ տարրական դպրոցի ուսուցիչների վերապատրաստման և նրանց մեթոդական պատրաստության կատարելագործման համար: Օրինակ կարող է ծառայել նախագծային տեխնոլոգիայի կիրառումը, որի արդյունավետությունը պայմանավորված է սովորողների նախագծային ստեղծագործական մտածողության առկայությամբ, երևույթների, իրավիճակները տրամաբանելու կարողությամբ, հետաքրքրություններով, նախագծի բովանդակության և նպատակի ընտրության, ուսումնասիրման օբյեկտի կամ երևույթի տեղեկատվական դաշտի առկայությամբ: Ըստ այս տեխնոլոգիայի՝ աշակերտները, ելնելով սեփական հետաքրքրությունից,

ուսուցչի հետ միասին նախագծում են իրենց համար ծանոթ կամ կարևոր գործնական որևէ խնդիր: Այս տեխնոլոգիայի նպատակը ոչ միայն գիտելիքների ձեռք բերելն է, այլև դրանք գործնականում ճիշտ կիրառել կարողանալն ու դրանց օգնությամբ առօրյա կյանքում շատ խնդիրներ լուծելը:

Մշակվել է նաև համաստեղծագործական ուղղվածություն ունեցող դասերի, ուսումնական առաջադրանքների, վարժությունների, մեթոդների և տեխնոլոգիաների համալիր, որն ապահովում է կրտսեր դպրոցականների ստեղծագործական կարողությունների արդյունավետ զարգացումն ու ինքնազարգացումը: Ստեղծագործել կարող են բոլոր երեխաները, անկախ տարիքից: Մարդն իր էությամբ ստեղծագործող էակ է, իսկ մանկավարժի խնդիրն է բացահայտել, զարգացնել և հարստացնել երեխայի բնատուր օժտվածությունն ու այն գործնականում օգտագործել տարբեր մանկավարժական խնդիրներ լուծելիս: Ստեղծագործական առաջադրանքները, համալիրը օգնում են բացահայտելու յուրաքանչյուր երեխայի ներքին ստեղծագործական հնարավորությունները, նպաստում են երեխաների միջանձնային հարաբերությունների ձևավորմանը, լուծելու կրթական և դաստիարակչական խնդիրներ, որոնք այսօր դպրոցում շատ կարևորվում են:

Քանալի բառեր և արտահայտություններ. ստեղծագործական կարողություններ, նորագույն մանկավարժական տեխնոլոգիաներ, համաստեղծագործական դասեր, վարժությունների համալիր, անձի զարգացում:

ՆԵՐԱԾՈՒԹՅՈՒՆ

Հոդվածի արդիականությունը պայմանավորված է ուսումնադաստիարակչական գործընթացում կրտսեր դպրոցականի ստեղծագործական ներուժի, ընդունակությունների և կարողությունների զարգացման առաջնահերթ խնդիրների լուծմամբ՝ հաշվի առնելով ՀՀ նոր հանրակրթության պետական չափորոշիչի պահանջները և այն հիմնարար տեսակետը, որ տարրական դպրոցի ուսումնական առարկաների բովանդակությունը, ուսուցման տեղեկատվական դաշտի ընդլայնումը և

նորագույն տեխնոլոգիաների կիրառումը անհրաժեշտ գործընթացներ են համարվում կրտսեր դպրոցականների ստեղծագործական կարողությունների արդյունավետ զարգացման համար:

Այս համատեքստում ժամանակակից կրթության նպատակն է հասարակության արդի պահանջներին համապատասխան ստեղծագործական մտածողություն ունեցող, ճկուն և զարգացած սերնդի ձևավորումը, որն ի զորու կլինի դիմագրավել ցանկացած մարտահրավերների, ակտիվորեն կյուրացնի անցյալի աշխատանքային, մշակութային փորձն ու գիտելիքները, կտիրապետի ճանաչողական, տրամաբանական, հաղորդակցական, համագործակցային, ստեղծագործական, տեխնոլոգիական կարողությունների, կկարողանա ստեղծել նորն ու ավելի կատարյալը:

ՄԵԹՈԴԱԲԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

Այսօր գերակա խնդիր է դարձել կրտսեր դպրոցականների ստեղծագործական գործունեության կազմակերպման և ստեղծագործական կարողությունների զարգացման ձևերի, մեթոդների, միջոցների և տեխնոլոգիաների համալիրի մշակումն ու ներդնումը տարրական դպրոցի ուսումնաստիարակչական գործընթացում:

ՔՆՆԱՐԿՈՒՄ

Ներկայումս հանրակրթության էական բարեփոխումը պահանջում է ուսուցման ավանդական մոտեցումների վերանայում. ուսուցման նոր մոդելներում առաջնային է դիտվում սովորողների հմտությունների, համագործակցային, ստեղծագործական, ինքնուրույն գործունեության, հաղորդակցական, նախագծային կարողությունների ձևավորումը, կրտսեր դպրոցականների ուսումնական գործընթացի կազմակերպման հետևյալ ուղղություններով՝

- կրտսեր դպրոցականների ներգրավումը ուսումնական-ստեղծագործական, համաստեղծագործական գործունեության մեջ՝ մարդասիրական, անձնակենտրոն, մշակութաբանական, արժեքաբանական, գործունային և այլ

մոտեցումների հիման վրա, որի արդյունքում առավել վառ են դրսևորվում նրանց ստեղծագործական ընդունակություններն ու կարողությունները,

- համաստեղծագործական դասերի, ստեղծագործական առաջադրանքների, վարժությունների համալիրի ներդնում՝ նորագույն մանկավարժական տեխնոլոգիաների կիրառմամբ, որը կապահովի ուսուցման գործընթացում կրտսեր դպրոցականների ստեղծագործական կարողությունների արդյունավետ զարգացումը,
- ուսուցման գործընթացում կրտսեր դպրոցականների ստեղծագործական կարողությունների զարգացման մակարդակի միջանկյալ և վերջնական հայտորոշումը:

Նշված ուղղություններից յուրաքանչյուրը ներառում է սովորողների ուսումնաստեղծագործական և ռեֆլեքսիվ գործունեությունը: Արդյունավետ գործունեություն ասելով մենք ի նկատի ունենք ստեղծագործական այնպիսի գործունեություն, որն ապահովում է սովորողի ակտիվությունը՝ ուղղված որոշակի արտադրանքի ստացմանը, «սովորողի ստեղծագործական աշխատանքը, որն արժեք ունի թե՛ հասարակության, թե՛ անձի համար» (**Развитие творческой личности, 1998**):

Այդ ստեղծագործական աշխատանքներն ուղղված են եղել իրականության ճանաչմանն ու ստեղծագործական վերակերտմանը, նոր, ինքնատիպ հոգևոր և նյութական արժեքների ստեղծմանը:

Դիտարկենք ստեղծագործական գործունեության արդյունքի գնահատման որակական ցուցանիշները, որոնք հնարավորություն են տալիս որոշելու կրտսեր դպրոցականների վերաբերմունքը իրենց և այլոց ստեղծագործական գործունեության և այդ գործունեության իրականացման միջոցների նկատմամբ:

1. Ցուցանիշներ, որոնք բնութագրում են երեխաների վերաբերմունքը ստեղծագործական գործունեության նկատմամբ, նրանց հետաքրքրություններն ու ընդունակությունները, անձնային որակները՝

- անկեղծություն, ճշմարտացիություն, ապրումների անմիջականություն,

- ստեղծագործական գործունեությամբ հափշտակվածություն, որը նպաստում է ստեղծագործական նպատակների իրականացման ընթացքում կամային ջանքերի ակտիվացմանը,
- այնպիսի նոր դրդապատճառների ձևավորում, որոնք երեխաներին իրենց իրականացրած ստեղծագործական գործունեության արդյունքի նկատմամբ խոր բերկրանք են պատճառում,
- ստեղծագործական գործունեության նկատմամբ հետաքրքրության և պահանջմունքների, անդրադարձ (ռեֆլեքսիա) կատարելու ունակության ձևավորում,
- ստեղծագործական մտածողություն, երևակայություն, հնարամտություն և հանկարծաստեղծություն (իմպրովիզացիա), որոնց հիման վրա են ձևավորվում ստեղծագործական կարողությունները,
- ստեղծագործական կարողություններ, որոնք թույլ են տալիս հաջողությամբ կատարել ստեղծագործական առաջադրանքներն ու վարժությունները:

2. Ցուցանիշներ, որոնք բնութագրում են ստեղծագործական գործունեության միջոցները՝

- առկա միջոցների համալրում, նոր տարբերակների մշակում, նոր իրավիճակների կիրառում, հին տարրերի, նոր համակցությունների մտահղացում,
- ստեղծագործական խնդիրների, առաջադրանքների և վարժությունների կատարման նոր, ինքնատիպ եղանակների որոնում, կիրառման ընթացքում ինքնուրույնություն և նախաձեռնականություն:

3. Ցուցանիշներ, որոնք բնութագրում են անհատական ստեղծագործական արդյունքը՝

- ստեղծագործական արդյունքի ինքնատիպություն, եզակիություն, կատարման և արտահայտման ձևերի անկրկնելիություն,
- ստեղծագործական մտահղացումների իրականացման համար համարժեք միջոցների ընտրություն,

- գործունեության արդյունքի ստեղծագործական ուղղվածություն:

Գ.Վ. Տերեխովայի հետազոտություններում արտահայտված է այն տեսակետը, որ ստեղծագործական առաջադրանքների և խնդիրների համակարգը միմյանց փոխկապակցված ստեղծագործական խնդիրների կանոնակարգված բազմությունն է՝ ուղղված որակապես նոր և անկրկնելի իրավիճակների, երևույթների, օբյեկտների ճանաչմանը, ստեղծմանը, կիրառմանը, ստեղծագործաբար փոփոխմանը:

Մանկավարժական գրականության մեջ ստեղծագործական առաջադրանքը բնորոշվում է որպես այնպիսի խնդիր, որի լուծման համար գիտության մեջ չկա համընդհանուր ընդունված դրույթ կամ կանոն: Յու. Ա. Պոնոմարյովը, անդրադառնալով ստեղծագործական խնդիրների էությանը, դրանք բաժանում է երկու խմբի. առաջին խումբը կազմում են այն խնդիրները, որոնք կարող են լուծվել գիտակցված միջոցների ու եղանակների համակարգված կիրառմամբ: Երկրորդ խմբում այն խնդիրներն են, որոնք բավականաչափ խոր հակասություններ են պարունակում, և լուծման ընթացքում ի հայտ են գալիս նախապես չգիտակցված, չմտածված հնարքներ: Այս խմբերի միջև, այնուհանդերձ, կտրուկ սահմանազատում չկա. դրանք անընդհատ ներթափանցում են միմյանց մեջ (**Пonomareв Я., 1976**):

Այս տեսանկյունից մենք համամիտ ենք Վ.Ի. Անդրեևի այն մոտեցման հետ, որ «Ուսումնական-ստեղծագործական խնդիրը ուսումնական նյութի բովանդակության գործընթացի կազմակերպման այնպիսի ձև է, որի օգնությամբ ուսուցչին հաջողվում է սովորողների համար ստեղծել ստեղծագործական միջավայր, իրավիճակ, ուղղակի կամ անուղղակի ձևակերպել ուսումնաստեղծագործական գործունեության նպատակ ու պայմաններ, և այդ գործընթացում սովորողներն ակտիվորեն տիրապետում են ոչ միայն գիտելիքների, այլև զարգացնում են իրենց ստեղծագործական ընդունակությունները (**Андреев В., 1988**):

Ստեղծագործական բնույթ ունեցող խնդիրների օգնությամբ ուղղակի կամ անուղղակի առաջադրվում են ուսումնաստեղծագործական գործունեության նպատակը, պայմանները, մանկավարժական պահանջները: Դրանց լուծման ընթացքում ձևավորվում են ստեղծագործական իրավիճակներ, որոնք պահանջում են գործողությունների՝ նախկինում հայտնի կամ անհայտ ալգորիթմի, միջոցների, եղանակների կիրառում (**Пономарев Я., 1976**): Ըստ Ս.Ա. Նովոսելովի՝ ստեղծագործական խնդիրները ուսուցչի կողմից ստեղծված իրավիճակում սովորողի առջև դրված նպատակներն են: Դրանք սովորողից պահանջում են մտածական և պրակտիկ գործողություններ՝ ուղղված ոչ միայն որոշակի ուսումնական առարկայից գիտելիքների, կարողությունների և հմտությունների ինքնուրույն տիրապետմանը, այլև նրանց ստեղծագործական մտածողության և ընդունակությունների զարգացմանը (**Новоселов С., 1999**):

Ստեղծագործական բնույթ ունեցող ուսումնական խնդիրների այս օրինակ սահմանումը հիմք է տալիս սահմանելու նաև «ուսումնաստեղծագործական գործունեություն» հասկացությունը: Դա ուսումնական գործունեության այնպիսի ձև է, որն ուղղված է ուսումնական-ստեղծագործական խնդիրների լուծմանը, այդ գործունեության արդյունքը յուրահատուկ է, նոր ու նշանակալի:

Ն.Ֆ. Տալիզինան, դիտարկելով վերը սահմանված հասկացությունները, հանգում է այն եզրակացության, որ ուսումնաստեղծագործունեության արդյունավետ իրականացումը և հաջողությունը կախված են նրանից, թե որքանով կհաջողվի ուսուցչին սովորողների ուսումնական գործունեությունը ուղղորդել դեպի նրանց համար գործունեության նոր ձևին՝ ստեղծագործականին: Ահա թե ինչու ստեղծագործական գործունեության իրականացման կարևոր նախապայման է ուսուցչի և աշակերտի փոխադարձ գործունեությունը, որն ուղղված է աշակերտի՝ ուսումնական նյութի մեջ ստեղծագործական խնդիրներ տեսնելու, ձևակերպելու և լուծելու կարողությունների ձևավորմանը (**Талызина Н., 1998**):

Տարրական դպրոցի ուսուցման գործընթացում կրտսեր դպրոցականների ստեղծագործական գործունեությունը ենթադրում է ուսումնական տարբեր առարկաների՝ մաթեմատիկայի, մայրենիի, կերպարվեստի, երաժշտության, տեխնոլոգիայի դասերին ստեղծագործական խնդիրների, առաջադրանքների, խաղերի ընդգրկում (հորինողական, կառուցողական, հետազոտական և այլն)՝ ուղղված կրտսեր դպրոցականների ստեղծագործական կարողությունների զարգացմանը:

Ստեղծագործական խնդիրների և առաջադրանքների դասակարգման մեջ առանձնացնում ենք երեք մակարդակ՝

1. առաջադրանքներ, որոնք նախապատրաստում են ստեղծագործական գործունեության (ստեղծագործական տարբեր կատարողական գործունեության մեջ),
2. առաջադրանքներ, որոնք սովորողներին մղում են հետազոտական գործունեության, մոդելավորման, գործունեության ալգորիթմի որոնման,
3. առաջադրանքներ, որոնք ուղղված են դերային խաղերում, գեղարվեստական գործունեության մեջ անհատականության դրսևորմանն ու ինքնաբացահայտմանը:

Սովորողների ուսումնական և ստեղծագործական գործունեության կազմակերպման ժամանակ կիրառվող առաջադրանքների ընտրության խնդիրն մենք հանգել ենք հետևյալ մոտեցմանը.

1. Ուսումնական գործունեության ընդհանուր համակարգում ուսումնաստեղծագործական խնդիրների տեղի որոշում՝

- նպատակադրում և ակնկալվող արդյունքի հայտորոշում որոշակի խմբի առաջադրանքների կատարման ընթացքում,
- առաջադրանքի կատարման արդյունքի քննարկման կազմակերպման տեղի և ժամանակի որոշում,

- առաջադրանքի կատարման արդյունքի համեմատում և համադրում տեսական գիտելիքներին ու ստեղծագործական պրակտիկ գործունեությանը:

2. Ստեղծագործական առաջադրանքների կատարման ուղղությամբ ինքնուրույն գործունեության կազմակերպում՝

1. առաջադրանքի կատարման անհրաժեշտության, կարևորության և նշանակալիության ըմբռնման դրդապատճառների ձևավորում,
 2. գործունեության կազմակերպման ձևերի կանխորոշում (անհատական, խմբային, ընդհանուր),
 3. ստեղծագործական գործունեության արդյունավետության գնահատման չափանիշների որոշում:
- գործունեության կազմակերպման ձևերի ու միջոցների համատեղ քննարկում և ընտրություն,
 - քննարկման արդյունքների հանրագումարի վերլուծություն,
 - ստեղծագործական կարողությունների զարգացման վերաբերյալ գնահատողական կարծիքների արտահայտում, հետագա գործունեության վերաբերյալ հանձնարարականների առաջադրում:

Ստեղծագործական առաջադրանքների կատարման ժամանակ կրտսեր դպրոցականների մեջ ձևավորվում են ներանձնային փոփոխություններ, որոնք հազեցնում են հետևյալ խմբի որակների ձևավորմանը (աղյուսակ)։

Աղյուսակ

Մանկավարժական պահանջներ	Գործունեության ուղղվածությունը	Անձնային որակների ձևավորումը
Հոգևոր - բարոյական զարգացում	Դրդապատճառային	Ստեղծագործելուն, արարմանը, նորացմանն ու փոփոխմանն ուղղված խնդիրներ ու նպատակներ առաջադրելու ցանկություն և կարողություն

	Ուսումնաստեղծագործական	Գթասրտություն, համբերություն, ապրումակցություն, պատասխանատվություն, հանդուրժողականություն, բարյացակամություն
	Ռեֆլեքսիվ	Քննադատական մոտեցում, օբյեկտիվություն, հարմարվողականություն, հարգանք այլոց կարծիքի և գնահատականի նկատմամբ
Ստեղծագործական ինքնազարգացում և անդրադարձ կատարելու ունակության ձևավորում	Դրդապատճառային	Ինքնահարգանք, խորաթափանցություն, հայտորոշման և գնահատման կարողություն
	Ուսումնաստեղծագործական	Անկախություն, ինքնակազմակերպման և ինքնակառավարման կարողություն, հակում դեպի ռիսկը, հնարամտություն
	Ռեֆլեքսիվ	Օբյեկտիվություն, իր արարքները, վարքը, գործունեությունը հետահայաց գնահատելու կարողություն
Ստեղծագործական կարողությունների զարգացում	Դրդապատճառային	Կայուն դրդապատճառներ և նպատակադրում, խորաթափանցություն, հարցասիրություն, հետաքրքրվածություն, հափշտակվածություն, հակում նորի բացահայտմանը, հետևողականություն
	Ուսումնաստեղծագործական	Հնարամտություն, համառություն, հաստատակամություն,

		հնարամտություն, երևակայություն՝ նոր գաղափարներ առաջարկելու ունակություն, հակում ստեղծագործաբար փոփոխություն կատարելուն, ներքին պայքար և ոգևորվածություն, խանդավառություն, ինքնատիպություն, անկրկնելիություն
	Ռեֆլեքսիվ	Առաջացած հարցերի նկատմամբ իր վերաբերմունքը հիմնավորված արտահայտելու ունակություն

Թվարկված որակները ստեղծագործական կարողությունների զարգացման հիմնական կողմնորոշիչներն են, որոնք, սակայն, համալրման կարիք ունեն։ Այդ որակները, ինչպես նշված է աղյուսակում, դրսևորվում են սովորողների դրդապատճառային, ուսումնաստեղծագործական և ռեֆլեքսիվ գործունեության մեջ։

ԵԶՐԱԿԱՑՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

Ամփոփելով կարող ենք ասել, որ ուսումնական գործունեության ընթացքում ստեղծագործական խնդիրների ու առաջադրանքների համալիրի մշակումը և մեթոդապես ճիշտ կիրառումը նպաստում են կրտսեր դպրոցականների ստեղծագործական կարողությունների զարգացմանը։ Աշակերտների սոցիալականացմանը, զարգանում է սոցիալական և անձնական փորձը։ Այն հնարավորություն է տալիս կրտսեր դպրոցականին ինքնաիրացման, ինքնաարտահայտման և իհարկե նորը ստեղծելու, քանզի յուրաքանչյուր աշխատանքում երեխան ամբողջությամբ արտահայտում է ինքն իրեն, իր աշխարհընկալումը, կյանքի երևույթների իր ըմբռնումը և գնահատումը։

ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

1. **Андреев В. (1988)**, Диалектика воспитания и самовоспитания творческой личности, Казань, Изд-во Казанского университета.
2. **Новоселов С. (1999)**, Теория творчества: Понятийно-терминологический аппарат, Метод. Пособие, Екатеринбург, Дворец молодежи.
3. **Пономарев Я. (1976)**, Психология творчества, Москва, “Наука”.
4. **Развитие творческой личности через систему работы в тренинге-семинаре по саморазвитию (1998)** / Под общ. ред. Н.П. Анкиеевой; сост. Н.В. Клопова, Бердск, Муниципальное образовательное учреждение Центр образования «Пеликан».
5. **Талызина Н. (1998)**, Педагогическая психология, Москва, Академия.

REFERENCES

1. **Andreev V. (1988)**, Dialektika vospitaniya i samovospitaniya tvorcheskoy lichnosti /Dialectics of education and self-education of the creative personality/, Kazan, Publishing House of Kazan University.
2. **Novoselov S. (1999)**, Teoriya tvorchestva: Ponyatiyno-terminologicheskii apparat /Theory of creativity, Conceptual and terminological apparatus/, Methodical manual, Yekaterinburg, Youth Palace.
3. **Ponomarev Ya. (1976)**, Psikhologiya tvorchestva /Psychology of creativity/, Moscow: Nauka.
4. **Razvitiye tvorcheskoy lichnosti cherez sistemu raboty v treninge-seminare po samorazvitiyu /Development of the creative personality through the system of work in a training seminar on self-development (1998)** / Edited by N.P. Ankieyeva; compiled by N.V. Klopova, Berdsk, Municipal Educational Institution Education Center "Pelican".
5. **Talyzina N. (1998)**, Pedagogicheskaya psikhologiya /Pedagogical psychology/, Moscow, Akademiya.

Amalya Sahakyan

Development of Primary School Students' Creative Abilities through the Use of Modern Educational Technologies

Conclusion

Key words and expressions: *Creative abilities, modern pedagogical technologies, co-creation lessons, set of exercises, personal development.*

This article examines the issue of developing creative abilities in younger schoolchildren using the latest pedagogical technologies. New approaches have been developed for utilizing innovative technologies and interactive methods to effectively foster students' creativity in the learning process at the elementary school level. A series of co-creative lessons, creative tasks, and exercises have been designed to enrich elementary school pedagogy with new theoretical and methodological frameworks.

An example of this is the use of project-based technology, the effectiveness of which depends on the presence of creative project thinking in students, their ability to reason about phenomena and situations, their interests, their selection of project content and objectives, and the availability of an information field related to the object or phenomenon under study. According to this method, students, based on their personal interests, work together with the teacher to design a practical task that is familiar or important to them. The goal of this approach is not only to gain knowledge but also to apply it effectively in practice and use it to solve various everyday problems.

Human beings are inherently creative, and it is the teacher's task to reveal, develop, and enrich a child's natural talent, and to apply it in practice when solving various pedagogical challenges. Creative tasks and exercises help to unlock the inner creative potential of each child and contribute to the development of interpersonal relationships among children.

Амалия Саакян

Развитие творческих способностей младших школьников с применением современных педагогических технологий

Заключение

***Ключевые слова и выражения:** Творческие способности, новейшие педагогические технологии, уроки сотворчества, комплекс упражнений, личностное развитие.*

В статье рассматривается проблема развития творческих способностей младших школьников с использованием новейших педагогических технологий.

Разработаны новые подходы к использованию новейших технологий и интерактивных методов для обеспечения эффективности развития творческих способностей учащихся в процессе обучения в начальной школе, а также комплекс уроков совместного творчества, творческих заданий и упражнений, которые позволят обогатить педагогику начальной школы новыми теоретическими и методическими положениями. Примером может служить использование проектной технологии, эффективность которой определяется наличием у учащихся творческого проектного мышления, способностью рассуждать о явлениях и ситуациях, интересами, выбором содержания и цели проекта, наличием информационного поля по объекту изучения или явлению. Согласно этой технологии, учащиеся, исходя из собственного интереса, совместно с преподавателем проектируют знакомую или важную для них практическую задачу. Цель данной технологии — не только получить знания, но и уметь правильно применять их на практике и решать с их помощью многие проблемы в повседневной жизни.

Человек по своей природе — существо творческое, и задача педагога — раскрыть, развить и обогатить природный талант ребенка и использовать его на практике при решении различных педагогических задач. Творческие задания, комплекс помогают раскрыть внутренний творческий потенциал каждого ребенка, способствуют формированию межличностных отношений у детей.

ԱՄԱԼՅԱ ՍԱՀԱԿՅԱՆ - «Ռոսլին» արվեստի և հումանիտար գիտությունների ակադեմիայի դասախոս: Խաչատուր Աբովյանի անվան հայկական պետական մանկավարժական համալսարանի մանկավարժության ամբիոնի հայցորդ: Գիտական հետաքրքրությունները՝ ընդհանուր մանկավարժություն, տարրական մանկավարժություն և մեթոդիկա, սոցիալական մանկավարժություն: Հեղինակ է շուրջ 15 հոդվածի: am_sahakyan@yahoo.com

АМАЛИЯ СААКЯН - преподаватель Академии искусств и гуманитарных наук «Рослин», Аспирант кафедры педагогики Армянского государственного педагогического университета имени Хачатура Абовяна. Область научных интересов включает общую педагогику, начальную педагогику и методику, социальную педагогику. Автор около 15 научных статей. am_sahakyan@yahoo.com

AMALYA SAHAKYAN - Lecturer at the Roslin Academy of Arts and Humanities, PhD candidate at the Department of Pedagogy, Khachatur Abovian Armenian State Pedagogical University. Her research interests include general pedagogy, elementary pedagogy and methodology, and social pedagogy. Author of approximately 15 scholarly articles. am_sahakyan@yahoo.com

Խմբագրություն է ուղարկվել 22.02.2025թ.

Հանձնարարվել է գրախոսության 07.03.2025թ.

Հրապարակման է ներկայացվել 10.09.2025թ.

ԷՄՄԱ ՍԻՄՈՆՅԱՆ

ԱԶԳԱՅԻՆ ՀԵՐՈՍՆԵՐԸ ՆԵՐՍԵՍ ՇՆՈՐՀԱԼՈՒ ՀԱՆԵԼՈՒԿՆԵՐՈՒՄ ԵՎ
ՆՐԱՆՑ ԿԵՐՊԱՐՆԵՐԻ ՈՒՍՈՒՑՈՒՄԸ ԴՊՐՈՑՈՒՄ

DOI: 10.24234/journalforarmenianstudies.v2i69.184

ԱՄՓՈՓՈՒՄ

Հայ բանաստեղծ, մատենագիր, երաժիշտ-երգահան, գրիչ, նշանավոր հասարակական գործիչ, Ամենայն Հայոց հայրապետ Ներսես Շնորհալին թողել է գրական հարուստ ժառանգություն՝ արձակ (մեկնություններ, թղթեր, ճառեր) և չափածո (շարականներ, տաղեր, մեղեդիներ, գանձեր, ներբողներ, հանելուկներ, վիպերգական, վիպաքնարական բնույթի քերթվածներ ևն):

Ներսես Շնորհալու հանելուկներին հայ գրականագիտական միտքն անդրադարձել է առանձին գրքերի, գրական հոդվածների, գրախոսությունների, գիտաքննական վերլուծությունների միջոցով:

Իրական կյանքի պատկերները, հայ ժողովրդի կյանքն ու աստվածաշնչյան գաղափարներն են Շնորհալու հանելուկների հիմնական թեմաները, որոնց միջոցով պետք է կրթվեն և դաստիարակվեն հայ երեխաներն ու, ինչու ոչ, նաև հայ ազգը:

Ներսես Շնորհալու հանելուկները բարձր է գնահատել Կիրակոս Գանձակեցին: Նա նշում է. «Եվ քանի որ Ներսեսը ամեն բանի մեջ հանճարեղ էր, գրեց նաև խորիմաստ առակներ գրքերից ու հանելուկներ, որպեսզի սուտ զրույցների փոխարեն ասեն գինարբուքներում ու հարսանիքներում: Եվ ինքը՝ Աստծու այն արժանավոր մարդը, հեզ էր և ամեն բանով պարկեշտ» (**Կիրակոս Գ., 1982**):

Ասատուր Մնացականյանը դասական հանելուկի ժանրի ամբողջական ձևավորումը և զարգացումը կապում է Ներսես Շնորհալու հետ՝ նշելով, որ

«Ներսես Շնորհալուց սկսած՝ գրավոր հանելուկների թեմաների սահմանները տեսականորեն այնքան են լայնանում, որ աստիճանաբար մոտենում են ժողովրդականին» (Մնացականյան Ա., 1980):

Հանելուկներում լիովին բացահայտվում են Շնորհալու մանկավարժական հայացքները: Շնորհալին արել է հնարավորինս սովորողներին գիտելիքներ փոխանցելու համար, բայց դրանից զատ կարևորել է ոչ միայն գիտելիքը, այլ գիտելիքը տեղ հասցնելու ճանապարհին ու մեթոդները: Հանելուկների ստեղծումն ու կիրառումը վիթխարի առաջընթաց էր մանկավարժության մեջ, քանի որ այն դարձավ երեխաներին ոչ միայն գիտելիք տրամադրելու, այլև աշխարհաճանաչողության, սուր մտքի, դիտողականության, համառոտ նկարագրից կոնստիտուցիոնալ կարողությունները զարգացնելու կարևոր նախապայմանը:

Բանալի բառեր և արտահայտություններ. Ներսես Շնորհալի, հանելուկ, պատմություն, հայրենիք, ազգային հերոս, ինքնություն, հոգևոր առաջնորդ, մանկավարժ, դպրոց, ուսուցում:

ՆԵՐԱԾՈՒԹՅՈՒՆ

Ներսես Շնորհալին մեծագույն նորարար է: Եթե նախորդ շրջանում հանելուկ գրում էին ազատ ոտանավորով, տարբեր չափ ու կշռույթով, ապա Ներսես Շնորհալին ստեղծեց դրա դասական տիպը, որ այնուհետև դարձավ ընդօրինակման առարկա:

Հակոբ Մեղապարտը 1512-1513 թթ.-ին իր հրատարակած հայերեն անդրանիկ Տաղարանում առաջին անգամ զետեղում է Ներսես Շնորհալու հանելուկների մի ընդարձակ շարք՝ «Տեառն Ներսէսի հայոց կաթողիկոսի ասացեալ է Հանելուկս վասն ուրախութեան մարդկան» խորագրով (Մնացականյան Ա., 1980):

Ինչպես իր մի շարք ուրիշ գործերում, այնպես էլ հանելուկների մշակման բնագավառում Շնորհալին հետևել է մեր հայրենասեր պատմիչներին լավագույն ավանդույթներին և ստեղծագործության առարկա դարձրել հայոց պատմության

մեջ նշանավոր անձանց՝ ժողովրդին հայրենասիրության ոգով դաստիարակելու նպատակով:

«Ազգի պատմական ճակատագիրն է այն գլխավոր առանցքը, որի շուրջ պտտվում են Շնորհալու լավագույն ստեղծագործությունները: Ժողովրդի քաղաքական կեցության հրատապ գրողն առնչվել է և՛ գործնականորեն՝ իբրև ժամանակի աչքի ընկնող եկեղեցական-քաղաքական գործիչ, նաև իբրև ստեղծագործող՝ ամենուրեք հանդես գալով որպես դարի առաջադեմ մտածողության արտահայտիչը: Ամենից առաջ հենց ազգի պատմական ճակատագրի մեծ մտահոգությունն է պայմանավորել նրա լավագույն քերթվածների քաղաքացիական պաթոսն ու հայրենասիրական հեռահար լիցքերը, որոնցով և պետք է բացատրել Շնորհալու ստեղծագործության ազդեցությունը հետագա դարերում», - գրում է Զարպիանալեանը (Զարպիանալեան Գ., 1897):

ՄԵԹՈԴԱԲԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

Վերջին ժամանակներս խորին հետաքրքրություն է ցուցաբերվում հանելուկի ժանրի, զարգացման առանձնահատկությունների, դրա միջոցով ազգային հերոսների վերաբերյալ պատկերացում կազմելու և արժեհամակարգ ստեղծելու վերաբերյալ: Նրա հանելուկները բազմիցս մեկնաբանվել է համեմատական, վերլուծական և գրաքննադատական դիտանկյուններից: Այս մեթոդով էլ շարադրված է սույն հոդվածը:

ՔՆՆԱՐԿՈՒՄ

Շնորհալու հանելուկներում ազգային հերոսները հանդես են գալիս որպես ազգային, պատմական և հոգևոր-բարոյական արժեքների կրողներ, որոնք արտացոլում են հայ ժողովրդի անցած ճանապարհը, անձնվեր պայքարը հանուն հայրենիքի և մարտական ոգին: Թեմայի ուսուցումը դպրոցում կարող է նպաստել աշակերտների հետաքրքրությունը ոչ միայն հայ գրականության, այլև սեփական ազգի պատմության հանդեպ, մղել պատմամշակութային վայրերի բացահայտմանը, խթանել պատմավիպասանության ընթերցանությանը, որը

կնպաստի թե՛ բանավոր, թե՛ գրավոր խոսքի զարգացմանը, թե՛ աշխարհաճանաչողությանն ու մտահորիզոնի լայնացմանը:

Շնորհալու հանելուկներում հստակ ձևով տեսնում ենք ազգային հերոսների տարանջատումը՝

1. Պատմական հերոսներ.

հանելուկներում կարելի է հանդիպել կերպարներ, որոնք խորհրդանշում են ազգային պայքարը, ինքնության պահպանումը:

1. Հոգևոր առաջնորդներ.

Շնորհալին, լինելով կաթողիկոս, հանելուկներում ընդգրկում է աստվածաշնչյան կերպարների, որոնք հայոց հոգևոր ինքնության անբաժան մասն են կազմում:

Ասատուր Մնացականյանը ընդգծում է. «Ներսես Շնորհալու հանելուկների գաղափարական բովանդակության մասին խոսելիս չի կարելի չգնահատել այն ստեղծագործությունները, որոնք նվիրված են հայ ժողովրդի մեծ զավակներին» **(Մնացականյան Ա., 1980):**

Անդրադառնանք հանելուկներին՝ ասվածը փաստելով օրինակներով.

Տորք Անգեղ. Տորք Անգեղի կերպարը արտացոլված է Մովսես Խորենացու «Պատմություն Հայոց» երկում: Տորքը Հայկ Նահապետի թոռ Պասքամի որդին է: Նա բարձրահասակ, բիրտ կազմվածքով, դժնի հայացքով, վիթխարի ուժի տեր հսկա է: Տորքը ձեռքով ապառաժներ է ճեղքել, եղունգներով տաշել, տախտակի նման հարթեցրել և դրանց վրա արծիվներ է քանդակել: Պոնտոսի (Սև ծով) ափին հարձակվել է թշնամու նավերի վրա, լեռներից ահռելի ժայռեր է պոկել ու նետել նրանց հետևից: Ծովում խիստ ալեկոծություն է բարձրացել, որի հետևանքով էլ բազմաթիվ նավեր են խորտակվել:

Տորք Անգեղի անվան մեջ զուգակցվել են երկու դիցանուններ՝ հողմն ու ամպրոպը մարմնավորող հին փոքրասիական Տարու, Տարքու, Տուրգու կամ Տրգա աստծու և հին հայոց Անգեղ աստծու անունները: Աստվածաշնչի հայերեն թարգմանության մեջ շումերաաքքադական Ներգալ

աստծու անունը փոխարինված է Անգեղով: Վերջինիս պաշտանմունքի վայրը, ըստ երևույթին, եղել է Մեծ Հայքի նշանավոր Անգեղտուն գավառը, որի կուսակալ է նշանակվել, ըստ Մովսես Խորենացու, Տորք Անգեղը, և սրանից էլ ծագել է իշխանական տոհմանունը՝ Անգեղ տուն: Տորքի «Անգեղեայ» մակդիրը Խորենացու ժամանակ ժողովրդական ստուգաբանությամբ ըմբռնվել է իբրև տգեղ, մինչդեռ այն նշանակում է Անգեղի սերունդ, Անգեղյան: Անգեղ-հրեշտակների տան մասին Սեբեոսն ասում է. «...Անգեղ Տուն, ... զոր ի ժամանակին յայնմիկ ազգ բարբարոսացն աստուած կոչեցին» (**Պատմություն Սեբեոսի եպիսկոպոսի ի Հերակլն, 1913**):

Գեղարվեստական գրականության մեջ Տորք Անգեղի կերպարին անդրադարձել է Ղազարոս Աղայանը իր «Տորք Անգեղ և Հայկանուշ Գեղեցիկ» (**Աղայան Ղ., 1979**) պոեմում, ինչպես նաև «Հայրենի պատմություններ» մատենաշարով վերջերս լույս է տեսել «Տորք Անգեղ» առասպելը (**Մալխասյան Ա., 2023**):

Տորքի կերպարի արտացոլանքը կա Շնորհալու հետևյալ հանելուկում (**Մնացականյան Ա., 1980**):

**Մանուկ մի կայր ի Հայք գովան,
Քան զՍամփսոն այլ յաղթական,
Վէմ մի վերոյց մեծ տրամական,**

Ի ծովն ընկեց կանգնեաց (Մնացականյան Ա., 1980):

Տրդատ թագավոր. 301 թվականին քրիստոնեությունը որպես պետական կրոն հռչակած հայոց Տրդատ Գ թագավորը իր օրինակով ցույց տվեց, թե ինչպես կարելի է սխալվելով և ապաշխարելով՝ գտնել դարձի ճանապարհը:

301 թվականին հայերն աշխարհում առաջինն էին, ովքեր քրիստոնեությունը հռչակեցին որպես պետական կրոն: Այդ գործում առաջնակարգ դեր են խաղացել Տրդատ Գ թագավորը, Աշխեն թագուհին և թագավորի քույր Խոսրովիդուխտ կույսը:

Տրդատը Հայոց Խոսքով Մեծ թագավորի որդին էր: 5-րդ դարի հայ պատմագրության համաձայն, երբ 287 թվականին Տրդատը հռոմեական զորքի օգնությամբ վերադառնում է Հայաստան վերագրավելու իր հոր գահը, ճանապարհին՝ Եկեղյաց գավառի Երիզա ավանում, գոհաբանական զոհեր է մատուցում Անահիտ չաստվածուհու մեհյանին: Իր զինակիցներից Գրիգորը, ով քրիստոնյա էր, հրաժարվում է զոհ մատուցել: Այդ ժամանակ Տրդատին հայտնի է դառնում նաև, որ նա իր հոր՝ Խոսքով Բ-ին սպանող Անակ իշխանի որդին է: Թե՛ մեկ, թե՛ մյուս «հանցանքների» համար Տրդատը հրամայում է նրան գցել Արտաշատի մոտ գտնվող ստորերկրյա բանտը, որը մահապատիժների համար էր: Բերենք համապատասխան հատվածը Ագաթանգեղոսի «Հայոց դարձի պատմություն»-ից.

«Այսչափ հարցերից ու տանջանքներից, գանահարություններից ու բանտերից, գելարաններից ու կախաղաններից, դառն նեղություններից և ամեն խոշտանգումներից հետո, որոնք նա մեծ համբերությամբ հանձն առավ տեր մեր Հիսուս Քրիստոսի անվան համար, երբ թագավորը այս էլ իմացավ, թե իսկապես դա որդին է Անակ Պարթևի, որն սպանել էր նրա հորը՝ Խոսքովին, հրաման տվեց կապել ոտքերը, ձեռքերն ու պարանոցը, և տարան նրան Այրարատ գավառը, հանձնեցին Արտաշատ քաղաքի բերդի դղյակը և իջեցրին ներքին վիրապը, որի խորությունից դուրս գալ անհնարին էր, որպեսզի իսկույն մեռներ: Այդ վիրապում նա մնաց տասներեք տարի: Իսկ թագավորը շարժվեց գնաց ձմեռանոց՝ Այրարատ գավառը, Վաղարշապատ քաղաքը՝ Հայոց աշխարհի արևելքում»:

Նույն թվականին Տրդատը երկու հրովարտակ է արձակում՝ առաջինով հրամայելով Հայաստանի մեջ գտնվող քրիստոնյաների ոտքերը, ձեռքերն ու պարանոցները կապած արքունիք բերել և նրանց ունեցվածքը բռնագրավել, իսկ երկրորդով՝ մահապատիժ է սահմանում քրիստոնյաներին թաքցնողների համար: Այս հրովարտակները ցույց են տալիս, թե որքան մեծ վտանգ էր իրենցից ներկայացնում քրիստոնեությունը՝ պետության և հեթանոսության համար:

Տրդատի կերպարին չէր կարող չանդրադառնալ Շնորհալին: Խաժ աչքերով այս հզոր թագավորի համբավը տարածվել էր ամենուր, և բոլորը նրան տեսնելիս ասում էին «վաշ»:

Թագուոր մի կայր, աչուին էր խաժ,

Ժամ մի՝ ժանի ունէր ու բաշ.

Սինօռ ունէր ինչի Մարաշ,

Ամէնքդ ասէք իւրեանն վաշ(Մնացականյան Ա., 1980):

Շնորհալու հանելուկում ներկայացվում է Տրդատը՝ որպես խաժակն թագավոր, ում երկրի սահմանները հասնում էին մինչև Մարաշ, և բոլորը հիացմունքով էին խոսում նրա մասին, իսկ հակաքրիստոնեական գործունեության և կերպարանափոխության մասին Շնորհալին չի հիշատակում: Սովորողը չի կարողանա գտնել այս հանելուկի պատասխանը, եթե ծանոթ չլինի Տրդատ թագավորի կյանքին և անցած ուղուն: Տրդատ թագավորը հիանալի օրինակ է յուրաքանչյուրիս համար գալու այն համոզմունքին, թե որքան էլ սխալվենք՝ դարձի գալու, անխոտոր ճանապարհին կանգնելու և Աստծուն մոտենալու համար երբեք ուշ չէ:

Իր ուժով ու քաջությամբ Տորքին շատ նման է **Արշակունի Վարազդատը.**

Մանուկ մի այլ՝ ի յայս նման,

Էր ի յազգէն Արշակունեան,

Հանչաք մանուկ էր ու իշխան՝

Ընդ Եփրատ վազեաց քայլ մի լման (Մնացականյան Ա., 1980):

Աշակերտներին անհրաժեշտ է ներկայացնել, թե ով է Վարազդատը:

Վարազդատն ամեհի ուժի տեր մարդ էր: Մասնակցել և հաղթել է 393-րդ օլիմպիական խաղերում՝ կռիվամարտից (բռնցքամարտ) և իր անունը դրոշմվել է մարմարյա սալիկին: Մովսես Խորենացին այսպես է նկարագրում Վարազդատ արքային. «Այս Վարազդատը երիտասարդ է տարիքով, սրտոտ, հաղթահասակ, ուժեղ, լի արիության բոլոր գործերով, և շատ հզոր՝ նետաձգության մեջ: Շապուհից փախչելով՝ նա գնացել էր կայսեր մոտ և այնտեղ քաջ հանդիսացել:

Նախ Պիսայում, բռնցքամարտներին հաղթելով, հետո ելլեգացիների Արեգ քաղաքում կես օրում մի քանի առյուծ կոտորեց, որի համար օլիմպիական հանդեսի ըմբշամարտի խաղերում փառք վաստակեց և հարգանք: Իսկ այն քաջ և արիական գործերը, որ նա կատարեց Ղանկվարտների ազգի դեմ, համարձակվում եմ ասել, թե հավասար էին Սուրբ Տրդատի գործերին, որովհետև թշնամիների կողմից հինգ ախոյան հարձակվեց իր վրա, և նա մեկը մյուսի հետևից բոլորին սրով կոտորեց, և մի բերդի վրա դիմելով՝ բերդի պատվարի վրա տասնևյոթ մարդու նետով զարնելով՝ իրար վրա ներքև գլորեց, ինչպես շուտ հասունացած թզերը՝ գլորվում էին սաստիկ մրրիկից» (**Մովսես Խորենացի, 2014**):

Ֆիզիկական մեծ ուժի տեր հայրենասեր պատմական անձնավորությունների կողքին հայոց պատմության մեջ քիչ չեն և հոգեկան խոշոր ուժի տեր հայրենասեր մարդիկ ու գիտնականները: Այսպիսի մարդկանցից հանելուկի նյութ են դարձել Ներսես Մեծը, Դավիթ Անհաղթը և ուրիշներ:

Մի անտիպ հանելուկում **Ներսեսը** պատկերված է որպես հոգու պատվական տնտես, որը հոգեկան սնունդ է մատակարարում հայ ժողովրդին, իսկ երեխաներն առանձնապես այդ մտքի սննդով աճում և փարթամանում են(**Հակոբյան Գ., 1964**).

Տնտես մի կայր խիստ պատուական,

Ճաշեր կազմէր յոյժ զանազան,

Մանկունքս ուտեն և զլարժանան,

Եւ գիտութեամբ փարթամանան (Հակոբյան Գ., 1964)

Այժմ փորձենք համառոտ ներկայացնել Ներսես Մեծին, որպեսզի սովորողը ոչ միայն մեխանիկորեն յուրացնի նյութը, այլև ունենա տեղեկատվություն որոշակի պատմական ժամանակաշրջանի, ինչպես նաև հայ ժողովրդի պատմության մեջ անմնացորդ նվիրում ունեցող անձանց շուրջ:

Փալատոս Բուզանդը Ներսես Մեծին բնութագրում է այսպես. «Աստծուց երկյուղող, ավանդապահ Նրա բոլոր պատվիրաններին, մարդասեր, սուրբ,

զգաստ, անաչառ, հաշտարար բարքով, խոնարհ, քաղցր ու աղքատասեր: Աստծո սիրո մեջ կատարյալ, ըստ պատվիրանի սիրում էր մերձավորին իր անձի պես, ու մանկուց է պատվիրանապահ եղել: Անձանձրույթ էր աղոթքի մեջ ու նախանձախնդիր Աստծո փառքի համար: Շատ էր սիրում աղքատներին ու տառապյալներին, հոգում էր նրանց համար, իր հանդերձներից ու կերակուրներից բաժին հանելով բոլորին: Օգնական էր տազնապաճներին, վերակացու և պաշտպան զրկվածներին» (**Փավստոս Բուզանդ, 2022**):

Ներսես Մեծը հոգ էր տանում, որպեսզի Հայոց Եկեղեցու պաշտոնյաները զինվեն գիտությամբ և աստվածային իմաստությամբ: Սուրբ հայրապետը հայտնի էր մեծ աղքատասիրությամբ. նա երբեք ճաշի կամ ընթրիքի չէր նստում առանց սեղանակից ունենալու աղքատներին և կույրերին, անդամալուծներին և ցավագարներին: Սիրում էր անձամբ սպասավորել և դարմանել նրանց:

Դավիթ Անհաղթ փիլիսոփային վերաբերող հանելուկի մեջ Շնորհալին դրել է հետևյալ նպատակները՝ ձգտում ու սեր դեպի գիտությունը և՛ մեծարումն ազգային անվանի գիտնականին, որի համբավը դուրս է եկել հայրենի երկրի սահմաններից և դարձել հայ ժողովրդի հպարտությունն ու պարծանքը (**Հակոբյան Գ., 1964**).

Իմաստուն մի յԱթենաց

Էր ի յազգեն հայոց մեծաց,

Խոսքովային ճառ մի ասաց,

Որ չոր թուեաց վարդապետաց (Հակոբյան Գ., 1964):

Շարունակելով սովորողների մտահորիզոնը և ճանաչողության սահմանները ընդլայնել՝ ներկայացնենք Դավիթ Անհաղթի մասին: Դավիթ Անհաղթը ծնվել է V դ. 70-ական թվականներին, և մահացել է VI դ. կեսերին: Երիտասարդ տարիքում Դավիթ Անհաղթը մեկնել է Հունաստան՝ ուսումը շարունակելու նպատակով: Հաճախել է Օլիմպիոդորոս Կրտսերի փիլիսոփայական դպրոց: Նրա հայտնի երկերից են «Սահմանք իմաստասիրության» և «Պորփյուրի ներածության վերլուծությունը»: Նա սկզբից իր

երկերը գրել է հունարեն **(Արևշատյան Ա., 1980)**, ապա բնագիրը թարգմանվել է հայերեն:

Եկեղեցին, բարձր գնահատելով Դավիթ Անհաղթի գիտական պատկառազրու վաստակը, նրան դասել է սրբերի շարքը: Նրա աճյունը տեղափոխվել է հայրենի նահանգ և որպես սուրբ մասունք՝ մեծ շուքով հուղարկավորվել Մշո Առաքելոց վանքում:

Ներսես Շնորհալու հանելուկների մեջ իր ուրույն տեղն ունի **Մովսես Խորենացուն** վերաբերող հանելուկը՝ «Քերթողն» պատասխանով.

Սիրելի՛, ատա՛, լըսէ՛.

Ի յայդ նըման մէկ մի այլ է,

Ձերդ յորդահոս աղբիւր բըխէ

Ու ստոյգ ասէ զերդ մարգարէ(Մնացականյան Ա., 1980):

Հինգերորդ դարի նշանավոր պատմիչ, պատմահայր, քերթողահայր Մովսես Խորենացուն ծանոթ է յուրաքանչյուր հայ: Այս հանելուկի պատասխանը գտնելու համար առաջարկում ենք խաչաձև հարցումների միջոցով նախ պարզել, թե որքանով են սովորողները ծանոթ Խորենացուն, ինչ գիտեն նրա «Հայոց պատմության» վերաբերյալ, ապա լրացնենք նրանց գիտելիքների պաշարը:

Մովսես Խորենացին եղել է նշանավոր մատենագիր: Բանասերների պնդմամբ նրա թարգմանություններից է Ալեքսանդր Մակեդոնացու վարքը, այսինքն՝ կենսագրությունը:

Այս հանելուկը առաջին հայացքից թվում է, թե գրված է ազգային սնապարծության ոգով, բայց միայն թվում է: Երկար դարեր հայ ժողովուրդը, ինչպես և Արևելքի ու Արևմուտքի մյուս փոքր և ճնշված ժողովուրդներից շատերը, բազում անգամ արիաբար մարտնչել է արտաքին բռնակալ թշնամու դեմ՝ իր երկիրը և ինքնուրույնությունը պաշտպանելու համար և իսկապես տվել է բազմաթիվ քաջեր և անձնուրաց հերոսներ **(Հակոբյան Գ., 1964):**

Ներսես Շնորհալին մանկավարժ

Շնորհալին մեծ մանկավարժ էր, ով կրթության մեջ կարևորում էր մեղմ, հեզաբարո վարքագիծը: Ըստ նրա կենսագրի՝ Ներսեսն աշակերտներին դիմում էր ոչ այլ կերպ, քան «լոյս» կոչելով նրան (**Ներսես Շնորհալի, 1977**):

Շնորհալին արել է հնարավորինս սովորողներին գիտելիքներ փոխանցելու համար, բայց դրանից զատ կարևորել է ոչ միայն գիտելիքը, այլև գիտելիքը տեղ հասցնելու ճանապարհն ու մեթոդները: Հանելուկների ստեղծումն ու կիրառումը վիթխարի առաջընթաց էր մանկավարժության մեջ, քանի որ այն դարձավ երեխաներին ոչ միայն գիտելիք ուսուցանելու, այլև աշխարհաճանաչողության, սուր մտքի, դիտողականության, համառոտ նկարագրից կոռեկտ կարողությունները զարգացնելու կարևոր նախապայմանը:

Գրողը պատվիրում է առարկայի հատկանիշ, աշակերտը պետք է կռահի, պետք է մտովի այլ իրերի հետ զուգորդի, որպեսզի կարողանա գտնել հանելուկի պատասխանը: Տարվա եղնականներից զարնանը վերաբերող հանելուկը ամբողջությամբ միտված է սովորողների գեղարվեստական ճաշակի ձևավորմանն ու զարգացմանը:

Ներսես Շնորհալու հանելուկների ուսուցման մեթոդների մշակումը հայ գրականության ուսուցչի կարևոր պարտականություններից է, քանի որ այն դպրոցական դասագրքում գրեթե բացակայում է:

Դիտարկենք վերը նշվածը համապատասխան օրինակով:

Ներսես Շնորհալուն աշակերտները ծանոթանում են հանրակրթության իններորդ դասարանում՝ «Գրականություն» առարկայի շրջանակներում (**Գասպարյան Դ., 2023**): Դասագրքում միայն մի չնչին հատված է հատկացված Շնորհալու հանելուկներին: Արդեն իսկ ակնհայտ է, որ Ներսես Շնորհալու հանելուկների ուսուցումը մնում է դասավանդող ուսուցչի բարեխղճությանը, քանի որ դասագիրքը սահմանափակում է աշակերտի միջնադարյան գրական շերտի ամբողջական ճանաչումը:

Ապրելով այնպիսի ժամանակաշրջանում, երբ կենաց-պայքար է մղվում ունեցածը պահպանելու համար՝ մենք մեր խորին դժգոհությունն ենք հայտնում

դասագրքում հանելուկները չընդգրկելու, աշակերտներին պարտադիր ամբողջական պատկերացում կազմելու չմղելու, ինչպես նաև ազգային արժեքները ճանաչելուն չնպաստելու հիմունքով կազմված դասագրքի վերոհիշյալ նյութի հանդեպ:

Այժմ ծանոթանանք այն սկզբունքներին և մոտեցումներին, որոնք մենք ենք առաջարկում հանրակրթության դպրոցում հանելուկների ուսուցումը կազմակերպելու համար:

Ներսես Շնորհալու հանելուկները դպրոցում կարելի է ուսուցանել՝ միավորելով ավանդական և նորարարական մեթոդները:

Ինչպես հասկացանք՝ Շնորհալու գրչից անմասն չմնացին նաև պատմական անձինք և պատմական դեմքերը: Հանելուկների միջոցով Շնորհալին ոչ միայն վերստին կենդանություն հաղորդեց պատմական անձանց, այլև դյուրին ճանապարհ հարթեց աշակերտների համար՝ հետաքրքիր, բայց միևնույն ժամանակ նաև խաղային միջոցով սովորելու դասանյութը: Կարող ենք ասել, որ այս առումով ևս Շնորհալին նորարար է:

Ստորև ներկայացնում ենք դասի պլան:

Դասի նպատակներ

- Ծանոթացնել աշակերտներին Ներսես Շնորհալու հանելուկների ժանրին և դրանցում պատկերված հերոսների ունեցած դերին հայ ժողովրդի պատմության մեջ:
- Խթանել ինքնուրույն մտածողությունն ու վերլուծությունը՝ օգտագործելով պատմական թեման պարունակող հանելուկներ:
- Ուղղորդել աշակերտներին ինքնուրույն բացահայտելու պատմական գործիչներին, ստեղծելով հետաքրքրություն՝ հայոց պատմության և հայ մշակույթի նկատմամբ:
- Զարգացնել աշակերտների լեզվամտածողությունն ու գեղարվեստական ճաշակը՝ մեկնաբանելով հանելուկներում ներկայացված պատկերները:

- Ներկայացնել հայ ազգային հերոսներին՝ օգտվելով այլ նյութերից:

Դասի կառուցվածք

1. Նախաբան (5 րոպե)

Դասագործը նթացից մեկ կամ երկու օր առաջ ուսուցիչը ճանաչողական էքսկուրսիա է կազմակերպում՝ դիտելու «Վազգեն. Վերջին Սպարապետը» ֆիլմը, որի էմոցիոնալ դաշտը լիարժեք կարող է աշակերտներին ծանոթացնել համապատասխան թեմային: Դասի սկզբնական փուլում հարց ու պատասխանի միջոցով պարզում է, թե աշակերտները ինչ գիտեն Ներսես Շնորհալու մասին:

Ներածական հատվածից հետո անդրադառնում է հանելուկներին՝ շեշտը դնելով պատմական հանելուկների վրա: Ուսուցիչը տեսասահիկի միջոցով ցուցադրում է Հայաստան աշխարհի տարբեր ժամանակաշրջանների հերոսների լուսանկարները, ներկայացնում Ապրիլյան Քառօրյա և Արցախյան 44-օրյա պատերազմները՝ այդ կերպ փորձելով դասանյութը կապել աշակերտների ապրած ժամանակաշրջանի հետ:

2. Հիմնական նյութի ներկայացում (15 րոպե)

Ներկայացնում է Շնորհալու մի քանի հանելուկ, որոնք վերաբերում են ազգային հերոսներին: Աշակերտների ուշադրությունը սևեռում է այն փաստերի վրա, որոնք այս կամ այն կերպ առնչվում են պատմական որևէ գործողության հետ: Հանձնարարում է սովորողներին կարճ շարադրանքի միջոցով բնորոշել հերոսներին:

3. Գործնական աշխատանք (10 րոպե)

Աշակերտներին բաժանել խմբերի, յուրաքանչյուր խմբին տալ երկուական հանելուկ, ապա հանձնարարել համապատասխան գրքերից տեղեկություններ գտնել հանձնարարված հանելուկներում առկա կերպարների վերաբերյալ, ինչպես նաև նշել, թե ինչ կապ ունի այդ հանելուկը հայ ժողովրդի պատմության հետ:

4. Քննարկում և ամփոփում (10 րոպե)

Խմբերը ներկայացնում են իրենց կատարած աշխատանքը, կատարվում է ամփոփում, կարծիքների փոխանակում և գնահատում:

Ներսես Շնորհալու հանելուկների ուսուցումը կարող է դառնալ ոչ միայն գրականագիտական, այլև ազգային ինքնագիտակցության ձևավորման կարևոր միջոց ու ապահովել միջառարկայական կապ հայ ժողովրդի պատմության հետ: Դրանց միջոցով պետք է աշակերտներին բացատրել, որ թեև ժամանակը հոսել է, պատմական դեպքերը տեղի են ունեցել մեզնից դարեր առաջ, բայց դրանք միշտ պետք է լինեն մեզ ուղեցույց հասկանալու, թե ինչ է նշանակում լինել հայրենասեր և պայքարել ազատության համար:

ԵԶՐԱԿԱՑՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

Շնորհալին, իր ժամանակից առաջ անցած, նորարար բանաստեղծ էր, որի վառ վկայությունն են նրա հանելուկները, որոնք գրականությունը կյանքին մոտեցնելու, աշխարհիկացնելու ամենացայտուն օրինակներն են:

Նա փոխեց մինչև անգամ բանաստեղծությունների լեզուն՝ այս կերպ ամբողջությամբ գրականությունը ժողովրդականացնելով: Նա սկսեց հանելուկները համեմել ռամկական բառ ու բանով:

Ներսես Շնորհալու հայոց պատմության թեման արծարծող հանելուկները հայ միջնադարյան գրականության լավագույն էջերից են:

ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

1. **Արևշատյան Ս. (1980)**, Դավիթ Անհաղթը՝ հին Հայաստանի ականավոր փիլիսոփա, Երևան, «Հայաստան» հրատ.:
2. **Ագաթանգեղոս (2021)**, Հայոց դարձի պատմություն, Երևան, «Էդիթ Պրինտ» հրատ.:
3. **Գասպարյան Դ. (2023)**, Գրականություն 9, Երևան, «Տիգրան Մեծ» հրատ.:
4. **Դոլուխանյան Ա. (2006)**, Հայ գրականության դասավանդման մեթոդիկա, Երևան, «Զանգակ» հրատ.:

5. **Դոլուխանյան Ա. (2006)**, Հայ գրականության պատմություն, Հին և միջնադարյան գրականություն, Երևան, «Զանգակ» հրատ.:
6. **Դոլուխանյան Ա. (2008)**, Հայ ժողովրդական բանահյուսություն, Երևան, «Զանգակ» հրատ.:
7. **Կիրակոս Գանձակեցի (1982)**, Հայոց պատմություն, Երևան, «Սովետական գրող» հրատ.:
8. **Հակոբյան Գ. (1964)**, Ներսես Շնորհալի, Երևան, ՀՍՍՌ ԳԱ հրատ.:
9. **Մալխասյան Ա. (2023)**, Տորք Անգեղ, Երևան, «Էդիթ Պրինտ» հրատ.:
10. **Մնացականյան Ա. (1980)**, Հայ միջնադարյան հանելուկներ (V — XVIII դդ.), Երևան, ՀՍՍՀ ԳԱ հրատ. :
11. **Մովսես Խորենացի (2014)**, Հայոց պատմություն, Երևան, «Էդիթ Պրինտ» հրատ. :
12. **Ներսես Շնորհալի (1928)**, Հայոց կաթողիկոսի Բանք Չափաւ, Ի Վենետիկ, Ի Սուրբն Ղազար:
13. **Ներսես Շնորհալի (1977)**, Հոգվածների ժողովածու, Երևան, ՀՍՍՀ ԳԱ հրատ.:
14. **Չարպիանալեան Գ. (1897)**, Հայկական Հին դարութեան պատմութիւն, 3-րդ տպագրութիւն, Վենետիկ, Մխիթարեան տպարան:
15. **Փալստոս Բուզանդ (2022)**, Հայոց պատմություն, Երևան, «Էդիթ Պրինտ» հրատ.:

REFERENCES

1. **Arevshatyan S. (1980)**, Davit' Anhaght'y" hin Hayastani akanavor p'ilisop'a /David the Invincible: An Outstanding Philosopher of Ancient Armenia/, Yerevan, "Hayastan" Publishing House.
2. **Agatangeghos (2021)**, Hayoc dard'i patmowt'yown /History of Armenian Conversion/, Yerevan, "Edit Print" Publishing House.

3. **Gasparyan D. (2023)**, Grakanowt'yown 9 /Literature 9/, Yerevan, "Tigran the Great" Publishing House.
4. **Dolukhanyan A. (2006)**, Hay grakanowt'yan dasavandman met'odika /Methodology of Teaching Armenian Literature/, Yerevan, "Zangak" Publishing House.
5. **Dolukhanyan A. (2006)**, Hay grakanowt'yan patmowt'yown, Hin ev mijnadaryan grakanowt'yown /History of Armenian Literature, Ancient and Medieval Literature/, Yerevan, "Zangak" Publishing House.
6. **Dolukhanyan A. (2008)**, Hay jhoghovrdakan banahyowsowt'yown /Armenian Folklore/, Yerevan, "Zangak" Publishing House.
7. **Kirakos Gandzaketsi (1982)**, Hayoc patmowt'yown /Armenian History/, Yerevan, "Soviet Writer" Publishing House.
8. **Hakobyan G. (1964)**, Nerses Shnorhali /Nerses Shnorhali/, Yerevan, ASSR Academy of Sciences Publishing House.
9. **Malkhasyan A. (2023)**, Torq Angegh /Tork Angegh/, Yerevan, "Edit Print" Publishing House.
10. **Mnatsakanyan A. (1980)**, Hay mijnadaryan hanelowkner (V—XVIII dd.) /Armenian Medieval Riddles (V—XVIII centuries.)/, Yerevan, ASSR Academy of Sciences Publishing House.
11. **Movses Khorenatsi (2014)**, Hayoc patmowt'yown /History of Armenia/, Yerevan, "Edit Print" Publishing House.
12. **Nerses Shnorhali (1928)**, Hayoc kat'oghikosi Banq Chap'aw /The Bank of the Armenian Catholicos/, In Venice, In Saint Ghazar.
13. **Nerses Shnorhali (1977)**, Hodvac'neri jhoghovac'ow /Collection of Articles/, Yerevan, Armenian SSR Academy of Sciences Publishing House.
14. **Charphanalian G. (1897)**, Haykakan Hin dprowt'ean patmowt'iwn /History of the Armenian Old School/, 3rd edition, Venice, Mekhitarist Publishing House.

15. **Pavstos Buzand (2022)**, Hayoc patmowt'yown /History of Armenia/, Yerevan, “Edit Print” Publishing House.

Emma Simonyan

**National Heroes in Nerses Shnorhali's Riddles and the Teaching of Their
Characters in School**

Conclusions

Key words and expressions: *Nerses Shnorhali, riddle, history, homeland, national hero, identity, spiritual leader, educator, school, teaching.*

Armenian poet, chronicler, musician-songwriter, writer, prominent public figure, Patriarch of All Armenians Nerses Shnorhali left a rich literary heritage: prose (essays, letters, speeches) and verse (sharakans, songs, melodies, treasures, incantations, riddles, epigrams of a novelistic, novelistic nature, etc.).

Armenian literary thought has addressed Nerses Shnorhali's riddles through separate books, literary articles, reviews, scientific analyses.

Real life images, the life of the Armenian people and biblical ideas are the main themes of Shnorhali's riddles, through which Armenian children and, why not, also the Armenian nation should be educated and brought up.

Nerses Shnorhali's riddles were highly appreciated by Kirakos Gandzaketsi. He notes: “And since Nerses was a genius in everything, he also wrote profound parables from books and riddles, so that instead of false conversations they would tell them at wine parties and weddings. And he himself, that worthy man of God, was meek and decent in everything” (Kirakos G., 1982).

Asatur Mnatsakanyan associates the complete formation and development of the classical riddle genre with Nerses Shnorhali, noting that “starting from Nerses

Shnorhali, the boundaries of the themes of written riddles theoretically expand so much that they gradually approach the folk ones” (Mnatsakanyan A., 1980).

Shnorhali’s pedagogical views are fully revealed in the riddles. Shnorhali did his best to convey knowledge to students, but in addition to that, he attached importance not only to knowledge, but also to the way and methods of delivering knowledge. The creation and use of riddles was a huge breakthrough in pedagogy, as it became an important prerequisite for not only providing children with knowledge, but also for developing their worldview, sharp mind, observation, and the ability to guess from a brief description.

Эмма Симонян

**Национальные герои в загадках Нерсеса Шнорали и преподавание их
характеров в школе**

Заключение

Ключевые слова и выражение: *Нерсес Шнорали, загадка, история, родина, национальный герой, личность, духовный лидер, педагог, школа, обучение.*

Армянский поэт, летописец, музыкант-песенник, писатель, видный общественный деятель, Патриарх всех армян Нерсес Шнорали оставил после себя богатое литературное наследие: прозу (очерки, письма, речи) и стихи (шараканы, песни, мелодии, клады, заклинания, загадки, эпические и лирические отрывки и т. д.).

Армянская литературная мысль обращалась к загадкам Нерсеса Шнорали посредством отдельных книг, литературных статей, рецензий и научных анализов.

Реальные образы, жизнь армянского народа и библейские идеи — вот основные темы загадок Шнорали, посредством которых следует воспитывать и обучать армянских детей, а почему бы и нет, армянскую нацию в целом.

Загадки Нерсеса Шнорали высоко ценил Киракос Гандзакечи. Он отмечает: «А так как Нерсес был гений во всем, то он и писал из книг глубокие притчи и загадки, чтобы вместо лживых разговоров рассказывать их на попойках и свадьбах. И сам он, этот достойный человек Божий, был кроток и порядочен во всем» (Киракос Г., 1982).

Асатур Мнацаканян связывает полное становление и развитие жанра классической загадки с Нерсесом Шнорали, отмечая, что «начиная с Нерсеса Шнорали, границы тематики письменных загадок теоретически расширяются настолько, что постепенно приближаются к народным» (Мнацаканян А., 1980).

Педагогические взгляды Шнорали полностью раскрываются в загадках. Шнорали делал все возможное, чтобы передать знания своим ученикам, но, кроме того, он подчеркивал не только знания, но и способы и методы передачи этих знаний. Создание и использование загадок стало огромным прорывом в педагогике, поскольку стало важной предпосылкой не только для получения детьми знаний, но и для развития их мировоззрения, острого ума, наблюдательности, умения догадываться по краткому описанию.

ԷՄՄԱ ՍԻՄՈՆՅԱՆ - Խաչատուր Աբովյանի անվան հայկական պետական մանկավարժական համալսարանի հայ հին և միջնադարյան գրականության և նրա դասավանդման մեթոդիկայի ամբիոնի հայցորդ: Աշխատում է «Էդիթ Պրինտ» հրատարակչությունում: emmasimonyan9991@mail.ru

EMMA SIMONYAN - Applicant of the Chair of Armenian Ancient and Medieval Literature and its Teaching Methodology at Khachatur Abovyan Armenian State Pedagogical University. Works at the "Edit Print" publishing house. emmasimonyan9991@mail.ru

ЭММА СИМОНЯН - Соискатель кафедры армянской древней и средневековой литературы и методики ее преподавания Армянского

государственного педагогического университета имени Хачатура Абовяна.
Работает в издательстве «Эдит Принт». emmasimonyan9991@mail.ru

Խմբագրություն է ուղարկվել 30.03.2025թ.

Հանձնարարվել է գրախոսության 18.04.2025թ.

Հրապարակման է ներկայացվել 10.09.2025թ.

ՔՐԻՍՏԻՆԵ ՍԱՐԳՍՅԱՆ

ՄՈՒԼՏԻՄԵԴԻԱ ՏԵԽՆՈԼՈԳԻԱՅԻ ԿԻՐԱՌՄԱՆ ՍԿԶԲՈՒՆՔՆԵՐԸ
ԳՈՐԾԱՐԱՐԱԿԱՆ ԱՆԳԼԵՐԵՆԻ ԴԱՍԸՆԹԱՑՈՒՄ*DOI: 10.24234/journalforarmenianstudies.v2i69.185*

ԱՄՓՈՓՈՒՄ

Հոդվածում ներկայացվում են մուլտիմեդիա տեխնոլոգիայի սկզբունքները՝ հաշվի առնելով գործարարական անգլերենի ուսուցման առանձնահատկությունները: Բացահայտվում է մուլտիմեդիա տեխնոլոգիայի գործառույթները: Նշվում է, որ հնարավոր չէ փոխներգործուն դաս կազմակերպել առանց մուլտիմեդիա տեխնոլոգիայի կիրառման: Կարևորվում են մուլտիմեդիա տեխնոլոգիայի շրջանակներում ձևավորված կառուցողական և մուլտիմոդալ մոտեցումները: Ըստ այդմ, հիմնավորվում է այն գաղափարը, ըստ որի՝ միայն կառուցողական մոտեցմամբ հնարավոր է ստեղծել ուսուցման ինտերակտիվ միջավայր: Ներկայացվում են բովանդակության կազմակերպման ակտիվ մասնակցության, ժամանակակից տեխնոլոգիաների կիրառման, անհատականացման, հետևողականության և տրամաբանության, բովանդակության հարմարվողականության, մոտիվացիայի սկզբունքները:

Կարևորվում է հատկապես անհատականացման սկզբունքի դերը, քանի որ այն սկզբունքային դերակատարություն ունի անհատական կրթական հետազոծերի մշակման գործում: Մուլտիմոդալ մոտեցման արդյունավետությունը հիմնավորվում է հատկապես բովանդակության հարմարվողականության սկզբունքի կիրառմամբ: Դա ենթադրում է՝ ցանկացած նոր դասանյութ մատուցելիս պետք է դրսևորել ճկունություն՝ հաշվի առնելով տվյալ իրավիճակում բոլոր հանգամանքները: Հատկանշական է այն, որ մուլտիմեդիա տեխնոլոգիան

աչքի է ընկնում իր արդյունավետությամբ, հատկապես երբ խոսք է գնում հետևողականության և տրամաբանության սկզբունքների մասին:

Քանալի բառեր և արտահայտություններ. անհատական կրթական հետադիժ, ակտիվ մասնակցության սկզբունք, ժամանակակից տեխնոլոգիաների կիրառման սկզբունք, անհատականացման սկզբունք, հետևողականության սկզբունք, տրամաբանության սկզբունք, բովանդակության հարմարվողականության սկզբունք, մոտիվացիայի սկզբունք:

ՆԵՐԱԾՈՒԹՅՈՒՆ

Մուլտիմեդիոն տեխնոլոգիաներն առաջնային դեր ունեն ուսումնական գործընթացում: Սրանք նոր կամ նորագույն գործիքներ են, որոնք ըստ էության փոխարինելու են գալիս ավանդական մեթոդներին ու հնարներին: Ուսանողները ուսուցանվող նյութի հետ ակտիվ փոխազդեցության միջոցով ստեղծում են իրենց տեղեկույթը, որի արդյունքում ձևավորվում է ինտերակտիվ միջավայր, որտեղ ուսանողները կարող են ինքնուրույն ուսումնասիրել և քննարկել տեղեկատվությունը: Հարկ է նշել, որ այդ միջավայրը սովորաբար պետք է դիտարկել նախ և առաջ խառը ուսուցման շրջանակներում, երբ հանդիպադրվում են այլընտրանքային և ավանդական ուսուցման տեխնոլոգիաները:

Գործարարական անգլերենի ուսուցման հիմնական միջոց է համարվում տեքստը, որի շուրջ իրականացվում է ողջ նորարար գործընթացը: Այստեղ ուսանողներին հասանելի են թե՛ համակարգիչները, թե՛ համացանցը և թե՛ բջջային հեռախոսը: Դասագործընթացում մուլտիմեդիայի օգտագործումը որոշվում է տարբեր մարդկանց կողմից տեղեկատվության ընկալման առանձնահատկություններով. ուսանողների մի մասը նախընտրում է սովորել կարդալով, մյուսները լսելով, տեսանյութեր դիտելով և այլն: Դասախոսը հնարավորինս պետք է հաշվի առնի լսարանի առանձնահատկությունները, նոր լեզվանյութի յուրացման հետ կապված բարդությունները և կարողանա փոփոխել մուլտիմեդիայի գործիքները:

Կարևորվում է հատկապես մուլտիմեդիա տեխնոլոգիայի շրջանակներում ձևավորված անհատականացման սկզբունքը, ըստ որի՝ մուլտիմեդիա ուսուցումը թույլ է տալիս ստեղծել անհատական ուսումնական ծրագրեր՝ հաշվի առնելով սովորողների հետաքրքրությունները, կարողությունները և կարիքները:

ՄԵԹՈՂԱԲԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

Հետազոտության առաջադիր խնդիրները լուծելու նպատակով կիրառվել են դիտման, հարցազրույցի, մոդելավորման, ինչպես նաև S<S-ների ներդրման գործընթացում ուսուցման գործընթացների համեմատական վերլուծության, պատմահամեմատական, մուլտիմեդիա տեխնոլոգիայի գործառական և բաղադրիչային վերլուծության մեթոդները:

ՔՆՆԱՐԿՈՒՄ

Մուլտիմեդիա տեխնոլոգիաների կիրառումը բացում է օտար լեզվի ուսուցման դասընթացի կազմակերպման նոր հեռանկարներ: Ըստ այդմ՝ առաջարկվում են ուսուցման ավանդական մեթոդներին զուգահեռ նոր մոտեցումներ, ինչպիսիք են ինտերակտիվ դասերը և տեսալսողական նյութերի օգտագործումը, որոնք նպաստում են ուսուցանվող նյութի ավելի խորը յուրացմանը: Գաղտնիք չէ, որ աստիճանաբար առցանց ուսուցման պահանջարկը երկրաչափական աճ է գրանցում: Մուլտիմեդիա տեխնոլոգիաները դառնում են օտար լեզուներ սովորելու արդյունավետ գործիքներից մեկը: Կարևորն այն է, որ մուլտիմեդիա տեխնոլոգիայի կիրառումը նպաստում է ոչ միայն փոխներգործուն դասերի կազմակերպմանը, այլև տարբեր երկրների ուսանողների և դասավանդողների շփման ապահովմանը:

Արդի փուլում օտար լեզվի ուսուցման տարբեր մոտեցումներ, մեթոդներ, տեխնոլոգիաներ են կիրառվում: Ավանդական մեթոդները դեռևս շարունակում են արդյունավետ գործիք լինել տարբեր ուսումնական իրադրություններում: Սակայն թե՛ դասավանդողները, թե՛ սովորողները փորձում են կիրառել նոր տեխնոլոգիաներ ուսուցման գործընթացն ավելի արդյունավետ դարձնելու նպատակով:

Մուլտիմեդիա տեխնոլոգիայի շրջանականերում առանձնանում են երկու մոտեցում՝ կառուցողական և մուլտիմոդալ:

Կառուցողական մոտեցումը հիմնված է այն գաղափարի վրա, որ ուսանողները կառուցում են իրենց գիտելիքները ուսուցանվող նյութի հետ ակտիվ փոխազդեցության միջոցով: Մուլտիմեդիա տեխնոլոգիան օգնում է ստեղծել ինտերակտիվ միջավայր, որտեղ ուսանողները կարող են ինքնուրույն ուսումնասիրել և բացահայտել տեղեկատվությունը: Անհրաժեշտ է նշել, որ այդ միջավայրը պետք է պատկերացնել նախ և առաջ խառը¹ ուսուցման շրջանակներում, երբ համադրվում են այլընտրանքային և ավանդական ուսուցման տեխնոլոգիաները:

Կարևորվում են հատկապես կոնտենտի կամ բովանդակության կազմակերպման սկզբունքները: Դրանք են ուսանողների ակտիվ մասնակցության, ժամանակակից տեխնոլոգիաների կիրառման, անհատականացման, հետևողականության և տրամաբանության, բովանդակության հարմարվողականության, մոտիվացիայի սկզբունքները (Kauko C., 2015):

Մեդիա տարրեր տեսակների ինտեգրման սկզբունքը. բովանդակություն ստեղծելիս անհրաժեշտ է օգտագործել տարբեր տեսակի տեղեկություններ (տեքստ, աուդիո, վիդեո, անիմացիա, ինտերակտիվ տարրեր) տեղեկատվության ստացման գործընթացն ուսանողների համար առավել բազմազան և հետաքրքիր դարձնելու համար (Jenkins H., 2004): Գործարարական անգլերենի դասընթացում հասանելի են նշված բոլոր տարրերը: Սակայն մասնագիտական կողմնորոշման անգլերենի ուսուցման հիմնական միջոց է դեռևս համարվում տեքստը: Ինչ

¹ Խառը ուսուցումը, հմտություն, որը համատեղում է ավանդական դեմ առ դեմ ուսուցումը առցանց ուսուցման մեթոդների հետ, ավելի ու ավելի արդիական է դառնում ժամանակակից աշխատուժում: Այս հմտությունը թույլ է տալիս անհատներին օգտագործել ինչպես անհատական, այնպես էլ թվային ուսուցման առավելությունները՝ ստեղծելով ավելի արդյունավետ և գրավիչ կրթական փորձ: (<https://rolecatcher.com/hy/skills/hard-skills/communication-collaboration-and-creativity/teaching-and-training/apply-blended-learning/>)

վերաբերում է անգլերենի ուսուցման տեսալսողական միջոցներին, ապա մի կողմից, իրոք որ ուսանողներին հասանելի են թե՛ համակարգիչները, թե՛ համացանցը, թե՛ բջջային հեռախոսը: Մյուս կողմից, դրանք ոչ միշտ են կիրառվում որպես անգլերենի ուսուցման միջոց:

Կարևորվում է նաև ուսանողների ակտիվ մասնակցության սկզբունքը, ըստ որի՝ բովանդակությունը պետք է ներառի ուսանողի ակտիվ մասնակցությունը, նյութերի հետ փոխազդեցությունը և տարբեր առաջադրանքների կատարումը (Batara A., 2019): Գործարարական անգլերենի դասընթացում չի նկատվում ուսանողների պասիվություն, երբ խոսքը վերաբերում է մուլտիմեդիա տեխնոլոգիայի ընձեռած հնարավորություններից օգտվելուն: Այստեղ խնդիրը վերաբերում է անգլերենի հատկացվող ժամաքանակին, ուսանողի ինքնուրույն աշխատանքի կազմակերպման տեխնոլոգիային և, իհարկե, ուսանողների անհատական կրթական հետագծի մշակմանը, քանի որ առանց ինքնուրույն աշխատանքի կազմակերպման ռազմավարության մշակման հնարավոր չէ հասնել ցանկալի արդյունքի:

Ժամանակակից տեխնոլոգիաների կիրառման սկզբունքը.

բովանդակություն ստեղծելու համար օգտագործվում են համակարգիչներ, շարժական սարքեր, պրոյեկտորներ, ինտերակտիվ գրատախտակներ և այլ տեխնոլոգիաներ: Բոլոր նշված տեխնիկական միջոցները հասանելի են ՀՀ տնտեսագիտական կողմնորոշման բուհերում: Սակայն խնդիրն այն է, թե դրանք ինչպես, երբ և ինչ նպատակով են օգտագործվում: Կարևոր է նաև դրանց քանակի հարցը, քանի որ ոչ բոլոր լսարաններն են դրանցով հագեցած: Արդի փուլում լավագույն ելքն ուսանողների ունեցած բջջային հեռախոսների և համակարգիչների առկայությունը հաշվի առնելն է: Գաղտնիք չէ, որ շատ ուսանողներ հիմնականում օգտվում է բջջային հեռախոսներից, որոնք ոչ միշտ կարող են փոխարինել անձնական համակարգիչներին: Դրական է այն, որ Երևանի տնտեսագիտական կողմնորոշման ֆակուլտետների ուսանողները չունեն համացանցի հասանելիության խնդիր:

Լուրջ խնդիր են առաջ գալիս մուլտմեդիա տեխնոլոգիայի շրջանակներում ձևավորված անհատականացման սկզբունքը, ըստ որի՝ մուլտիմեդիա ուսուցումը թույլ է տալիս ստեղծել անհատական ուսումնական ծրագրեր՝ հաշվի առնելով սովորողների հետաքրքրությունները, կարողությունները և կարիքները: Խնդիրն այն է, որ շրջանառվող ուսումնական ծրագրերը հիմնականում չեն ներառում անհատական կրթական հետազոտի ձևավորման յուրահատկությունները, քանի որ առկա ծրագրերը ներառում են վերջնարդյունքներ, որոնք վերաբերում են ուսանողական խմբի բոլոր անդամներին: Դա բացատրվում է նախ և առաջ այն հանգամանքով, որ դեռևս բուհերը չեն կարող ապահովել առաձին ուսանողի հետ աշխատող դասախոսների: Դա միայն տեղի է ունենում կուրսային, ավարտական աշխատանքների, որոշ նախագծերի կատարման ընթացքում, երբ մի դասախոսը աշխատում է մեկից մինչև հինգ ուսանողի հետ (**Костюченко О., 2015**): Մուլտիմեդիա տեխնոլոգիան ուսուցման անհատականացման կարևորագույն գործիքներից է, հատկապես, երբ չեն բավարարում նշված ռեսուրսները՝ տեխնիկական միջոցները, դասախոսական համակագմը և իհարկե մասնագիտական անգլերենի հատկացվող ժամաքանակը:

Ըստ բովանդակության հարմարվողականության սկզբունքի ուսուցանվող դասանյութը պետք է հարմարվի յուրաքանչյուր ուսանողի գիտելիքների մակարդակին և տեղեկատվության մշակման արագությանը: Ակնհայտ է, որ այն նույնպես ենթադրում է ուսուցման անհատականացում: Նույն տրամաբանական հարթության վրա է մեկնաբանվում դրդապատճառի սկզբունքը, ըստ որի՝ ուսուցման բովանդակությունը պետք է լինի հետաքրքիր, գրավիչ և մոտիվացնող, որը միտված է սովորողների հետաքրքրությունը պահպանելուն:

Դիդտակտիկական ավանդական սկզբունքի բովանդակություն ունի հետևողականության և տրամաբանության սկզբունքը, ըստ որի՝ ուսուցման բովանդակությունը պետք է լինի ճիշտ կառուցված, կյանքի կոչվի հետևողականորեն և տրամաբանական առումով հիմնավորված:

Այսպիսով, մուլտիմոդալ մոտեցումը նպատակ ունի օգտագործել տարբեր ձևաչափեր (տեքստ, ձայն, պատկերներ, տեսանյութ) և թույլ է տալիս բավարարել տարբեր ուսուցման ոճեր: Սա օգնում է ուսանողներին ավելի լավ պապանել տեղեկատվությունը և ավելի բազմազան դարձնել ուսումը:

Կրթության ոլորտում մուլտիմեդիա տեխնոլոգիայի կիրառումն արդեն բավականին հաջողված է և ունի հետևյալ ուղղությունները՝ տեսահանրագիտարաններ, մարզասարքեր, իրավիճակային դերային խաղեր, էլեկտրոնային դասախոսություններ, արհեստական ինտելեկտի օգտագործմամբ վերապատրաստման համակարգեր, ուսանողների գիտելիքների ինքնաստուգման համակարգեր:

Ուսուցման գործընթացում մուլտիմեդիայի օգտագործումը որոշվում է տարբեր մարդկանց կողմից տեղեկատվության ընկալման առանձնահատկություններով. որոշ ուսանողներ նախընտրում են սովորել կարդալով, մյուսները լսելով, մյուսները՝ տեսանյութեր դիտելով և այլն: Դասախոսը հնարավորինս պետք է հաշվի առնի լսարանի առանձնահատկությունները, նոր լեզվանյութի յուրացման հետ կապված դժվարությունները, և շարունակաբար փոփոխի մուլտիմեդիայի գործիքակազմը:

Բացի այդ, մուլտիմեդիայի օգտագործումը ուսանողներին հնարավորություն է տալիս տարբեր ձևերով աշխատել ուսումնական նյութերի վրա, այն առումով, որ ուսանողը հնարավորություն ունի որոշել ինչպես ուսումնասիրել նոր դասանյութը, ինչպես օգտագործել հավելվածի ինտերակտիվ հնարավորությունները և ինչպես իրականացնել համատեղ աշխատանք իր դասընկերների հետ: Այսինքն՝ ուսանողները դառնում են ուսումնական գործընթացի ակտիվ մասնակից: Ավելին. պասիվ ուսանողներն ինչ-որ առումով կարող են խոչընդոտել մուլտիմեդիա տեխնոլոգիայի կիրառմանը: Ուսանողները կարող են նախագծել իրենց ուսումնական գործընթացը՝ այն հարմարեցնելով իրենց անհատական կարողություններին և նախասիրություններին: Նրանք կարող են ուսումնասիրել հենց իրենց հետաքրքրող նյութը, կրկնել նյութն այնքան անգամ, որքան

անհրաժեշտ է, և ինքնուրույն թեստեր հանձնել իրենց անդրադարձած թեմաներով, ինչն օգնում է վերացնել նրանց անհատական ընկալման բազմաթիվ խոչընդոտները: Ակնհայտ է, որ մուլտիմեդիա տեխնոլոգիան կիրառելու համար ուսանողները պետք է պատրաստ լինեն, պետք է ունենան որոշակի փորձ: Գաղտնիք չէ, որ բուհի ուսանողները հիմնականում ծանոթ են համացանցային, համակարգչային տեխնոլոգիաներին, և հոգեբանական առումով նրանք հակված են մուլտիմեդիա տեխնոլոգիայի ընձեռած հնարավորություններից:

Կարևոր է հստակորեն որոշել, թե մուլտիմեդիա տեխնոլոգիայի կիրառման ինչ սկզբունքներ են արդյունավետ, երբ և ինչպես պետք է կիրառել այդ սկզբունքները:

Ընդհանուր առմամբ նշված սկզբունքները պայմանականորեն բաժանում են երկու բլոկի՝ բովանդակության կազմակերպման և գիտելիքի փոխանցման:

Բովանդակության կազմակերպման սկզբունքներից առանձնանում է ազդանշանի սկզբունքը, որը էկրանի կամ սահիկի վրա դուք պետք է ցույց տաք ուսանողներին, ուղղորդելով նրանց ուշադրությունը կարևոր համարվող ուսուցանվող միավորների վրա:

Ազդանշանի սկզբունքի հիմքում ընկած է երկակի կոդավորման տեսությունը (Dual coding theory) (**James M., 1991**), ըստ որի՝ եթե տեղեկատվությունն ընկալման համար ներկայացվում է տեսողական և լսողական միջոցներով, այն չի ծանրաբեռնում աշխատանքային հիշողությունը, այլ ընդհակառակը, օգնում է անգիր անել: Այնուամենայնիվ, այս «հնարքը» աշխատում է պատկերների, այլ ոչ թե տեքստի հետ, քանի որ պատկերային տեղեկատվությունն ավելի հեշտ է մտապահել, քան բանավոր: Ուսումնական տեղեկատվության փոխանցման լավագույն միջոցը բանավոր բացատրությունը վիզուալիզացիայի կամ տեսողականացման հետ համատեղելն է (նկարազարդումներ, ինֆոգրաֆիկա, լուսանկարներ, անիմացիա):

Կարևոր է նշել, որ երկակի կոդավորման տեսությունը (DCT) ճանաչողական տեսություն է, որը մշակվել է Ալան Պայվոյի կողմից, որը ենթադրում է, որ

ճանաչողությունը բաղկացած է երկու անկախ ենթահամակարգերից՝ բանավոր և ոչ բանավոր (**James M., 1991**): Նրանք միաժամանակ մշակում են լեզվական (բանավոր և գրավոր խոսք) և ոչ լեզվական (պատկերներ) մուտքային տեղեկատվությունը, մտքում ստեղծելով որոշակի ներկայացումներ: Դրանք արտացոլում են մեր ներքին պատկերացումները շրջակա իրականության մասին և կոչվում են լոգոգեններ (բանավոր) և պատկերներ (պատկերային) (**Спирidonov B., Фаликман М., 2011**):

Մուլտիմեդիա տեխնոլոգիայի շրջանակներում առանձնանում է ավելորդության սկզբունքը, որի կիրառումը բացատրվում է այն հանգամանքով, որ մարդիկ ավելի լավ են սովորում տեղեկատվությունը, երբ ներկայացվում է վիզուալիզացիայի և բանավոր բացատրության համակցությամբ, քան երբ ներկայացվում է վիզուալիզացիա, բանավոր բացատրություն և տեքստ:

Ըստ ավելորդության սկզբունքի չի կարելի ներկայացնել նույն տեղեկատվությունը թե՛ տեքստի, թե՛ նկարի և թե՛ ձայնի տեսքով: Նշված տեղեկատվության աղբյուրներից տեքստն է ավելորդ, քանի որ բազմամոդալության սկզբունքը ներկայացնելու ընթացքում պարզ է դառնել, որ տեղեկատվության փոխանցման լավագույն տարբերակը բանավոր բացատրությունն է գումարած վիզուալիզացիան: Նույնը հաստատվում է տարաբնույթ ապրանքների, ապրանքատեսակների ներկայացման ժամանակ: Նույն տրամաբանությամբ է կառուցվում գովազդային տեքստը: Հաջողված գովազդը միշտ ուղեկցվում է տեղին և դիպուկ տեսողականացմամբ:

Գործարարական անգլերենի դասընթացում մուլտիմեդիա տեխնոլոգիայի կիրառումը փոխում է նաև ընթերցանության բովանդակությունը, քանի որ խնդիր է դրվել համադրել ընթերցանությունը և ունկնդրումը: Ընթերցանության ընթացքում մենք գործ ունենք նախ և առաջ ներքին ձայնի հետ, քանի որ շատերը ներքուստ արտասանում են տեքստը, և պարզվում է, որ ոչ միայն նրանց տեսողական ալիքն է զբաղված, այլև լսողական: Ինչպես հայտնի է, բանավոր

բացատրությունը կրկնակի ծանրաբեռնվածություն է ստեղծում ներքին ձայնը և խոսողի ձայնը խանգարում են միմյանց:

Նշված տրամաբանական տիրույթում ենթադրվում է, որ էկրանին ընդհանրապես տեքստ չպետք է լինի: Բայց ավելի լավ է այն նվազագույնի հասցնել, երբ հիմնական տեղեկատվությունը տրվում է ձայնային միջոցներով: Օրինակ՝ տեղին է շատ համառոտ ներկայացնել առանցքային կետերը և տեղեկատվության աղբյուրների ցանկը:

Այսպիսով, համաձայն ավելորդության սկզբունքի՝ «սովորողներն ավելի լավ են սովորում անհմացիայի և պատմվածքի միջոցով, քան անհմացիայի, պատմվածքի և «էկրանի վրա տեքստի» միջոցով»: Նշված սկզբունքի հիքում ընկած է Սվելերի և Չանդլերի (Sweller, Chandler) ցրված ուշադրության էֆեկտը, ըստ որի՝ սովորողներն այնքան լավ չեն սովորում, որքան նրանք, երբ ներկայացման ժամանակ միաժամանակ լսում և տեսնում են նույն նյութը ([Noah L. Schroeder & Ada T., 2018](#)):

Հաջորդը տարածական կապի սկզբունքն է, ըստ որի՝ ուսանողներն ավելի լավ են պահպանում տեղեկատվությունը, երբ նկարները և դրանց ենթագրերը տեղադրվում են իրար մոտ, այլ ոչ թե իրարից հեռու:

Երբ նկարազարդումը և դրա մակագրությունը տեղադրվում են սահիկի վրա մոտակայքում, մարդիկ ստիպված չեն լինում լրացուցիչ ջանքեր գործադրել՝ պատկերի իմաստը կողքի վերնագրի հետ համապատասխանեցնելու համար: Տեղեկատվության կանխատեսելի դասավորությունը նվազեցնում է ճանաչողական բեռը:

Այս սկզբունքը վերաբերում է ոչ միայն պատկերներին և ենթագրերին. ցանկացած տարր, որը կապված է միմյանց հետ, պետք է մոտ լինի միմյանց: Օրինակ՝ առաջադրանք և այն կատարելու ցուցումներ, հարց ու պատասխան:

Ըստ ժամանակավոր կապի սկզբունքի ուսանողներն ավելի լավ են սովորում, երբ նկարազարդումը և բանավոր բացատրությունը տրվում են միաժամանակ, այլ ոչ թե հաջորդաբար:

Եթե ֆիզիկայի դասին ուսուցիչն ուսանողներին ցույց տա փորձ, նա ամենայն հավանականությամբ կմեկնաբանի այն, ինչ տեղի է ունենում անմիջապես, փորձի ժամանակ: Նույն սկզբունքը վերաբերում է առցանց դասընթացներին: Կարևոր է ներգրավել ինչպես տեսողական, այնպես էլ լսողական ընկալում, տեղեկատվություն ներկայացնել ինչպես բանավոր, այնպես էլ պատկերների միջոցով: Հակառակ դեպքում, երբ դուք նախ ինչ-որ բան պատմեք, հետո ցույց տաք (կամ հակառակը), ուսանողների կողմից նոր տեղեկատվության մտավոր մշակման որակն ավելի վատը կլինի:

Ըստ նախնական պատրաստման սկզբունքի՝ մարդիկ ավելի լավ են ընկալում մուլտիմեդիա հաղորդագրությունից ստացված տեղեկատվությունը, եթե ծանոթ են այնտեղ նշված տերմիններին և հասկացություններին:

Նախապատրաստման սկզբունքը պարզ է. ուսանողներին պետք է տրվի հիմնական ուղեցույց և բառարան, նախքան թեմային ծանոթանալը, եթե նրանք նոր են ծանոթանում դրան, և թեման շատ կոնկրետ է: Ահա թե ինչ կարող եք անել.

- ստեղծել ներածական ուղեցույց կամ անցկացնել ներածական դաս դասընթացի թեմայի հիմնական հասկացությունների վերաբերյալ;

- սկզբում տրամադրել տերմինների սահմանումները (բառարան):

Այսպիսով, կարելի է պնդել, որ մուլտիմեդիա տեխնոլոգիայի շրջանակներում ձևավորված սկզբունքները պետք է հաշվի առնել գործարարական անգլերենի ուսուցման բոլոր փուլերում: Դրանց ընտրությունը և կիրառումը պայմանավորված է ուսանողների լեզվական մակարդակով, մասնագիտական, հեռանկարային պահանջմունքներով, տեխնիկական միջոցների հագեցվածությամբ, և, իհարկե, ուսանողների համակարգչային-համացանցային տեխնոլոգիաներից օգտվելու կարողունակություններով:

ԵԶՐԱԿԱՑՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

Մուլտիմեդիա տեխնոլոգիաները դարձել են գործարարական անգլերենի ուսուցման անքակտելի բաղադրիչը: Այն օգնում է ստեղծել ինտերակտիվ

միջավայր, որտեղ ուսանողները կարող են ինքնուրույն ուսումնասիրել և բացահայտել տեղեկատվությունը:

Գործարարական անգլերենի դասընթացները աստիճանաբար համալրվում են ուսուցման տեսալսողական միջոցներով: Մի կողմից՝ ուսանողներին հասանելի են թե՛ համակարգիչները, թե՛ համացանցը, թե՛ բջջային հեռախոսը: Մյուս կողմից՝ դրանք ոչ միշտ են կիրառվում գործարարական անգլերենի դասընթացում:

Կարևորվում է հատկապես մուլտիմեդիա տեխնոլոգիայի շրջանակներում ձևավորված անհատականացման սկզբունքը, ըստ որի՝ մուլտիմեդիա ուսուցումը թույլ է տալիս ստեղծել անհատական ուսումնական ծրագրեր՝ հաշվի առնելով սովորողների հետաքրքրությունները, կարողությունները և կարիքները:

Ուսուցման գործընթացում մուլտիմեդիայի օգտագործումը որոշվում է տարբեր մարդկանց կողմից տեղեկատվության ընկալման առանձնահատկություններով. որոշ ուսանողներ նախընտրում են սովորել կարդալով, մյուսները լսելով, տեսանյութեր դիտելով և այլն: Ընդհանուր առմամբ, գործարարական անգլերենի դասընթացում ուսանողներն աչքի են ընկնում ակտիվությամբ, հատկապես երբ խոսք է գնում ուսուցման խառը մեթոդների կիրառման մասին: Ավելին. պասիվ ուսանողներն ինչ-որ առումով կարող են խոչընդոտել մուլտիմեդիա տեխնոլոգիայի կիրառմանը:

Գործարարական անգլերենի դասընթացում տեսողականացումը երկակի գործառույթ է կատարում: Մի կողմից՝ գործարարության ոլորտը մշտապես գործ ունի տեսողականացման հետ: Բորսաների, բանկերի, բազմաբնույթ շուկաների, տնտեսության աճի և զարգացման լուսաբանման համար մշտապես կիրառվում է տեսողականացումը: Մյուս կողմից՝ տեսողականացումն արդյունավետ է նոր դասանյութը ներմուծելու, մասնագիտական տեքստի հետ աշխատանքի, տարբեր նախագծեր իրականացնելու գործընթացում:

1. **Ватага А. (2019)**, Мультимедиа технологии: учеб. пособие /А.И. Ватага, Н.Б. Подопригора/, Ставрополь, АНО ВО СКСИ.
2. **Кацко С. (2015)**, К307 Мультимедийные технологии [Текст], учеб. пособие / С. Ю. Кацко/, Новосибирск, СГУГиТ.
3. **Костюченко О. (2015)**, Творческое проектирование в мультимедиа: монография /О.А. Костюченко/, Москва/Берлин: Директ- Медиа.
4. **Спиридонов В., Фаликман М. (2011)**, Когнитивная психология: история и современность. Хрестоматия, ВФ Спиридонова и МВ Фаликман. Внесерийные издания, Москва, Ломоносовъ.
5. **James M. Clark, Allan Paivio. (1991)**, [Dual coding theory and education](#) // Educational Psychology Review, Т. 3, Вып. 3, с. 149–210.
6. **Jenkins H. (2004)**, The Cultural Logic of Media Convergence // International Journal of Cultural Studies 7, No. 1: 33.
7. **Noah L. Schroeder & Ada T. (2018)**, [Cenkci](#) Spatial Contiguity and Spatial Split-Attention Effects in Multimedia Learning Environments: a Meta-Analysis, 2018, Volume 30, pages 679–701.

REFERENCES

1. **Vataga A. (2019)**, Mul'timedia tekhnologii /Multimedia technologies/: textbook. allowance /A.I. Vataga, N.B. Podoprigora/, Stavropol, ANO VO SKSI.
2. **Katsko S. (2015)**, K307 Mul'timediynnyye tekhnologii [Tekst] /K307 Multimedia technologies [Text]/: textbook / S. Yu. Katsko/, Novosibirsk, SGUGiT.
3. **Kostyuchenko O. (2015)**, Tvorcheskoye proyektirovaniye v mul'timedia: monografiya /Creative design in multimedia: monograph/ /O.A. Kostyuchenko/, Moscow/Berlin, Direct-Media.
4. **Spiridonov V., Falikman M. (2011)**, Kognitivnaya psikhologiya: istoriya i sovremennost' /Cognitive Psychology: History and Modernity/. Reader, VF Spiridonova and MV Falikman. Out-of-series publications, Moscow, Lomonosov.

5. **James M. Clark, Allan Paivio. (1991),** [Dual coding theory and education](#) // Educational Psychology Review, T. 3, Вып. 3, с. 149–210.
6. **Jenkins H. (2004),** The Cultural Logic of Media Convergence // International Journal of Cultural Studies 7, No. 1: 33.
7. **Noah L. Schroeder & Ada T. (2018),** [Cenkci](#) Spatial Contiguity and Spatial Split-Attention Effects in Multimedia Learning Environments: a Meta-Analysis, 2018, Volume 30, pages 679–701.

Christine Sargsyan

Principles of application of multimedia technology in business English course

Conclusion

Key words and expressions:: *individual educational trajectory, principle of active participation, principle of application of modern technologies, principle of individualization, principle of consistency, principle of logic, principle of content adaptability, principle of motivation.*

The article presents the principles of multimedia technology, taking into account the peculiarities of teaching business English. The functions of multimedia technology are revealed. It is noted that it is impossible to organize an interactive lesson without the use of multimedia technology. The constructive and multimodal approaches formed within the framework of multimedia technology are emphasized. Accordingly, the idea is substantiated that only with a constructive approach can an interactive learning environment be created. The principles of active participation in organizing content, the use of modern technologies, individualization, consistency and logic, content adaptability, and motivation are presented.

The role of the principle of individualization is especially emphasized. The role of the multimodal approach in the development of individual educational trajectories is emphasized.

The effectiveness of the multimodal approach is substantiated especially by the application of the principle of content adaptability. This implies that when presenting the desired new teaching material, one must demonstrate flexibility, taking into account all the circumstances in a given situation.

It is noteworthy that multimedia technology is notable for its effectiveness, especially when it comes to the principles of consistency and logic.

Кристина Саргсян

**Принципы применения мультимедийных технологий в курсе
делового английского языка**

Заключение

Ключевые слова и выражения: *индивидуальная образовательная траектория, принцип активного участия, принцип применения современных технологий, принцип индивидуализации, принцип системности, принцип логичности, принцип адаптивности содержания, принцип мотивации.*

В статье изложены принципы мультимедийных технологий с учетом специфики преподавания делового английского языка. Раскрыты функции мультимедийных технологий. Отмечено, что организовать интерактивный урок невозможно без использования мультимедийных технологий. Подчеркивается конструктивный и мультимодальный подходы, развиваемые в рамках мультимедийных технологий. Соответственно, обосновывается идея о том, что только конструктивный подход может создать интерактивную среду обучения. Представлены принципы активного участия в организации контента, использования современных технологий, персонализации, последовательности и логичности, адаптивности контента, мотивации.

Особенно важна роль принципа индивидуализации. Подчеркивается роль мультимодального подхода в разработке индивидуальных образовательных траекторий.

Эффективность мультимодального подхода обосновывается прежде всего применением принципа содержательной адаптации. Это подразумевает, что при представлении желаемого нового учебного материала необходимо проявлять гибкость, учитывая все обстоятельства данной ситуации.

Примечательно, что мультимедийные технологии отличаются своей эффективностью, особенно когда речь идет о принципах последовательности и логики.

ՔՐԻՍՏԻՆԵ ՍԱՐԳՍՅԱՆ – Խաչատուր Աբովյանի անվան հայկական պետական մանկավարժական համալսարանի օտար լեզուների ֆակուլտետի ռոմանագերմանական լեզուների և դրանց դասավանդման մեթոդիկայի ամբիոնի հայցորդ: sargsyan.ch.81@gmail.com

КРИСТИНЕ САРГСЯН - Соискатель кафедры романо-германских языков и методики их преподавания факультета иностранных языков Армянского государственного педагогического университета имени Хачатура Абовяна sargsyan.ch.81@gmail.com

CHRISTINE SARGSYAN - Applicant of the Department of Romance and Germanic Languages and Methods of Their Teaching, Faculty of Foreign Languages, Armenian State Pedagogical University named after Khachatur Abovyan sargsyan.ch.81@gmail.com

Խմբագրություն է ուղարկվել 14.08.2025թ.

Հանձնարարվել է գրախոսության 30.08.2025թ.

Հրապարակման է ներկայացվել 10.09.2025թ.

ԱԼԵՍԱ ԴՈՒՐԳԱՐՅԱՆ

**ԹՎԱՅԻՆ ՄԵԴԻԱ ԳՈՐԾԻՔՆԵՐԻ ԴԵՐԸ ԱՌՑԱՆՑ ՀԱՐԹԱԿՈՒՄ
ՈՒՍՈՒՑԻՉՆԵՐԻ ՎԵՐԱՊԱՏՐԱՍՏՄԱՆ ԾՐԱԳՐԵՐԻ ԲԱՐԵԼԱՎՄԱՆ
ԳՈՐԾՈՒՄ**

DOI: 10.24234/journalforarmenianstudies.v2i69.186

ԱՄՓՈՓՈՒՄ

Այսօրվա արագ զարգացող թվային դարաշրջանում ժամանակակից տեղեկատվական միջավայրի ազդեցությունն ու շրջանակը աննախադեպ արագությամբ ընդլայնվում են՝ թափանցելով ոչ միայն առօրյա կյանք, այլև խորապես վերաճնավորելով գիտության, կրթության և մանկավարժության ոլորտները: Այս դինամիկ տեղեկատվական ոլորտը զգալի ազդեցություն է ունենում ուսումնական գործընթացի տարբեր ոլորտների, մասնավորապես՝ աշակերտների կրթական փորձի և ուսուցիչների մասնագիտական զարգացման և ինքնակատարելագործման վրա: Արդյունքում մանկավարժների համար չափազանց կարևոր է ունենալ այս տեղեկատվական միջավայրի լավ զարգացած գիտակցություն և ըմբռնում և այն արդյունավետորեն ու նպատակասլաց կիրառել իրենց մասնագիտական գործունեության մեջ: Սրա հիմնական բաղադրիչը տեղեկատվական տեխնոլոգիաների և թվային գործիքների տեղեկացված և միտումնավոր ընտրությունն է, որոնք հարմար են ուսուցիչների շարունակական մասնագիտական կրթության և ինքնուրույն ուսուցման համար: Տարբեր մեդիա և թվային ռեսուրսների ինտեգրումը ուսուցման և ուսուցման գործընթացում պահանջում է, որ մանկավարժները ոչ միայն ծանոթ լինեն այս գործիքներին, այլև վստահորեն տիրապետեն դրանց գործնականում: Ուսուցիչները պետք է կարողանան իմաստալից կերպով ներառել մեդիա գործիքները կրթական

գործընթացում՝ ուսումնական արդյունքները բարելավելու և ուսանողներին ակտիվորեն ներգրավելու իրենց բնակության թվային աշխարհում:

Ըստ էության, սա ընդգծում է ուսուցիչների նպատակային վերապատրաստման ծրագրերի անհրաժեշտությունը, որոնք կենտրոնանում են մեղիա գրագիտության կարողությունների զարգացման վրա: Նման ծրագրերը պետք է մշակվեն այնպես, որ մանկավարժներին զինեն մեղիա գործիքները արդյունավետորեն կիրառելու, դրանց կրթական ներուժը հասկանալու և դրանց օգտագործումը ուսումնական ծրագրի կոնկրետ նպատակներին ու խնդիրներին համապատասխանեցնելու համար անհրաժեշտ հմտություններով և գիտելիքներով:

Բանալի բառեր և արտահայտություններ. ուսուցիչներ, մասնագիտական զարգացում, վերապատրաստումներ, մեղիա թվային գործիքներ, առցանց հարթակ:

ՆԵՐԱԾՈՒԹՅՈՒՆ

Առցանց հարթակում դասերի իրականացման ժամանակ օգտագործվում են կրթական առցանց ծրագրեր ու մեղիա գործիքներ, որոնք օգնում են բարելավելու իրենց ուսումնական փորձը: Այս ուղղությամբ կարևորվում է հետադարձ կապի դերը, որը կախված է տարբեր գործոններից, ինչպիսիք են աշակերտը, դասը, խումբը, տեսասահիկների ներկայացումը, տեսանյութերը: Ուսուցման-ուսումնառության գործընթացում ավելի ու ավելի հաճախ են օգտագործվում շնորհանդեսներ, էլեկտրոնային ուսուցման մեթոդներ, առցանց ուսուցում և այլ թվային մոտեցումներ:

Մեղիագրագիտությունը և դրա հետ կապված գործիքներին տիրապետելով՝ ուսուցիչներն ավելի լավ պատրաստված կլինեն կողմնորոշվելու ժամանակակից տեղեկատվական հոսքերի բարդություններում և խթանելու իրենց աշակերտների շրջանում քննադատական մտածողության, ստեղծագործականության և թվային կարողությունների զարգացումը:

ՏՀՏ գործիքների կիրառումը կարող է ապահովել ուսուցիչների մասնագիտական վերապատրաստում առցանց հարթակում: Տեղին է ընդգծել ուսուցիչների մոտիվացիայի դերը առցանց հարթակում վերապատրաստվելու գործընթացում: Հետևաբար թվային ու առցանց հարթակներում պահանջվում է ավելի շատ հարմարվողականություն, նախապատրաստում, աջակցություն և ներգրավվածություն, հաշվի առնելով այնպիսի առանձնահատկություններ, որոնցից են առցանց հարթակում սահմանափակ շփումը, ներգրավվածությունը վերանայումը, մյուս վերապատրաստվողների հետ կապի հաստատումը, դասավանդման մոտեցումները, համարժեքորեն լուծել մի շարք եզակի կարիքներ, հակասական ժամանակային պահանջների կարգավորում, որոնք կարող են նպաստել ավելի արդյունավետ ուսուցմանը և դասավանդմանը:

ՄԵԹՈԴԱԲԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

Մասնագիտական զարգացումը կարևորագույն նշանակություն ունի հաջողակ և արդյունավետ ուսուցման և ուսումնառության միջավայր ստեղծելու համար: COVID-19 ճգնաժամի պատճառով շատ ուսուցիչներ ստիպված էին արագ սովորել և տիրապետել տեխնոլոգիաներին: Հետևաբար, մասնագիտական զարգացման ծրագրերը դարձան չափազանց կարևոր՝ ուսուցիչների կարիքները բավարարելու համար՝ առցանց տեխնոլոգիական գործիքներն ուսումնասիրելիս և սովորելիս, ինչպես նաև դրանք իրենց կրթական միջավայրում ներդնելիս:

Ս. Ֆանը առաջարկել է, որ մանկավարժները պետք է թարմացնեն իրենց դասավանդման ռազմավարությունները՝ օգտվելու կրթության զարգացումներից: Ուսուցիչները պատասխանատու են իրենց դասերը նախագծելու և պլանավորելու համար՝ իրենց աշակերտների համար հաջող և ներգրավիչ ուսումնական մթնոլորտ ստեղծելու համար: Երբեմն նրանք ստիպված են հարմարվել՝ դասարանում օգտագործելով նոր տեխնոլոգիաներ՝ միջուսումնական կրթական նյութեր ստեղծելիս (**Fan S., 2022**): Որպես ողջ կյանքի ընթացքում սովորողներ, ուսուցիչները պետք է լրացուցիչ ժամանակ անցկացնեն դասարանում նոր տեխնոլոգիական գործիքներ օգտագործելու և սովորական ուսումնական պլանը

մշակելու համար (**Gecu-Parmaksiz Z. & Hughes J., 2023**): Մասնագիտական զարգացման ծրագրերը արդյունավետորեն աջակցում են մանկավարժների կարիքներին՝ սովորելով նոր ռազմավարություններ՝ ուսումնական ծրագրում միջառարկայական կապեր հաստատելու կամ նոր մանկավարժական մեթոդների համար (**Gecu-Parmaksiz Z. & Hughes J., 2023**) և տրամադրելով նոր ֆիզիկական և առցանց տեխնոլոգիական գործիքներ՝ դրանք դասավանդման միջավայրում ներդնելու համար

ՔՆՆԱՐԿՈՒՄ

Ուսուցիչների տեղեկատվական և հաղորդակցական կարողությունների (թվային կարողությունների) զարգացումն այսօր համարվում է կրթական համակարգի ընդհանուր բարեփոխման անբաժանելի մասը: Հիմնական նպատակն է ունենալ կրթված մասնագետ՝ համապատասխան ժողովրդավարական, բազմամշակութային և տեղեկատվական հասարակության պահանջներին, որն ունի անհրաժեշտ գիտելիքներ, հմտություններ և հաղորդակցման մշակույթ: Եվրոպական երկրներում ուսուցիչներին առաջարկվող թվային գործիքների օգտագործման օրինակները նպատակ ունեն կառուցել թվային միջավայր, զարգացնել ուսուցչի և ուսանողի թվային կարողությունները և ներդնել նորարարություններ ուսումնական գործընթացում:

Մեդիագրագիտության կիրառումը առցանց վերապատրաստման գործընթացում թույլ է տալիս լուծել այնպիսի խնդիրներ, ինչպիսիք են՝

- զարգացնել մեդիագրագիտության գործիքների միջոցով առցանց գործիքների, նյութերի, ռեսուրսների կիրառում,
- դասավանդման ընթացքում ծանոթացում առցանց գործիքներին ու դրանց ներմուծումը դասավանդման գործընթաց,
- ապահովելու սովորողների կողմից այդ գործիքների հետ ծանոթացումն ու դրանց յուրացումը (**Բաբայան Ի., Դուրգարյան Ա., 2020**):

Ժամանակակից կրթական միջավայրում ուսուցիչները պետք է մեծ ուշադրություն դարձնեն իրենց թվային կարողությունների տեխնոլոգիական

ասպեկտների զարգացմանը և կատարելագործմանը: Այս կարողությունները ներառում են մի քանի կարևոր ոլորտներ.

- Տեխնիկական խնդիրների լուծման հմտություններ. ուսուցիչները պետք է ունենան թվային սարքերի շահագործման ընթացքում կամ թվային ուսումնական միջավայրերում առաջացող տեխնիկական խնդիրները ճանաչելու, վերլուծելու և արդյունավետորեն լուծելու կարողություն: Այն իր մեջ ներառում է աննշան տեխնիկական անհարմարությունների լուծումից մինչև բարդ տեխնոլոգիական մարտահրավերների հաղթահարում, որոնք կարող են խաթարել ուսուցման և ուսումնառության գործընթացը:
- Կարիքների բացահայտում և տեխնոլոգիական լուծումների որոնում. ուսուցիչները պետք է կարողանան մանրակրկիտ կարիքների գնահատում անցկացնել՝ որոշակի կրթական կամ մասնագիտական մարտահրավերներ որոշելու և հետագայում այդ կարիքները արդյունավետ և նպատակասլաց լուծելու համար առավել համապատասխան թվային գործիքները կամ տեխնոլոգիական լուծումները նույնականացնելու, գնահատելու և ընտրելու համար:
- Թվային միջավայրերի հարմարեցում անհատական պահանջներին. կրթողների համար կարևոր է թվային գործիքներն ու հարթակները հարմարեցնել իրենց անձնական կարիքներին և նախասիրություններին, ներառյալ մատչելիության և ներառականության նկատառումները՝ այդպիսով ապահովելով օգտիմալացված և օգտագործողին հարմար թվային ուսումնական միջավայր՝ թե՛ իրենց, թե՛ իրենց աշակերտների համար:
- Թվային տեխնոլոգիաների ստեղծագործական կիրառում. ուսուցիչները պետք է յուրացնեն թվային գործիքներն ու տեխնոլոգիաները օգտագործելու ունակություն ոչ միայն գիտելիքների տարածման, այլև ստեղծագործականության, նորարարության և նոր գործընթացների կամ կրթական արտադրանքի մշակման համար: Սա ներառում է թվային

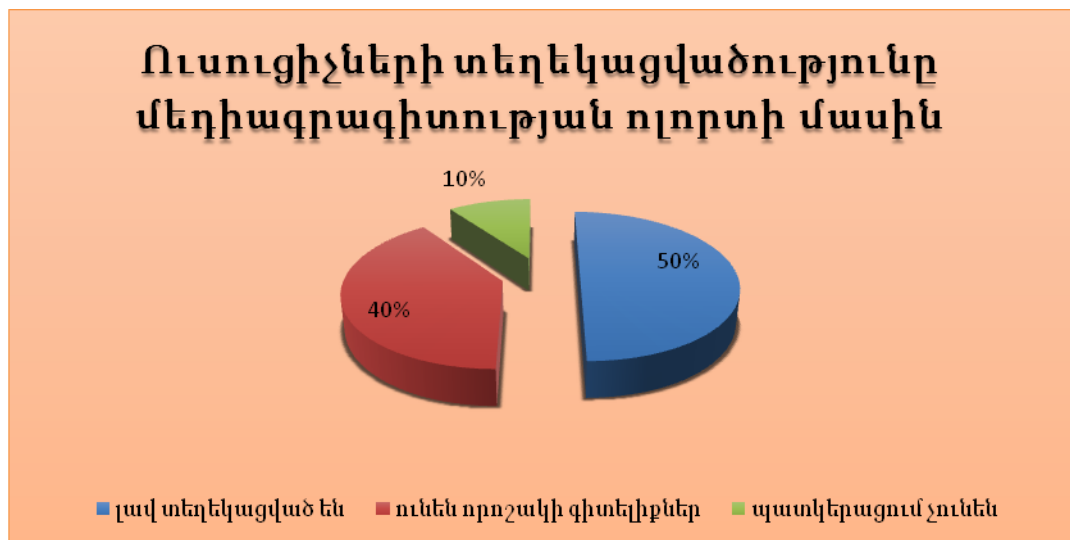
համատեքստում հայեցակարգային խնդիրների կամ բարդ կրթական սցենարների հասկանալուն և լուծմանն ուղղված անհատական և համագործակցային ճանաչողական գործունեության մեջ ներգրավվելը:

- Թվային կարողությունների բացերի ճանաչում և դրանց լուծում. մասնագիտական թվային կարողությունների կարևոր բաղադրիչը ինքնագիտակցությունն է՝ բացահայտելու այն ոլորտները, որտեղ մարդու թվային հմտությունները կարիք ունեն բարելավման կամ թարմացման: Բացի այդ, ուսուցիչները պետք է հագեցած լինեն գործընկերներին և ուսանողներին ուղղորդելու և աջակցելու իրենց թվային կարողությունները զարգացնելու և բարելավելու գործում՝ այդպիսով նպաստելով ավելի տեխնոլոգիապես հմուտ կրթական համայնքի ստեղծմանը:

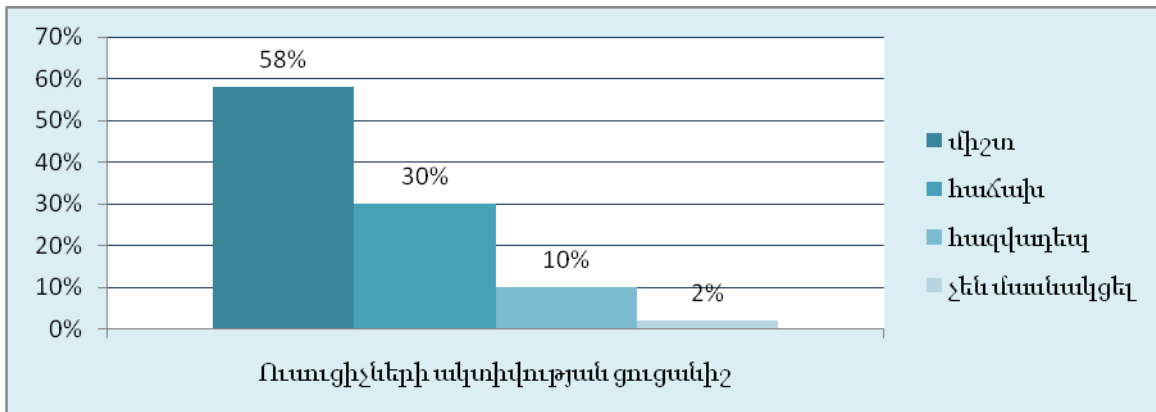
Արդի դարաշրջանում նորագույն տեխնոլոգիաների մուտքը կրթական միջավայր ու առցանց հարթակ կրթական աշխարհի ներկայացուցիչների մեծ մասին տեղափոխեց նոր աշխարհ ու ուսումնառության նոր մակարդակ: Նորագույն տեխնոլոգիաների կիրառումը երևան հանեց ոչ միայն կրթական համակարգի վերակազմակերպման ու վերաձևափոխման նոր հնարավորություններ, այլ նաև ինչ-որ չափով հետ մղեց ավանդական կրթական հայեցակարգի համակարգն ու դրա կիրառումը:

Նորագույն տեխնոլոգիաների կիրառումն առաջ բերեց դրանց ճիշտ տեղայնացման ու կիրառման դժվարություններ ու դրա լուծման ուղիների հետ կապված որոշակի աշխատանքների իրականացում: Կատարված մի շարք հարցումներ ցույց են տվել, որ մասնակիցների գերակշռող մասը ուներ հստակ պատկերացում այս ոլորտի մասին, հատկապես առաջացած համաշխարհային իրավիճակով, որի արդյունքում նրանք առերես ուսուցման համակարգից անցել են առցանց ուսուցման, որն իր հերթին իրենցից պահանջում է քաջատեղյակ լինել դաշտին ու դրա միջոցով վերափոխել և իրականացնել առցանց ուսուցում: Ինչպես ցույց տվեցին հետազոտության արդյունքները, հարցման մասնակիցներից քչերը

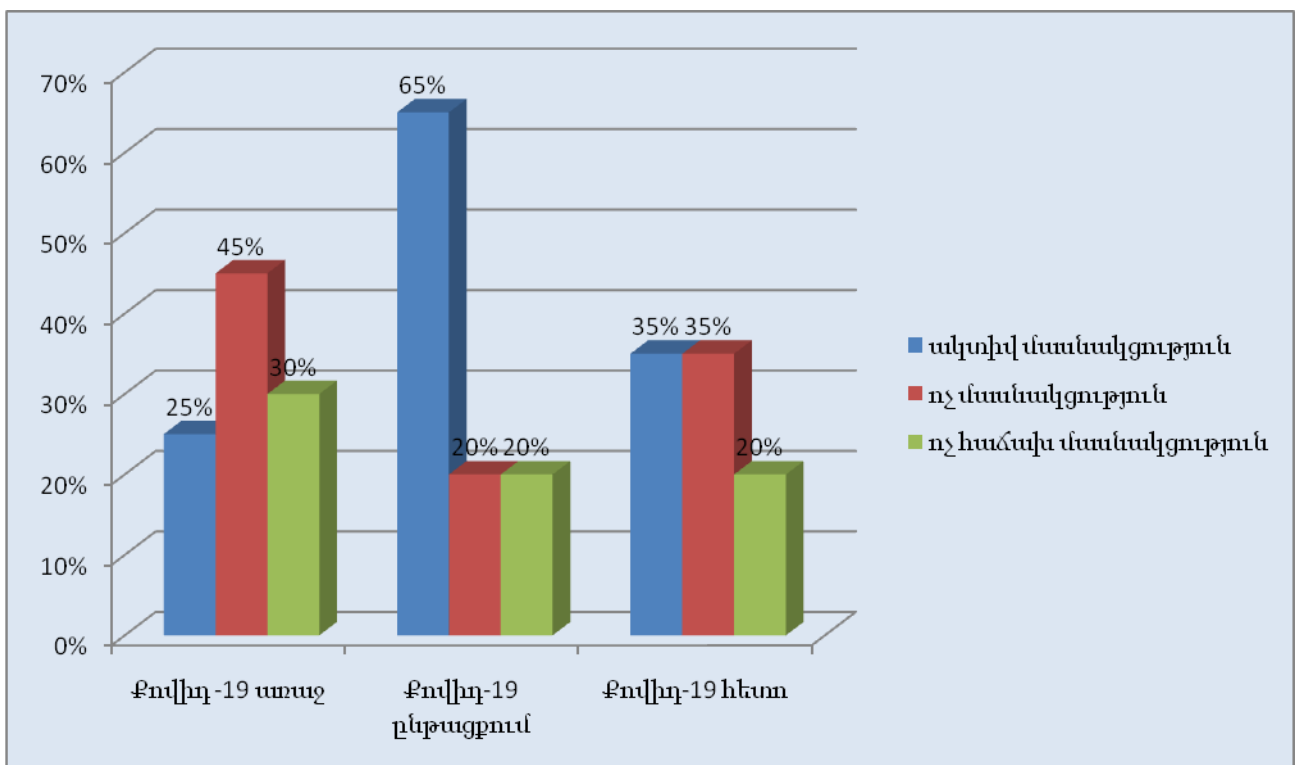
չունենին կամ շատ աղուտ պատկերացում ունենին մեդիա տերմինաբանության և դրա իմաստային նշանակության մասին:

Այսօր առկա մեդիա գործիքների լայն տեսականին մանկավարժներին հնարավորություն է տալիս ակտիվորեն ներգրավվել ուսումնական գործընթացում և ընտրել իրենց կոնկրետ առարկաների և դասարանի կարիքների համար ամենաարդյունավետ և համապատասխան գործիքները: Հարցման մասնակիցների մեծ մասը, որոնք ցուցաբերում են մեդիա գրագիտության ամուր ըմբռնում, ունեն այդ գործիքները հմտորեն հարմարեցնելու, փոփոխելու և ինտեգրելու ունակություն՝ համապատասխանեցնելով դրանք ինչպես իրենց դասավանդման նպատակներին, այնպես էլ իրենց աշակերտների եզակի բնութագրերին: Հատկապես ներկայիս կրթական պահանջների և տեխնոլոգիական առաջընթացի համատեքստում, հարցման արդյունքները հստակ ցույց են տալիս, որ մեդիա գործիքների օգտագործումը դարձել է ոչ միայն լայն տարածում ունեցող, այլև ժամանակակից դասավանդման պրակտիկայի էական և անբաժանելի մասը (Durgaryan A., 2024):

Առցանց վերապատրաստումներին մասնակցած ուսուցիչների մեծ մասը դրական կարծիք է արտահայտել դրանց արդյունավետության մասին: Ստացված արդյունքները փոփոխվել են ըստ ժամանակագրության: Այսպես, հարցումներ են իրականացվել ինչպես արտակարգ իրավիճակներից (Քովիդ-19) առաջ, այնպես էլ դրանց ընթացքում և դրանց հաղթահարումից հետո: Ստորև ներկայացրել ենք նշված երեք պարբերաշրջանների արդյունքները :

Նկատենք՝ կորոնավիրուսային համավարակից առաջ և դրա ընթացքում իրականացված առցանց վերապատրաստումներին չմասնակցած ուսուցիչներն այժմ նախընտրում են վերապատրաստումներն առցանց հարթակներում:

Ուսուցիչների մի մասն այդ փաստը բացատրել է դասընթացների մասին նախկինում տեղյակ չլինելով և դրանց արդյունավետությունը չընդունելով:

Այժմ, չնայած այն հանգամանքին, որ բազմաթիվ ուսումնական կենտրոններ կազմակերպում են առկա վերապատրաստումներ, ուսուցիչները դեռևս դժվարանում են ներկա գտնվել դրանց՝ նախընտրելով առցանց դասընթացները: Առցանց ուսուցման արդյունավետության մասին են վկայում մեդիագործիքների բազմակողմանի օգտագործումը:

ԵԶՐԱԿԱՑՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

Թվային մեդիա գործիքները կարևոր դեր են խաղում առցանց հարթակներում ուսուցիչների վերապատրաստման ծրագրերի կատարելագործման գործում՝ ապահովելով ինտերակտիվ, ճկուն և մատչելի ուսումնական հնարավորություններ: Այս գործիքները ոչ միայն նպաստում են բազմազան ուսումնական բովանդակության մատուցմանը, այլև խթանում են մանկավարժների միջև համագործակցությունը, ստեղծագործականությունը և քննադատական մտածողությունը: Թվային մեդիան վերապատրաստման ծրագրերում ինտեգրելով՝ ուսուցիչները կարող են զարգացնել ժամանակակից դասարանների համար անհրաժեշտ հիմնական հմտություններ, այդ թվում՝ տեխնոլոգիական հմտություն, հարմարվողականություն և արդյունավետ հաղորդակցություն: Քանի որ կրթությունը շարունակում է զարգանալ թվային դարաշրջանում, ուսուցիչների վերապատրաստման մեջ մեդիա գործիքների մտածված և նպատակասլաց օգտագործումը դառնում է անփոխարինելի մանկավարժներին 21-րդ դարի ուսուցման մարտահրավերներին և հնարավորություններին դիմակայելուն պատրաստելու համար: Տեխնոլոգիաների կիրառումը դասավանդման գործընթացում հնարավոր չէ հաջողությամբ կառավարել, եթե դասի պլանը և նախագծումը ուշադիր չհաշվի չառնեն ուսանողների կարիքները և չբավարարեն ուսումնական ծրագրի ակնկալիքները:

ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

1. **Բաբայան Ի., Դուրգարյան Ա. (2020)**, Ուսուցիչների առցանց վերապատրաստումները որպես մեդիակրթության բաղադրիչ, (Թոփուզյան Ա.Օ., Գյուլամիրյան Զ.Հ., Պողոսյան Լ.Մ., Ասատրյան Ս. Մ. «Մեդիատեխնոլոգիաները տարրական դպրոցի մանկավարժական գործընթացում» ուսումնամեթոդական ձեռնարկ, Երևան, «Մանկավարժ» հրատ., էջ 150-155:
2. **Fan S. (2022)**, An importance–performance analysis (IPA) of teachers’ core competencies for implementing maker education in primary and secondary schools. *International Journal of Technology & Design Education*, 32(2), 943–969. <https://doi.org/10.1007/s10798-020-09633-7>
3. **Gecu-Parmaksiz Z. & Hughes J. (2023)**, Innovative Digital Tools for Online Learning: Teachers’ Perspectives' *Ontario Tech University Journal of Educational Informatics*, Vol. 4(1), 3-18. <https://doi.org/10.51357/jei.v4i1.213>
4. **Durgaryan A. (2024)**, Virtual Platform as an Effective means of Teacher Training Process”, *Tuijim Jishu/Journal of Propulsion Technology*, ISSN:1001-4055, Vol. 45 No. 2, p. 938-943.

REFERENCES

1. **Babayan I., Durgaryan A. (2020)**, Online training of teachers as a component of media education, Topuzyan A.O., Gyulamiryan J.H., Poghosyan L.M., Asatryan S. M. “Media technologies in the pedagogical process of elementary school” educational and methodological manual, Yerevan, "Mankavadzh" Publishing House, pp. 150-155.
2. **Fan S. (2022)**, An importance–performance analysis (IPA) of teachers’ core competencies for implementing maker education in primary and secondary schools. *International Journal of Technology & Design Education*, 32(2), 943–969. <https://doi.org/10.1007/s10798-020-09633-7>

3. **Gecu-Parmaksiz Z. & Hughes J. (2023)**, Innovative Digital Tools for Online Learning: Teachers' Perspectives' Ontario Tech University Journal of Educational Informatics, Vol. 4(1), 3-18. <https://doi.org/10.51357/jei.v4i1.213>
4. **Durgaryan A. (2024)**, Virtual Platform as an Effective means of Teacher Training Process'', Tuijim Jishu/Journal of Propulsion Technology, ISSN:1001-4055, Vol. 45 No. 2, p. 938-943

Alesa Durgaryan

**The Role of digital media tools in improving teacher in-service programs
in the online level**

Conclusion

Key words and expressions: teachers, professional development, training, media digital tools, online platform.

In today's rapidly developing digital age, the impact and scope of the modern information environment are expanding at an unprecedented rate, penetrating not only everyday life, but also deeply reshaping the spheres of science, education, and pedagogy. This dynamic information sphere has a significant impact on various aspects of the educational process, in particular, on the educational experience of students and on the professional development and self-improvement of teachers. As a result, it is extremely important for educators to have a well-developed awareness and understanding of this information environment and to apply it effectively and purposefully in their professional activities. A key component of this is the informed and deliberate choice of information technologies and digital tools that are suitable for teachers' continuing professional development and self-directed learning. The integration of various media and digital resources into the teaching and learning process requires that educators not only be familiar with these tools, but also confidently master them in practice. Teachers need to be able to meaningfully

incorporate media tools into the educational process to improve learning outcomes and actively engage students in the digital world they inhabit.

The article emphasizes that digital media tools, when thoughtfully integrated, are not merely enhancements to teacher development—they are driving forces that reshape it into a more inclusive, personalized, and impactful process for educators worldwide. This highlights the need for targeted teacher training programs that focus on developing media literacy competencies. Such programs should be designed to equip educators with the skills and knowledge necessary to effectively use media tools, understand their educational potential, and align their use with specific curriculum goals and objectives.

Алеса Дургарян

**Роль цифровых медиа-инструментов в улучшении программ
повышения квалификации учителей на уровне онлайн**

Заключение

Ключевые слова и выражения: учителя, профессиональное развитие, обучение, медиа цифровые инструменты, онлайн платформа.

В сегодняшнюю стремительно развивающуюся цифровую эпоху влияние и масштабы современной информационной среды расширяются с беспрецедентной скоростью, проникая не только в повседневную жизнь, но и глубоко преобразуя сферы науки, образования и педагогики. Эта динамичная информационная среда оказывает существенное влияние на различные аспекты образовательного процесса, в частности, на образовательный опыт студентов, а также на профессиональное развитие и самосовершенствование учителей. В связи с этим для педагогов крайне важно иметь хорошо развитое осознание и понимание этой информационной среды и эффективно и целенаправленно применять ее в своей профессиональной деятельности. Ключевым компонентом этого является осознанный и осознанный выбор информационных технологий и цифровых

инструментов, которые подходят для непрерывного профессионального развития и самостоятельного обучения учителей. Интеграция различных медиа и цифровых ресурсов в процесс преподавания и обучения требует, чтобы педагоги не только были знакомы с этими инструментами, но и уверенно владели ими на практике. Учителя должны уметь осмысленно включать медиа инструменты в образовательный процесс, чтобы улучшать результаты обучения и активно вовлекать учащихся в цифровой мир, в котором они живут.

В статье подчеркивается, что цифровые медиа-инструменты при их грамотной интеграции не просто способствуют повышению квалификации учителей, но и являются движущей силой, которая превращает ее в более инклюзивный, персонализированный и эффективный процесс для педагогов по всему миру. Это подчеркивает необходимость целевых программ подготовки учителей, которые фокусируются на развитии компетенций медиаграмотности. Такие программы должны быть разработаны для оснащения педагогов навыками и знаниями, необходимыми для эффективного использования медиа инструментов, понимания их образовательного потенциала и согласования их использования с конкретными целями и задачами учебной программы.

Ալեսա Դուրգարյան - Խաչատուր Աբովյանի անվան ՀՊՄՀ Մանկավարժություն ամբիոնի հայցորդ: Գիտական հետաքրքրությունները՝ լեզվաբանություն, անգլերեն լեզվի մեթոդաբանություն, փորձագետ, պարտադիր և կամավոր ատեստավորման ուսուցիչների վերապատրաստող: Հեղինակ (այլև համահեղինակ) է 8 գիտական հոդվածների: alesadurgaryan@gmail.com

Alesa Durgaryan - Candidate at the Department of Pedagogy of the Khachatur Abovyan ASPU. Scientific interests: linguistics, English language methodology, expert, trainer of mandatory and voluntary certification teachers. Author (or co-author) of 8 scientific articles. alesadurgaryan@gmail.com

Алеса Дургарян

- соискатель кафедры педагогики АГПУ имени Хачатура Абовяна. Научные интересы: лингвистика, методика преподавания английского языка, эксперт, тренер обязательной и добровольной сертификации учителей. Автор (или соавтор) 8 научных статей. alesadurgaryan@gmail.com/

Խմբագրություն է ուղարկվել 14.04.2025թ.

Հանձնարարվել է գրախոսության 02.05.2025թ.

Հրապարակման է ներկայացվել 10.09.2025թ.

**ԿԱՐԻՆԵ ՄԱԴԱԹՅԱՆ
ԱՆՆԱ ԱՆՏՈՆՅԱՆ****ՏԱՌԱՃԱՆԱԶՈՒԹՅՈՒՆԸ ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ԵՎ ԱՄՆ-Ի ՏԱՐՐԱԿԱՆ
ԴԱՍԱՐԱՆՆԵՐՈՒՄ**

DOI: 10.24234/journalforarmenianstudies.v2i69.187

ԱՄՓՈՓՈՒՄ

Գրաճանաչության իրականացումը հանրակրթության հիմնաքարն է: Այն աշակերտի համար ապահովում է հետագա ուսումնառության բարենպաստ պայմաններ: Ինչպես ՀՀ-ում, այնպես էլ Սփյուռքում հայկական դպրոցների տարրական դասարաններում մայրենիի դասերի գերխնդիրը կարդալու բոլոր որակական հատկանիշների պահպանմամբ ընթերցելու կարողության զարգացումն է: Որքան էլ որ հայերենի գրաճանաչության մեթոդը հնչյունային է, այնուամենայնիվ տարբեր տարածաշրջաններում այդ գործընթացում առկա են որոշակի առանձնահատկություններ: Այսպես, ԱՄՆ-ում գրաճանաչության գործընթացի առանձնահատկությունները պայմանավորված են երկրի թիրախային լեզվով՝ անգլերենով: Հայ իրականության մեջ գրաճանաչությունն իրականացվում է վերլուծական-համադրական հնչյունաբառային մեթոդով՝ որպես հիմնակետ ընդունելով հնչյունի ընկալումը: ԱՄՆ-ում հայ երեխաներն անգլերեն սովորում են ոչ հնչյունային մեթոդով, իսկ հայերենով գրաճանաչ են դառնում հնչյունային մեթոդով: Պատմականորեն հաստատված է, որ հայերեն կարդալու կարողության զարգացման ամենամատչելի մեթոդն է, քանի որ մեր այբուբենը հնչյունային է. յուրաքանչյուր հնչյուն ունի իր տառը: Աշակերտներն առանց դժվարության են յուրացնում կարդալու, հնչյունը լսելու, արտասանելու և այլ կարողությունները: Սփյուռքում հայ երեխաների գրաճանաչության համար օգտագործվող այբբենարաններից է «Զանգակ» այբբենարանը՝ Զ. Գյուլամիրյանի

հեղինակությամբ, համապատասխան աշխատանքային տեսությունով և մեթոդական ուղեցույցով:

Քանալի բառեր և արտահայտություններ. վերլուծական-համադրական հնչյունաբառային մեթոդներ, հնչյուն, հնչյունավանկային մեթոդ, հնչյունային լսողություն, կարդալու որակական հատկանիշներ, գլոբալ մեթոդ:

ՆԵՐԱԾՈՒԹՅՈՒՆ

Գրաճանաչության ուսուցման արդյունավետ մեթոդների փնտրտուքը հայոց աշխարհում անցել է բավականին երկար ճանապարհ՝ առաջնային համարելով հայոց առանձնահատկություններն ու մանկավարժության պահանջները: Հայերենի լեզվական առանձնահատկություններով պայմանավորված՝ մշակվել են գրաճանաչության լավագույն հնարներ և եղանակներ: Պատմական տարբեր ժամանակաշրջաններում հայոց դպրոցներում սովորողների գրաճանաչ դարձնելու մեթոդները դարերով փոփոխության են ենթարկվել. սակայն բոլորի հիմքում էլ ընկած է եղել հնչյունային մեթոդը, որն այսօր էլ առավել մշակված կիրառվում է հայկական բոլոր այբբենարաններում և առաջին դասարաններում: Մեր հոգվածի թեմայի արդիականությունը պայմանավորված է մայրենի լեզվի հանրամատչելի ուղիների փնտրտուքով՝ հաշվի առնելով նաև միջազգային փորձում առկա մոտեցումները: Մեր նպատակն է ներկայացնել Հայաստանի Հանրապետության տարրական դասարաններում հայերենի, իսկ ԱՄՆ-ում՝ անգլերենի գրաճանաչության մեթոդների առանձնահատկությունները:

ՄԵԹՈԴԱԲԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

Գրաճանաչության մեթոդների մեր կիրառած մեթոդներն ապահովում են ուսումնասիրության արդյունքների հիմնավորվածությունը և արդյունավետությունը՝ ինչպես Հայաստանի, այնպես էլ ԱՄՆ-ի կրթական համակարգերում:

1. Վերլուծական մեթոդ

Իրականացրել ենք տեքստերի վերլուծություններ՝ ըստ համապատասխան մանկավարժական և մեթոդական հայեցակարգերի: Վերլուծել ենք հայերեն և

անգլերեն լեզուներով գրաճանաչության կազմակերպման մեթոդները՝ ուսումնասիրելով դրանց պատմական զարգացումն ու կիրառությունը, մասնագիտական գրականության դիտարկման ճանապարհով ներկայացրել ենք գրաճանաչման մեթոդների պատմական զարգացումն ընթացքը:

2. Պատմահամեմատական մեթոդ

Համեմատվել են Հայաստանի և ԱՄՆ-ի գրաճանաչության ուսուցման մեթոդները՝ հիմք ընդունելով լեզվաբանական տարբերությունները և ուսումնառության մոտեցումներն այս երկու երկրներում: Հետազոտվել է գրաճանաչության պատմական զարգացումը՝ Մեսրոպ Մաշտոցից մինչև Խաչատուր Աբովյան և Խորհրդային միություն ժամանակաշրջանները:

3. Փաստագրական մեթոդ

Հոդվածում քննարկվող գրաճանաչության մեթոդների դիտարկումն իրակացրել ենք գիտական աղբյուրների և ուսումնասիրությունների հիման վրա, որոնք փաստագրում են գրաճանաչության տեսական հիմքերը և գործնական կիրառությունը:

4. Նկարագրական մեթոդ

Դիտարկվել են ինչպես Հայաստանի, այնպես էլ ԱՄՆ-ի դպրոցներում կիրառվող գրաճանաչության գործընթացներն ու մեթոդական առանձնահատկությունները: Ներկայացրել ենք նաև գրաճանաչության մեթոդների տրամաբանական բացատրությունները՝ հիմք ընդունելով լեզվաբանական և մանկավարժության հոգեբանաբանական սկզբունքները:

ՔՆՆԱՐԿՈՒՄ

Ընդհանուր առմամբ, ըստ գերմանացի մանկավարժ Քեռի՝ առանձնացվում են գրաճանաչության մեթոդների 3 խումբ՝ համադրական, վերլուծական և վերլուծա-համադրական: Վերջին խմբի մեթոդները մեր հետազոտության հիմնական օբյեկտն են, քանի որ ՀՀ-ում գրաճանաչության իրականացման հիմնական սկզբունքները հիմնված են հենց դրանց վրա: Վերլուծա-համադրական խմբի մեթոդների կիրառման դեպքում գրաճանաչությունն իրականացվում է՝

ամբողջական բառերը վերլուծելով վանկերի, վանկերը՝ հնչյունների, հետո համադրությամբ հնչյուններից կազմելով վանկեր և վանկերից բառեր՝ հակադարձ քայլաշարով:

Հայերենն ունի 36 հնչույթ և 40 տառ (ներառյալ նաև այժմ այբուբենում վերականգնված Ի,ւ տառը): Մեսրոպյան այբուբենն ուներ 36 տառ: Տարբեր ժամանակներում այբուբեն են մուտք գործել օ, ֆ, ու, և տառերը, և 1922 թ. դուրս էր բերվել Ի,ւ տառը: Սփյուռքում ընդունված ավանդական ուղղագրության մեջ այդ տառը պահպանվել է: Ժամանակակից հայերենի այբուբենը ներկայացնում է որոշակի գրային համակարգ: Հայերենի յուրաքանչյուր հնչույթ ունի իր համապատասխան տառը: Որոշ տառեր նշանակում են երկու կամ երեք հնչյուն: Տառերն ունեն իրենց անվանումները և թվային արժեքը (**Սուքիասյան Ա., 2017**):

Գրաճանաչության փնտրտուքների հիմնական փուլը հայոց աշխարհում սկսվել է դեռևս 405 թվականին մաշտոցյան գրերի գյուտով: Աշակերտակենտրոն մեթոդով դասավանդման հիմքը դրեց Խաչատուր Աբովյանը «Նախաշավիղ» այբբենարան-ընթերցարանով՝ հակադրվելով տառանունների ուսուցմամբ առաջնորդվող բարդ «Տեր Թողիկի դպրոց»-ին: Խ. Աբովյանն առաջարկում էր կարդալն ու գրելը սկսել միասին, կարդացածը պատմել սովորեցնել, խրախուսել արտահայտիչ ընթերցանությունը, ուշադրություն դարձնել սովորողների ծայնին, կապել տառը հնչյունի հետ (**Ղարիբյան Ա., 1950**):

Հաջորդ փուլն աչքի ընկավ Ղազարոս Աղայանի ջանքերով: Նա գրաճանաչության գործընթացում կարևորում էր աշակերտի էությունը, նրա մտավոր, բարոյական և ֆիզիկական կարողությունների զարգացման հնարավորությունները: Ղ. Աղայանը կարևորում էր աշակերտների բանավոր խոսքի նախնական հմտությունների զարգացումը, առաջարկվում էր նախադասությունը բառերի վերլուծել և բառերը միացնելով՝ նախադասություններ կարդալ: Ղ. Աղայանի մեթոդի հիման վրա գրաճանաչությունը կազմակերպվում էր՝ նկատի ունենալով, որ բառը բաղկացած է հնչյուններից, որոնք բառում ունեն

որոշակի դասավորություն: Աշակերտը նախ պիտի ճանաչեր հնչյունի գրաֆիկական պատկերը, որպեսզի կարողանա կարդալ: Աշակերտները սովորում էին բառերը վերլուծել վանկերի և հնչյունների՝ անհրաժեշտ բառը գրելու համար, քանի որ թե՛ գրելը, թե՛ կարդալը վերլուծա-համադրական գործընթացներ են: Այս մեթոդը պահանջում էր 3 տիպի հաջորդական աշխատանք՝ նախապատրաստություն, գրաճանաչություն, կարդալու տեխնիկայի մշակում (**Ղարիբյան Ա., 1947**):

Հնչյունային մեթոդը շարունակեցին ուսումնասիրել և այդ մեթոդով այբբենարաններ ստեղծել Ա.Վ. Ճյուղուրյանը, Մ. Գասպարյանը, Ա. Տեր-Գրիգորյանը, Զ. Գյուլամիրյանը, Ա. Քյուրքյանն ու Լ. Տեր-Գրիգորյանը, Վ. Սարգսյանը:

1988թ. կրթության ոլորտում սկզբնավորվեցին արմատական փոփոխություններ, որոնք առավել ընդհանրական բնույթ ստացան Խորհրդային Միության փլուզումից հետո: Առաջադրվեցին հասարակական, քաղաքական, սոցիալական նոր խնդիրներ: Ի վերջո, ընդհանրացվեցին վերլուծական-համադրական հնչյունավանկային և հնչյունաբառային մեթոդները: Հնչյունավանկային մեթոդով կարևորվում է բառի հնչյունային վերլուծությունը և կարդալու նվազագույն միավոր է դիտարկվում վանկը, այսինքն՝ աշակերտը կարդալ սովորում է վանկերով: Երբ աշակերտները ձեռք են բերում տառերը համադրելու կարողությունը, նրանք կարդում են բառերով: Հնչյունաբառային մեթոդի հիմնական առանձնահատկությունն այն է, որ կարդալու ամենափոքր միավորը բառն է՝ չթխտելով վանկատման հնարավորությունը: Այս մեթոդի պարագայում առաջարկվում են միավանկ բառեր, ապա այդ բառերը «աճեցվում են», օրինակ՝ շուն-աշուն, նուշ-անուշ-Անուշիկ և այլն: Այս երկու մեթոդների շնորհիվ աշակերտները ծանոթանում են հայերենի հիմնական հնչյուններին, սովորում դրանք լսել, առանձնացնել խոսքում, նշել դրանք տառերով, ըստ հաջորդականության վերլուծել բառերի հնչյունակազմը (**Գյուլամիրյան Զ., 2018**):

Անգլերենը աչքի է ընկնում տառերի և հնչյունների թվաքանակների տարբերությամբ: Անգլերենը, ընդհանուր առմամբ, ունի 44 հնչյուն՝ 24 բաղաձայն, 2 կիսահնչյուն և 18-20 ձայնավոր: 44 հնչյունների արտահայտման համար օգտագործվում է 26 գրավոր տառ: Նույնիսկ բրիտանական և ամերիկյան տարբերակների մեջ կարող են տարակարծություններ նկատվել՝ ըստ հնչյունների դասակարգման ձայնավորների թիվը կարող է փոփոխվել: Արտասանության, երկհնչյունների և դասակարգման տարբերություններով բրիտանական տարբերակում ընդունելի է 20 ձայնավոր, ամերիկյանում 15-ից 19 (**Bizzochi A., 2017**):

Ամերիկյան կրթական համակարգում տառաճանաչության դասավանդման մեթոդներն աչքի են ընկնում հետաքրքրական լուծումներով: Մենք շեշտադրումը կդնենք համակարգված հնչյունային ուսուցման (systematic phonics instruction) և «ընթերցանության գիտություն» (science of reading) գիտական համապարփակ հետազոտական ուսուցման վրա, քանի որ ըստ մեզ այս 2 մոտեցումների միասնական օգտագործումն է հարաբերականորեն ներկայացնում տառաճանաչության գիտականորեն ամենաարդյունավետ մոտեցումը ԱՄՆ-ում, ինչպես նաև հետաքրքիր տեսլական առաջարկում մեզ համար: Տառաճանաչությունը կազմակերպվում է զարգացնելով աշակերտների հնչյունային ընկալումը՝ կարողությունը առանձնացնելու և շահարկելու խոսքային լեզվի առանձին հնչյունները, նախքան գրավոր ձևով այդ հնչյունները ներկայացնող տեսողական նշանները ներմուծելը: **Այս փուլային հաջորդականությունը արտացոլում է գրագիտության զարգացման ժամանակակից ըմբռնումը**, ըստ որի՝ ընթերցանությունը մարդու բնածին ունակություն չէ, այլ բարդ ճանաչողական հմտություն, որը պետք է որոշակի մեթոդով ձևավորվի: Համակարգված հնչյունային ուսուցումը սկսնակ ընթերցողների համար ապահովում է ավելի բարձր արդյունքներ՝ համեմատած այլ մոտեցումների հետ: Ուսուցումը, որն ընդգծում է տառերի և հնչյունների միջև կապը՝ հետևելով պարզից բարդ հնչյունային օրինաչափությունների

տրամաբանական հաջորդականությանը, օգնում է աշակերտներին զարգացնել վերձանման հմտությունները, որոնք կարևոր են սահուն ընթերցանության համար: ԱՄՆ-ում այբուբենի ուսուցման ժամանակ ուսուցումը կենտրոնանում է բառի ճիշտ արտասանության վրա ըստ դրա դիրքի: Օրինակ՝ *c* տառը սովերելիս աշակերտներին սովորեցնում են, որ այն կարող է հնչել որպես /k/ (“cat”) կամ /s/ (“city”)՝ կախված այն դիրքից և հետևող տառերից: Սկսվում է առավել հաճախ օգտագործվող բաղաձայններից և կարճ ձայնավորներից, իսկ հետո անցում կատարվում է ավելի բարդ հնչյունային օրինաչափությունների, ինչպիսիք են բաղաձայնների համադրությունները, երկհնչյունները և ձայնավորների խմբերը: Ուսուցման արդյունավետությունը բարձրացնելու համար ուսուցիչները կիրառում են բազմազգայական՝ (կինեստետիկ գործողություններ, տակտիլ հպումներ, լսողական միջոցներ), որոնք միաժամանակ ակտիվացնում են սովորողի ուղեղի բազմաթիվ նյարդային ուղիներ: Ժամանակակից տարրական դասարաններում կիրառվում են նաև տեղեկատվական տեխնոլոգիաները՝ ավանդական ուսուցումը լրացնելու, ոչ թե դասագրքին փոխարինելու համար: **(National Reading Panel, 2000)** Մյուս կողմից՝ զուգընթաց կիրառվում է նաև «ընթերցանության նոր մեթոդիկա», որը կարդալու կարողության յուրացման գիտական հիմունքներով հաստատված հասկացողություն է: Սրա առանցքը **համակարգված հնչյունային ուսուցումն է՝** խոսակցական հնչյունների և դրանց գրավոր ներկայացումների (գրույթներ) միջև կապի դասավանդման կառուցվածքային մոտեցումը: «Ընթերցանության գիտություն» խառնուրդ է ճանաչողական հոգեբանության, լեզվաբանության, նյարդաբանության: Այն հիմնված է հնչյունային տարբերակման, հնչյունագրության, բառերի ավտոմատ ճանաչման, բառապաշարի, վերձանված բառերի իմաստների քննարկման վրա և դասավանդվում է դրանց զուգահեռ: «Ընթերցանության գիտությունը» մեկուսացված չէ, ընդհակառակը՝ ընթանում է համակարգային հնչյունային ուսուցմանը զուգահեռ տառաճանաչության ավելի խորքային և արդյունավետ ուսուցման համար **(Reading League, 2021):**

ԵԶՐԱԿԱՑՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

Քննարկվող երկու լեզուներում էլ կիրառվում են միևնույն հնչյունային մեթոդները՝ հնչյունն որպես հիմք: Տարբերությունը նշմարվում է հայերենի և անգլերենի հնչյունների միջև. անգլերենն աչքի է ընկնում տառերի ու հնչյունների մեծ տարբերությամբ, հայերենում դա առկա չէ: Այս էական տարբերությունը հստակ արձանագրվում է գրաճանաչության գործընթացում: Հայերենում գրաճանաչությունը կենտրոնանում է հնչյունի ընկալման վրա՝ հստակեցվում է հնչյունը և յուրացվում դրա հստակ, կանխատեսելի արտասանությունը բառում: Ուսուցումը կազմակերպվում է վերլուծական-համադրական հնչյունավանկային կամ հնչյունաբառային մեթոդներով՝ միասնաբար: Անգլերենը, կենտրոնանում է հնչյունի ուսուցման վրա՝ դրա արտասանման հնարավոր տարբերակներով: Նույն հնչյունը կարող է տարբեր արտասանություններ ունենալ բառում տարբեր դիրքերում, երբեմն՝ նույնիսկ չարտասանվել: Արդյունավետության համար անգլերենը համակարգային հնչյունային ուսուցմանը զուգընթաց կիրառում է «ընթերցանության գիտությունը» համապարփակ գիտական հետազոտության սկզբունքները: Երկու լեզուներն էլ չեն կազմակերպում ուսուցումը տառանունների շուրջ:

ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

1. **Գյուլամիրյան Զ. (2018)**, Մայրենիի ուսուցման մեթոդիկա, Երևան, «Զանգակ» հրատ.:
2. **Ղարիբյան Ա. (1950)**, Հայոց լեզվի մեթոդիկա, Հայպետհրատ.:
3. **Սուքիասյան Ա., Սուքիասյան Ք., Ֆելեքյան Մ. (2017)**, Ժամանակակից Հայոց լեզու (հնչյունաբանություն, բառագիտություն), Երևան, ԵՊՀ հրատ.:
4. **Bizzochi A. (2017)**, How Many Phonemes Does the English Language have, *International Journal on Studies in English Language and Literature*, Vol. 5, Issue 10, Pages 36–46.

5. **National Reading Panel. (2000)**, Teaching Children to Read: An Evidence-Based Assessment of the Scientific Research Literature on Reading and Its Implications for Reading Instruction. National Institute of Child Health and Human Development.
<https://www.nichd.nih.gov/sites/default/files/publications/pubs/nrp/documents/report.pdf>
6. **The Reading League. (2021)**, Science of Reading: A Defining Movement.
https://www.thereadingleague.org/wp-content/uploads/2022/01/Science_of_Reading_Defining_Guide_eBook.pdf

REFERENCES

1. **Gyulamiryan J. (2018)**, Mayrenii ousowcman met'odika / Methodology of teaching native language /, Yerevan, "Zangak" publishing house.
2. **Gharibyan A. (1947)**, Hayoc lezvi met'odika /Methodology of Armenian Language/, Haypethrat.
3. **Sukhiasyan A.M., Sukhiasyan K.A., Felekyan M.H. (2017)**, Jhamanakakic Hayoc lezow (hnychownabanowt'yown, bar'agitowt'yown /Modern Armenian Language (Phonetics, Lexicology)/, Yerevan, Yerevan State University Publishing House.
4. **Bizzochi A. (2017)**, How Many Phonemes Does the English Language have, *International Journal on Studies in English Language and Literature*, Vol. 5, Issue 10, Pages 36–46.
5. **National Reading Panel. (2000)**, Teaching Children to Read: An Evidence-Based Assessment of the Scientific Research Literature on Reading and Its Implications for Reading Instruction. National Institute of Child Health and Human Development.
<https://www.nichd.nih.gov/sites/default/files/publications/pubs/nrp/documents/report.pdf>
6. **The Reading League. (2021)**, Science of Reading: A Defining Movement.

https://www.thereadingleague.org/wp-content/uploads/2022/01/Science_of_Reading_Defining_Guide_eBook.pdf

Karine Madatyan, Anna Antonyan

Literacy Instruction in Primary Classrooms of Armenia and the USA

Conclusion

Key words and expressions: *analytical-comparative methods, phoneme, phoneme-syllabic, phoneme-word level, systematic phonics instruction, reading science, literacy (letter recognition).*

The article touches upon the methodological revelations of literacy instruction comparison between Armenian and USA. We see clear phoneme-based instruction in both cases depending on the phonetic peculiarities of Armenian and English. To make the methodological choice of the opted methods more persuasive and well-grounded, we take a serious notice of the phonological peculiarities of both languages. Both Armenian and English come forward with their unique and inherent set of phonemes each possessing distinct numbers of phonemes, pronunciation rules, phonetic patterns, and phonological processes that shape their respective linguistic identities. Armenia has opted for analytic-synthetic methods using syllabic and lexical approaches. While US has advocated for more research backed systematic phonics instruction and science of reading. While systematic phonics instruction insures phoneme introduction, science of reading applies to efficiency of reading. These approaches for both languages reflect a shared commitment to foster literacy through didactic student-centered. It is important to point out that modern methodology is evolving and from pedagogical perspective that gives us a chance to be more flexible with methods to ensure maximum efficiency.

Карине Мадатян, Анна Антонян

Обучение грамоте в начальных классах Армении и США

Заключение

Ключевые слова и выражения: *аналитико-сопоставительные методы, фонема, звука-слоговой, звука-словесный, системное звуковое обучение, наука о чтении, обучение грамоте.*

Статья затрагивает методологические аспекты сравнения обучения грамоте между Арменией и США. Мы наблюдаем четкое фонемное обучение в обоих случаях, которое зависит от фонетических особенностей армянского и английского языков. Для того чтобы методологический выбор использованных методов был более убедительным и обоснованным, мы уделяем серьезное внимание фонологическим особенностям обоих языков. Как армянский, так и английский языки обладают своим уникальным и присущим им набором фонем, каждая из которых имеет различное количество звуков, правила произношения, фонетические модели и фонологические процессы, формирующие их языковую идентичность. В Армении используется аналитико-синтетический метод с применением слогового и лексического подходов. В США, напротив, применяется систематическое фонетическое обучение, основанное на исследованиях, и наука о чтении. Систематическое фонетическое обучение гарантирует введение фонем, а наука о чтении ориентирована на эффективность процесса чтения. Обе методики отражают общую приверженность развитию грамотности через дидактическое обучение, ориентированное на ученика. Важно отметить, что современная методология развивается, что с педагогической точки зрения предоставляет возможность гибко применять методы для достижения максимальной эффективности.

Կարինե Մադաթյան - Արարատի մարզի Այգեգարդ գյուղի Արարատ Ղարիբյանի անվան միջնակարգ դպրոցի դասվար: Տպագրել է 2 հոդված: karine.madatyan2017@mail.ru

Աննա Անտոնյան – Տավուշի մարզի Նոյեմբերյան քաղաքի թիվ 2 հիմնական դպրոցի դասվար: Տպագրել է 2 հոդված: anna.antonyan.84@mail.ru -

Karine Madatyan - Teacher of Ararat Gharibyan Secondary School in Aygezard village, Ararat region. Authored 2 articles.

Anna Antonyan - Primary school teacher at No. 2 Basic School of Noyemberyan, Tavush Region, Authored 2 articles anna.antonyan.84@mail.ru, karine.madatyan2017@mail.ru

Карине Мадатян - Учитель средней школы имени Арарата Гарибяна в селе Айгезард Араратского региона. Опубликовано 2 статьи, +37477103901, karine.madatyan2017@mail.ru

Анна Антонян - Учитель начальных классов основной школы №2 в Ноемберяне, Тавушская область. Опубликовано 2 статьи. anna.antonyan.84@mail.ru

Խմբագրություն է ուղարկվել 30.04.2025թ.

Հանձնարարվել է գրախոսության 27.05.2025թ.

Հրապարակման է ներկայացվել 10.09.2025թ

«Հայագիտական հանդես» ամսագրի խմբագրությունը չեզոքություն է դրսևորում հոդվածներում արտահայտած կարծիքների ու տեսակետների նկատմամբ:

